

A BATTYÁNY-KORMÁNY
IGAZSÁGÜGYI MINISZTERE

ZALAI GYŰJTEMÉNY 43.

A BATTYÁNY-KORMÁNY
IGAZSÁGÜGYI MINISZTERE

Zala Megyei Levéltár
Zalaegerszeg, 1998

Szerkesztette
MOLNÁR ANDRÁS

Számítógépes szedés és tördelés
DOMJÁN JÓZSEF ÉS KRISKER ÉVA

A borítón Tyroler József acélmetszete Deák Ferencről
(Magyar Nemzeti Múzeum)

Reprodukció
KÉPESSY BENCE

ISSN 0133-5499
ISBN 963 7226 28 1

A könyv megjelenését
a Magyar Millennium Emlékbizottság,
Zala Megye Történelmi Emlékbizottsága,
és a Zalai Nyomda Rt. támogatta

Kiadja a Zala Megyei Levéltár
8900 Zalaegerszeg, Széchenyi tér 3.
Tel.: 92/312-794, 314-528
Fax: 92/316-554
Felelős kiadó: Bilkei Irén

DEÁK FERENC A FORRADALOM ELŐTT

Deák Ferenc, az 1840-es évek elejének sikeres, ünnepezt ellenzéki vezére a büntetőjog reformjának kudarca valamint a zalai követválasztási bukás után, 1843 őszén visszavonult az országos közéletől, és egyre passzívabbá vált.¹ Magatartásának részben politikai, részben pedig magánéleti okai voltak. „... a gondok nem ölik meg az élet boldogságát, csak a csalódások, a bánat s az elhagyatottság keserű érzete az, mi a lelket elöli, s a boldogságot feldúlja. [...] Ha nincs, kit az ember szívéből szeressen, vagy legalább nincs közelében, ha nincs, kinek életét, munkásságát, érzelmeit szentelje, ha nincs életcélja, rideg az élet, megdermed a szív, s a gond, mit megosztani nem lehet, kétszeresen súlyos.”² Deák ugyan csak később, 1861-ben jellemezte e szavakkal a lelkiállapotát, valójában azonban már az 1840-es évek elején is hasonló helyzetben lehetett.

Közismert, hogy Deák megrögzött agglegény volt. Talán éppen azért hiányzott belőle minden ambíció és becsvágy, mert nem volt társa és családja, „kinek életét, munkásságát, érzelmeit” szentelhetne volna? Úgy tűnik, igen. Magánéletének boldogtalansága és társtalansága csak fokozódott bátyja, Deák Antal 1842 nyarán bekövetkezett halála után, hátrányosan befolyásolva politikusi pályafutását. Az 1843-ban elszenvedett közéleti kudarcokon és csalódásokon magánya miatt sem tudott kellőképp felülkerekedni. Mivel Magyarország jövőjét mind kül-, mind pedig belpolitikai szempontból rendkívül pesszimistán ítélte meg,³ kiegyensúlyozott családi háttér és magánélet hiányában, valamint a jórészt ezekből és alkataból fakadó lelki betegsége miatt nem tudott megfelelni a kor politikai kihívásainak.

Mind saját levelei, mind pedig kortársainak beszámolóí arról tanúskodnak, hogy Deákot 1845 őszétől – mintegy két éven át – súlyos lelki betegség, depresszió gyö-

¹ Deák politikai tevékenysége 1845 tavaszán átmenetileg megélénkült, így pl. részt vett a védegyeleti mozgalom zalai szervezésében, és élére állt a helyi önkéntes adózóknak. 1845 őszétől azonban – mintegy két éven át – betegségekkel küzdött, ezért jobbára csak megyéje közgyűlésein vett részt, és közéleti szerepe a zalai adminisztrátor elleni fellépésekre korlátozódott.

Deák reformkori pályafutásának legújabb – a korábbi lényegesebb kutatási eredményeket is számba vevő – összefoglalása: Deák Ferenc. (Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Molnár András) Bp., 1998. (Magyar Szabadelvűek)

² Deák Ferenc emlékezete. Levelek 1822 – 1875. (Szerk. Váczy János) Bp., 1890. 288. p. (Deák levele Dőry Fannihoz, Pest, 1861. április 20.)

³ Sándor Pál: Deák politikai koncepciójához. (Ismeretlen levele 1842-ből). In: Történelmi Szemle 1979. 2. sz. 262-282. p., Sándor Pál: Deák és a titkosrendőrség. Titkosrendőri adalék politikai koncepciójáról (1843). In: Történelmi Szemle 1981. 4. sz. 598-610. p.

törte. Beteg idegrendszerének zavara elsősorban keringési rendellenességekben nyilvánult meg, ezért gyakorta küszködött fizikai rosszulléttel.⁴ Betegségéről írta barátjának, Wesselényi Miklós bárónak 1846 szeptemberében: „kedélyem általában levert, munkám rest, s tehetetlen vagyok, részvétlen, örömtelen, s néha ok nélkül is ingerült. Ha ezen lelkiállapot nálam tartós leend, a politikai tér előttem el lesz zárva, mert haszonvehetetlen leszek, s a nagyobb tömeg között, zárt levegőben nem tudom kiállani csak egy óráig a hőséget”.⁵ Miután a kor orvostudománya még nem állt olyan színvonalon, hogy e betegségből belátható időn belül, maradéktalanul kigyógyíthatták volna, elhúzódó, hullámokban vissza-visszatérő betegeskedése rettegéssel töltötte el. Ráadásul mindez a pártalakulások időszakában történt, akkor, amikor a liberális ellenzék más hangadói már a kormány megbuktatására, és a hatalom megragadására készültek. A politikai kilátások tekintetében amúgy is pesszimizmusra hajlamos, és a pártszervezéstől vonakodó Deák gondolkodását eltúlzott félelmekkel szőtte át a depresszió. Máskülönben sem túlzottan ambíciózus politikai tevékenységét betegsége még tovább korlátozta. Mindezek után Deák végképp alkalmatlanná vált a liberális tábor vezetésére, és átengedte e feladatot az ellenzék többi vezéregyéniségének.

Mint ismeretes, a pártalakításra készülő magyar liberálisok 1845. november 18-án tették meg az első konkrét lépést az ellenzék országos egyesítése felé. Huszonnyolc liberális politikus nyilatkozatot írt alá az ellenzéki erők összefogásáról, és megbízták Batthyány Lajost, Szentkirályi Mórt, valamint a távollévő Deák Ferencet, hogy az egységes politikai irányvonal kialakítása érdekében összegezzék a liberális ellenzék előtt álló teendőket.⁶ A szervezkedésről beszámoló titkosrendőri jelentés kiemelte, hogy az ellenzék véleménye szerint „Deák lenne az egyedüli, akinek más ellenzékiek rivalizálás nélkül alávetnék magukat”, és Deák személyére feltétlenül szükség lenne az ellenzék vezetéséhez.⁷

Az ellenzék általános igényét – sőt határozott kívánságát –, hogy tudniillik költözzön Pestre, álljon az ellenzék élére, és vegyen részt a liberális program kidolgozásában, Batthyány, Szentkirályi és Kossuth Lajos is Deák tudomására hozták.⁸ Az ellenzéki vezetők Deák személyében elsősorban a korábbi évek sikeres taktikusát és mestert kódifikátorát, valamint az ország első számú, köztisztviselőben álló erkölcsi te-

⁴Ferenczi Zoltán: Deák élete. Bp., 1904. 2. köt. 55-70. p., Horánszky Nándor: Deák Ferenc lelki alkátának és betegségének befolyása pályájára. In: Orvostörténeti Közlemények 64-65. 1972. 13-30. p.

⁵Deák Wesselényihez írott, Kehidán, 1846. szept. 12-én kelt levelét közli Váczy János 178-181. p.

⁶Varga János: Batthyány és a jobbágyfelszabadítás. In: Századok 1982. 6. sz. 1193. p.

⁷Magyar Országos Levéltár (MOL) A 105. Magyar kancelláriai levéltár. Informationsprotocolle der Ungarisch-Siebenbürgischen Sektion. (Inf. prot.) 1845. dec. 20. (43. ülés) 18. p. (794. sz.), vö. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen. (Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Barta István) Bp., 1951. (a továbbiakban KLÖM XI. köt.) 248-249. p.

⁸Ferenczi Zoltán 2. köt. 22-23. p.

kintélyét kívánták látni a párttá szerveződő liberális tábor élén. Deák azonban – politikai borúlátása és depressziója miatt – visszautasította a felkérést.

Álláspontját Batthyány, főként pedig Kossuth számára részletesen is megindokolta.⁹ A Pestre költözést azzal hátrította el, hogy szerény jövedelme nem teszi lehetővé a hosszabb fővárosi tartózkodást. Ebben volt is némi igazság, ráadásul nemcsak magáról, hanem két nővérének birtokrészéről is neki kellett gondoskodnia, miután bátyja halála óta egyedül irányította a család osztatlan birtokain folyó gazdálkodást. A kénytelen-kelletlen gazdálkodó Deák tehát joggal érezhette magát „röghöz kötöttnak”.¹⁰ Kossuthhoz írott levelében azonban azt is nyíltan bevallotta, hogy a reménytelenség már rég eluralkodott rajta, és legfeljebb a „becsület és kötelesség” parancsára hallgatva kész rövid időre Pestre utazni, és a „siker reménye nélkül” is részt venni az ellenzéki mozgalom szervezésében.

Az ellenzék egésze számára „vezérfonalul” szolgáló program készítését Deák nem látta lehetségesnek. Általános elvek kimondását semmitmondónak, feleslegesnek, sőt az ellenfél által kisajátíthatónak vélte, konkrét elvek és feladatok megfogalmazásától pedig azért óvakodott, mert attól tartott, hogy az óhatatlanul a liberális erők megosztásához, és így az egész reformmozgalom további gyengüléséhez vezethetne. Más, alkotmányos országokban lehet az ellenzéknek a szerteágazó vélemények mellett is közös célja: „többséget szerezni, hogy a minisztérium megbukjék, s az ellenzék emberei foglalják el annak helyét”. Ilyen célt azonban a magyar ellenzék „magának ki nem tűzhet” szögezte le – Kossuth és Batthyány véleményétől eltérően – a pesszimista Deák.¹¹

1845 novemberében Deák úgy látta, hogy az ellenzék lépéshátrányba került a reformelképzelések kisajátítására törekvő, és e téren egyre aktívabban fellépő kormánnyal szemben. Deák túlértékelte a kormánypárt kiépítése és az ellenzék visszaszorítása érdekében tett lépések sikerét, és az ellenzék felbomlásától tartott, ezért defenzív taktikát javasolt elvbarátai számára. Az ellenzék lehetőségeit és feladatait a következőképpen fogalmazta meg az adminisztrátori rendszer visszaéléseit feszegető zalai megyegyűlésen, 1845. november 10-én: „Kísérje az ellenzék figyelemmel a kormány minden lépteit. Őrködjék szigorúan a törvények sértetlen fenntartása felett. Minden hibát, minden törvényszegést rójon meg személyes tekintet nélkül, minden hiányt fedezzen fel, nyilatkozzék pártérdek és mellékes tekintetek nélkül. Törvény,

⁹Batthyányhoz írott levelét idézi Ferenczi Zoltán 2. köt. 23. p., Kossuthnak adott válaszát közli Váczy János 163-170. p.

¹⁰Deák gazdálkodásáról: Molnár András: Deák Ferenc mint „mezei gazda”. In: Levéltári Szemle 1992. 1. sz. 32-43. p., Molnár András: Deák Ferenc birtokai. Egy zalai középirtokos család gazdálkodása a 19. sz. első felében. In: Gazdaságtörténeti tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 34.) Zalaegerszeg, 1993. 41-75. p.

¹¹Váczy János 163-170. p.

igazság és lelkiismeretes meggyőződés szerint, félelmet, csüggedést, önhaszonkeresést ne ismerjen, s védje mindenkor az alkotmányos szabadságnak és törvényes rendnek egyesült érdekeit. Ez az ellenzék nemes feladata, ez legszentebb kötelessége.”¹²

1845 őszén Deák nemcsak a kormánypárt sikereinek tulajdonított túlzottan nagy jelentőséget, hanem a zalai ellenzéket is igyekezett visszafogni a helyi adminisztrátor, Festetics Leó gróf elleni politikai támadásoktól.¹³ Óvatossága miatt meghasonlás támadt a zalai ellenzék soraiban, az adminisztrátor pedig úgy vélte, megnyerheti Deákot a kormánypártnak. 1845. november 30-án jelentette Festetics a kancellárnak, hogy a hónap elején hosszasan tanácskozott Deákkal Kehidán, és Deák békülékenyen nyilatkozott, mintha meg lenne győződve arról, hogy a kormány jót akar, és hajlandó lenne segíteni a kormányt e szándékában. Festetics szerint voltak ugyan Deáknak némi félelmei, ám bízott is a kormányban, csupán attól tartott, hogy „a becsületes szándokú kormány főnöki, midőn majd legyőzhetlen erőt gyűjtöttek volna a kormány részére, idegen elemek által helyükből ki fognak szoríttatni, és ezen erő, félhető, hogy idegen elemek által az ország vesztére fogna használtatni”.¹⁴

1846 januárjának végén Deák Pestre utazott, és közel két héten át tanácskozott az ellenzék vezetőivel. E megbeszélésekről írta Bezerédj István, a liberálisok tolnai vezére Wesselényi Miklósnak: „Ferkónk a múlt hónap utolsó napján jött. Őt várva, minden előleges megállapodást, sőt tanácskozást is [...] mellőztünk. Annál többet beszéltünk, értekeztünk azonban övéle [...]. Törekedtünk valami módot, formát találni ki, mely szerént határozottabb, áthatóbb, elevenebb cselekvési pályára lehessen jutnunk, lépniük az ő vezérlete alatt.”¹⁵ Deák azonban igyekezett elhárítani magától a vezérszerepet, és nem értett egyet a kormány kíméletlenebb kritikáját, valamint a politikai közvélemény erőteljesebb mozgósítását célzó törekvésekkel sem.

Miután Deák meggyőzte a vezető liberálisokat, hogy „az ellenzék nem készíthet előre megállapított tervet minden teendőire nézve”, egyelőre csak két dologban született megállapodás. „Egyik az, hogy többször találkozzunk Pesten, [...] másik, hogy

¹²MOL A 45. Magyar kancelláriai levéltár. Magyar királyi kancellária. Acta Praesidialia 1845:870. (Festetics Leó gróf 1845. nov. 30-i jelentésének melléklete, Deák beszédének Lukács János gyorsíró által lejegyzett szövege.), Pesti Hírlap 1845. nov. 25. (579. sz.) 346. p., vö. Deák Ferencz beszédei. (Összegyűjtötte Kónyi Manó) 2. bőv. kiad. Bp., 1903. 2. köt. (1842-1861) 89-100. p.

¹³Molnár András: Csány László a zalai reformellenzék élén. In: Kossuth kormánybiztosa Csány László (1790-1849). (Zalai Gyűjtemény 30.) Zalaegerszeg, 1990. 56-58. p.

¹⁴MOL A 45. Acta Praesidialia 1845:870., vö. Molnár András: Zala megye politikai viszonyai az 1840-es évek második felében. Festetics Leó főispáni helyettes jelentései és emlékirata. In: Zalai történeti tanulmányok 1994. (Zalai Gyűjtemény 35.) Zalaegerszeg, 1994. (a továbbiakban Molnár András 1994.) 112. p.

¹⁵Deák pesti útjáról: KLÖM XI. köt. 16. p., Varga János 1193-1194. p. (Utóbbi idézi Bezerédj levelét is.)

többet kellene működni a sajtó útján” – számolt be Deák a történekről Wesselényinek.¹⁶ Az ellenzék pesti tanácskozásán – Teleki László gróf kezdeményezésére – abban is megállapodtak, hogy Deák – a politikai közvélemény befolyásolása érdekében – Zala megye soron következő közgyűlésén indítványozni fogja egy, az ország legújabb sérelmeit összegző körlevél közrebocsátását.¹⁷

Zala megye 1846. március 3-án kezdődő közgyűlésén Deák hosszú beszédben foglalta össze a legutóbbi évek sérelemsorozatát. Szólt a Partium visszacsatolásának végrehajtása körüli huzavonáról, az adminisztrátori rendszerrel összefüggő visszaélésekről és erőszakosságokról, főképp pedig arról az elnéző magatartásról, amit az illír nacionalista mozgalommal kapcsolatban tanúsított a kormány. Deák beszéde nyomán Zala megye közgyűlése körlevélben hívta fel a törvényhatóságok figyelmét az újabb sérelmekre. A zalai körlevél révén azután az ellenzék országszerte napirendre tűzhette a kormánypolitika bírálatát, mégpedig hivatalos fórumon, a megyegyűlésen. A liberális vezetők így esélyt láttak arra, hogy a sérelmi politika felkorbácsolásával többségbe kerülhet az ellenzék.¹⁸

Deák tehát beváltotta Pesten tett ígéretét, annak ellenére, hogy március 1-jén rosszul érezte magát, két nappal később pedig – Festetics Leó jelentése szerint – „beszédét gyengesége miatt félbeszakítani kénytelen vala”, majd rosszullete miatt végleg el kellett hagynia a közgyűlési termet.¹⁹ Az elkövetkező hónapokban, dacolva betegségével, Deák megjelent valamennyi zalai közgyűlésén, és egyre élesebben bírálta a megye főispáni helyettesének tevékenységét. 1846 nyarán nyoma sem volt már a kormánnyal szembeni korábbi, békülékeny nézeteinek.²⁰ Amikor a június 15-i zalai közgyűlésen tett kormányellenes megjegyzései miatt az adminisztrátor később kérdőre vonta, Deák – Festetics Leó jelentése szerint – ezt válaszolta: „Tudom én is, hogy embereink hullároznak [elhullanak], de éppen azért, ha csak hárman négyen maradnánk is, annál erősebben kell összefognunk. Hogy a dolgok legvégső pontjukon állanak, azon tudniillik, hol törniük kell, az kétséget sem szenved. Mindig, ha ily ponton állanak a dolgok, akkor az elkeseredettség és bizalmatlanság legnagyobb polcra emelkedik. A kormány többséget akar – azt elnyerni fogja, de az elkeseredettség és a bizalmatlanság azt hozza magával, hogy a legnagyobb őrködéssel és óvatossággal legyünk. Látjuk a kormány tetteit, és azért sohasem pártolandjuk ezentúl, mi

¹⁶ Váczy János 175. p. (Deák Kehidán, 1846. ápr. 9-én kelt levele.)

¹⁷ Horváth Zoltán: Teleki László 1810-1861. Bp., 1964. 1. köt. 149. p.

¹⁸ Zala Megyei Levéltár (ZML.) Zala vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei (kgy. jkv.) és iratai (kgy. ir.) 1846:452., Pesti Hírlap 1846. márc. 24. (646. sz.) 201-202. p., vö. Kónyi Manó 2. köt. 103-130. p., Ferenczi Zoltán 2. köt. 33-38. p.

¹⁹ MOL A 45. Acta Praesidialia 1846:292. (Festetics Leó Zalaegerszegen, 1846. márc. 18-án kelt jelentése), vö. Molnár András 1994. 116-121. p.

²⁰ Kónyi Manó 2. köt. 130-156. p., Molnár András 1994. 122-146. p.

vagy a kormánytól, vagy annak férfaitól jönne, mert tartunk hatalmaskodásaitól, s nem tudhatjuk, mi lappang alatta.”²¹

Az immáron nyíltan kormányellenes nézeteket valló, közben azonban továbbra is betegeskedő Deák még részt vett az ellenzék 1846. június 8-án tartott pesti összejövetelén. Program kidolgozására nézve ugyan akkor sem született megegyezés, ám az ellenzék vezetői megállapodtak, hogy legsürgetőbb feladat a jobbágyfelszabadítás, az örökváltás kivívása, valamint a közteherviselés és a népképviselési rendszer bevezetése. Az ellenzéki elvek sajtó útján történő „terjesztésére és védelmére” felállítottak egy szervezőbizottságot, valamint pénzalapot hoztak létre.²²

A pesti ellenzék a liberális tábor nyilvános, országos zászlóbontását 1846 novemberére tervezte. Ezt azonban el kellett halasztani, mert a betegeskedő, és a helyi konzervatívok újabb fellépésétől tartó Deák – zalai közgyűlési elfoglaltságára hivatkozva – távolmaradt a pesti értekezlettől. Így a november 15-i ellenzéki összejövetelen csupán arról döntöttek, hogy 1847. március 15-én döntő jelentőségű ellenzéki konferenciát fognak tartani.²³

Miután 1846 novemberében megalakult és programot hirdetett a Konzervatív Párt, a liberálisok sem halogathatták tovább a programalkotást. Bár 1847 februárjára a pesti ellenzék – valószínűleg Kossuth – már összeállított egy programtervezetet, azzal mindenki tisztában volt, hogy az ellenzék többsége nem lesz hajlandó olyan programot elfogadni, melynek kialakításában Deák nem működött közre, vagy legalább nem adta hozzá beleegyezését.²⁴ Deák betegsége azonban éppen ekkor, 1846/1847 fordulóján vált legsúlyosabbá, amikor tekintélyére és tudására az ellenzéki pártnak a legnagyobb szüksége lett volna. Mivel orvosa mindenfajta szellemi munkától – még a legrövidebb ideig tartó olvasástól és írástól is – szigorúan eltiltotta, nem lehetett rá számítani a márciusi pesti konferencián. Az ellenzék vezetői ezért kehidai otthonában keresték fel, hogy előzetes hozzájárulását kérjék az ellenzéki program kidolgozásához.

Előbb Bezerédj István és Szentkirályi Mór, majd 1847. február 8-án az ellenzéki párt elnöke, Batthyány Lajos gróf is Kehidára érkezett, hogy meggyőzze Deákot a program halaszthatatlanságáról.²⁵ Deákkal folytatott kehidai megbeszéléséről Batthyány így számolt be másnap Teleki Lászlónak: „Deák, mint előre látható volt, helyesli szándokunkat, csakhogy ő az egészt inkább nyilatkozat vagy cáfolat formába kívánná öltetni, mintsem program formába, és hogy a formulációra nézve némely észrevételei vannak, miket ő lényegeseknek tart, [...] és miket mindenestre figyelem

²¹ MOL A 45. Acta Praesidialia 1846:557., vö. Molnár András 1994. 126. p.

²² Ferenczi Zoltán 2. köt. 38-39. p., KLÖM XI. köt. 17. p., Varga János 1197-1200. p.

²³ Ferenczi Zoltán 2. köt. 41-42. p., KLÖM XI. köt. 19. p., Varga János 1201. p.

²⁴ KLÖM XI. köt. 20. p.

²⁵ Ferenczi Zoltán 2. köt. 42. p., Varga János 1204-1205. p.

nélkül nem hagyhatjuk. Az egészsége állapotja olyan, hogy ő egyáltalában hosszabb komoly munkára nem alkalmas, hogy az írástul az orvos által egészen eltiltatott, és hogy Pestrei jöhetése több mint problematicus.” Miután Batthyány ekkor még – kiváltképp írásban – hadilábon állt a magyar nyelvvel, kehidai házigazdájának tanácsára Telekit kérte meg, hogy Deák nézeteit foglalja írásba.²⁶

Teleki László és Kossuth Lajos február 25-én indultak útnak Kehidára. Mintegy másfél napot töltöttek Deáknál, megbeszélésüket azonban hátráltatta „Deák szenvedő állapota”. Teleki Wesselényihez írott leveléből tudjuk, hogy Deák azt tanácsolta, miszerint az ellenzék nyilatkozatának vissza kellene utasítani az ellenfél vádjait. Az ellenzék nyilatkozatát úgy kellene megszerkeszteni, hogy az eleve magában foglalja a konzervatív program cáfolatát. Abban is megegyeztek Deákkal – írta Teleki –, hogy „ezen nyilatkozat kifejezze azt a célt, mely felé törekszik az ellenzék: úgymint érdekesség – s amit feltételez – szabad ember, szabad föld – vagy közteherviselés, úrbéri viszonyok kárpótlás melletti megszüntetése statusintézkedés útján, jogokban osztózás a néppel, azaz népképviselő, de úgy, hogy egyszermind az is kijelentve legyen, miszerint az ellenzék ezt csak úgy érti, hogy minden lépést szívesen megteszem, mely által ezen kijelentett irányban, ha csak egy fokkal is, de oly móddal juthatand előbbre, hogy a további haladás útja előtte nyitva maradjon”. Megígérték Deáknak azt is – tette hozzá Teleki –, hogy a márciusi konferencia alkalmával még nem készítenek programot, hanem csak a program alapelveit határozzák meg.²⁷

Az ellenzék Deákkal egyeztetett alapelveit végül Kossuth foglalta írásba. A Kossuth által lejegyzett tervezet tehát feltehetően Deák útmutatásai alapján készült. Noha megfogalmazására, szóhasználatára nézve inkább Kossuthnak volt tulajdonítható, szükségképpen tartalmaznia kellett Deák elképzeléseit, nézeteit is.²⁸ A március 15-i ellenzéki konferencia elé alapvetően a Kossuth által fogalmazott szöveg került, azt csupán néhány pontban bővítette ki előző este Szemere Bertalan, Klauzál Gábor, Lónyai Gábor és Teleki László indítványai az ellenzéki vezérkar. A konferencia elfogadta az alapelvek kibővített tervezetét, és határozatot hozott az ellenzéki nyilatkozat kiadásáról, továbbá arról, hogy a nyilatkozatot a jóváhagyott alapelvekből egy

²⁶ MOL P 654. Teleki család levéltára. Teleki László levelezése. (Batthyány Lajos Kehidán, 1847. febr. 9-én kelt levele.) Közli: Batthyány Lajos reformkori beszédei, levelei, írásai. (Sajtó alá rendezte Molnár András) Zalaegerszeg, 1998. 166-168. p.

²⁷ Ferenczi Zoltán 2. köt. 42-44. p., Horváth Zoltán 1. köt. 152. p., Varga János 1205-1206. p.

²⁸ Molnár András: Deák Ferenc és az Ellenzéki Nyilatkozat. In: Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak. Tudományos emlékülés. Zalaegerszeg, 1997. június 7. (Szerk. Molnár András) Zalaegerszeg, 1998. (a továbbiakban Molnár András 1998.) 20-21. p.

hattagú bizottság fogja majd megszerkeszteni. A bizottság tagjai Deák, Kossuth, Szemere, Teleki, Eötvös József és Pulszky Ferenc lettek.²⁹

Mindez a betegeskedő Deák távollétében történt, és a bizottság Deák nélkül kezdett hozzá a nyilatkozat szerkesztéséhez. Deák levélben kérte Kossuthot, hogy a szerkesztést ómiatta ne halasszák, Batthyányval pedig tudatta, hogy szeretné, ha „többi munkatársai némileg már előrehaladtak volna a program szerkesztésében”, amíg ő május elején Pestre utazhat.³⁰ Kossuth a március 15-re felvázolt alapelvek nyomán ki is dolgozott egy tervezetet, és a bizottság már erről vitatkozott, amikor megérkezett Deák, majd – Kemény Zsigmond szavaival élve – „némi vonakodás után elvállalta a program készítését”.³¹ Valószínűnek látszik azonban, hogy Deák nem Pesten szerkesztette meg a saját változatát, hanem Pozsonyban, gyógykezelése idején, miután magával vitte Kossuth munkájának egy példányát. Ezt támasztja alá az a megbízhatónak tűnő, június 4-re datált titkosrendőri jelentés, amely szerint Deák az ellenzéki nyilatkozat tervezetét néhány nappal korábban küldte meg Pozsonyból Batthyány Lajosnak. A besúgójelentés utalt arra is, hogy Deák tervezetét Kossuth túl mérsékeltnek találta.³² Ez lehet a magyarázata annak, hogy az ellenzéki vezetők június 6-i zártkörű tanácskozásán Kossuth ismét a maga eredeti tervezetét ajánlotta elfogadásra. Miután Bezerédj István egyik levelének tanúsága szerint Deák valóban jelen lehetett az ellenzék június 6-7-i pesti konferenciáján, hihetőnek tűnik az ugyancsak jelenlévő Vörös Antal állítása is, amely szerint Kossuth elaborátumát „Deák Ferenc közbeszólására” cserélték fel egy másik szerkezettel, azzal tudniillik, amelyet maga Deák dolgozott ki Kossuth szövege alapján. Ezt a Deák-féle változatot terjesztették elő és hagyták jóvá másnap, június 7-én az ellenzék nyílt, országos konferenciáján.³³

Az Ellenzéki Nyilatkozat kísérőlevele szerint a nyilatkozatot Deák szerkesztette, ő foglalta „szerkezetbe”.³⁴ Taktikai húzás volt csupán az ellenzéki vezérkar részéről Deák szerepének hangsúlyozása, vagy Deák valóban a nyilatkozat szerzőjének tekinthető? Kétségtelen tény, hogy az elvi és személyi ellentétek által megosztott ellenzéki táborban nagyobb támogatásra számíthatott az a program, amelyhez Deák Ferenc legalább a nevét adta. Taktikai megfontolás tehát mindenképpen állhatott Deák

²⁹ Kónyi Manó 2. köt. 160-162. p., Ferenczi Zoltán 2. köt. 44-48. p., KLÖM XI. köt. 20-22. p., Horváth Zoltán 1. köt. 152. p., Varga János 1206-1207. p.

³⁰ Deák Kossuthhoz írott, Kehidán, 1847. ápr. 10-én kelt levelét közölte: Váczy János 186-187. p., vö. Kónyi Manó 2. köt. 162. p., Varga János 1207-1208. p.

³¹ Varga János 1208. p.

³² MOL A 105. Inf. prot. 1847. jún. 12. (22. ülés) 16. p. 375. sz. (vö. KLÖM XI. köt. 280. p.), Inf. prot. 1847. jún. 19. (23. ülés) 20. p. (vö. KLÖM XI. köt. 281. p.)

³³ Varga János 1208. p.

³⁴ KLÖM XI. köt. 164. p.

szerepének hangsúlyozása mögött, ugyanakkor más források, valamint a nyilatkozat szövegének elemzése segítségével bizonyítható Deák szerzősége is. Bezerédj István a koronatanú, hogy 1847. június 6-án „az alapelvek után Deák által készített nyilatkozat lőn elfogadva”. Bezerédj másik levele szerint is Deák szerkesztette a nyilatkozatot, és a titkosrendőrség jelentése szintén Deák által szerkesztett ellenzéki programról beszélt.³⁵

A Kossuth-féle tervezet és a közzétett Nyilatkozat szövegének összevetéséből³⁶ kitűnik, hogy Deák mintegy felére rövidítette le az alapszöveg terjedelmét, és legfőképpen a Nyilatkozat szövegének harmadát vette át szó szerint vagy csaknem szó szerint Kossuth tervezetéből. A hosszú közjogi fejtegetések elhagyása után megmaradt szövegrészekben a gondolatok sorrendjét felcserélte, és a mondatokat átszerkesztette. A bevezető részt például erősen összevonta, inkább csak a gondolatmenetét tartotta meg. A kormány alkotmányellenes törekvéseit, illetve a konzervatív párt tevékenységét érintő bíráló hangnemet kihagyásokkal, tömörítéssel enyhítette. A felületesen csupán stílári változtatásnak tűnő szerkesztői beavatkozás több kérdésben lényeges tartalmi módosulást eredményezett. Taktikai megfontolásból tett gesztust Deák a földesurak számára azzal, hogy az örökváltsággal összefüggő kármentesítés elől kihúzta az „igazságos” szót (amellyel Kossuth a kárpótlás mértékét korlátozta volna), az ősiség eltörlését viszont azzal egészítette ki, hogy azt a hitelszerzés biztosítása érdekében is óhajtja. Egészében véve Deák mérsékelte a társadalmi reformkövetelések megfogalmazását, hogy a liberális programnyilatkozatot minél szélesebb kör számára elfogadhatóvá tegye.³⁷ Magyarország és az örökös tartományok viszonyáról illetve alkotmányosságáról szólva viszont Kossuthnál jóval bővebben és egyértelműbben fogalmazta meg, hogy „ha az ausztriai örökös tartományok régi alkotmányos szabadsága még most is fennállana, vagy ha a kor s igazság kívánata szerint ők is az alkotmányos nemzetek sorába lépnének, s az egész monarchia kormányát mind összes rendszerében, mind részleteiben az alkotmányosság szelleme lengené keresztül: érdekeink s az ő érdekeik – melyek most néha különváltak, néha talán egymással ellenkezők – könnyebben kiegyenlíthetők lennének, az összes birodalom egyes részeit is nagyobb érdekegység, több kölcsönös bizodalom kötné össze”.³⁸

A magyar liberális ellenzék önmeghatározását, feladatait és célkitűzéseit megfogalmazó Ellenzéki Nyilatkozat tehát kollektív alkotás, elsősorban Kossuth és Deák műve. Szövegét valóban Deák öntötte végső formába, sőt, talán még ennél is fontosabb, hogy a nyilatkozat forrásául szolgáló, Kossuth által megfogalmazott márciusi

³⁵ Bezerédj leveleit idézte: Varga János 1208-1209. p.

³⁶ Mindkét szövegváltozatot közzétette: KLÖM XI. köt. 141-157. p.

³⁷ Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. Bp., 1946. 348. p., KLÖM XI. köt. 23-25. p., Varga János 1209. p.

³⁸ Kónyi Manó 2. köt. 169. p., vö. KLÖM XI. köt. 156. p.

alapelvek már eleve magukban foglalták Deák reformelképzeléseit is.³⁹ Az Ellenzéki Nyilatkozat ugyanakkor Deák utolsó lényeges reformkori megnyilatkozásának tekinthető, mert a továbbiakban – egészen 1848 márciusáig – nem vállalt érdemi politikai szerepet.

1847 tavaszán Deák valamennyi Zala megyei hivatali megbízatásáról lemondott. Leköszönt a gyámi választmány elnökségéről is, pedig ezt a munkát mindig szívügyének tekintette. „Már hosszabb idő óta megbomlott egészségem lehetlenné teszi kötelességemnek teljesítését” – írta Deák a megyéhez intézett, február 21-i levelében.⁴⁰ Zala megye február 22-én kezdődő közgyűlése sajnálkozva mentette fel Deákot mind a gyámi választmány, mind a Szévíz mocsarának szabályozásával megbízott választmány elnöki tiszte alól, de csak ideiglenesen, míg egészsége helyre nem áll.⁴¹ A megye soron következő, április 19-i közgyűlésén Deák rövid időre személyesen is megjelent. A „visszatérők közt legnagyobb örömmel szemléltük Deák Ferenc urat, javult egészségi állapotban, mely öröm szűnni nem akaró »éljen« kiáltásokban tört ki” – írta a Pesti Hírlap zalai tudósítója. Deák azonban nem azért vett részt a közgyűlésen, hogy hozzászóljon a megye új tisztújítási szabályrendeletéhez, hanem azért, hogy gyógyulása érdekében – orvosa tanácsára – tervezett hosszabb külföldi útjára való tekintettel elszámoljon hivatali megbízatásaival, ill. a legsürgetőbb feladatokat visszaadja.⁴²

Deák május elején Pestre, onnan pedig a hónap közepén Pozsonyba utazott orvosához gyógykezelésre. Nyugat-európai körútját Ferenczi Zoltán szerint május 25-én, más források szerint június 7. után kezdte meg. Bejárta Ausztriát és Svájcot, megfordult a német tartományokban, rövid időre még Franciaországba is ellátogatott, majd augusztus közepén tért haza Kehidára. Bár otthonában ismét kiújultak rosszulletei, orvosa bizakodott a gyógyulásban. Türelmemre intette Deákot, és szigorúan eltiltotta attól, hogy országgyűlési követséget vállaljon.⁴³ Deák szeptember 7-én írta Wesselényinek, hogy megzavart idegrendszerét – orvosai szerint – csak hosszú idő és nyugalom állíthatják helyre, így az országgyűlésre valószínűleg nem tud elmenni. „Amint jelenleg már közel két év óta érzem magamat, még csak elkezdni sem volnék képes ezen pályát” – kesergett Deák, hozzátéve, milyen fájdalmat okoz neki a gondolat, hogy betegeskedését sokan csak ürügynek tekintik, és azt hiszik, valójában nem akar menni, azért mentegeti magát betegeskedéssel.⁴⁴

³⁹ Molnár András 1998. 23-24. p.

⁴⁰ ZML kgy. ir. 1847:1094.

⁴¹ ZML kgy. jkv. 1847:1094., Pesti Hírlap 1847. márc. 11. (844. sz.) 164. p.

⁴² ZML kgy. jkv. és ir. 1847:1746., Pesti Hírlap 1847. máj. 2. (873. sz.) 284. p.

⁴³ Ferenczi Zoltán 2. köt. 66-68. p.

⁴⁴ Váczy János 189-191. p.

Zala megye augusztus 30-i közgyűlése – Deák távollétében – arról hozott határozatot, hogy a körutazáson lévő leendő nádor, István főherceg zalaegerszegi fogadásán Deák tartja majd a szónoklatot.⁴⁵ Deák azonban nem mondott ünnepi beszédet a főherceg szeptember 29-i zalaegerszegi fogadásán. Tagja volt ugyan a fogadóbizottságnak, és a főherceg „Deák Ferencet magához hívni, s vele tovább egy negyedóránál társalogni kegyeskedett”, ám a fogadást követő díszében – „hihető gyöngékedő egészsége miatt” – Deák már nem vett részt.⁴⁶

Az egész zalai ellenzék álláspontját tolmácsolta Glavina Lajos, a liberálisok egyik helyi hangadója, amikor 1847 júliusában az alábbiakat írta körmendi barátjának, Chernel Eleknek: „bizonyosnak tartom, hogy Deák követ lesz, és ezen végcélra irányozzuk minden lépésünket, csakhogy méltón elküldhessük”.⁴⁷ Zala megye augusztus 30-i közgyűlése a távollévő Deákot is kinevezte az országgyűlési követutasítások kidolgozására hivatott bizottság tagjává,⁴⁸ azonban semmilyen adat nem tanúskodik arról, hogy Deák szerepet vállalt volna e bizottság munkájában. Amikor közeledett az országgyűlési követválasztás napja, október 2-án Deák az alábbi – Wesselényihez, szeptember 7-én írott leveléhez hasonló tartamú – levelet intézte a megye első alispánjához, Kerkapoly Istvánhoz:

„Azon esetre, ha valaki szóba hozná, hogy a közelébb tartandó országgyűlésen Zala megyének képviselője én legyek, légy szíves nyilvánítani forró köszönetemet a bizodalomért, de jelentsd ki egyszersmind nevemben, hogy megromlott egészségem miatt e megtiszteltetést el nem fogadhatom. Közel két éve már, amióta szenvedek, s gyakran hetekig oly állapotban vagyok, hogy fejem a könnyebb munkát sem bírja meg, sőt midőn bajom néha enyhülni látszik is, egypár órai komolyabb dolgozás rögtön súlyosabb szenvedést von ismét maga után. Orvosok tanácsa, de méginkább saját érzetem s a két évi tapasztalás meggyőztek arról, hogy egészségem jobbulásának mellőzhetlen feltétele a lehetőségig tartózkodni minden komolyabb dolgozástól, pedig ismerem a követi állásnak terhes kötelességeit, s tudom, hogy azoknak pontos teljesítése sok munkát, sok erőfeszítést igényel egészséges embertől is. Azonban szíves készséggel kitenném én magamat azon valószínűségnek is, hogy végképpen megtört erővel, s még roncsoltabb egészséggel térendek vissza az ország gyűléséről, ha csak reménylenem lehetne, hogy annak folyta alatt kitart még erőm, s a reám mért kötelesség hű teljesítésével használhatok a haza közügyének; de érzem s tudom, hogy egészségem jelen állapotjában megkezdeni sem volnék képes a követi pályát, s

⁴⁵ Pesti Hírlap 1847. szept. 14. (949. sz.) 176. p.

⁴⁶ Jelenkor 1847. október 10. (81. sz.).

⁴⁷ Pannonhalmi Főapátság Levéltára. Chernel család levéltára. Chernel Elek levelezése. Glavina Lajos levele, Palin, 1847. júl. 26., vö. Molnár András: Glavina Lajos, Csáktornya országgyűlési képviselője. In: Pannon Tükör 1998. 2. sz. 72-73. p.

⁴⁸ ZML kgy. jkv. 1847:2605.

már egypár heti foglalkozás is végképpen alkalmatlanná tenne arra, hogy tisztemnek csak valamennyire is megfelelhessenek”.⁴⁹

Noha Zala megye 1847. október 4-i közgyűlésén a megyeház előtti téren szép számmal összesereglett választók közakarattal – és „szűnni nem akaró éljen kiáltások közt” – Deák Ferencet kiáltották ki országgyűlési követüknek, az alispán felolvasta Deák idézett levelét, melynek értelmében más követet kellett választaniuk. A közgyűlés rangos küldöttséget indított Kehidára, hogy kifejezzék Deákkal való együttérzésüket és tiszteletüket, egyszersmind pedig hangot adjanak azon óhajuknak, hogy „egészsége és testi ereje minél előbb visszatérve, a közdolgok folytatásában ismét oly tényező részt, aminőt előbb vett, vehessen”.⁵⁰

Zala megyét a helyi ellenzék két fiatalabb vezéregyénisége, a heves vérmérsékletű ifjabb Csuzy Pál, valamint a higgadt főszolgabíró, Tolnay Károly képviselte az utolsó rendi országgyűlésen.⁵¹ A két fiatal követ már megválasztásakor kijelentette, hogy büszkék lesznek, ha átadhatják követi széküket, amennyiben Deák egészsége ezt lehetővé teszi. Tolnay az országgyűlés egyik első kerületi ülésén is leszögezte, hogy Deák, „mihelyt egészsége engedi, feljön, s ők akármelyikük helyét szívesen átengedik”.⁵² Zala újonc követei az országgyűlésen nem játszottak érdemi szerepet. Tudatában lehettek ennek, és érezhették Deák hiányát ők maguk is. Csuzy Pál december 13-án levelet írt ezügyben Zalabéri Horváth Jánoshoz, a zalai ellenzék egyik legtekinélyesebb vezetőjéhez. Csuzy mellékelte lemondó nyilatkozatát is, újra felajánlva helyét Deáknak. Horvát fel is kereste Deákot, ám Deák ismét kitérő választ adott, így a decemberi közgyűlésen nem tűzték napirendre Csuzy felváltását.⁵³

Zala megye október 4-én elfogadott országgyűlési alaputasításának bevezetője emlékeztetett arra, hogy a megye nemesi már 1845 januárjában kijelentették, miszerint „polgári alkotmányuknak szélesebb, s éppen azért biztosabb lábra állítását forrón óhajtják”, ezért „a haladás, a törvényszerű és békés átalakulás iránti eddigi fő elveikhez s nézeteikhez jövődőre is” rendíthetetlenül ragaszkodni fognak. Ragaszkodtak az 1847 augusztusában hozott határozatukhoz is, amely szerint érvényesnek tekintették a megye 1839-es és 1843-as követutasításának mindazon követeléseit, amelyek iránt az utóbbi országgyűlések nem alkottak törvényeket. A zalai követek a két korábbi országgyűlésre kidolgozott követutasítás mellé kaptak egy újabb utasítás-

⁴⁹ZML kgy. ir. 1847:3615., vö. Molnár András: Deák Ferenc levelei zalai barátaihoz (1830-1847). In: Levéltári Szemle 1994. 2. sz. 44-45. p.

⁵⁰ZML kgy. jkv. 1847:3615., vö. Ferenczi Zoltán 2. köt. 70. p.

⁵¹Csuzyról és Tolnayról bővebben: Zalai életrajzi kislexikon. 2. jav. bőv. kiad. Zalaegerszeg, 1997. 48-49. p.

⁵²MOL P 483. Magyary Kossa család iratai. Család által rendezett iratok. Busbach Péter levelei Magyary Kossa Józsefhez. 25. cs. fasc. H 23. (Pozsony, 1847. nov. 19.)

⁵³Ferenczi Zoltán 2. köt. 72-73. p.

csomagot is, amely az 1845 óta felmerült legfontosabb politikai kérdésekben fogalmazta meg Zala megye álláspontját. Az utasítás kötelezte a követeket, hogy időnként tudósítsák a megyét az utasításban foglalt alapelvek életbeléptetésével kapcsolatos országgyűlési tárgyalásokról, és amikor szükséges, kérjenek a megyétől részletesebb póttudósítást.⁵⁴

Tolnay Károly és ifjabb Csuzy Pál (utasításuknak megfelelően) már november 13-án tájékoztatták megyéjüket az országgyűlés megnyitásáról és a nádorválasztásról. Megküldték továbbá – jelentésükhöz csatolva – az országgyűléshez intézett királyi előterjesztéseket is, amelyekből kitűnt, hogy a kormány magáévá tette az ellenzék számos korábbi reformelképzelését.⁵⁵ A követek első jelentését és a királyi előterjesztéseket tárgyaló november 15-i közgyűlésen Deák Ferenc „igen jó egészséggel jelent meg”, és „a tanácskozásban is élénk részt vett”.⁵⁶ Zala megye gyorsírói szinte szó szerint feljegyezték az elsőként hozzászóló Deák Ferenc beszédét.⁵⁷ A királyi előterjesztések kapcsán Deák eltérő álláspontra helyezkedett, mint az ellenzék Pozsonyban tartózkodó, és a kormány megbuktatására törekvő vezetői. Batthyány és Kossuth ugyanis elleneztek, hogy az országgyűlés a kormány reformjavaslatait vegye tárgyalás alá, nehogy ezáltal a kormány vegye át a kezdeményező szerepet, kisajátítsa a reformokat, és kifogja a szelet az ellenzék vitorlájából.⁵⁸ Deák ezzel szemben üdvözölte az uralkodó reformszándékát. Örömet fejezte ki, hogy a kormány most maga kívánja törvénybe iktatni, amit a hatalom korábban véteknak tartott, és amiért „oly sok jeles hazafi szenvedett”. Deák hangot adott meggyőződésének, miszerint „a cél egyedül az, hogy eszközöltessék, mi a haza javára szolgál, nem tekintve, melyik rész által eszközöltetik az. Az ellenzék fényesebb diadalt soha sem ünnepelhet, mint amikor oda vitte a dolgot, hogy azon ügyet, melyért egykor üldözöttet, a kormány magáévá tette”. Deák szerint „nem az a diadal, midőn egyik párt a másikat leszavazza, hanem ha valamely párt magáévá teszi azon elveket, melyekért a másikat üldözte, rágalmazta”.

A királyi előterjesztések egyes pontjaira kitérve Deák azt indítványozta, hogy engedjen a megye „szabadabb tért” a követeinek, ne gátolja őket részletes utasításokkal. Példaként említette az örökváltság ügyét, mely „az országban létező minden viszonyoknak” figyelembevételét igényli. A követnek „az egész ország érdekét kell szemügyre venni” – szögezte le Deák – mert a követ „nemcsak megyéjét, hanem az

⁵⁴ ZML kgy. ir. 1847:3616.

⁵⁵ ZML kgy. jkv. és ir. 1847:3660.

⁵⁶ Pesti Hírlap 1847. nov. 26. (991. sz.) 350. p.

⁵⁷ ZML Zala megye Állandó Bizottmányának iratai (ÁB ir.) 1848:125. („Gyors-írói jegyzék” Deák nov. 15-i beszédéről). A megye gyorsírói által, e jegyzőkönyv alapján készített sajtótudósítás: Pesti Hírlap, 1847. nov. 26. (991. sz.) 350. p., vö. Kónyi Manó 2. köt. 172-175. p.

⁵⁸ Ezt az álláspontot kívánta elfogadtatni a vidéki ellenzékiekkel is Batthyány Lajos pártelnök 1847. nov. 17-i és nov. 21-i körlevele. (Vö. KLÖM XI. köt. 305-309. p.)

egész országot képviseli”. Deák saját korábbi, keserű tapasztalataiból kiindulva kezdeményezte a merev követutasítási rendszer fellazítását, és azt javasolta, hogy csak a legfontosabb tárgyakra nézve adjanak utasítást a követeknek.⁵⁹ A közgyűlés elfogadta Deák indítványát.⁶⁰ Ez azonban egyben azt jelentette, hogy Deák maga korlátozta az alkalmak számát, amikor a megyei követutasítások tárgyalása kapcsán kifejteti saját politikai nézeteit is.

Zala megye soron következő, 1847 decemberi és 1848 januári közgyűlésein Deák nem vett részt,⁶¹ bár az országgyűlés eseményeit barátainak leveleiből és a sajtóból szinte naprakészen követte. Wesselényi Miklóshoz, 1848. február 11-én írott levele szerint Deák az ellenzék február 5-i – az adminisztrátori rendszer tárgyában érkezett királyi leirattal kapcsolatos – leszavazását nem tartotta kisebb bukásnak, mintha az ellenzék mindjárt az országgyűlés elején, a válaszfelirati vitában kisebbségben maradt volna. Deák véleménye az volt, hogy az adminisztrátori rendszerrel szembeni aggodalmat alaptalannak nyilvánító, és a rendszer megváltoztatása tekintetében semmitmondó királyi leirat megköszönése rosszabb, mintha az országgyűlés nem is foglalkozott volna az egész kérdéssel. Az adminisztrátori rendszer megítélése kapcsán nem találjuk nyomát a kormánnyal szembeni korábbi, békülékeny deáki álláspontnak. Deák egyértelműen rosszalta az ellenzéki tábor kettészakadását, és nem a kormánnyal (titokban) kompromisszumot kereső ellenzéki vezetők oldalára, hanem Kossuth mellé állt. Bevallotta Wesselényinek, hogy örült a bizalomnak, „mellyel az ellenzék Kossuthot mint vezért környezé, s azon szilárdsággal párosult ügyességnek [is], mellyel Kossuth eddig a legfontosabb tárgyakat s azoknak részleteit kezelte”, és „nem csekély reményeket” táplált „az országgyűlés eredménye fölött”. Deák reményét fejezte ki, hogy „csak mulékony lesz ezen meghasonlás, s majd egyesülnek ismét valamennyien Kossuthal és Kossuth körül, hiszen jelesebb, ügyesebb, alkalmazhatóbb vezetőt párt nem kívánhat, nem találhat, mint ellenzékünk bír Kossuthban”.⁶²

Az adminisztrátori rendszer megszüntetése körüli bonyodalmakat tárgyaló, 1848. február 21-i zalai közgyűlésen ugyan Deák Ferenc is jelen volt, szerepéről azonban hallgatnak a források.⁶³ Bizonyosnak látszik, hogy nem szólalt fel, ettől függetlenül persze még érvényesülhetett befolyása mind a követeknek adandó pótutasításra,

⁵⁹ZML ÁB ir. 1848:125., Pesti Hírlap 1847. nov. 26. (991. sz.) 350. p., vö. Ferenczi Zoltán 2. köt. 71-72. p.

⁶⁰ZML kgy. jkv. 1747:3660.

⁶¹E közgyűlések kapcsán sem a megyei jegyzőkönyvek, sem pedig az egykorú sajtótudósítások nem utaltak Deák jelenlétére.

⁶²Váczy János 191-194. p.

⁶³ZML kgy. jkv. 1848. febr. 21. (a jelenlévők névsora), Pesti Hírlap 1848. márc. 17. (1054. sz.) 226. p. (A részletes tudósítás valamennyi jelentősebb felszólalót név szerint megemlíttette.)

mind pedig a törvényes főispán hivatalába történő visszaállítása érdekében az uralkodóhoz intézett felíratra nézve. Zala megye közgyűlése ugyanis – túllépve az ellenzék pozsonyi követelésein – azt az utasítást adta országgyűlési követeinek, hogy mindaddig, míg az adminisztrátori rendszert „minden következményeivel tettleg s valósággal meg nem szüntetik, a hadiadónak megajánlásába e megye részéről semmi szín és semmi tekintet alatt ne bocsátkozzanak”.⁶⁴

Ismeretes, hogy 1848. március 14-én este, miután a bécsi forradalom híréből megrettent főrendek is elfogadták Kossuth március 3-i felirati javaslatát, és már készülődőtt a másnap Bécsbe induló országgyűlési küldöttség, az ellenzéki vezetők üzenetet intéztek Deákhhoz. A számos főrendi tag és követ által aláírt levélke, melyet Tolnay Károly gyorspostán küldött Zalába, tudatta Deákkal, hogy Metternich abszolutista kormánya megbukott, és leköszönt Apponyi is. „Ily roppant fontosságú körülmények közt alkotmányunkat és a trónt a nép fölkarolása által szilárdítani elhatározott komoly szándékunk. Szükségünk van azért rád, s bizton várjuk minél előbbi jelenlétet” – üzenték elvbarátai Deáknak.⁶⁵

A bécsi és pozsonyi eseményekről Tolnay Károly leveléből értesülő zalai közgyűlés március 16-án ugyancsak Deák Ferenc követsége mellett nyilatkozott, és másnap küldöttséget kívántak indítani Kehidára, hogy rávegyék Deákot a követség elvállalására. A küldöttségnek azonban nem kellett Kehidára utaznia, mert Deák még aznap a megyeszékhelyre érkezett. Amikor zalaegerszegi szállásán felkeresték, nem engedte szónokolni az alispánt. „Ne csináljatok belőle formalitást” – kérte Deák. „Tudom, mit akartok. S ámbár roncsolt egészségem miatt nem fogom győzni a munkát, mindazonáltal ne vádoljon engem senki arról, hogy hazánk hasznára nem tettem, amit tettem. Elmegyek.”⁶⁶ Mivel a közgyűlésen másnap megjelenő Deák a követség elfogadását szabályszerű választáshoz kötötte, március 22-re tűzték ki a követválasztás időpontját.⁶⁷

Amikor március 22-én megtörtént a követválasztás, és Zala megye felhatalmazta, hogy minden utasítás nélkül, „önbelátása és meggyőződése szerint, mint a megyének teljes hatalmú és szabad kezű képviselője” tanácskozzék,⁶⁸ Deák már két napja Pozsonyban tartózkodott. Jelenlétét csaknem az egész országgyűlés kívánta – persze pártállástól függően más-más politikai megfontolásból.⁶⁹ Deák nem szívesen vállalkozott e megbizatasra. Egyrészt aggódott, hogy egészsége rosszabbra fordulhat,

⁶⁴ZML kgy. jkv. és ir. 1848:349.

⁶⁵Kónyi Manó 2. köt. 195. p., Ferenczi Zoltán 2. köt. 73-74. p.

⁶⁶Pesti Hírlap 1848. márc. 23. (7. sz.) 249. p., Kónyi Manó 2. köt. 200-202. p., Ferenczi Zoltán 2. köt. 74-76. p.

⁶⁷ZML kgy. jkv. 1848:1357., Kónyi Manó 2. köt. 201-202. p.

⁶⁸ZML kgy. jkv. és ir. 1848:1358., Kónyi Manó 2. köt. 202. p.

⁶⁹Varga János: A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Bp., 1971. 55. p.

másrészt idegen volt számára a politikai szituáció, az ellenzék hatalomra kerülése is. Nem készült kormányzati szerepre – korábban még fizetéssel járó megyei hivatalt sem vállalt –, alkatához, egyéniségéhez sokkal inkább a reformkori, ellenzéki politizálás állt közelebb. 1848 márciusában kétségek közt gyötrődve, nem túl nagy lelkesedéssel, inkább csak lelkiismeretére hallgatva csatlakozott a váratlanul felülkerekedő ellenzék vezérkarához.

DEÁK FERENC ÉS A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS

Amikor Deák Ferenc 1833 tavaszán megérkezett Pozsonyba, újoncként az országos politika színpadán, éppen az úrbéri viszonyokat szabályozó törvény tervezetét tárgyalta a diéta. Az ifjú követ is e tárgyban mondta el május másodikán országgyűlési szűzbeszédét, amelyben a botbüntetés korlátozását indítványozta.¹ A diéta következő három évében Deák a formálódó polgári reformmozgalom legtekintélyesebb vezetői közé emelkedett. Tekintélyének megalapozásában fontos szerepet kaptak azok a beszédei, amelyeket az úrbéri törvénycikkek vitái során tartott. Ezekbe a törvényekbe akarták a reformerek „becsempészni” azokat a jogelveket, amelyek – hitük szerint – a feudális rend felbomlásához vezetnének. Az elhúzódó, egyre elkeseredettebbé váló vitában Deák számos alkalommal felszólalt. Több ízben szorgalmazta a jobbágyok személyi és vagyoni biztonságának törvényi garantálását, az önkéntes örökváltás engedélyezését, az úriszék hatáskörének korlátozását (a földesúr ne lehessen saját ügyében bíró), a jobbágyok birtokképességét stb.²

Az 1839-40-es országgyűlés ellenzéke már az ő vezetése alatt vitte sikerre az 1834-ben még megbukott törekvést, az önkéntes örökváltás engedélyezésének törvénybe iktatását. Deák fogalmazta meg 1847-ben az Ellenzéki Nyilatkozatot is (bár az természetesen a reformpárt kollektív szellemi tulajdona volt), amelynek egyik legfontosabb pontja „az úrbéri viszonyoknak kármentesítés mellett kötelező törvény általi megszüntetését” szorgalmazta.³

Közpályája és egyben élete vége felé, 1871-ben még mindig a törvényhozás legfontosabb tartozásai között említette az úrbéri viszonyok maradványait felszámoló törvények megalkotását az ekkor már a haza bölcsének tartott öregúr, s maga is bábkodott születésük körül.⁴ Túlzás nélkül kijelenthetjük tehát, hogy a jobbágyviszonyok felszámolásának ügye végigkísérte Deák politikai pályáját. Ennek a pályának fontos szakaszát, egyik csúcspontját jelentette az 1848-as év. Deáknak a Batthyány-kormány igazságügyminisztereként fontos szerep jutott a feudális rend alapvető elemének, a jobbágyi függésnek a megszüntetésében.

¹ Kónyi Manó: Deák Ferenc beszédei. 2. kiadás. Budapest, 1903. 1. kötet. 10. p.

² Felszólalásait e tárgyban lásd Kónyi i. m. 1. kötet. 16-249. p.

³ Kónyi i. m. 2. kötet 167. p.

⁴ Kónyi i. m. 6. kötet 15-33., 318. p. Lásd még: Gyimesi Sándor: A telepítvényes falvak „felszabadulása”. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. Szerk. Szabó István. 2. kiadás, Budapest, 1972. I. kötet 194. p.

Deák, mint az köztudott, súlyosan megromlott egészségi állapotára való hivatkozással nem vállalta el megyéje követi tisztét 1847 őszén. Az utolsó rendi országgyűlésen Tolnay Károly és Csuzy Pál képviselte Zalát.⁵

Az európai forradalmak következtében felgyorsult események közepette minden oldalról megnyilvánult a kívánság, hogy Deák jelenjen meg a diétán. Az országgyűlés konzervatív és mérsékelt liberális tagjai az ellenzéki követelések visszafogását, Kossuth ellensúlyozását várták tőle. Az oppozíció ugyancsak sürgette Pozsonyba jövetelét: pártjuk Deák elismert törvényalkotói képességét szerette volna kamatoztatni a várhatóan feltorlódnak kodifikációs munkában, illetve magától értetődően szerepet szántak neki a megalakítandó felelős kormányban. Kossuth és a hozzá közel állók neve is szerepelt azon a levélen, amelyet 54 követ és főrend aláírásával intéztek hozzá, és amely a következő felszólítással zárult: „Szükségünk van rád, s bizton várjuk minél előbbi jelenlétedet.” Az ellenzék vezére, a leendő miniszterelnök, Batthyány Lajos március 14-én Wenckheim Bélát és Tolnay Károlyt küldte el Zalába, hogy személyesen beszéljék rá Deákot a követség elvállalására. Zala rendjei, függetlenül az országgyűlésről érkező ösztönzéstől, március 16-án maguk is elhatározták, hogy újra megpróbálják rábírní Deákot a követség vállalására, mint olyat, aki „rendíthetetlen jelleme, tiszta hazafiúsága [...] ítélő tehetsége által a haza javára legtöbbet eszközölhet”. A Zalát eddig képviselő Csuzy és Tolnay készséges lemondása elhárította követté választása elől a formai akadályt is. Miután Deák, a minden oldalról ránehezedő nyomás alatt késznek mutatkozott Pozsonyba menni, március 22-én a megye egyhangúlag megválasztotta Csuzy Pál helyett követének.⁶

Deák nem is várta meg a követválasztó közgyűlést (kimenetele felől amúgy sem lehettek kételyei), és már március 20-án megérkezett Pozsonyba (megbízólevele három nappal később érkezett meg). Az országos tekintéllyel bíró ellenzéki vezető tehát nem volt még jelen március 18-án, amikor az országgyűlés, nem kis részben a parasztság lázadásától való félelemtől ösztönözve, a jobbágyszabadítás nyugtalanságáról és készülődéséről érkező (mint utóbb kiderült: felnagyított) hírek hatása alatt viharos gyorsasággal elfogadta az úrbéri viszonyok azonnali megszüntetését kimondó törvényt.⁷ A sorsdöntő napokban Deák úton volt Pozsony felé, még hozzá Pesten keresztül. Mire megérkezett, akkorra a követek levelei már szét is vitték a nagy horde-rejű döntés hírért az országban. Deák így nem élte át azt a közhangulatot, amely a di-

⁵ Kónyi i. m. 2. kötet. 170-171. p.

⁶ Kónyi, i. m. 2. kötet. 195-196., 200-202. p., Varga János: A jobbágyszabadítás kivívása 1848-ban. Budapest, 1971. 55. p.

⁷ A jobbágyszabadító törvény születésének körülményeit legalaposabban ismerteti: Varga János i. m. A március 18-i döntés körülményei: uo. 125-167. p.

étát – beleértve a főrendeket is – az azonnali jobbágyfelszabadítás elfogadására bírta. Ehelyett, átutazva a fél országot, közvetlen tapasztalatokat szerzett a nép hangulatáról. Ezeknek a tapasztalatoknak a birtokában pedig értetlenül, sőt enyhe rosszállással állt a sietséggel szemben.

Liberális meggyőződése és személyes tapasztalatai alakították ki némileg ellentmondásos véleményét a történeletről. A jobbágyfelszabadítás *tényét* fenntartás nélkül helyeselte, hiszen az saját közéleti pályájának is egyik fontos célja volt. A márciusban elfogadott, az úrbéri viszonyok felszámolásáról vagy a közteherviselés bevezetéséről szóló törvények, bár forradalmi körülmények között születtek, mégsem voltak rögtönzésnek tekinthetők. A történetek régóta a liberális reformmozgalom programjának, az érdekegyesítés koncepciójának központi elemeit képezték, a közvélemény többsége bizonyosságként számolt bekövetkezésükkel. A jobbágy-földesúr viszony fenntartása ellen az utolsó két évtizedben számos érvet sorakoztattak fel: gazdaságilag káros, mert alacsony hatékonyságú; súlyos társadalmi konfliktusokat hordoz, amelyek állandó robbanásveszélyt jelentenek; akadályozza a polgári nemzet, illetve nemzetállam létrejöttét; nem utolsó sorban morálisan is tarthatatlan állapotnak minősült már a személyes alávetettség a 19. században. A nemesi adómentességet egyrészt a társadalmi igazságosság szempontjából támadták, de az elmaradott agrárország gazdasági modernizációját is lehetetlennek tartották a tehető rétegek anyagi hozzájárulása nélkül.

Ugyanakkor Deák nem rejtette véka alá kifogásait a végrehajtás *módjával* szemben. A Pozsony felé tartó hajón útitársainak úgy értékelte az eseményt, hogy Kossuth és a diéta egy századot lépett előre; ugyanakkor nem titkolta, hogy az országgyűlés határozatait elhamarkodottnak tekinti.⁸ Pozsonyban kijelentette: a törvényhozók rögtönzését helyteleníti, és nincs róla meggyőződve, „hogy azt éppen így tenni szükséges lett volna”.⁹ Néhány nappal később Bécsben Jósika Samunak szintén úgy nyilatkozott, „hogy ezen rögtönzött törvényekre semmi szükség nem volt, a parasztság mindenütt csendben volt”.¹⁰

A törvény természetesen kárpótlást ígért a földesuraknak elvesztett úrbéri jövedelmeikért, és ezt a „nemzeti közbecsület védpajzsa” alá helyezte. A március 18-i határozat után a birtokos nemességen mégis erőt vett az elkeseredés: az ígért állami kárpótlás csak a bizonytalan jövőben létezett; az úrbéres jövedelmek elvesztése viszont nagyon is kézzelfogható és jelenidejű esemény volt. Legérzékenyebben az ingyen munkaerő elvesztése érintette e földesurakat. Az évi 12 millió ígás- és ugyan-

⁸ Hiador [Jámbor Pál]: Negyvennyolcadiki emlékek. Budapest, é. n. 51. p.

⁹ Ezt Deák maga írta meg sógorához, Oszterhuber Tarányi Józsefhez írott levelében március 28-án. Kiadva: Deák Ferenc emlékezete. Levelek 1822-1875. Budapest, 1890. 194-196. p. és Kőnyi, i. m. 205-206. p.

¹⁰ Varga János, i. m. 179. p.

annyi gyalognapszámra volt alapozva a nemesi kézben maradó 8 millió hold felének háromnegyedének művelése. A bémunkára való áttérésben nem a munkabér előteremtése volt a fő gond, hanem a saját gazdasági felszerelés hiánya, hiszen eddig a jobbágy a maga eszközeivel, állataival állt ki úrdolgára. Most egyszerre óriási beruházásokra lett volna szükség felszerelésben, igás állatokban, épületekben. Korabeli becslések szerint 160-180 millió forintba lenne szükség az átálláshoz. Ehelyett a birtokos osztály 2-300 milliós adóssággal lépett át az új korszakba.

Ebben a helyzetben érthető, hogy a kármentesítés szenvedélyesen tárgyalt kérdéssé vált. Még az utolsó rendi országgyűlésen fenyegette meg Batthyányt az egyébként liberális gróf Szapáry Antal: „Hogyha a kárpótlás meg nem lesz, agyonlőlek!” A miniszterelnök válasza demonstrálta a kormány elszántságát: „Arra nem lesz szükség, mert akkor magam hajtom azt végre.”¹¹

Deák nyilvánvalóan osztozott a túlnyomórészt birtokos nemesekből álló követi kar, illetve a főrendek aggodalmaiban, rossz közérzetében; bíráló megjegyzései arra vonatkoztak, hogy a törvény nem biztosított semmilyen átmenetet, felkészülési időt a földesuraknak. Úgy érezhette, a nemesség kárára billent meg az az egyensúly, amelyre az érdekegyesítő politika mindig törekedett, a békés társadalmi átalakulás előfeltételének tartva a társadalmi osztályok különböző érdekeinek lehetőség szerinti kímélését és egyeztetését.

Fenntartásainak ismeretében az ellentámadással kísérletező konzervatív főrendek (a nádorral az élükön) felszólították Deákot, hogy ha lehet, eszközöljön valami változást az úrbéri törvényen. Ő azonban elhárította a kezdeményezést: bár továbbra is hangoztatta, hogy a március 18-i határozatot megfontolatlanak és elsietettnek tartja, ugyanakkor megváltoztatását jogi és politikai szempontból is lehetetlennek látja. A törvénytervezetet ugyanis mindkét tábla egyhangúlag fogadta el, sok megye már ki is hirdette: „elvenni ismét az adottat, egyenesen annyi volna, mint öldöklő parasztháborút előidézni”.¹² Deák azt is felmérte, hogy ezekben a napokban, kétségtelen tekintélye ellenére sem rendelkezett korlátlan befolyással az események alakítására. A jobbágyfelszabadítás megvalósult módjára is vonatkoztatható április eleji kijelentése, amit Szögyény alkancellárnak tett, aki felhívta, hogy használja fel befolyását a diéta kívánságainak mérséklésére: „Hát ki gondolja, hogy az eddigiek is meggyőződéses és óhajításom szerint történtek, de részeg emberrel nem lehet okosan beszélni, pedig az országgyűlés most részeg.”¹³

A fenntartások ugyanakkor nem érintették a lényegét: magát a jobbágyfelszabadítás tényét Deák természetesen örömmel fogadta. A történetekkel való azonosulását

¹¹ Fiáth Ferenc: Életem és élményeim. Budapest, 1878. II. kötet 96. p.

¹² Deák levele sógorához, Kónyi i. m. 206. p. A konzervatív ellentámadás történetét szintén Varga János i. m. rekonstruálta, 195-214. p.

¹³ Szögyény-Marich László emlékiratai. Budapest, 1903. I. kötet. 64. p.

nyilvánosan, az országgyűlés előtt is kijelentette. Április 5-én a diéta azzal foglalkozott, hogy magyarázatot fűzzön a szűkszávú, a nyolcszáz éves társadalmi rendet egy mondattal megszüntető törvényhez, azaz világosan határozzák meg az *úrbériség* értelmét. Az ügy előzménye az volt, hogy több megye törvényértelmezést kért a miniszterelnöktől: mire terjed ki az állami megváltás? Zemplén megye közgyűlése pedig már egy határozatot is elfogadott, amely a szőlőket is állami kármentesítéssel felszabadultnak jelentette ki.¹⁴

A vitában felszólalt Deák is, akinek mint igazságügyminiszternek hatáskörébe tartozott az úrbéres jogviszony felszámolásának gyakorlati végrehajtása. Kijelentette, hogy noha a jobbágyszabadító törvénycikk megalkotásánál nem volt jelen, a megszületett jogszabály mellett jó lelkiismerettel vállalná el a bíró szerepét. Rögtönzött törvényértelmezése azt tükrözte, hogy – hasonlóan a követi kar többségéhez – megakart akadályozni az állami kárpótlással felszabaduló úrbériség parttalan kiterjesztését. Szerinte az eddig érvényben volt jogrend alapján pontosan megkülönböztethető az úrbériség és az allodium: „mind az, amit elvenni a néptől nem lehetett, s így úrbéri, attól a dézma meg van szüntetve, amiből pedig a földesúr kibecsülhetette, attól fizet ezentúl is”. Ez a kritérium (tehát hogy az adott föld törvényesen elvehető-e vagy sem) egyaránt alkalmazható minden vitás eset eldöntésénél: a szőlők, rétek, szántók, irtások és zsellérek esetében is. Intette a törvényhatóságokat, ne bocsátkozzanak önálló törvényt magyarázatokba, különben a minisztérium nem vállalhatja a felelősséget a végrehajtásért.¹⁵ A vita végeredményeként április 8-án egy határozatot fogadott el az országgyűlés, amely lényegében Deák meghatározását használta az úrbériség körülírására (ezt az úrbériség-fogalmat alkalmazták eddig is az állami közegek a joggyakorlatban.)¹⁶

A jobbágyszabadítás nyitott kérdései

Mielőtt a jobbágyszabadítás hiányainak taglalásába bocsátkoznánk, még egyszer hangsúlyozzuk, hogy az úrbéres viszonyok megszüntetése az újkori magyar társadalomtörténet egyik legnagyobb jelentőségű, leginkább pozitív fejleménye volt. A polgári forradalom győzelmét megtestesítő, a társadalmi átalakulást és az egyéni politikai jogokat biztosító áprilisi törvények közül a társadalmi modernizáció szempontjából a legnagyobb jelentőséggel a jobbágyszabadítás felszámolása bírt, hiszen a jobbágyszabadítás volt a feudális viszonyok legkézzelfoghatóbb eleme. Az úrbéres népesség, amely a társadalom mintegy 80 %-át alkotta, eddig ki volt zárva a teljes értékű állampolgár-

¹⁴ Varga János i. m. 324-327. p.

¹⁵ Kónyi i. m. 224. p., Jelenkor 1848. április 10.

¹⁶ Az 1847-48. évi Országgyűlés Irományai 187. p.

rok sorából: személyi és dologi jogai szűk keretek közé voltak szorítva, úri hatalom alatt éltek, politikai jogokkal nem rendelkeztek, javaik örökítését, átruházását a földesúri tulajdonjog korlátozta.¹⁷ Közép- és Kelet-Európa országai közül Magyarországon ment végbe a leghaladóbb formában a jobbágyfelszabadítás: a feudális szolgáltatásokat *azonnali hatállyal és kötelező jelleggel* eltörölték, miként a katolikus egyháznak addig fizetett tizedet is. A volt jobbágyok az általuk művelt föld *szabad tulajdonosainá* váltak; a földesúri bíróságok eltörlésével *megszűnt személyes alávettségük* is; a földesurak kárpótlását az állam vállalta magára.

Az áprilisi törvények jóvoltából Magyarországon (Horvátországgal együtt, de Erdély nélkül) kb. 9 millió jobbágy vált szabad, teljes jogú állampolgárrá. Az egykori jobbágyok nemcsak személyes szabadságjogokhoz jutottak, hanem szabad földtulajdonhoz is. Varga János számításai szerint 1848-ban a földesúri függésben élő parasztság kezén volt 13,8 millió (magyar) holdnyi szántó és rét, a teljes szántó- és rétterület háromnegyed része. Ennek a 13,8 millió holdnak a háromnegyede került most állami kárpótlással paraszti tulajdonba (további két százalékot tett ki a már korábban, önkéntes örökváltási szerződés révén felszabadult terület). A parasztok által birtokolt terület egyhated részének sorsát nem tisztázta a törvény: e földek esetében a parasztok *használati joga* ugyan nem került veszélybe, de a *tulajdonjog* megszerzéséről egyelőre nem volt szó. A jobbágykézen talált földek tizede viszont egyértelműen a földesúr tulajdonában maradt a törvény fenti, Deák által megfogalmazott értelmezése szerint.

A 9 millió felszabadult jobbágy és zsellér közül 8,5 millióan jutottak valamekkora földtulajdonhoz, legalább a telekhez, amelyen házuk állt. Ugyan a félmillió majorsági zsellér, szerződéses, tisztán irtásföldön vagy szőlőn gazdálkodó paraszt eltörpülni látszik a 8,5 millió mellett, valójában az utóbbiak közül is nagy tömegeket tartottak izgalomban a függőben maradt kérdések. Az esetek többségében ugyanis a felszabadult úrbéresek kezén is voltak olyan földek, amelyek nem estek a törvény hatálya alá (maradványföld, irtás, szőlő, bérelt majorsági föld stb.)¹⁸ Ugyancsak rendezésre várt azoknak a hatalmas kiterjedésű területeknek, elsősorban a legelőknak és erdőknak a sorsa, amelyeket addig a földesurak és a jobbágyok közösen használtak. A polgári földtulajdon eszméjével nem fért össze, tehát nem maradhatott fenn a közös birtoklási forma. Ellene szólt a gazdasági racionalitás is, hiszen a kényszerű együttes használat mindkét felet korlátozta a birtok optimális kihasználásában, a vele való szabad rendelkezésben. Abban mindenki egyetértett, hogy a közös használatot fel kell számolni (erről már 1836-ban törvény született). A végrehajtás azonban, nevezetesen annak eldöntése, kit mekkora rész illet például a legelőből, számos konfliktust ígért a

¹⁷Orosz István: A jobbágyfelszabadítás végrehajtásának szabályozása. In: A magyar országgyűlés 1848/49-ben. Budapest, 1998. 186. p.

¹⁸Varga János i. m. 167., 344-345. p., Orosz i. m. 188-189. p.

jövőre nézve. Első lépésben a földesúr és a jobbágyközség között kellett elkülöníteni a közlegelőt, illetve kimérni a faizási jog megszűnése fejében a falunak járó erdőt; később kerülhetett sor a községi legelő, vagy legalább egy részének felosztására a lakosok között.

Azt már a törvény formulázásakor is tudták a törvényhozók, (a következő hónapok forrongása pedig még világosabbá tette), hogy nemcsak a bírói szerepkörre, hanem további jelentős törvényalkotói munkára is szükség lesz a feudális viszonyok lebontásához. Az áprilisi törvények bevallottan keretjellegetűek voltak. Számos, az ideiglenes jellegre utaló kifejezés szerepelt bennük, több esetben pedig a következő, népképviselői országgyűlésre hagyták a részletes szabályozást.

Ez volt a helyzet a jobbágyfelszabadítás esetében is. A IX. törvénycikk egyetlen mondatlalt eltörölte ugyan a jobbágyok úrbéri szolgáltatásait, de vitás kérdések tömegét hagyta rendezetlenül. A keretszabályozás tartalommal való megtöltése az igazságügyminiszterre várt: az úrbéri viszony megszüntetésében, a polgári földtulajdon megteremtésében a politikai elit többsége a forradalom győzelme után már elsősorban csak jogi természetű problémát látott. A végrehajtás módjának hosszú távú politikai, társadalmi következményeivel keveset foglalkozott a közvélemény, legfeljebb gazdasági vagy államháztartási vonzataira voltak tekintettel.

Akik csak jogi természetű problémát láttak a feudális maradványok felszámolásában, azoknak a feudális birtokjog szövevényes viszonyaiban kellett világosságot teremteni. Ez a jogrendszer élesen megkülönböztette a földesurak saját kezelésben tartott allodiális vagy majorsági birtokait a jobbágyok és zsellérek által, feudális szolgáltatások ellenében bírt úrbéres földektől. Az utóbbiakat általában a Mária Terézia által elrendelt úrbérrendezéskor (vagy későbbi birtokfelmérés alkalmával) készült táblákban tartották számon. Az áprilisi törvények az ezekben összeírt telkeket adták azonnal, a földesurak állami kárpótlása mellett, művelőik tényleges tulajdonába.

A földművelő nép által használt földnek azonban csak egy része tartozott az úrbéres kategóriába, amely azonnal, állami kártalanítás mellett szabad paraszti tulajdonná vált. A jobbágyok a valóságban lényegesen több földet birtokoltak ennél, gyakran nemzedékek óta. Ide tartoztak a maradványföldek (már az összeírásakor is jobbágykézen levő, de az előírt telekmenyiségen felül levő terület) és az irtások (általában erdőtől, bozótól elhódított szántóföldek). Nem volt jelentéktelen az a terület sem, amelyet a majorsági birtokokból használtak, gyakran hosszú idő óta. A földesurak ugyanis, tőke vagy vállalkozókedv híján, nem minden allodiális birtokon folytattak üzemszerű gazdálkodást. Ezeket gyakran adták bérbe egyes jobbágyoknak vagy közösségeknek. A fejletlen pénzforgalom mellett a földhasználatért többnyire nem (vagy nem csak) pénzzel, hanem munka- és terményjáradékkal tartozott a jobbágy. Mindennapjai tehát nem sokban különböztek úrbéres földet művelő társától. A különbség főleg abban állt, hogy az ő szolgáltatásait nem maximálta, és az általa művelt földhöz való jogát nem védte törvény, mint az úrbéresekét. A földesurak épp

ezért, valamint e földek adómentessége miatt, általában nem engedték feledésbe merülni e területek allodiális jellegét.

A majorsági földet birtoklók helyzetét az áprilisi törvények nem rendezték, pedig nem jelentéktelen rétegét alkották az agrárnépességnek. Több tízezer háztartásról volt szó, csak a dél-magyarországi megyékben kb. 150 ezren laktak ún. telepítvényes falvakban. Gazdasági jelentőségük sem volt elhanyagolható: falvaik gyakran valamilyen speciális szakértelmet igénylő növény termesztésére szakosodtak. Fontos szerepet játszottak az ország elpusztult déli és alföldi vidékeinek mezőgazdasági kultúrájává változtatásában.¹⁹

A jobbágyfelszabadítás híre természetesen őket is lázba hozta. Bár többnyire tudatában voltak, hogy az rájuk nem vonatkozik, de bíztak benne, hogy a népképviselői országgyűlés meghozza „megváltásuk és szabaddá-teremtetésük nagy napját”, kiterjeszti rájuk is a szabad földtulajdon jótéteményét. Községeik kérvényekkel árasztották el az országgyűlést, hogy állami kárpótlással ők is tulajdonosává válhassanak földjeiknek.²⁰

Súlyosbította a feszültségeket, hogy az országos átlag arányszámai mögött ráadásul jelentős helyi különbségek voltak. A Felvidéken az irtások, a borvidékeken a szőlők gyakran nagyobb értéket képviseltek, mint az úrbéres földek. Esetükben nyitva maradt a kérdés: a polgári földtulajdon bevezetésével kit illetnek ezek a földek? Ami ezekből a volt jobbágyok tulajdonába kerül, azok után ki fizessen kárpótlást a földesúrnak: az új tulajdonos vagy az állam? Továbbra is a földesúr tulajdonában maradtak az ún. királyi kisebb haszonvételi jogok (italmérés, pálinkafőzés, mészárszék-tartás és malomjog). Sok feszültség éledt újjá az 1836-os úrbéri törvények alapján végrehajtott birtokrendezések és legelőelkülönítések során elszenvedett vélt vagy valós paraszti sérelmek miatt is.

Az „igazságot keresők” Deáknál

A márciusi forradalom legjelentősebb társadalmi vívmánya kétségkívül a jobbágyfelszabadítás volt. Ennek híre, amely még a jogerőre emelés előtt végigfutott az országon, osztatlan örömet keltett. Igaz, az örömbe szinte azonnal disszonáns hangok is vegyültek. Főleg a románok és szlovákok által lakott vidékeken (ahol még inkább hiányzott a nemesség és parasztság közti kommunikáció) terjedt el a meggyőződés, hogy a császár már évekkal ezelőtt eltörölte terheiket, csak a földesurak eltitkolták a

¹⁹ Gyimesi Sándor i. m. 154-177. p.

²⁰ Gyimesi Sándor i. m. 177-188. p.

törvényt. (Valószínűleg az 1836-ban, illetve 1840-ben hozott úrbéri törvényekhez kapcsolták az állítólagos jobbágyfelszabadítás tényét.)²¹

Az öröm első kitörései után a parasztokat hamarosan egyre inkább a részletek, a „hogyan tovább” kérdése kezdte foglalkoztatni. A parasztnozgalmak egy része régi, vélt vagy tényleges igazságtalanságok jóvátételéért indult. Tipikus konfliktusforrásnak számítottak pl. a forradalmat megelőzően lebonyolított birtokrendezések és a legelőelkülönítések.

A feudális közös birtoklás felszámolása során éles küzdelem folyt az erdőkért is. A volt jobbágyok pl. sokhelyütt a vadászat jogát is az újonnan nyert szabadságjogok közé tartozónak hitték. A szabadság és a szabályok nélküliség illetően összekeverése több helyütt zavargásokhoz vezetett. Másutt az erdők egyéb hasznosításán, pl. a gubacsszedés vagy a legeltetés jogán vesztek össze a volt jobbágyok a földesúrral.

A súlyos szociális feszültségek már 1848 tavaszán felszínre törtek. Még nem is szentesítette a jobbágyfelszabadító törvényt a király, amikor megjelent az első parasztküldöttség a pozsonyi diétán. A Nógrád megyei Dengeleg lakosai az előző években végrehajtott legelőelkülönítés és tagosítás során elszenvedett sérelmeik orvoslását kérték. Kifejezték csalódottságukat, amiért az új artikulusok sem tettek igazságot. Bejelentették, hogy ők önhatalmúlag és tettelesen igazságot szolgáltatnak maguknak, azaz elkezdtek szántani korábbi, de a rendezésnél az uraságnak jutott földjeiket. A dengelegiek esete előrevetítette az agrártársadalom mobilizálódását, ami a következő hónapokban be is következett. Jelképértékűnek tekinthetjük azt is, hogy kitől reméltek orvoslást panaszukra a parasztok: az országgyűléstől, illetve az igazságügyminisztertől. Deákhoz azonban végül nem jutottak el, ő ugyanis Batthyányval együtt éppen Bécsbe utazott. Deák helyett Szemere belügyminiszter fogadta a dengelegieket: a falu küldöttsége tőle „keményen megfeddve” tért haza.²² Szemere reagálását is jellemzőnek tekinthetjük a politikai elit többségére: a földesúri érdekek védelmezése közben a jogszerűség fedezéke mögé húzódva hatalmi szóval söpörte le a szociális elégedetlenséget.

A parasztság igényeit ki nem elégítő rendelkezések, illetve az eldöntetlenül maradt kérdések az ország számos vidékén mozgásba hozták az agrártársadalmat. A július 5-én megnyílt népképviselői országgyűléshez falvak egész sora fordult kérvényeivel. (Néhány hónap alatt több ezer kérvény érkezett a parlamenthez; ezek jelentős része a jobbágyviszonyok felszámolásával összefüggésben keletkezett. A kérvények nagy száma az új törvényhozás iránti bizalomról is tanúskodik.)²³ A kérvényező

²¹ A parasztok reagálásáról, mozgalmairól bőséges anyagot tartalmaz: Iratok az 1848-i magyarországi parasztnozgalmak történetéhez. Összeállította: Ember Győző. Budapest, 1951.

²² Varga János i. m. 319. p.

²³ Gergely András: Közép-Európa parlamentjei 1848-ban. In: A magyar országgyűlés 1848/49-ben. 31. p.

nemcsak az áprilisi törvények hiányosságaira hívták fel a törvényhozók figyelmét, hanem régebbi sérelmeikre is megpróbálták orvoslást kapni.²⁴

A törvényhozás mellett az igazságügyminiszterhez is számos kérelmező fordult, leggyakrabban egész helységek. Hogy éppen Deák lett a volt jobbágyok panaszainak címzettje, azt hivatala és személye egyaránt magyarázza. A jobbágyfelszabadítás gyakorlati végrehajtása, realizálása a bírósági szervezet feladata lett. Ez lényeges változást jelentett a forradalom előtti viszonyokhoz képest: addig ugyanis az úrbéri ügyek legmagasabb fellebbviteli fóruma a Helytartótanács úrbéri osztálya volt, azaz egy közigazgatási intézmény. Az 1848:X. tc. 5. §-a szerint az úrbéri ügyekben legfelső szinten ezentúl a királyi tábla ítélkezett. Természetes tehát, hogy a türelmetlen, illetve a változatlan összetételű bíróságokkal szemben bizalmatlan parasztok az igazságszolgáltatást felügyelő minisztertől várták ügyük leggyorsabb elintézését. (A bírói függetlenségről nem rendelkezett törvény, de a jogban járatlan kérvényezők amúgy sem igen hitték volna el, hogy egy miniszter nem tehet meg bármit érdekükben, ha meg tudják győzni igazukról.) Deák minisztériumával tudatosan átvállalta valamelyest a régi kormányzók „jobbágyvédő” szerepét is. Az igazságügyminisztérium hatáskörét szabályozó körlevelében külön kiemelte ezt: mivel úrbéri ügyekben is „az igazságügy miniszterének köréhez tartozik [...] az igazság gyors és rendes kiszolgáltatására felügyelni, minden olyan folyamódások, melyek valamely úrbéri pernek helytelen késleltetését illetik, vagy törvényszabta útnak elmellőztetéséből származott panaszokat tárgyaznak, az igazság miniszteréhez adandók”.²⁵ A minisztérium felállítása során az úrbéri ügyek a büntető törvénykezéssel kerültek egy osztály illetékességébe; ennek vezetője az ismert ellenzéki politikus, volt országgyűlési követ, Bónis Samu lett. A hatáskörök azonban nem különültek el olyan tisztán, mint az egy kiforrott államigazgatási szervezetben szokásos. Ez mindjárt a minisztérium vezérkarának első értekezletén világossá vált az úrbéri ügyek vonatkozásában is, amikor Deák felosztotta a feladatokat, és szokott familiáris közvetlenségével fordult titkárához, Tóth Lőrinchez: „Lencil, neked adom az úrbért a kárpótlással együtt.” További hatásköri zavart okozhatott volna, hogy a feudális maradványok felszámolásához feltétlenül szükséges törvények tervezetének kidolgozása elvben a törvényelőkészítő (kodifikációs) osztály feladata lett volna. Úgy tűnik azonban, hogy ezen osztálynak, illetve vezetőjének, az elismert jogtudós Szalay Lászlónak kifejezetten a polgári és a büntető törvénykönyv kidolgozását szánta feladatául.²⁶

²⁴ Ember Győző: A magyar parasztmozgalmak 1848-ban. In: Forradalom és szabadságharc 1848-1849. Budapest, 1948. 200. p.

²⁵ Közli Ember Győző: Az 1848/49-i minisztérium levéltára. Budapest, 1950. 182. p.

²⁶ Nedeczky István: Deák. Budapest, 1876. 260-261. p. A minisztérium szervezeti felépítéséről ld. Dobszay Tamás tanulmányát ebben a kötetben.

Feléje fordíthatta az igazságukat kereső egyszerű embereket már hivatalának elnevezése is: *igazságügyminiszter*. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Deák személye iránti általános bizalom tényét sem: közismert volt feltétlen ragaszkodása a jogszerűséghez (épp ez tette a közvélemény kizárólagos jelöltjévé az igazságügyminiszter posztjára márciusban).²⁷

Deák a szó szoros értelmében szélesre tárta ajtaját (a sajátját is, nemcsak a minisztériumát, az igazukat keresők előtt. Tóth Lőrinc, akit Deák legközelebbi munkatársának, titkárának választott, így emlékezett vissza Deák fogadóóráira: „A nép bizalma árkont ömlött felé, lakásának ajtaját az igazságszomjas nép egész csoportjai ostromlák napról napra. Eljött, a márciusi határozatlan törvények nyomán, a békési magyar, bánági sváb, árvai tót, mármaros oláh földművelő, erős szándékkal megosztolni a földesúr tulajdonában, s a törvényhozás szándékán messze túl terjeszteni a márciusi törvény félreértett jótékonyosságát. Mint atyához járult az igazságügyminiszterhez, kinek mindenki számára volt egy komolyan nyájas szava; mint az egykori görög kegyeletes reménnyel ment Delphibe, úgy tódult Magyarország népe az István-herceg fogadóba, hol Deák szállását tartá, kinek mindenki számára volt bölcs tanácsa. S a felizgatott, hamis eszmékre vezetett, túlságos követelésekkel tölt földművelő legtöbb esetben megnyugtatta, helyesb fogalmakra térítve ment el tőle”, még akkor is, „ha talán célt nem érhetek is alaptalan igényeikkel”.²⁸

Deák államtitkárának, Ghyczy Kálmánnak a visszaemlékezései egybehangzanak Tóth Lőrincével: „Az úrbérvizony meg lévén szüntetve, temérdek felírás és deputatio jött az ország minden részéből panaszokkal és követelésekkel volt uraik ellen. [...] A deputatiókat Deák fogadta, hozzám csak a felírások s elintézésüket sürgető ügyvédek és népipizgatók jöttek. Ez utóbbiak közt a leggyakrabban és legkövetelőbben jelentkező Táncsics volt.”²⁹

A következőkben néhány konkrét ügy bemutatásával szeretnénk érzékeltetni, milyen problémákkal fordultak az igazságügyminiszterhez; ezek az ügyek egyúttal a rendezésre váró problémák egy-egy típusára is felhívták a törvényelőkészítésért felelős Deák figyelmét.

Az egyszerűbb esetekben a régebbi és a legújabb úrbéri vonatkozású törvények értelmezését kérték a minisztériumtól. Így május 19-én Ilkey Sándor, a Pénzügyminisztériumban az állami javak osztályigazgatója afelől kért tájékoztatást, hogy a kincstári birtokokon a jobbágyfelszabadítás végrehajtása során mi történjék a maradvány-, illetve az irtásföldekkel? Az átiratra Deák azt válaszolta május 24-én, hogy a régebbi úrbéri törvények (az 1836:VI. tc. 1. §-a az irtványokról, a X. tc. 7. §-a pedig

²⁷Lásd erről Dobszay Tamás tanulmányát e kötetben.

²⁸Tóth Lőrinc: Deák Ferenc. In: Magyar szónokok és statusférjak. Kiad. Csengery Antal. Pest, 1851. 45. p.

²⁹Ghyczy Kálmán emlékirata. MTA Kézirattár Ms 4856/1. 18. p.

a maradványföldről) világosan rendelkeznek. Kifejtette, hogy az úrbéri viszonyok terén a törvény semmilyen különbséget nem tesz az állami birtokok és a magánföldesurak között. A törvények alkalmazása a bíróság hatáskörébe tartozik. Deáknak természetesen tudnia kellett, hogy a hivatkozott törvényhelyek korántsem adnak teljeskörű eligazítást. A maradványföldet például egyértelműen az úrbéresek számára biztosítják (azokból vagy új telkeket kell kialakítani, vagy a meglévőket kiegészíteni), de nem szólnak arról (1836-ban nem is szólhattak), hogy ki fizessen kárpótlást a jobbágyfelszabadítás után a földesúrnak: az állam vagy a volt jobbágyok? Az ilyen horderejű kérdések eldöntését Deák nem tartotta a saját kompetenciájába tartozónak: az igazságügyminiszternek nincsen joga a törvényi szabályozást igénylő esetekben általánosságban rendelkezni. (Ami természetesen nem mond ellent annak, hogy a törvényi szabályozás előkészítése viszont az igazságügyminiszter feladata volt.)³⁰

Csabdi Fejér megyei népes pusztá zsellérei is az igazságügyminisztériumhoz fordultak május 14-én kelt kérvényükkel. Társaikat, akik a helység kérvényét vitték a megyéhez, már letartóztatták. A folyamatban a robot alóli felmentésüket kérték, arra hivatkozva, hogy ők is ugyanúgy viseltek minden közterhet, mint a szomszéd helységek úrbéres parasztjai, akik most szabaddá váltak. A minisztérium a megyei hatóságokon keresztül tájékozódott az ügyről júniusban.³¹

A szintén Fejér megyei Perkáta házaspár zsellérei a több mint húsz évvel korábban lezajlott úrbéri reguláció (a helység úrbéres birtokainak összeírása, mérnöki felmérése és újrendezése) alkalmával elszenvedett sérelmeik jóvátételét kérték. Akkor néhány, a terhek viselésére alkalmatlan negyedtelkes jobbágy telkének külső tartozékait elvette a földesúr. Az elvett földeket mások telkéhez csatolták, volt birtoklóikból pedig zsellérek lettek. Ezek a zsellérek húsz év után követelték egykori földjük visszaadását. A semmilyen hivatkozási alappal nem rendelkezők földosztást követeltek, a házatlan zsellérek pedig telkeket.³²

A Békés megyei Mezőberény parasztjai az 1813-ban lezajlott birtokrendezés következményeit szerették volna visszacsinálni (igaz, ők már 1840 óta pereskedtek ennek érdekében).³³

A kérvényekből kiderült, hogy a lezajlott rendezés, főleg a földesúri és az úrbéres legelők elkülönítése helyenként súlyosan veszélyeztette a parasztok megélhetésének alapját, olyannyira beszűkítette az ígásállatok legelőterületét.

³⁰ Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. S. a. r. Sinkovics István. Kossuth Lajos Összes Munkái (továbbiakban: KLÖM) XII. 157-158. p.

³¹ Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Összeállította: Ember Győző. Budapest, 1951. 14-17. p.

³² Iratok, 19-21. p.

³³ Iratok, 184-189. p.

Az igazságügyminisztérium válasza a jogrend stabilitásának megőrzését hangsúlyozza: a törvényes úton véghezvitt rendezést nem lehet felbontani (ezt az áprilisi törvényekben, a X. tc. 1. §-ában külön is megerősítették). A polgári jogrend sarkköve a magántulajdon szentsége: „a volt földesuraknak magánbirtokában lévő földek, szinte úgy mint más polgárok saját értéke a törvény oltalma alatt állván, tőlük a törvények s a tulajdoni legszentebb jognak megsértése nélkül el nem vehetők.”³⁴

Az igazságügyminiszterhez fordult a Pozsony megyei detrekői uradalom birtokosa, Pálffy Antal herceg is. 18 falujának volt jobbágysai megtagadták a bérelt és az irtásföldek utáni járandóságok fizetését, azaz, ezeket az allodiális jellegű földeket is sajátjuknak tekintették. Gyakorolni kezdték a vadászati jogot is, amelyet pedig az áprilisi törvények érintetlenül hagytak a földesúr birtokában. A herceg kérte az igazságügyminisztert, hogy emeljen szót a törvény oltalmára, s erkölcsi súlyával térítse a törvényes útra a törvénytisztító falvak népét. A miniszter utasította a megyét, hogy vizsgálja meg a kérdéses földek jellegét; ugyanakkor, mintegy megelőlegezve a vizsgálat eredményét, a parasztokat a magánszerződéseken alapuló tartozások megfizetésére, a földesúri tulajdon tiszteletben tartására intette. Felhívta figyelmüket, hogy az ún. kisebb királyi haszonvételeket illetően (amelyek közé a vadászati jog is tartozott) a törvényekben „*ekkorig* semmi változás nem történt”; az „*ekkorig*” szó persze már sejteti, hogy a jobbágyfelszabadítás után a többi feudális maradvány felszámolása csak idő kérdése.³⁵

Az igazságügyminiszter magyarázta el a Pest megyei Kóka lakosainak is földfogaló törekvéseik törvénytelen voltát.³⁶

Az erőszakos parasztmozgalmak számos esetben úgy kerültek az igazságügyminisztérium látókörébe, hogy a megyei törvényszékek által elítélt hangadók érdekében a helységek az igazságügyminisztertől kértek kegyelmet. (Pl. a Pest megyei Péteri, Sződ és Zsámbék esetében.)³⁷ A kegyelmi kérvényeket Deák nem teljesítette; valószínűleg maga is elkerülhetetlennek tartotta a jogrend helyreállítása érdekében a példaértékű (egyébként általában nem súlyos, néhány hónapos börtönre szóló) ítéleteket. Egyébként nem is tehetett másként: a kegyelmezés jogát az áprilisi törvények is a királynak tartották fenn (III. tc. 7.§)

A Gömör megyei Várgede majorsági zsellérei május 3-án kelt kérvényükben hívták fel a figyelmet sorsuk rendezetlenségére: ők is ugyanazokat a köz- és földesúri terheket viselték, mint úrbéres társaik; azok szabad polgárok lettek, őket viszont továbbra is „az úri szolgálatok megtételére zaklatják”. Pedig „mink is nem egyébnek, de szabad polgároknak lenni ösmerjük magunkat” – írják, egyben kijelentik, hogy

³⁴ Iratok, 19-21., 184. p.

³⁵ Iratok, 89-90. p.

³⁶ Iratok, 114. p.

³⁷ Iratok, 115., 116. p.

„zsellérbirtokainktól semmi eddig gyakorlatban volt úri szolgálatot megtenni kötelességünknek nem ismerjük”.³⁸ A minisztérium a megyétől kért felvilágosítást, amely az ügyet kivizsgálta, az érintetteket „panaszuk alaptalanságáról kellően felvilágosítatván”.

Az Arad megyei Bánkuta pusztai szerződéses dohánykertészeinek ügye az ún. telepítvényes falvak rendezésre váró helyzetére hívta fel az igazságügyminiszter figyelmét. A nádor birtokán élő dohányosok tisztában voltak vele, hogy az úrbéres jobbágyok felszabadítása őket nem érintette, ezért önerejükben szerették volna megváltani magukat, illetve a határozott időre szóló szerződések alapján bírt földeket. A törvény azonban a nem úrbéres népességről egyáltalán nem szólt, így az önmegváltás lehetőségét sem biztosította számukra.³⁹

Mint a felsorolt esetek jelzik, Deáknak, illetve munkatársainak szinte semmit sem kellett tennie annak érdekében, hogy felmérje, milyen kérdések várnak elintézésre az úrbéri maradványok teljes felszámolása során. A problémák, úgymond, maguktól megtalálták a törvényalkotókat 1848 tavaszán-nyarán.

Kísérlet a feudális maradványok felszámolására

Az 1848. július 5-én megnyitott népképviseleti országgyűlés képviselői közül sokan gondolták úgy, hogy a törvényhozás legfontosabb teendői közé tartozik annak a két problémakörnek a rendezése, amelyet az utolsó pozsonyi diéta a jobbágyfelszabadítással kapcsolatban hagyott örökül: a földesurak kármentesítése és a még megmaradt feudális kötelek elvágása. A képviselők jelentős hányada birtokos nemesként személyében is érintve volt, mint kárpótlást váró, esetleg mint a paraszti tiltakozások, szolgálatmegtagadások vagy földfoglalások elszenvedője. Többen a megyei igazgatás tisztségviselőjeként szereztek tapasztalatokat arról, milyen szociális robbanásokkal fenyegetnek a jobbágyviszonyok megmaradt elemei.

Nyáry Pál már július 11-én délután, Kossuth nevezetes megajánlási beszédének napján bejelentette, hogy a válaszfelirat megvitatása után „a hűbéri viszonyok maradványainak jog és igazság alapjáni megszüntetése iránt” törvényjavaslatot fog be-terjeszteni.⁴⁰ Deák értelmező hozzászólása után a Ház úgy határozott, hogy a kérdés rendezése valóban a legsürgősebb teendők közé tartozik, és azt a válaszfelirat, illetőleg a honvédelmi és a pénzügyi törvényjavaslatok után napirendjére tűzi.⁴¹

³⁸ Iratok, 135-136. p.

³⁹ KLÖM XII. kötet, Budapest, 1957. 58. p.

⁴⁰ Beér János-Csizmadia Andor: Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. Budapest, 1954. 151. p.

⁴¹ Pap Dénes: A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban. Pest, 1866. I. kötet 89. p.

Egy héttel később, július 19-én Madarász László indítványozta, hogy az 1849-es költségvetés *előtt* tárgyalják meg Nyáry bejelentett indítványát. (Amíg ugyanis nincs elfogadott költségvetés, az országgyűlést nem lehet törvényesen felosztatni.) Deáknak újra meg kellett nyugtatnia a radikálisokat afelől, hogy a kormánynak szándékában áll törvényjavaslatot benyújtani „azon viszonyokra nézve, melyeket a képviselő úr hűbérieknek nevezett”. A képviselői indítványok és módosító javaslatok a minisztérium tervezetének tárgyalása során kerülhetnek majd napirendre.⁴²

Augusztus első napjaiban többen nyújtottak be javaslatokat a jobbágyviszonyok maradványainak felszámolására. Nyáry Pál augusztus 3-án tette a Ház elé beígért tervezetét „A jobbágyviszony végképi megszüntetéséről”. Nyáry egyszerű és radikális megoldási javaslattal állt elő: állami kármentesítéssel paraszti tulajdonba kívánt adni minden földet, amelyet a jobbágyfelszabadítás a parasztság birtokában talált. Két nappal később Madarász László a „birtokossági jogokról” és a „királyi kisebb haszonvételekről”, Szacsvey Imre pedig „az ital és húsmérésről” nyújtott be törvényjavaslatot. A három tervezet lényegében azonos tartalommal és szellemben készült: a földesurak által eddig élvezett monopoljogok, az ún. királyi kisebb haszonvételek eltörlését javasolta. Ide tartozott az italmérés, mészárszék-, malom- és vásártartás joga, a vadászat és a halászat. Ezeket az előjogokat a két radikális képviselő kárpótlás nélkül kívánta eltörölni; Madarász részben a községre kívánta ruházni e jogosítványokat (italmérés és mészárszék-tartás), részben minden egyes lakosra kiterjeszteni (vadászat, halászat, malomállítást, tégláégetés). A község lakói földbirtokuk arányában részesültek volna a haszonvételek jövedelméből. Szacsvey teljesen szabaddá kívánta tenni az ital- és a húsmérést, csak a közegészségügyi szabályok betartását követelte volna meg.

A közös legelők felosztása több képviselőt foglalkoztatott. A ceglédi Varga Sándor, a gyomai Omaszta Zsigmond, valamint Táncsics Mihály nyújtott be önálló indítványt e kérdéskörben. Táncsics a régebbi, sérelmes birtokrendezések és elkülönítések érvénytelenítését indítványozta. A másik két képviselő „nemzetgazdasági érdekből” záros határidőn belül, kötelező jelleggel végre akarta hajtatni a legelőelkülönözést, mégpedig nemcsak a földesúr és a község, hanem a falu egyes lakosai között is. Táncsics még egy javaslattal jelentkezett augusztus 29-én: a „bordézsmá és minden egyéb még létező uri tartozmányok” eltörlését sürgette, a kárpótlás megállapítását viszont a jövő országgyűlésre halasztotta volna.⁴³

A parlament elé augusztus 10-én kerültek az addig benyújtott képviselői indítványok; a Ház azonban nem tűzte napirendjére azokat, arra hivatkozva, hogy az igazságügyminisztériumban már készül a törvényjavaslat, és majd azzal együtt veszik

⁴² Kónyi i. m. II. kötet 265-266. p.

⁴³ Beér-Csizmadia i. m. 621. p., 635-643. p.

tárgyalás alá őket.⁴⁴ A vitában kétszer is felszólalt Deák: az indítványok tartalmáról nem mondott véleményt, csak megismételte július 19-i álláspontját, miszerint ezeket a kormány tervezetének tárgyalásakor kell napirendre tűzni.

A második felszólalásra Táncsics törvényjavaslata készítette Deákot. A lapszerkesztő-képviselő az áprilisi törvények azon rendelkezését kívánta megsemmisíttetni, amely a lezárt legelőelkülönözéseket és úrbéri birtokrendezéseket felbonthatatlannak nyilvánította. Az igazságügyminiszter tőle szokatlan indulattal sorolta a példákat a felszabadult jobbágyok mohóságáról, hálátlanságáról. (Érzelmi kitörése arról árulkodik, hogy munkatársai emlékezéseivel szemben, a tömegével érkező panaszosok kikézdtek legendás nyugalma.)⁴⁵

Deák felszólalásaiból kikövetkeztethető, hogy minisztériuma július végén – augusztus elején látott neki az úrbéri maradványok felszámolását szabályozó törvény megalkotásának. Július 19-én még csak a kormány által készítendő tervezetről beszélt, augusztus 10-én már készülőről.

Hogy Deák milyen szerepet vállalt a törvényjavaslat kidolgozásában, nem állapítható meg. Tény, hogy a kodifikáció területén ő számított a legnagyobb tekintélynek, a minisztériumon belül is (még a Frankfurtba távozott Szalay Lászlót lehet vele együtt említeni). Titkára, Tóth Lőrinc így méltatta törvényhozói képességeit: „Ő írta volna a legjobb, legalaposb, viszonyainknak legjobban megfelelő codexet, ki minden eszmét megmért, minden szót megfontolt bölcsessége mérlegén, mielőtt az életbe kitesztelt volna. Bebizonyította ezt e téren munkálatival, a büntető törvénykönyv kidolgozásánál, az esküdtszéki rendezet s úrbéri törvényjavaslatok által, mely utóbbiakban a tulajdon tisztelése volt vezérelve. Szerette, ha valamely, bármi töredékes s tökéletlen munkát tettek elébe, melynek alapján elkezdé bíráló, tisztító, kiegyenlítő, simító, kertészi, építész, szobrászi működését.”⁴⁶ Tóth Lőrinc tehát – aki titkárként a legközvetlenebb munkakapcsolatban állt vele – az ő alkotásaként említi az úrbéri törvénytervezetet. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy szívesen használta kiindulási alapként mások előmunkálatait. Ha az úrbéri törvénytervezethez készült ilyen vázlat, azt legnagyobb valószínűséggel éppen Tóth Lőrinc készíthette. Mint fentebb említettük, a minisztérium alakulásakor Deák neki osztotta „az úrbért”. Szakértelmét, jártasságát a jobbágyfelszabadítással kapcsolatos jogszabályokban az ötvenes években az úrbéri pátenst értelmező-magyarító kézikönyv szerzőjeként is bizonyította.⁴⁷

Az országgyűlési jegyzőkönyvekből azt sem lehet pontosan megállapítani, hogy mikor nyújtotta be a miniszter törvényjavaslatát a képviselőháznak. Szeptember 13-

⁴⁴ Beér-Csizmadia i. m. 185-186. p.

⁴⁵ Kónyi i. m. II. kötet 295-299. p.

⁴⁶ Tóth Lőrinc i. m. 45-46. p.

⁴⁷ Tóth Lőrinc: Elméleti s gyakorlati útmutató úrbéri ügyekben. Pest, 1857.

án, amikor újra szóba került a törvény szükségessége, már a Ház asztalán feküdt a tervezet, sőt már az osztályok is megtárgyalták.

Deák 11 fejezetből, 77 §-ból álló javaslatát konkrét szabályozással töltötte meg az áprilisi kerettörvényt. A kodifikáció során igyekezett minden olyan problémára megoldást találni, amelyekkel a március óta eltelt hónapokban találkozhatott.⁴⁸

A tíz paragrafusból álló első fejezet a szőlőbirtokhoz kötött szolgáltatásokkal foglalkozott. Az allodiális földbe ültetett szőlők esetében (ilyen volt a szőlők döntő többsége) a javaslat csak az önmegváltást tette lehetővé a volt jobbágyok számára. A paragrafusok többsége a végrehajtás módját szabályozta részletekbe menően. A váltásösszeget hét év átlagos jövedelme alapján kellett kiszámítani. Ennek meghatározását azonban nem a két érintett félre bízta, hanem a felszabadult úrbériség értékét is meghatározó majdani választmányok feladatává tette a tervezet. Egy utalásából kiderül az is, hogy Deák az úrbéri kármentesítés lebonyolítására egy külön bírósági szervezet (kerületi bíróságok) felállítását tervezte. A paraszti társadalom szűkös anyagi viszonyaira való tekintettel a javaslat részletekbe menően szabályozta a váltásösszeg részleteiben történő törlesztését, húsz éves részletfizetést téve lehetővé. Azok számára, akik még ilyen feltétellel sem tudtak vállalkozni a megváltkozásra, érintetlenül fennmaradtak a feudális jellegű szolgáltatások, leszögezve, hogy számukra később is bármikor nyitva áll a lehetőség az örökváltság lefizetésére.

A második fejezet (négy paragrafus) a majorsági zsellérek népes rétegének problémájával foglalkozott. Számukra a legnagyobb jelentőséggel annak a jogelvnek a bevezetése bírt, hogy a zselléreltek majorsági jellegét a földesúrnak kellett bizonyítani. Míg ez meg nem történik, addig azok úrbéresnek, s mint ilyenek, állami kármentesítéssel felszabadultnak tekintendők. Azon zsellérek számára, akikről a földesúr bebizonyítja, hogy írásos vagy szóbeli egyezség alapján majorsági földön élnek, a tervezet az önmegváltás jogát biztosítja. A megváltkozás lebonyolításában ugyanúgy előírta az állami szervek közreműködését, mint a szőlők esetében.

A harmadik fejezet tizenegy paragrafusa az úrbéres jobbágyok birtokában levő, de úrbéri tabellákba nem foglalt földtípusok: az irtványok, a maradványföldek és a puszta telkek sorsával foglalkozott. A 32 évnél régebben paraszti tulajdonban levő irtványokat (a feudális jogrendben ez volt az elévülés időtartama) az úrbéri állomány részének tekintette, miként az úrbéri perben a jobbágyoknak ítélt irtásokat is. Az újabb irtások esetében az állam közreműködésével lebonyolítandó önkéntes örökváltság lehetőségét biztosította a tervezet. Kivételt képezett, miként a szőlők, illetve a majorsági zsellérek esetében is, ha külön, határozott időre szóló szerződések alapján birtokolták a jobbágyok a földet. Ebben az esetben a földesúri magántulajdon védelme, illetve a szerződések megtartása, így a jogbiztonság védelme volt a preferált

⁴⁸ A törvénytervezet szövege: Beér-Csizmadia i. m. 622-632. p.

cél. Ugyancsak a jogrend stabilitása érdekében nem lehetett többé bolygatni a korábban a földesúr birtokába került irtások tulajdonjogát.

A maradványföldek sorsát a korábbi úrbéri törvények szellemében rendezte a tervezet: azokat úrbéri jellegűnek, s így állami kárpótlással felszabadultnak tekintette. Egy szerény földreform-jellegű lépést is kilátásba helyezett Deák javaslata: a jobbágytelekkel alakítandó maradványföldeket az állam közreműködésével el kell adni, lehetőleg földdel nem rendelkezőknek.

A bármilyen egyéb jogcímen bírt földeknél, a majorsági zsellérekhez hasonlóan, a parasztokat hagyta birtokon belül a tervezet: a földesúrnak kellett bizonyítania, hogy a kérdéses föld majorsági jellegű. Ismerve a földesúri-jobbági birtokviszonyok összekuszált állapotát, általában nem ígérkezett könnyűnek egy ilyen bizonyítási eljárás (valószínűleg sok esetben nem is volt lehetséges), tehát az ilyen rendezetlen jogállású földek nagy része szintén állami kármentesítéssel maradt volna paraszti tulajdonban. Az örökös szerződés mellett használt földek esetében itt is lehetőséget nyitott az önmegváltásra, állami közvetítéssel.

A negyedik fejezet hét paragrafusa egy egészen speciális, de nem jelentéktelen létszámú és gazdasági súlyú réteg, a dohánykertészek sorsát rendezte. Ezek ún. telepítvényes falvakban laktak, melyek a kamara vagy magánföldesurak majorsági birtokain keletkeztek. A különleges szakértelmet igénylő dohány termeléséhez meghatározott időre béreltek földet. Az ő esetükben ment Deák legmesszebb a földesúri tulajdonjog korlátozásában, a szociális szempontok érvényesítésében. A föld majorsági jellege ugyanis itt nem volt kétséges, az érvényes szerződések határozott időre szóltak. A törvény, némileg eltérően az előző fejezetek logikájától, mégis rá akarta kényszeríteni a földesurakat, hogy a szerződést alakítsák örökös jellegűvé. Biztosítani akarta a belső telkek és a telepítéskor kapott rétek és szántók zavartalan birtoklását, állandó összegű bér fizetése fejében, sőt az önmegváltást is lehetővé kívánta tenni számukra. Ha a bérelt földek felől nem tudnak megegyezni a birtokossal, a telepítvényeseknek természetesen jogukban állt eladni házaikat és elköltözni. Erre az esetre a törvény ígéretet tett, hogy a pénzügyminiszter a kincstári birtokokon kedvező és állandó feltételek mellett letelepíti őket.

A leghosszabb, az ötödik fejezet huszonkilenc paragrafusa az ún. kisebb királyi haszonvételek rendezett megszüntetését kísérelte meg levezényelni. Ezek közül a legnagyobb jövedelmet hozó, így legfontosabb az italmérési jog volt, ennek megfelelően a paragrafusok nagyobb része ezzel foglalkozik. Deák az egész rendezést néhány alapelvezre vezeti vissza. Ezek közé tartozik, hogy a megszűnő jövedelmekért kárpótolni kell annak eddigi birtokosát; hogy ezek a haszonvételek a község egészét illetik; hogy a kárpótlást a községnek kell kifizetnie; hogy ezeknek a jogoknak a megváltása nem kötelező, tehát ha a község nem akarja vagy nem tudja megvenni a földesúrtól, akkor fennmarad annak monopóliuma. A királyi kisebb haszonvételek megváltásakor tehát a *község* a jog alanya: a község szerzi meg e jövedelmeket, és a

község viseli ennek költségeit. Meg kellett tehát határozni a község fogalmát is. Deák értelmezésében a községet azok alkotják, akik a helységben „akár belső, akár külső tartozmányokat” bírnak, akkor is ha nem laknak a faluban, tehát – hangsúlyozza – az a volt földesúr is a községhez számítatik, „ki a helységben vagy annak határában valamely ingatlan birtokot bír”. A haszonvételeket illető jogokat és köteleességeket tehát kifejezetten az ingatlanbíráshoz kötötte a tervezet, és nem az ott lakáshoz. Így kimaradtak belőle pl. a helyben lakó házatlan zsellérek, részesültek viszont a volt földesúron kívül az ún. „bebírók” is. A község tagjai nem egyenlően viselték a megváltás terheit, illetve részesültek a jövedelmekből, hanem a birtokaik területének arányában. A megváltási összeg meghatározását és az ügylet lebonyolítását a megye által kiküldött bizottmányok végezték volna. Bonyolult – de alaposan átgondolt és igazságos – eljárást dolgozott ki a váltságösszeg meghatározására és felosztására. Figyelembe kellett venni a földesúr és a község eddigi kocsmáltatási jogának jövedelmét, és csak a különbözet után járt kárpótlás. Ebből a földesúrnak is részt kellett vállalnia, községbeli birtokai arányában, mivel maga is részese lesz az új konstrukcióban a közös italmérési jognak. A jog hangsúlyozottan a *községé*; azt közösségi formában kell hasznosítani is, pl. bérbeadás útján, tehát a házankénti kocsmányitást határozottan tilalmazta a törvényalkotó.

Az italmérési jog mintájára kellett rendezni a mészárszéktartást, a vendéglők, fogadók, kávéházak nyitását is. Teljesen szabaddá vált ellenben a pálinka- és sörfőzés, valamint a boltnyitás. Kárpótlás nélkül megszűnt a földesúri malomjog: bárki szabadon állíthatott szél- vagy szárazmalmot, vízparti birtokán pedig vízi- vagy hajómalmot.

Elsietettnek tűnik, így valószínűleg nem maradhatott volna sokáig érvényben a vadászati jog rendezése, amely szerint „a vadászatot és madarászatot kiki a maga birtokán szabadon gyakorolhatja; közös birtokban a vadászat és madarászat joga is közös leendő”. A vadászati jog tehát kárpótlás nélkül szűnt volna meg, és vált volna szélsőségesen szabaddá.

A halászati jog, hasonlóan az italméréshez, az egész községet illeti, miután megváltotta azt a földesúrtól. A megváltás terhei, illetve a jövedelmek szintén birtokarányosan oszlottak volna meg. Ugyanez vonatkozott a vásártartás jogára is.

Külön fejezetet alkotott a 62. §, amely a megváltásból eredő tartozások behajtására egyszerű és gyors bírósági eljárást („szóbeli perutat”) írt elő.

A hetedik és nyolcadik fejezet az eddig a földesúr és a község által közösen használt legelők, erdők és nádasok sorsát igyekezett rendezni a polgári tulajdonviszonyoknak megfelelően. A törvénytervezet nem írta elő kötelező jelleggel egyik esetben sem a megosztást, de a fogalmazásból érezhetően ösztönözni akarta a tiszta, rendezett tulajdonlás megteremtését. A legelő elkülönítésére vonatkozóan érvényben hagyta az 1836:VI. törvénycikk 3. §-át, amely kevés konkrét előírást tartalmazott a megosztás arányait illetően, meglehetősen tág teret hagyva a jobb érdekérvényesítő

adottságokkal bíró fél – rendszerint a földesúr – mohóságának. (Ezek az évtizedek a gyapjúkonjunktúra korát jelentették, az „aranylábakon járó” földesúri juhnyájak elözönlötték a legelőket.)

Az erdőkben és nádasokban változatlanul hagyta a tervezet a volt jobbágyok faizási illetve nádlási jogát, de lehetővé tette, hogy bármelyik fél kívánságára elkülönítsenek a község számára egy akkora erdőrészt, illetve nádat, amelyik az eddig kapott tűzifa- és nádmennyiséget kiszolgáltatni képes. A faizás, illetve nádlás ellenértékének tekintett jobbágyi szolgáltatásokat (favágás, nádkéve-adózás), mint robot-jellegűeket, állami kármentesítés mellett eltöröltnek nyilvánította a törvényjavaslat.

Egy-egy paragrafusból állt a kilencedik és tizedik fejezet. Az előbbi – mintegy a lehetséges félremagyarázásokat kizárandó – hatályon kívül helyezte a Hármaskönyv I. Rész 40. címét, amely a jobbágy kibecsültetésének eseteit szabályozta. Ez a paragrafus valóban csak a „biztonság kedvéért” kerülhetett be a törvénytervezetbe, hiszen az úrbéres viszony megszűntével tulajdonképpen kiürült a „jobbágytelek” fogalma is.

A tizedik fejezet annak a hatalmi vákuumnak a betöltéséről gondoskodott, amelyik a földesúri fennhatóság megszűnésével keletkezett. A földesúr eddig ugyanis komoly jogosítványokkal rendelkezett a falusi eljárók választásánál: ő állított jelölteket, illetve ő hagyta jóvá a választást. A parasztközség Deák tervezete alapján nem nyert nagyobb önállóságot önkormányzatában: a külső befolyás tényét változatlanul hagyva a megyére (a járási szolgabíróra vagy egy megyei küldöttre) ruházta át.

Az utolsó fejezet bizonyos értelemben „idegen test” a törvényjavaslatban: az eddigi paragrafusok a volt földesurak és volt jobbágyaik közötti kapcsolatok felszámolását rendezték. Ez a rész viszont egy ezen a viszonyrendszeren kívül álló féllel: a haszonbérlőkkel (nagybérlőkkel) foglalkozik. A jobbágyfelszabadítás őket is érzékenyen érintette. Az általuk bérelt birtokoknak ugyanis természetszerű „tartozékai” voltak a jobbágyok; robotjukkal, szolgáltatásaikkal számoltak a bérleti díj megállapításakor. Az úrbéri viszonyok megszüntetéséből eredő veszteségeik miatt a törvényalkotó jogosnak tartotta a bérleti díj leszállítását. A csökkentés mértékének meghatározását a két fél által választott három tagú bíróságra bízta a javaslat.

Értékelve a törvényjavaslat egészét, elmondhatjuk, hogy az igyekezett választ adni minden kérdésre, ami a jobbágyfelszabadítás gyakorlati végrehajtása során az előző hónapokban felszínre került. Meghatározta, mi tartozik „az úrbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgáltatások” körébe. Az „úrbéres föld” fogalmát a lehető legszélesebben alkalmazva, az állami megváltás érvényét kiterjesztette az 1848-ban jobbágykézen lévő maradványföldekre és az irtások egy részére. Vezérelve volt a törvényalkotónak, hogy egyetlen társadalmi réteg se kerüljön rosszabb helyzetbe a jobbágyfelszabadítás után, mint addig volt. Ennek jegyében igyekezett biztosítani az egyértelműen majorsági földön élők jogát az általuk bérelt földekhez, szorgalmazta szerződéseik örökössé tételét. Évtizedekkel megelőzve az agrárius

mozgalmat, Deák beemelt javaslatába egy „otthont védő” passzust is: a zsellércsaládoknak vagy a dohánykertészeknek legalább a házáat akkor sem lehetett visszavenni, ha azok kétségtelenül majorsági birtokon épültek, és ha külső tartozékaik bérlete le is járt. Ugyancsak lehetőleg szélesre, tulajdonképpen az áprilisi törvény szelleméből nem következően szélesre igyekezett nyitni az önmegváltás lehetőségét a vitás vagy rendezetlen jogállású földek és földesúri haszonvételek esetén. Fontos, gyakorlati következményekkel járó jogelvet vezetett be, amikor előírta, hogy a vitatott földek esetén a földesúrnak kell bizonyítania a terület majorsági jellegét. Nyilván az 1840-es, az önkéntes örökváltságot engedélyező törvény viszonylagos sikertelenségéből is okulva, az önmegváltás esetében szabályozta a részletfizetés módozatait is. Deák húsz éves részletfizetési lehetőséget kívánt biztosítani a pénzsűkében levő parasztnak, a központi bizottmány ennek leszállítását javasolta tíz évre. A törvényjavaslat egészen kimutatható, hogy szerzője két, egymással lépten-nyomon ütköző szempontot igyekezett érvényesíteni: az egyik a magántulajdon szentsége (jelen esetben ez a földesúr allodiális birtokával való szabad rendelkezés biztosítását jelentett), a másik pedig a társadalmi béke megőrzése volt. Ez utóbbi megkövetelte, hogy az agrártársadalom lehető legnagyobb része nyerjen valamit a jobbágyfelszabadítással. Ez a törekvés egyúttal azt a távlati társadalompolitikai célt is szolgálta, hogy széles rétegeket tegyen tulajdonossá, azaz a polgári társadalom bázisává. Magából a törvénytervezetből nem olvasható ki, mennyiben volt ez tudatos szándék; a kistulajdonosi réteg erősítésére irányuló törekvést kimutathatjuk egyes 1848-as tervezetekben vagy politikusi megnyilatkozásokban. A népképviselői országgyűlés előtt megfordultak pl. telepítési törvényjavaslatok. A birtokos nemesség kármentesítését egyik elképzelés szerint a kincstári birtokok eladásából befolyó pénz fedezte volna: az ezt kimondó törvénytervezetbe is bekerült, hogy a kamarai birtokokat „lehető legkisebb részletekben” kell eladni.⁴⁹

A törvényjavaslat az országgyűlés előtt

Szeptember 13-án, amikor a képviselőház napirendjén az erdélyi törvénycikket szerepeltek, Perczel Mór napirend előtti felszólalásában sürgette a szőlődézsmák általában az úrbéri viszonyok maradványainak felszámolását. Kijelentette, hogy nemcsak az anyagi erők (pénz és hadsereg) előteremtése által kell a nemzet megmentéséről gondoskodni, hanem a nép támogatását is biztosítani kell. Elmondta, hogy éppen aznap érkezett meg a Jellačić által leginkább fenyegetett vidékről, Baranyából 12 helység küldöttsége, akik a szőlődézsmák behajtása ellen protestáló kérvénnyel akarnak a Ház elé járulni. A „hazának jelen veszélyes pillanataiban” feltétlenül szükség-

⁴⁹ Beér-Csizmadia i. m. 646. p.

gesnek tartotta, hogy a társadalmi feszültségek megszüntetésére a törvényhozás mindezt tegyen meg. Jól felfogott érdekében a földbirtokos osztálynak akár áldozatokra is késznek kell lennie, mert Jellačić állítólag már most proklamációkat terjesztett Somogyban és Baranyában, amelyekben győzelme esetére további előnyöket, sőt, állítólag a földesúri birtokok egyharmadát ígéri az őt támogató parasztoknak. Az 1846-os galíciai eseményekkel állította párhuzamba ezeket az állítólagos ígéretekkel: ott is a népet lázította fel a kormány a birtokosok ellen. A népről, amely „ezerenkint tódul fegyver alá”, és amelyik „minket arisztokratákat legnagyobb bizodalomával megajándékozva ide küldött”, gondoskodnia kell a törvényhozásnak. Javasolta, hogy az országgyűlés határozzon a szőlődézsma azonnali eltörléséről, és másnapra tűzze napirendre az egyéb úrbéri viszonyok megszüntetéséről szóló, Kossuth által az előző napon ígért törvényjavaslatot.

Perczel felszólalása drámai feszültséggel telített időben hangzott el. Előző este jelentette be ugyanis Batthyány Lajos gróf, megbízott miniszterelnök, hogy amitől hetek óta tartottak, bekövetkezett: a horvát sereg átkelt a Dráván és Magyarország földjére lépett.

Perczel javaslata után kisebb vita alakult ki, hogy ragaszkodva az elfogadott napirendhez, az Erdély uniójának részleteit szabályozó törvénycsomagot tárgyalják-e először, vagy az úrbéri törvényeket. Nyáry Pál az általa benyújtott törvénytervezet szerette volna tárgyalatni. Bartos Ede baranyai képviselő bejelentette, hogy ő is törvényjavaslatot nyújtott be a bordézsma megszüntetése tárgyában. Kossuth azt javasolta, hogy a Nyáry-féle úrbéri törvényjavaslat helyett az igazságügyminiszterét vegye tárgyalás alá a parlament, annál is inkább, mert azt már megvitatták az osztályok, a házszabályok által előírt másik fórum, az osztályok küldötteiből álló központi bizottság pedig a másnap esti ülés előtt elkészítheti véleményét. Ő is sürgősnek tartotta a feudális maradványok rendezett felszámolását, méghozzá a birtokosok szempontjából is: ha a nemesség tartogatni akarná a fennmaradt jobbágyi viszonyokat, „csak önmagának ártana, mert alkalmasint kármentesítés nélkül vesztene el, mivel azokra ki van mondva az isteni végzet által, hogy azok fenn nem maradhatnak”. A nemesség érdekeinek kímélését, azaz a kármentesítés végrehajtását a magyar elem, a magyar nemzetiség érdekében is halaszthatatlannak tartotta. Az úrbéri maradványok felszámolásával párhuzamosan vegyék tárgyalás alá a kármentesítésről benyújtandó javaslatát, „adassék meg a nemességnek az, mire méltán számot tarthat, miszerint legyen kedve a hazát ezen nagy veszélyben védeni”.⁵⁰

Szeptember 15-ére a központi bizottság elkészítette jelentését, de azt a képviselők még nem kapták kézhez. Így az úrbéri törvényjavaslat tárgyalása nem kezdődhetett ugyan meg, de a parlament, esti ülésén, Pázmándy Dénes házelnök indítványára egyhangúlag elfogadott egy határozatot, miszerint a szőlődézsma azonnali hatály-

⁵⁰ Pap Dénes i. m. II. kötet 210-214. p., KLÖM XII. 937-938. p.

lyal, az állam által fizetendő kárpótlás mellett eltörlik. Kossuth kiegészítő javaslata nyomán került a határozatba az a megszorítás, hogy az állami kármentesítés csak azokra vonatkozzon, akik maguk művelik a szőlőt. Erre a korlátozásra azért volt szükség, mert a nagy borvidékeken számos nemes, sőt arisztokrata birtokolt olyan szőlőt, amely után egy másik birtokosnak tartozott dézsmával; azt pedig Kossuth az igazságossággal és a törvény céljával összeegyeztethetetlennek tartotta, „hogy az ország kármentesítse példának o[káért] Brezenheim herceget azon dézsmáért, melyet neki herceg Esterházy fizet.”⁵¹ A képviselőház szeptember 22-én utasította a miniszterelnököt, hogy a szőlődezma eltörléséről hozott határozatot a törvényhatóságok által azonnal hirdettesse ki.⁵²

Felmerülhet a kérdés, hogy mi indokolta ennek ez egy problémának az elkülönítését, és a március 18-i eseményekre emlékeztető gyors elintézését? Hiszen eddig éppen a kormány rendszerbe foglalt, átfogó törvényjavaslatára várva tették félre az egy-egy kérdés megoldását szorgalmazó képviselői indítványokat. A sietségnek több oka is volt. A szőlődezma (egyres helyeken más néven ismerték, pl. hegyvámként) a parasztság széles rétegeit terhelte. Az iparosodás előtti Magyarországon a bor alapvető élelmiszernek számított, a szőlőtermelés pedig a mezőgazdaság egyik legfontosabb (egyben legjövődélmezőbb) ágazata volt, a nagy borvidékeken egyenesen a megélhetés alapja. A szőlőhegyek, ahol a parasztok által bírt szőlők túlnyomó része feküdt, nem tartoztak az úrbéres telekhez, így rájuk nem vonatkoztak az áprilisi törvények rendelkezései. A szőlőbirtokos jobbágyok viszont természetesen a szőlőket is felszabadultnak tekintették a dézsmaadás alól, ami az ősze konfliktusok tömegét ígérte. Szeptember közepén, a szüret kezdetével ezek a konfliktusok karnyújtásnyi közelségbe kerültek. Ezért emelték ki ezt az egy kérdést az általános rendezésből. Nem szabad elfelejteni azt a tényt sem, hogy az országot ezekben a napokban támadás érte: mivel az úrbéri javaslat tárgyalása előreláthatólag hosszabb időt vesz majd igénybe, a kormány javasolta, hogy legalább a nép legszegényebbjeinek jelentős része kapjon valamilyen azonnali segítséget, amely lelkesíti a haza védelmére. Szerepet játszhatott az a riadalom is, amelyet Jellačić állítólagos ígéreteinek híre keltett. Ezért nyilatkoztatta ki szeptember 15-én olyan sietősen a képviselőház határozatilag, hogy „a szőlő után járó úri dézsma, vám és másnemű adózások a törvény által meghatározandó méltányos kárpótlás mellett teljesen megszüntetni rendeltetett.”

Az igazságügyminiszter által benyújtott törvényjavaslatról képviselőház központi bizottmánya véleményének bevezetőjében leszögezte, hogy annak elveivel a többség egyetértett, csak egyes paragrafusok módosítását javasolják. Egyetlen vonatkozásban jelentett lényeges előrelépést a központi bizottmány módosítása Deák javaslatához képest: kötelezővé kívánta tenni minden feudális eredetű szolgáltatás megváltását,

⁵¹ Pap Dénes, i. m. II. kötet 232. p., KLÖM XII. 595-596. p.

⁵² Beér-Csizmadia, i. m. 247. p.

azaz végérvényesen meg akarta szüntetni a jobbágyviszonyok minden maradványát. E folyamat lezárását siettették azzal is, hogy a váltságösszeg részletekben való törlesztésére adandó húsz évet tízre kívánták csökkenteni. E két lényeges változtatás mellett csak kisebb módosításokat javasolt a bizottság: a szőlődézsma megváltásánál pl. a kármentesítés alapjául nem a jövedelmet, hanem a föld értékét kívánták tenni.⁵³

Az „1848. évi IX-ik t. cikk folytáni szükséges intézkedésekről” szóló törvényjavaslat általános vitája szeptember 19-én kezdődött meg, természetesen már a 15-i határozat, azaz a szőlődézsma kötelező megszüntetésének figyelembevételével.

Az első napon inkább csak általánosságban folyt a vita arról, hogy milyen szempontokat kell érvényesíteni a feudális maradványok felszámolása során. Minden hozzászóló elfogadta, hogy az állam teherbíró képességére tekintettel kell lenni, de ezt a teherbíró képességet különbözőképpen ítélték meg. Ghyczy Kálmán (a kormány lemondása előtt Deák államtitkára, most Bathány miniszterjelöltje) a miniszterelnök üzenetét tolmácsolva, azt szorgalmazta, hogy legalább a fő elvek tekintetében Deák javaslatát fogadják el, azaz ne terjesszék ki túlságosan az állami kármentesítés hatályát. Egy utalással elismerte azonban, hogy „jelen esetben nehezítik a dolgot azon igények, melyeket a politika is megkíván”, azaz tisztában van vele, hogy a népszéles rétegeknek mozgósítása érdekében az államháztartás szempontjait háttérbe kell szorítani. Az „arany középut” megkeresését azonban a képviselőkre hárította. Halász Boldizsár és Nyáry Pál a Pozsonyban megkezdett út folytatását ajánlotta, azaz az állami kármentesítés kiterjesztését további birtoktípusokra és paraszti rétegekre. Nyáry bírálta a jobbágyfelszabadító törvényt is, mint amely fél munkát végzett: teljesen indokolatlanul kiragadta az úrbéres szolgáltatásokat a feudális viszonyrendszerből, és csak azokat szüntette meg. Szerinte merő esetlegesség az is, hogy csak az úrbéri terhekért járó megváltást vállalta magára az állam. Szerinte a logikus lépés az lett volna, ha azt iktatják törvénybe, miszerint „minden olyan viszony, mely az iparkodást, szorgalmat F. Z.] megfosztja fáradozása gyümölcseitől, mint a földet terhelő bilincs, szüntettessék meg”. Fél szabályok nem használnak, jelenti ki, és az úrbériség felszabadításával fél munkát végeztek a törvényhozók. Deák, sok pontjában csak megengedő javaslatát jó lett volna 1830-ban, de 1848 őszén már kevés. A törvényhozásnak meg kell nyernie a nép bizalmát maga és a haza iránt – és e cél elérésére alkalmasabb alapot tartotta a saját törvénytervezetét, mint a Deákét, ezért annak tárgyalását javasolta. Az általános vita keretében több hozzászóló már nagyon is részletekbe menően foglalkozott a 15-i országgyűlési határozattal (a szőlődézsma eltörléséről). A többség – a helyzet politikai kényszerének engedve – elfogadta a „státus általi megváltást”, ugyanakkor „nem akarja szaporítani a státusadósságot”, mely már az eddigi kárpótlási kötelezettség miatt is tetemes. Kazinczy Gábor az áprilisi törvényt is bírálta az állami kármentesítés miatt, mondván, az ajándékba kapott szabad-

⁵³Beér-Csizmadia, i. m. 632-635. p.

ság és tulajdon „megtámadta az erkölcsiséget haszon nélkül”. Kazinczy szerint morális szempontból sokkal jobb lett volna, ha a jobbágyok maguk is hozzájárulnak az örökváltsághoz, legalább jelképesen: „ha csak egy huszassal váltotta volna meg magát a volt jobbágy, csak tette volna ezt maga”. Ő is támogatta azt az elvet, amiben egyetérteni látszott a Ház, hogy a továbbiakban akik „a váltságot megbírják, fizessék magok”. (Egyébként maga is az érdekeltek, a megváltást fizetendők közé tartozott: „a szőlőbirtokosoknak 2/3-da ilyen magamféle kaputos szegény legény” – mondta.) Ezt az elvet pártolta az országgyűlés kuriózumának számító berettyóújfalusi parasztképviselő, a negyedtelkes volt jobbágy, Szivák Miklós is.⁵⁴

A szeptember 20-án kezdődött részletes vitában már konkrétan a „kvalifikáció” kérdését kellett eldönteni, azaz meghatározni a kritériumot, hogy mely szőlőbirtokosok helyett vállalja magára az állam a megváltást. Maga az állami megváltás *elvé* biztos többséget kapott (172:82). Utána viszont leszavazták a Kossuth által javasolt kritériumot, miszerint azok helyett vállalja el a státus a kármentesítést, akik a szőlőt saját kezükkel művelik. Leszavazták azt az indítványt is, hogy azok legyenek a kedvezményezettek, akik „a múlt országgyűlés által semmi engedményekben nem részesítették”, miként azt is, hogy azoknak ne kelljen fizetni, akiknek szőlőjükön és házukon kívül egyéb vagyonuk nincs. A negyedik kísérletnél 1/8 teleknél akarták meghúzni az állami kármentesítés alsó határát, de többséget csak az ötödik javaslat nyert, amely szerint „a szőlődézsma kárpótlását azok helyett, kiknek földbirtoka a dézsmát fizető szőlőn felül 1/4 úrbéri telket vagy ezzel hasonló kiterjedésű birtokot meg nem halad, az állomány teljesíti”.⁵⁵

A következő napon folytatódó részletes vitában az állami megváltásra való jogosultság kritériumát kiegészítették azzal, hogy azok is maguk fizessenek, akiknek 500 ezüstforintot meghaladó vagyonuk van. A további paragrafusokban annyi változás történt Deák tervezetéhez képest, hogy az önmegváltás végrehajtásának szabályozását csak az állami kármentesítésből kimaradókra vonatkoztatták. Elfogadták a központi bizottmány azon javaslatát, hogy a törlesztés futamidejét húszról tíz esztendőre csökkentették.⁵⁶

A részletes vita következő (és mint utólag kiderült: utolsó) napján elvetették azt az indítványt, hogy az állami és egyházi birtokon kárpótlás nélkül szűnjön meg a szőlődézsma. Az elutasítást azonban nem a birtokosok „szektorsemlegességével” indokolták, amit Deák fentebb idézett állásfoglalása hangsúlyozott a kincstári birtokokkal kapcsolatban. Inkább azt kifogásolták a képviselők, hogy a javaslat jogtalan előnyhöz juttatta volna ezen birtokok jobbágyait a magánföldesurak alattvalóival szemben; el-

⁵⁴ Pap Dénes i. m. II. kötet 275-278. p.

⁵⁵ Beér-Csizmadia i. m. 243-244. p.

⁵⁶ Beér-Csizmadia i. m. 245-246. p.

fogadták viszont azt az (enyhén egyházellenes) indítványt, hogy az egyháznak járó megváltási összeget egyenesen az állami kincstárba fizessék a szőlőbirtokosok.⁵⁷

Még ezen a napon megkezdődött a második, a majorsági zsellékről szóló fejezet tárgyalása is. A 12. §-ban olyan módosítást fogadott el a képviselőház, amely méltó folytatása volt az áprilisi törvényeknek, vagy a szeptember 15-i, a szőlődézsma eltörlő határozatnak. A régi liberális politikusnak, a „Szatmári 12 pont” szerzőjének, Somogyi Antalnak a javaslatára kimondták ugyanis, hogy a „majorsági házas zsellérektől házaikat és házhelyeiket elvenni nemcsak nem lehet, sőt az ezektől járó tartozások az 1848:9 t. cikkben meghatározott móddal a közállomány által lesznek megváltandók”.⁵⁸ Az országgyűlés tehát kiterjesztette az állami megváltást a majorsági zsellérekre is! Ezt az aktust a történetírás általában Kossuth kormányzóelnöki rendeletéhez szokta kötni, nem véve tudomást erről a törvényhozási előzményről. Természetesen annyiban indokolt Kossuthnak tulajdonítani a jobbágyfelszabadítást jelentősen továbbfejlesztő lépést, amennyiben a Deák-féle törvényjavaslat nem emelkedett jogerőre (így természetesen módosítása sem, leszámítva a szőlődézsma eltörlését kimondó országgyűlési határozatot).

A javaslattevő szerint „miután a ház még az 1/4 telkes jobbágyokra nézve is, kik szőlőkkel bírnak, azt határozta, hogy azoknak a szőlőit a státus fogja megváltani, következetlenségbe esnék akkor, ha a zselléreket önmaguk által kívánná megváltatni”. Az indítvány valóban megfelelt a szeptember 15-i határozat szellemének és irányának, elfogadása valóban logikus következménynek tűnhetett. Ez a javaslat alkalmat adott Deáknak, hogy nagy beszédben fejtse ki véleményét a törvényhozásnak az úrbéri viszonyok felszámolása terén tett újabb lépéseiről, sőt a jobbágyfelszabadító áprilisi törvényről is.

Feltűnő lehet, hogy a törvényjavaslat készítőjének neve eddig nem fordult elő az képviselőházi vita résztvevői között. Ennek oka az volt, hogy Deák szeptember 16-án az országgyűlés delegációjának élén Bécsbe utazott, hogy felvegye a közvetlen kapcsolatot a birodalmi gyűléssel. A küldetés kudarccal végződött, a 12 tagú delegáció szeptember 20-án indult haza,⁵⁹ és 21-én érkezett meg a magyar fővárosba, mint erről Deák maga beszámolt sógorának írott levelében.⁶⁰ Deák másnap, 22-én délelőtt már megjelent a képviselőházban, és igen aktívan részt vett annak munkájában. Vi-

⁵⁷ Beér-Csizmadia i. m. 247-248. p.

⁵⁸ Beér-Csizmadia i. m. 248.p.

⁵⁹ A delegáció útjára vonatkozóan lásd Gergely András: Magyar küldöttségek Bécsben 1848 szeptemberében. In: Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára. Szerk Orosz István – Pölöskei Ferenc. Budapest, 1994. 296-302. p.

⁶⁰ Kónyi i. m. II. kötet 319. p.

tába szállt Kossuthal a Honvédelmi Bizottmány felállítása, illetve hatáskörének megállapítása kapcsán, valamint beszámolt a sikertelen bécsi útról.⁶¹

Az úrbéri törvényjavaslat vitája délután folytatódott, ekkor hangzott el Deák nagy beszéde. Felszólalásában összefoglalta azokat az elveket, amelyek alapján szerinte az úrbériség felszámolásának történnie kellene. A parlamentarizmus szokásrendje szerint tulajdonképpen e beszédnek kellett volna megnyitnia a törvényjavaslat általános vitáját. Hogy ez nem így történt, részben azzal magyarázható, hogy a törvényhozás még tanulta a polgári parlamentek működési mechanizmusát, és a rendkívüli forduló körülmények között nemegyszer kénytelen volt eltérni a maga által hozott házszabályoktól is. Ráadásul a törvényjavaslat benyújtója, Deák Bécsben tartózkodott az általános vita megkezdésekor. A benyújtás és a tárgyalás közt eltelt időben egyébként nagyot változott Deák jogállása is: a volt (és a közvélemény várakozása szerint: leendő) miniszter a javaslatot még a kormány nevében nyújtotta be, most pedig már egyszerű képviselőként fejthette ki álláspontját. (A kormányt, pontosabban a miniszterelnököt alkalmilag a miniszterjelöltek: Szentkirályi Móric, Ghyczy Kálmán és Kemény Dénes képviselték az országgyűlésben.⁶²)

Deák előljáróban kifejezte azt a – törvény elkészítése során is érvényesített – meggyőződését, hogy az úrbéri viszonyok felszámolásának szervesen illeszkednie kell a Mária Terézia úrbérrendelete óta kialakult törvényi keretekhez. A földesúrjobbág közötti kapcsolatok megszüntetésekor, a tiszta polgári földtulajdonviszonyok megteremtésekor az úrbéri kapcsolatot szabályozó jogszabályok betűje és szelleme jelentheti az egyedül jogszerű kiindulási alapot.

Beszédének legfontosabb, terjedelmében is legnagyobb részében Deák az állami megváltás körének kiterjesztése ellen érvelt. Érvelésével azokat a képviselőket akarta kijózanítani, akik az utolsó hét (Jellačić közeledtével egyre fokozódó) izgalmai közepette szinte versengtek a politikai célú osztogatásban. Deák ennek a hangulatnak szegült ellene, nem a földesúri érdekek védelmében, hanem a társadalmi igazságosság nevében. Elismerte, hogy a „szegény osztály iránt méltó figyelemmel kell lennünk”, de a képviselőknek szegezte a kérdést: midőn a Ház „ajándékot osztogat az állam közértékéből [...] azt is meg kell kérdeznünk, hogy midőn ajándékozunk, kiéből ajándékozunk? A magunk zsebéből egyedül? Éppen nem. [...] Hanem ajándékoz az országból, éppen azon zsebből, melybe a legszegényebb emberek véres verítéke foly be.” Az „ajándékozás” nem egyeztethető össze a szociális igazságosság elvével azért sem, mivel annak kedvezményezettjei, az úrbéres jobbágok és zsellérek éppen nem a társadalom legszegényebb rétegét alkotják: pl. a házatlan zsellérek, a cselédség

⁶¹ Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. S. a. r. Barta István. Budapest, 1952. I. rész. (KLÖM XIII. kötet). 23-25. p., Beér-Csizmadia i. m. 247. p., valamint Kónyi i. m. II. kötet 311-313. p., 316-319. p.

⁶² Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest, 1986. 657. p.

serege, a városi lakosság polgárság alatti rétegei sokkal inkább rászorultak volna egy ilyen adományra. Fenntartását az áprilisi törvényre is kiterjesztette, ugyanakkor azt most is (mint április elején) bevezetett ténynek tekintette: „nem szólok ellene, szólni nem is akarok; lehet, hogy talán Isten áldása fogja követni ezen lépést, s ezt óhajtom; annyi bizonyos, hogy a hűbéri viszonyok megszüntetése egyik legfontosabb, leg-sürgetősb teendő volt”. Miután a telkes jobbágyok az állam, illetve végső soron az osztársadalom által fizetendő kárpótlással szabadultak fel, a további lépéseket valóban a dolgok belső logikája diktálta: a szegényebb szőlőbirtokosokat, majd a még szegényebb majorsági zselléreket méginkább megillette ez a jótétemény. Milyen jog-alapon utasíthatná el ezek után a törvényhozás a legalsó társadalmi rétegek követeléseit? E folyamattal azonban „kitesszük az államot annak, hogy nem lesz képes a rá rakott terhet elviselni”. A képviselőház ráadásul mások rovására nagyvonalú: a szőlődézsma állami megváltása esetén pl. a szőlőt csak hírből ismerő Felvidék adózói is hordozzák a költségeket, amelynek hasznát a szerencsésebb tájak lakói látják. Ugyanígy a városi polgár is viseli a terheket, amelyekhez eredetileg semmi köze nem volt.

E fejtegetésből kitűnik, hogy Deák sokkal realisabban látta a jövőt, mint kortársai többsége. Ő a kárpótlás fedezetének megteremtését a közteherviseléstől várta, míg a politizálók többsége abban az illúzióban ringatta magát, hogy ez külön terhek nélkül, a kincstári birtokok értékesítésével vagy hitelfelvétellel „fájdalommentesen” megoldható lesz.

Az „osztogatás” politikája azonban Deák szerint még az államcsődnél is veszelmesebb következménnyel járhat: ha átlépi azt a határvonalat, „hol az államnak az egyesek vagyona feletti rendelkezése megszűnik jogos lenni”, azzal nemcsak a tulajdon szentsége sérül, „hanem a tulajdonról való fogalom is fel van forgatva”. Az áprilisi törvények ebből a szempontból még nem jelentettek veszélyt: az úrbéri jövedelem „már háromszáz év óta oly neme volt a tulajdonnak, mely felett a földesúr szabadon nem rendelkezhetett [...], s oly tulajdonnak tekintetett, mely az állam intézkedése alatt állott”. A szőlődézsma kötelező (részben állami) megváltása azonban már nem illeszkedett a történetileg kialakult jogrendhez, „mert a szőlő magántulajdon volt, mely felett az állam nem intézkedhetik, minthogy magánszerződések mellett adatott ki; és szintoly kevéssé illik e törvény rendelete azon majorsági zsellérekre, kik csupán majorsági földön laknak.” A törvényhozás két utóbbi döntése sérti az európai társadalmakban érvényes tulajdon-fogalmat, és kommunisztikus tendenciákat rejt magában. Lehet, mondja Deák, hogy a kommunizmus, mint államforma, egyszer megvalósul, de a „a jelen államokban a tulajdon sérthetlensége még fennáll”, és ehhez alkalmazkodni kell.

A tulajdon szentségének megsértése hosszabb távon akadályozhatja a mezőgazdaság és az agrártársadalom modernizációját is, fejtegette tovább a volt igazságügy-miniszter. A jobbágyfelszabadítás, illetve konkrétan a robot elvesztése azzal az üdvös következménnyel kecsegtetett, hogy a nagybirtokosok allodiumaikon – saját gazda-

sági felszerelés, illetve tőke hiányában – a bérleti rendszert vezetik be. Európai, illetve hazai példákkal bizonyította (Fejér és Torontál megyére hivatkozott), hogy a bérlők az agrártársadalom legsikeresebben polgárosuló rétegét alkotják. A törvényhozás intézkedései azonban elvágják egy ilyen típusú fejlődés útját, amikor megrendítik a tulajdon biztonságát. „Ezen törvény példát ad arra, hogy a tulajdonos nem bizonyos arról, ha vajon amit haszonbérbe adott ki, a jövő évben nem veszi-e el a törvényhozás, és nem adja-e oda a haszonbérletnek?”

A tulajdonbiztonság megrendülése az egész nemzetgazdaságra is káros következményekkel járhat, folytatta Deák. A gazdasági modernizáció (beleértve az iparosítást) nem nélkülözheti a külföldi tőkét. Egy olyan országot azonban, ahol a hitelek fedezetül szolgáló tulajdon nincs teljes biztonságban, el fog kerülni a tőke. „A törvényhozónak az ország összes érdekeit kell figyelembe venni”: fejtegetéseinek konklúzióját abban foglalta össze, hogy (belenyugodva a szőlődézsmá eltörléséről már meghozott határozatba) „mind ezen, mind a többi pontoknál el kell kerülni azt, hogy az állam által történjen a kárpótlás, és hogy ajándékozzunk valamely osztálynak, amely nem szorult rá annyira, mint az, aki ajándékoz”.⁶³

Deák sokoldalú és magas színvonalú érvelése azonban nem győzte meg a képviselők többségét: 152 szavazattal 105 ellenében elvetették az eredeti javaslatot és kimondták a majorsági zsellérek állami kárpótlással történő felszabadítását. Deák rugalmasságát, illetve a parlamentarizmus elveinek mélyeséges tiszteletét jelzi, hogy rögtön leszavaztatása utáni felszólalásában állást foglalt amellett, hogy a többség által elfogadott állami megváltás alkalmazásában ne tegyenek semmilyen különbséget a majorsági zsellérek különböző kategóriái között.⁶⁴

A törvényjavaslat vitája itt, a 13. §-nál félbeszakadt. Ekkor már a képviselők minden figyelmét a hadiesemények kötötték le. Szeptember 25-én azután éppen Deák felszólalása nyomán utasította el a Ház Bezerédj István indítványát, aki folytatni akarta a törvényjavaslat tárgyalását. Deák arra hivatkozott, hogy a képviselők jelentős része távol van, a honvédelem szervezésén fáradozik, így a törvényhozás legitimitása meggyengült. Ráadásul e tárgy, mely a társadalmi béke megőrzése szempontjából igen kényesnek számít, nyugodt megfontolást kívánna, tehát tárgyalását halasszák békésebb időre.

⁶³Deák beszéde: Kónyi i. m. II. kötet 323-332. p.

⁶⁴Kónyi i. m. 333-335. p. Megjegyezzük, hogy a szemtanú Pap Dénes ellenkező kimenetelt tulajdonít a szavazásnak, azaz szerinte csak az úrbéres zsellérek állami megváltását mondták ki (i. m. II. kötet 290. p.). Az ülés hivatalos jegyzőkönyve azonban egyértelműen Deák leszavaztatásáról tudósít. (Közlöny, 1848. szeptember 24. 107. szám 550-553. p.) Az ellentmondásra magyarázatot adhat a tanácskozási rend megbomlása. Fábián Gábor éppen a vita előtt intette rendre képviselőtársait, mondván: „ha valami idegen látná a tanácskozást, e házat kávéháznak tartaná”. (Pap Dénes i. m. II. kötet 289. p.)

November végéig nem is tűztek napirendre semmilyen törvénytervezetet – a hűbéri maradványok megszüntetésével kapcsolatos javaslatok pedig egyáltalán nem kerültek többé az országgyűlés elé. Bár a radikális sajtó (elsősorban Táncsics lapja, a Munkások Újsága), valamint a községek kérvényeinek sokasága nem engedte elfelejteni a rendezés hiányos voltát, az országgyűlés az önvédelmi harc körülményeit nem találta alkalmasnak a törvényalkotásra. A politikai célszerűség is azt diktálta, hogy ne bolygassák a kérdéskört. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a függőben maradt kérdések eldöntése során vagy a volt jobbágyok, vagy a nemesség érdekeit sérelem éri. A szabadságharc sikere érdekében azonban egyik fél támogatásáról sem mondhatott le a kormányzat.

Az úrbéri törvényjavaslatok utóélete

A „hűbéri” maradványok kérdését persze a rendkívüli körülmények ellenére sem lehetett tartósan szőnyeg alá söpörni. Így 1849 elején (már Debrecenből) kormánybiztost küldtek ki Szatmár megyébe a még mindig robotoltató földesurak ellen sűrűn érkező panaszok kivizsgálására.⁶⁵ AZ OHB-hez a másik oldalról, a földesuraktól is érkeztek beadványok épségben maradt jogaik bitorlásáról, illetve a tulajdon biztonságának megrendüléséről. Mándi Péter Szatmár megyei birtokos mintha csak Deák szeptemberi jóslatainak pontos beteljesüléséről tudósítana: az úrbéresek „ingyenkapása a majorsági telkűeket hasonló tulajdon-kapási vágyakra bátorítván, a törvényhozó testület itt is igényekre jogosítá őket kihírelt beszédei s irataival”; szerinte már „a communismus előestvéjét ünnepli népünk”. A kormánybiztos (Szárzberky Nagy József bihari képviselő) javaslata alapján készített aztán Nagy Károly, az igazságügy-minisztérium államtitkára egy tervezetet⁶⁶, amelyet Kossuth kormányzóelnöki rendelet formájában emelt jogerőre a Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetésének napján. A rendelet – Deák javaslatának szellemében – kimondta, hogy vitás esetekben mindig a földesúr lesz köteles bizonyítani a vitatott föld majorsági voltát. Míg ez meg nem történik, a telek úrbéresnek, azaz állami kárpótlással felszabadultnak tekintendő. Átvette a rendelet Szentkirályi Móric márciusi értelmezését is, amikor úrbériségnek tekintett minden olyan jobbágyi birtokot, amely után állami adót fizettek.⁶⁷ Ezekkel a jogelvekkel a gyakorlatban tovább tágította a jobbágyfelszabadítás körét, de végleges megoldást minden függő kérdésben továbbra sem hozott.

⁶⁵ KLÖM XIV. kötet 453-455. p.

⁶⁶ KLÖM XIV. kötet 768-769. p.

⁶⁷ Kossuth Lajos Kormányzóelnöki iratai. S. a. r. Barta István. Budapest, 1955. KLÖM XV. kötet, 43-46. p.

1849. május tavaszán, az országgyűlés utolsó debreceni ülésén Szemere Bertalan miniszterelnök bejelentette, hogy a Pesten tartandó első ülésen a Ház elé fogja terjeszteni „az úrbéri viszonyok megszüntetését és a kárpótlást illető törvényjavaslatot”.⁶⁸ A törvényi szabályozásra azonban már nem kerülhetett sor. Vukovics Sebő igazságügyminiszter júniusban Tóth Lőrinc segítségével, az addig benyújtott javaslatok felhasználásával elkészítette ugyan a törvény tervezetét, de a hadiesemények már nem adtak időt ennek országgyűlési tárgyalására: az egyetlen pesti ülés már csak arról tanácskozhatott, hogy hova tegye át a székhelyét. Vukovics több képviselőt is bevont az előkészítő munkába, vitáik kicsiben megelőlegezték a várható országgyűlési diskusziót. Az elkészült javaslat (amelynek egy példánya sem ismert, tartalmát Vukovics emlékirataiból ismerjük) a majorsági jobbágyokra, valamint a telepítvényes falvakra is kiterjesztette az állami kármentesítést, a kocsmáltatási jogot pedig kárpótlás nélkül törölte volna el.⁶⁹

A fegyveres harc kirobbanása után a császári kormányzat is igyekezett megnyugtatót és megnyerni a parasztságot. 1848 őszén-telén három kiáltványban is elismerte és megerősítette a jobbágyfelszabadítás érvényességét. A birtokosok megnyugtatóra viszont közhírré tették, hogy csak az áprilisi törvényeket ismerik el, de pl. a szőlődézma eltörléséről szóló országgyűlési határozatot nem. A császári seregek által megszállt területen pedig határozott fellépéssel a gyakorlatban adták tudtára a fennmaradt szolgáltatásokat megtagadóknak, hogy nincs szándékukban az úrbéri viszonyok felszámolását a parasztság érdekeinek megfelelően lezárni.⁷⁰

Az úrbéri viszonyok felszámolásának befejezése az önkényuralom feladata lett. A végleges szabályozást az 1853. március 2-án kelt úrbéri pátens tartalmazta. A pátenssel mind Deák törvénytervezetéhez, mind az 1848-49-es rendeletekhez képest hátrányosabb helyzetbe került a parasztság. A majorsági földeken élők sorsát gyakorlatilag a földesurak kezébe adta, még az önmegváltás lehetőségét sem biztosította nekik. Az irtásföldek jelentős részét a földesurak által visszaválthatónak minősítette, a maradványföldek és a szőlők megváltását pedig a volt jobbágyságra hárította át. Az úrbéri

⁶⁸ Pap Dénes: A parlament Debrecenben. Lipcse, 1870. II. kötet 251. p.

⁶⁹ Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re. S. a. r. Katona Tamás. Budapest, 1982. 122-125. p.

⁷⁰ Für Lajos: Jobbágyföld – parasztföld. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában, I. kötet 41. p.

pátens következtében a parasztok elveszítették az általuk bírt föld 3-4 %-át, 20 %-át pedig önerőből kellett megváltani. A kincstári érdekek védelme mellett ezzel egyben az összbirodalmi szabályozáshoz közelítették az úrbéri viszonyok felszámolásának módját.⁷¹

⁷¹ Szabad György: Az önkényuralom kora (1849-1867). In: Magyarország története 6. kötet. Főszerk. Kovács Endre. Budapest, 1979. 530-537. p.

DEÁK FERENC A BATTHYÁNY-KORMÁNYBAN

Az utolsó rendi országgyűlésen tartózkodó ellenzéki politikusok számára magától értetődő volt, hogy Kossuth Lajos nélkül nem alakulhat meg a kormány. Ezt azok is belátták, akik – mint ezt Blackwell angol diplomáciai ügynök információiból tudjuk – nem szívesen kerültek egy kormányba Kossuthtal. Egyetlen olyan minisztere volt az első felelős magyar kormánynak, akinek megbízását mindenki természetesnek tartotta: ez Deák Ferenc. Tudomásunk szerint ő volt az egyetlen nem főrendi politikus, aki saját kúriáján vendégül láthatta Batthyány Lajost. Amint a kormányalakítással megbízott miniszterelnök visszatért Pozsonyba, azonnal küldött az országgyűlésen jelen nem lévő Deákért, akinek megérkezéséig nem kívánt foglalkozni a miniszteri feladatkörök elosztásával. Deák szabódott, nem szívesen vállalta a neki felajánlott tárcát. Sógorának írott leveléből kitetszik, hogy Batthyány azzal fenyegetőzött, hogy ha Deák visszautasítja a neki szánt feladatkört, akkor lemond a kormányalakításról.¹

Batthyány bizalmának jele, hogy 1848 május elején, első bécsi útja idejére Deákot bízta meg a miniszterelnöki feladatkör ellátásával. Deáknak addigi magatartása és közjogi tudása egyaránt szerepet játszott abban, hogy a miniszterelnök augusztus végén az ő kíséretében utazott Bécsbe, a nehéznek ígérkező tárgyalásokra. Batthyány bizalmát tovább növelhette az a tény, hogy 1849 januárjában, amikor az országgyűlés küldöttségével érkezett Batthyányt Windisch-Grätz nem volt hajlandó fogadni, Deák azt ajánlotta Batthyánynak, hogy – tekintettel „a lázas időkre” – szökjön meg.² Az 1849. január 8-án letartóztatott Batthyány számára egészen természetes volt, hogy védőügyvédjének Deákot kívánta. Ekkor még azt feltételezte, hogy miniszterelnöki tetteiért akarják felelősségre vonni, s kívánhatott-e a maga számára jobb segítséget, mint fölényes közjogi tudású, volt igazságügyi miniszterét.

Deák a kabinetben

A Batthyány-kormány Pozsonyban tartózkodó tagjai április 11-én tették le a hivatali esküt. Deák és Eötvös József április 13-án, Batthyány, Kossuth és Széchenyi április 14-én érkeztek meg a fővárosba. Másnap a kormányt fáklyászenével tisztelték meg. Kossuth nem érezte jól magát, Széchenyi nem volt hajlandó beszélni, így Deákra

¹ Deák levele sógorához, 1848. ápr. 30. Ld. Deák Ferenc beszédei. (a továbbiakban: Deák beszédei) II. köt. S. a. r. Kónyi Manó. Bp., 1903. 232. p.

² Deák beszédei II. köt. 374. p.

esett a választás, aki kelleetlenül fogadta a megbízást.³ Tudomásunk szerint ez az egyetlen eset, amikor a visszahúzó Deák a kormány nevében nem a parlament nyilvánossága előtt beszélt. Április 16-án ott találjuk nevét a minisztérium hivatalba lépését bejelentő felhíváson, miként április 19-én a pesti antiszemita zavargások miatt a népgyűlések tartását szigorító kormányrendeleten.⁴ Deáknak a minisztertanácsokon játszott szerepéről Széchenyi naplójában találunk szűkszavú utalásokat. Így április 19-én Deák a törvényességről olyan kijelentést tett, ami ellen Széchenyi – legálábbis naplójában – ingerülten tiltakozott. 28-án pedig azt jegyezte fel, hogy a Bécsben nyilvánosságra hozott, a császár által adományozott alkotmány Deáknak tetszik.⁵ (Szövegét a Pesti Hirlap aznap közölte.) Naplójába Széchenyi még ezen a napon azt is feljegyezte, hogy Batthyányhoz ment és ott találta Deákot.

Batthyány és Deák ekkor már arról is tárgyalhattak, hogy a miniszterelnöknek rövidesen Bécsbe kell mennie. Erről a minisztertanács május 1-jén döntött, mint értesülünk erről Széchenyi naplójából, mivel a tanácskozás fennmaradt jegyzőkönyvében erről nem esik szó.⁶ Batthyány bécsi útjáról írva Széchenyi nem tesz említést arról, hogy a miniszterelnök helyettesítését Deákra bízta. Csak Batthyány távozása után, május 3-án jegyezte fel, hogy miniszteri konferencia volt Deáknál. Széchenyi naplója szerint Batthyány május 2-án utazott el, de a miniszterelnök elnöki, valamint hadügyi és nemzetőri iratai arról tanúskodnak, hogy május 1-jén Batthyány még, az őt helyettesítő Deák pedig már bocsájtott ki rendeleteket. A feladat, ami ekkor Deákra hárult, nem volt egyszerű. Ugyanis Batthyányt nem csupán miniszterelnöki feladatkörében helyettesítette, hanem a nemzetőrség ügyeivel is foglalkoznia kellett, mivel annak szervezését az április 16-i minisztertanácsban Batthyány magára vállalta. Ugyanakkor a még távollévő Mészáros Lázár hadügyminisztert a miniszterelnök helyettesítette, így az ehhez a tárcához tartozó tennivalók is Deákra maradtak. Minderre akkor került sor, amikor Jellačić már nyíltan megtagadta az együttműködést a magyar kormánnyal, és attól az országban állomásozó katonaság magasabb vezetése sem fogadott el utasítást. Ezek voltak egyébként azok a problémák, amelyek miatt Bat-

³ Széchenyi István: Napló. S. a. r. Oltványi Ambrus. Bp., 1978. 1228. p. A továbbiakban, ha a Naplóra hivatkozunk és a dátum is szerepel, mellőzzük a jegyzetet.

⁴ Pesti Hirlap (PH) 1848. ápr. 18. és 21. Közli: Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai, 1848. március 17. – október 3. (a továbbiakban: Batthyány iratai) S. a. r. Urbán Aladár. Bp., 1998. 209 és 241. sz.

⁵ Deák másnap írta alá a sajtóvétséget elbíráló esküdtszékéről rendelkező miniszteri utasítását, amely a PH máj. 1-2. számában jelent meg. Az ilyen, miniszteri hatáskörben megjelent rendeletekkel vagy közleményekkel ezen kötetben Dobszay Tamás tanulmánya ill. Molnár András forrásközleménye foglalkozik.

⁶ Az 1848-1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. (A továbbiakban: Minisztertanácsi jvkvek.) S. a. r. F. Kiss Erzsébet. Bp., 1989. 39-40. p.

thyány Bécsbe utazott. Deák mint helyettes miniszterelnök első levelét Esterházy Pál külügyminiszterhez (a király személye körüli miniszterhez) intézte még május 1-jén, amelyben kérte: továbbítsa a magyar kormány tiltakozását a bécsi hadügyminisztériumhoz amiatt, hogy az változatlanul rendelkezik a Magyarországon állomásozó sor-katonasággal.⁷ Május 2-án Deák helyettes hadügyminiszteri minőségében intézkedett, hogy a kikindai vérengzések miatt kiküldött Csernovics Péter királyi biztosnak bocsássonak rendelkezésére gyalogságot és tüzérséget.⁸

Az országban állomásozó katonaság csekély létszáma, valamint a különböző nyugtalanságok és zavargások miatt a kormány már április 26-án döntött egy tízezer főből álló „önkéntes őrsereg” kiállításáról és intézkedett a megfelelő költségvetés elkészítéséről.⁹ Ennek feladatát a hadügyeket is ellátó elnökre és a pénzügyminiszterre bízta. Batthyány elutazása előtt azonban nem került sor a megfelelő rendelkezés kiadására. Ez az intézkedés is Deákra maradt, aki május 2-án utasította a Nemzetőrségi Haditanácsot, hogy dolgozza ki egy 1200 főnyi „rendes nemzetőrseregi részleg” felállításának tervét.¹⁰ Az így elkészült tervet a május 15-i minisztertanács hagyta jóvá a Szerbiával határos területekről érkező nyugtalanító hírek miatt. Másnap pedig meghirdették a toborzást a rövidesen honvédeknek nevezett önkéntesek számára. Ezt a május 16-i dátummal publikált felhívást már Batthyány aláírásával bocsájtották ki.¹¹

Batthyány útja miatt az 1848:22. tc. értelmében felállított nemzetőrséggel kapcsolatban is jutottak feladatok Deáknak. Mindenekelőtt a vidéki nemzetőrségnek kiutalt fegyverekről kellett intézkednie, amelyek létre – a kezdeti akadékoskodás után – a budai fegyvertár április 27-én megejtett vizsgálata derített fényt. Május 2-án Deák meghagyta Ottinger vezérőrnagy ideiglenes hadügyminiszternek (akit Batthyány bízott meg ezzel a feladatkörrel, hogy a közvetlenül a katonaságnak kiadandó utasítások egy tábornoktól származzanak), hogy gondoskodjék a Székesfehérvár és Kecskemét nemzetőrségének kiutalt 500-500 lőfegyver szállításáról.¹² Hasonló rendelkezések születtek május 4-én és 5-én, amikor Bars és Bihar megye, Pécs és Debrecen nemzetőrségének kiadandó fegyverekről intézkedett Deák.¹³ A vidéki nemzetőrséggel kapcsolatban ezekben a napokban sor került tiltó rendelkezésekre is: Deák május

⁷ Magyar Országos Levéltár (MOL) Az 1848-1849. évi minisztériumok levéltára. H 2. Miniszterelnök elnöki iratai (Meln.) 1848:91.; közli Batthyány iratai 336. sz.

⁸ MOL Meln. 1848:290.; közli Batthyány iratai 345. sz.

⁹ Minisztertanácsi jkvek 37-38. p.

¹⁰ MOL H 3. Miniszterelnök hadügyi és nemzetőri iratai (HNI) 1848:93.; közli Batthyány iratai 339. sz.

¹¹ PH 1848. máj. 17. Közli Batthyány iratai 443. sz.

¹² MOL HNI 1848:88., 92.; közli Batthyány iratai 340., 342. sz.

¹³ MOL HNI 1848:101-103., 105.; közli Batthyány iratai 335., 364. sz.

5-én elutasította a szegedi polgárőrségnek különállásuk megtartására irányuló kérelmét, május 7-én pedig „már csak a kimondott egyenlőség elvénél fogva is” nem járult hozzá ahhoz, hogy az egri nemzetőrség soraiból külön vadászszázadot szervezzenek.¹⁴ Jutott Deáknak törvényértelmezési feladat is. Így május 5-én közölte Gömör megyével, hogy ha osztatlan család birtokolja is a féltelket (ami a kötelező nemzetőri szolgálat vagyoni minimuma volt), a család egy arra alkalmas, egészséges tagját be kell írni a nemzetőrség soraiba.¹⁵ Május 9-én pedig Heves megyének fejtette ki – Mezőtúr megkeresése kapcsán –, hogy ha egy családban több, saját vagyonnal rendelkező fiú van, úgy mindegyikük köteles nemzetőri szolgálatot tenni, de ha ilyen vagyonuk nincs, úgy azok szolgálatra nem kötelezhetőek, hanem csak az apa tartozik szolgálattal (ha a megfelelő vagyoni feltételek adóttak), akit azonban az arra alkalmas fiú is helyettesíthet.¹⁶

Batthyány távollétében Deáknak az igazi gondot a sorkatonasággal és a horvátországi fejleményekkel kapcsolatos feladatok jelentették. Ezek sorában a legkülönbözőbb kérdésekkel kellett foglalkoznia. Május 5-én Esterházy külügyminiszterhez fordult, hogy annak útján érje el: Bécsből utasítsák az erdélyi főhadparancsnokságot, miszerint „a közbátorság fenntartására” küldjön Közép-Szolnok megyébe katonaságot.¹⁷ Másnap ugyanezen az úton, vagyis Esterházy közbenjárásával kívánta elérni, hogy az Erdélyben már szerveződő nemzetőrségnek a gyulafehérvári raktárból adjanak fegyvereket.¹⁸ (Erre a kerülőutas eljárásra azért volt szükség, mert Erdély ekkor még önálló nagyfejedelemség.) Május 8-án Deák a minisztertanács határozata alapján azt közölte Esterházyval, hogy az osztrák hadügyminiszter kérésére hozzájárulnak ahhoz, hogy a Pesten állomásozó 5. tüzérezredből két századot Fiuméba küldjenek „a magyar és a dalmát tengerpart védelmére” – de csak olyan útvonalon, amely elkerüli Zágrábot.¹⁹ Amikor pedig megérkezett az értesítés, hogy Batthyány Bécsben eredményesen lépett fel, hogy az országban állomásozó katonaságot rendeljék alá a magyar honvédelmi miniszternek, Deák azonnal intézkedett. Május 9-én utasította Ottinger vezérőrnagyot: intézkedjék, hogy az 1848:21. tc-nek megfelelően az országban és kapcsolt részeiben a laktanyákon és minden katonai épületen az addig

¹⁴ Szeged: MOL HNI 1848:109.; közli Batthyány iratai 355. sz. Eger: MOL HNI 1848:116.; közli Batthyány iratai 366. sz. (A vadászok drága vontcsövű fegyvereikkel a tehetősek elkülönült alakulatát képezték volna.)

¹⁵ MOL HNI 1848:110.; közli Batthyány iratai 357. sz.

¹⁶ MOL HNI 1848:122.; közli Batthyány iratai 377. sz.

¹⁷ MOL H 6. Külügyminisztérium iratai (KM) 1848:179.; közli Batthyány iratai 356. sz.

¹⁸ MOL Meln. 1848:97.; közli Batthyány iratai 360. sz.

¹⁹ MOL KM 1848:351.; közli Batthyány iratai 367. sz.

használt osztrák színek és címer helyett „a magyar veres, fejér és zöld szín az ország címerével együtt” használtassék.²⁰

Május 7-én érkezett a Zala megyei alispán jelentése, hogy Grazból a Murán Szerdahelyig, onnan szekereken Zágrábba ágyúalkatrészeket szállítanak. Deák azonnal elrendelte a szállítások megakadályozását, s egyben jelentette a fejleményeket a külügyminiszternek azzal a kéréssel, hogy „ezen dolognak az illető helyeken” járjon utána.²¹ A Horvátországgal, pontosabban Jellačić ellenszegülésével kapcsolatban ezekben a napokban további lépésekre került sor. Batthyány ugyanis Bécsben elérte azt is, hogy május 6-án a király a bánt utasította, hogy „szorosan engedelmeskedjék” a magyar kormánynak. Amint ennek hírére május 9-én a futár meghozta, Deák azonnal azzal a kéréssel fordult a külügyminiszterhez, hogy ennek a kéziratnak a másolatát minél előbb küldje meg.²² Deáknak erre a lépésére a minisztertanács aznapi határozata alapján került sor. Miként arra is, hogy Jellačićot, mint a zágrábi katonai főhadparancsnokság vezénylő tábornokát május 9-én latin nyelvű levélben szólítsa fel, hogy a rendelkezése alatt álló csapatok létszámát haladéktalanul jelentse.²³ Nem valószínű, hogy a pesszimista Deák, aki már április 30-án azt írta sógorának a már idézett levélben, hogy a horvátok elszakadásra készülnek, bármit várt volna ettől a rendelkezéstől. Az István nádor elnökletével tartott minisztertanács jegyzőkönyve szerint a nádornak Batthyány eredményes bécsi útjáról tartott beszámolója után a horvát mozgalmak kapcsán nagyon határozott intézkedések tervei fogalmazódtak meg. Így természetes, hogy Deák az aznap délelőtt tartott konferenciát követően megtette a szükséges lépéseket.

Deák sokirányú helyettesítésének tíz napja alatt számos minisztertanácsi ülésre került sor. Mindegyiknek nem maradt fenn a jegyzőkönyve, de Széchenyi naplójából tudjuk, hogy május 3-án, 7-én, 8-án és 9-én is értekeztek a miniszterek, az utóbbi két napon a nádor elnökletével. Május 10-én délelőtt is volt konferencia, Széchenyi szerint „Horvátország és a bán dolgában”.²⁴ A késő esti órákban azután sor került egy talán jószándékú, de szerencsétlen akcióra: a Lederer lovassági tábornok, budai főparancsnok elleni lármás tüntetésre, az ún. „macskazenére”. A tüntetést már az előző estére tervezték, de a katonai készülétek hírére elhalasztották. Mivel május 10-én a fővárosban már biztosan lehetett tudni azt, hogy az országban állomásozó katonasá-

²⁰ MOL HNI 1848:118.; közli Batthyány iratai 375. sz.

²¹ MOL Meln. 1848:98.; MOL KM 1848:384.; közli Batthyány iratai 363. Deák máj. 8-án az ügyről beszámolt a minisztertanácson is; Minisztertanácsi jkvek 44. p.

²² MOL KM 1848:371.; közli Batthyány iratai 372. sz. A király Jellačićhoz intézett kéziratának magyar fordítását közli a PH máj. 17-i száma.

²³ MOL Meln. 1848:104.; közli Batthyány iratai 374. Minisztertanácsi jkvek 45-46. p. A Horvátországgal való latin nyelvű levelezésről Deák előterjesztésére döntöttek; Minisztertanácsi jkvek 39. p.

²⁴ Minisztertanácsi jkvek 47. p.

got a király a magyar kormány alá rendelte, a Pillwax ifjúságának kezdeményezésére megrendezték a tüntetést a budai várban, Lederer lakása előtt. Az akció célja az volt, hogy az új helyzetben a kormányt a népszerűtlen főparancsnok leváltására ösztönözzék mindenekelőtt azért, mert korábban eltitkolta, hogy kellő mennyiségű fegyver található a budai fegyvertárban. A főparancsnok és környezete azonban kardlapozó lovassággal és feltűzött szuronyú gyalogsággal szóratta szét a tüntetést – „a katonai becsület védelmében”. A brutális eljárás formális, de nehezen méltányolható indoka az volt, hogy a főparancsnokság Bécsből még nem kapott utasítást, hogy a magyar kormánynak engedelmességni tartozik.²⁵ A tisztikar provokatív magatartására jellemző, hogy Lederer segédtisztjei nem engedték be a főparancsnokhoz Perczel Mórt, a belügyminisztérium rendőri osztályának vezetőjét, aki a katonai felkészülésről szerzett információk miatt Ledererrel kívánt értekezni az összeütközés elkerülése érdekében. (Széchenyi naplójából tudjuk, hogy április 14-én Nyáry Pál már figyelmeztetett a helyőrség tisztikarának ellenséges magatartására.)

A véres „rendcsinálás” hírére Szemere Bertalan kezdeményezésére a miniszterek azonnal tanácskozásra ültek össze Budán a nádornál. A napló Szemerén kívül csak Deákot és Klauzált említi. A jelek szerint ekkor nem történt érdemi döntés a teendőkről. Másnap délben a nádornál ismét összeült a minisztertanács, amikor – ezt is Széchenyitől tudjuk – hozták a hírt, hogy Lederer titokban elhagyta Budát. Az értekezletnek nem maradt fenn a jegyzőkönyve. Azt tudjuk azonban, hogy a nyilvánosság számára két közleményt fogalmaztak: az egyik Lederer távozásáról tudósított, s arról, hogy a főparancsnokságot Boyneburg altábornagy vette át. A másik egyidejűleg kibocsájtott közlemény bejelentette, hogy a katonai kihágás vizsgálatára küldött-séget neveztek ki. Ennek vezetője Zoltán János belügyminisztériumi államtitkár, akinek vezetésével nyilvános eljárás során vizsgálják meg a katonaság vérengzésében részes, vagy a parancsot kiadó tisztak szerepét. A határozat megszövegezése ahhoz már későn készült el, hogy az ekkoriban a kormány hivatalos lapjaként használt Pesti Hírlap címlapján, a hivatalos tudósítások közé beiktassák. Ezért nem szokásos eljáráshoz folyamodtak: a két szöveget egy külön lapon mellékletként csatolták a május 12-i számhoz, „A Pesti Hírlap hivatalos melléklete” címmel. (Másnap azután a két közleményt a lap hivatalos rovatában ismét közölték.) Széchenyi naplójából azt is tudjuk, hogy Kossuth nem volt jelen ezen a tanácskozáson. Valószínűleg ez is oka annak, hogy a két hirdetés nem az eddig szokásos módon, a miniszterek nevének feltüntetésével jelent meg. A közlemények alján csak „a ministeri-tanácsból” szöveg áll az aláírások helyett.²⁶

²⁵ A Lederer elleni tüntetés részleteire ld. Urbán Aladár: Tíz válságos nap a Batthyány-kormány történetéből. In: A nagy év sodrában. Bp., 1981. 96-159. p.

²⁶ PH 1848. május 13.; közli Batthyány iratai 392. sz.

Batthyány május 11-én délután megérkezett Bécsből. Másnap sor került a Nemzeti Múzeumnál a kormány ellen demonstráló népgyűlésre, ahol Petőfi kemény szavakkal marasztalta el a kormány gyengeségét. A népgyűlésből küldöttség ment Batthyányhoz, aki – Széchenyitől tudjuk – erre összehívta a kabinet tagjait. Itt már Kossuth is megjelent, de nem nyilatkozott. („Kossuth a köpenyébe burkolózik és lázas” – jegyezte fel Széchenyi.) A napló szerint a küldöttségnek Petőfi volt a szónoka, akinek először Batthyány válaszolt („lebecsülően”), majd Széchenyi (saját szavaival: „engesztelőleg”), végül Deák, Széchenyi szerint „nyomatékosan”. A jelző értelmezése megengedi a feltételezést, hogy Deák, az elmúlt napok helyettes miniszterelnöke az előzmények ismeretében beszélhetett nyomatékkal.

Batthyány megérkezésével tehát Deák megszabadult terhes megbízatásától. A kabinet egészét érintő tevékenységének azonban ezzel nem szakadt vége. Ezekben a napokban készült fel ugyanis a frankfurti össznémet parlamenthez küldendő két megbízott: Pázmándy Dénes és Szalay László. (Utóbbi egyébként eredetileg Deák munkatársa volt, akire a törvényelőkészítő osztály igazgatását bízta.) Nincs rá egyértelmű bizonyítékunk, de nagy a valószínűség annak, hogy a küldötteknek adott utasítás, mindenekelőtt a minisztertanács nevében készült alaputasítás Deák munkája, vagy legalábbis részt vett annak kidolgozásában. Ezt valószínűsíti az, hogy amikor a vizsgálóbíró Batthyányt a frankfurti követek küldéséről, az azoknak adott utasítás jellegéről faggatta (hogy ti. az összhangban volt-e a dínasztia iránti lojalitással és a *pragmatica sanction*nal), a volt miniszterelnök azt felelte, hogy arról Pázmándyt és Deákot kell megkérdezni.²⁷ Ismerve Deák kimagasló közjogi tudását, aggályait az ország nehéz helyzetével kapcsolatban, továbbá, hogy a készülő dokumentumok Szalay esetében egy hozzá közelálló személy küldetésének jellegét kell, hogy meghatározzák, mindezek természetessé teszik, hogy a már említett alaputasítás és a kinevezési okmány Deák nélkül nem készülhetett.²⁸

Közben május 15-én Bécsben eredményes megmozdulásra került sor, amely a kormányt arra kényszerítette, hogy az április végén kihirdetett, a császár túlhatalmát maximálisan biztosító alkotmányt visszavonja. A munkások által is támogatott egyetemi ifjúság (az Aula) forradalmi fellépése megrémítette az udvart, s az május 17-én titokban Innsbruckba menekült. Ennek híre május 19-én érkezett Pest-Budára, s a nádor azonnal miniszteri konferenciát hívott egybe. Már ekkor eldőlt, hogy az erede-

²⁷Ld. Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre. S. a. r. Urbán Aladár. Bp., 1991. 235. p. Batthyánynak erre a kijelentésére hivatkozik Hajnal István: A Batthyány-kormány külpolitikája. Bp., 1987. 73-74. p. Az, hogy Deák a fontos dokumentumok megfogalmazásában részt vett, mutatja Széchenyi máj. 22-i naplóbejegyzése, amely szerint Batthyány méltatlankodott, hogy Deák és mások késleltették a nádor innsbrucki útját. Ezt csak akkor érhették el, ha nem készültek el azok a kézirat-tervezetek, amelyeket a király elé akartak terjeszteni.

²⁸A küldöttek számára készült dokumentumokat ld. Batthyány iratai 412. sz.

tileg csak augusztusra tervezett országgyűlést a legrövidebb időn belül összehívják. Széchenyi naplója arról tájékoztat, hogy ezen a napon még egy értekezlet volt a nádornál, amelyre hivatalos volt az országbíró, Nyáry Pál, Pest megye alispánja, Rottenbiller Lipót, Pest városi polgármester és a katonaság feletti vezényletet átvett altábornagy. Ez az ülés döntött arról, hogy a külügyminisztert arra utasítják, miszerint kövesse az uralkodót Innsbruckba, s ezt az elhatározást, valamint azt, hogy az országgyűlést július 2-re összehívják, a nemzethez intézett kiáltványban jelentik be. Az Esterházyhoz intézett utasítás – a nádor és Batthyány aláírásával – május 19-i kellettel a Pesti Hírlap másnapi számában jelent meg.²⁹ A „Hazafiak!” megszólítású felhívást csak a lap május 24-i száma közölte. Ennek érdekessége, hogy az ekkor Gödöllőn tartózkodó Kossuth neve – egyébként érthetően – hiányzik róla.³⁰

Ennek a május 19-i nagyjelentőségű értekezletnek volt olyan következménye, amellyel Deáknak kellett foglalkoznia. Ezen a tanácskozáson ugyanis szó esett arról, hogy a király Bécsből több napi járóföldre távozott, így nehéz lesz vele kapcsolatot tartani. Ebben a helyzetben a nádornak, mint a király alter ego-jának a hatáskörét ki kell terjeszteni. Az értekezletről eltávozva Nyáry – aki ezekben a napokban nagyon népszerű volt, mivel a katonai kihágásban résztvevő tisztek elleni nyilvános vizsgálaton magához ragadta a vezetést – azonnal a Radical Körbe sietett. Itt már várták, mert tudtak arról, hogy fontos minisztertanácsi ülés lesz, ahol Nyáry is részt fog venni. A Körben Nyáry nemcsak a nyilvánosságnak szánt döntésről számolt be, hanem arról is, hogy szó esett a nádor jogkörének kiterjesztéséről is. Nem lehet tudni, hogy Nyáry ezt miként fogalmazta. Tény, hogy hallgatói között volt a délutáni lapként megjelenő Marczius Tizenötödike szerkesztője, Pálfi Albert is, aki azonnal a közeli nyomdába sietett. Az aznapi lap már ki volt szedve. Pálfi a lap címe alatti motót: „nem kell táblabíró politika” kivette, s az így felszabadult, két sornyi helyre besűrítette frissen szerzett információit, a király távozását, az országgyűlés összehívását, a nádor teljhatalmát. Az utóbbit így fogalmazta: „Ministereink István nádort kikiáltották provisorius királynak”. Ez az indiszkrécio a kormánynak igen kellemetlen volt, mivel már elkezdődtek a viták a bécsi minisztériummal. Nem tudjuk, hogy miként jutott a kormány tudomására Pálfi eljárása, de még a lap utcára kerülése előtt megérkezett Zoltán János belügyi államtitkár, aki a miniszterelnök utasítására lefoglalta a lapot. A kormány azonban ezzel nem elégedett meg, s a május 20-i minisztertanács a lap perbefogásáról döntött, s utasította az igazságügyi minisztert a szükséges lépések megtételére.³¹ Mivel a sajtóvétséget vizsgáló esküdtszékek felállítására a miniszterrendelete csak május 1-jén jelent meg, Deáknak meg kellett várnia, amíg Pesten

²⁹ MOL Meln. 1848:220.; közli Batthyány iratai 474. sz.

³⁰ Közli Batthyány iratai 473. A máj. 19-i értekezleten Nyáry által Kossuth betegségére tett megjegyzést ld. Széchenyi aznapi feljegyzését.

³¹ Minisztertanácsi jkvek 48-49. p.

megválasztják a zsüri tagjait. Mikor ez megtörtént, Pest város „bűnvizsgáló bírása” május 24-én megkapta az utasítást, hogy az 1848:18. tc. értelmében indítsa meg a bűnvádi eljárást a lap ellen.³² A történethez hozzátartozik, hogy a pesti perbefogó esküdtszék augusztus 22-én elejtette a vádat.³³

Deák miniszterelnököt helyettesítő tevékenysége nem a nyilvánosság előtt zajlott. A minisztertanácstól május 20-án kapott utasítás Pálfi perbefogásáról megjelent ugyan a Pesti Hírlap tudósításai között, s május 25-i kelettel kibocsájtott két rendelethez (utasítás a királyi kúriákhoz a peres ügyek gyorsítása érdekében, illetve Pest városához a börtönök állapotáról és a letartóztatottakkal való bánásról) alatt is ott olvashatjuk a nevét,³⁴ de miniszteri tevékenységének más nyomát a sajtóban nem találjuk. Aláírásával legközelebb csak a Károly laktanyában az olasz katonák és a honvédek véres összecsapása után kibocsájtott kormányfelhívás aláírói között,³⁵ majd a Kossuthtal június 17-én közösen jóváhagyott, a bányatörvényszékekről szóló rendelet alatt találkozunk.³⁶

Azt hihetnénk, hogy Deáknak minisztertársaival a felmerült közös ügyek elintézését, vagy véleménycserét igénylő levelezése kiterjedt volt. Az ilyen jellegű iratoknak (fogalmazványoknak, vagy beérkezett tisztázatoknak) a gyűjtőhelye az egyes miniszterek külön kezelt elnöki iratsorozata volt. Deák esetében az igazságügyi elnöki iratok – igaz, hiányosak, s iktatókönyvük sincsen meg – alig tartalmaznak más miniszterekhez intézett, vagy azoktól érkezett leveleket. Az említett elnöki iratok között egy június 5-10. közötti, a harmincadí bíróságokról szóló levélváltással találkozunk,³⁷ s nyoma van annak, hogy Deák augusztus 1-jén kérdést intézett Kossuthhoz, hogy az önkéntesen ideiglenes tábori szolgálatot vállaló tisztviselők távollétük idejére megkaphatják-e fizetésüket. Kossuth saját gyakorlatára hivatkozva augusztus 5-én erre igenlőleg válaszolt.³⁸ Az elnöki iratok között akad egy fogalmazvány, amely nemzetőri sérelmek ügyében Batthyányt tájékoztatta, illetve a panaszt azért továbbította, mert a ceglédi bíró elleni beadvány természeténél fogva nem az igazságügyi minisztériumra tartozik.³⁹ Mindezeket túl Kossuth iratai között fennmaradt Deák-

³² MOL H 65. Igazságügyi Minisztérium (IM) elnöki iratok 1848:453. A PH máj. 22-i száma tudósított a döntésről.

³³ A részletekre ld. Urbán Aladár: A Marczius Tizenötödike sajtópere. In: A nagy év sodrában. 160-208. p.

³⁴ PH 1848. máj. 26. és 28.

³⁵ Közlöny 1848. jún. 14. Közli Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. 1848-1849. S. a. r. Pap Dénes. Pest, 1868. I. köt. 199-201. p.

³⁶ Közlöny 1848. jún. 20.; Közli Kossuth Lajos Összes Munkái (KLÖM) XII. köt. S. a. r. Sinkovics István. Bp., 1957. 276-279. p.

³⁷ MOL IM elnöki ir. 1848:766. Kossuth levelét közli KLÖM XII. köt. 227. p.

³⁸ Csak Kossuth válasza ismert; ld. KLÖM XII. köt. 676-677. p.

³⁹ MOL IM elnöki ir. 1848:1338. A levél tisztázata nem ismert Batthyány iratai között.

nak egy sajátkezű, datálatlan levélkéje, mely arról tájékoztatta Kossuthot, hogy „az erdélyi tized dolgát” átadta Kemény Dénes belügyi államtitkárnak.⁴⁰

Akadtak kortársak, akik Deákot lustának mondták. Életrajzírója, Ferenczi Zoltán mutat rá, hogy Deák naponta 9-11 között magánlakásán, az István főherceg szállóban fogadta a többnyire a volt jobbágyok sorából kikerülő panaszosokat.⁴¹ Amellett Széchenyi naplójából nyomon követhető, hogy Deák júniusban milyen rendszeresen vett részt a minisztertanácsi üléseken, s az is megállapítható, hogy nézeteit nem titkolta el. Június első napjaiban, amikor az Innsbruckba távozott Batthyányt Széchenyi helyettesítette, arról olvasunk, hogy Deák „hevesen összetűzött” Kossuthtal. Június 11-én – ismét a napló szerint – Deák javasolta Széchenyinek, hogy hívjon össze minisztertanácsot. (Feltehetően a Csernovics Péter királyi biztostól érkezett hírek miatt.) A tanácskozás közben érkezett a hír az olaszok és a honvédek Károly kaszárniai összetűzéséről, amely mindenkit megdöbbsentett. Deák igen rosszul reagált: „Most el vagyunk veszve!” – ezt mondotta Széchenyi feljegyzése szerint. Másnap azonban Széchenyi Deák kíséretében Kossuthhoz ment megbeszélésre, majd István nádort keresték fel. Ez az értekezlet nagy valószínűséggel azzal a már eldöntött kérdéssel lehetett kapcsolatban, hogy János főherceget kéri fel közvetítőnek a horvát-magyar viszályban. Ez magyarázza Széchenyi feljegyzését, hogy Deák „illúziókat táplál” nyugalmunk felől. Ez az illúzió csak átmeneti lehetett. Közben ugyanis megérkezett Batthyány Innsbruckból a bánt hivatalából felfüggesztő királyi kézirattal. Deák az előzmények után (hogy ti. Jellačić nem érkezett meg addig, amíg Batthyány az udvarnál tartózkodott) ettől a rendelkezéstől semmi eredményt nem várt. Ezt mutatja június 15-én sógorához intézett levele, amelyben nyilvánvalóan erre a királyi rendeletre utalva így írt: „a király aláír mindent, mi ennek folytán rendelkezünk, de segítségre, bizalomra, engedelmességre, kivált a katonai karnál nem találunk”.⁴² Deák borulató magatartása mellett a kormány helyzetének ez a belátása teszi érthetővé, hogy a horvátokkal kapcsolatban „becsülettel békességet” tartott kívánatosnak.⁴³

Az országgyűlés megnyitása után Széchenyi naplóját a képviselőházban történtek, illetve a kormány ott követendő politikájának kérdései (és egyre növekvő aggodalma) uralják. Így Deák megnyilatkozásait vagy magatartását ritkán örökítette meg. Azt azonban ezekről a megjegyzésekről összefoglalóan elmondhatjuk, hogy Deákkal álta-

⁴⁰ MOL H 21. Kossuth miniszteri iratai 167. sz.

⁴¹ Ferenczi Zoltán: Deák élete (a továbbiakban: Deák élete) II. köt. Bp., 1904. 103. p. Ld. még Dobszay Tamás említett tanulmányát.

⁴² Deák beszédei II. köt. 239. p.

⁴³ Deáknak ez a megjegyzése az Innsbruckba utazó Széchenyinek Linzben jutott eszébe, jún. 27-én. Hozzá is fűzte azonnal, hogy „a politikában a becsület nagyon meghatározatlan valami”. Vö. Pálffy János Deákról szóló véleményét a „becsületes minisztérium” hasznáról. Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak. Kolozsvár, 1939. I. köt. 127-128. p.

lában egyetértett,⁴⁴ s hogy Deák neve gyakran együtt szerepel Klauzál Gáboréval, s néhányszor Eötvös Józseffel. Ezt az egyetértést megerősíti Mészáros Lázár emlékirata is, aki így emlékezik a minisztertanácsban lefolyt vitákra: „Eötvös Széchenyivel tartott, Klauzál Deákkal, s e kettő lelkülete szerint inkább Széchenyivel, mint Batthyányval”.⁴⁵

Az országgyűlés megnyitásának közeledése egyébként nagy feladatot rótt Deákra, minden bizonnyal a minisztertanács döntése következtében. Deák készítette el ugyanis Batthyány számára azt a beszámolót, amelyben a miniszterelnök ismertette volna a kormány tevékenységét, nagy súlyt helyezve a Jellačić magatartásával kapcsolatos fejleményekre. Az elkészült és letisztázott beszámolót Batthyány aláírta és Széchenyi láttamozta. Ennek az iratnak zárósorában „Az öszves ministerium nevében” kitétel szerepel, s ezt követték a hitelesítő aláírások. Ezen a véglegesnek szánt iraton azután Kossuth számos, részben stílusis, részben a szöveget markánsabbá tevő javítást hajtott végre. Semmi nem utal azonban arra, hogy ez az első személyben fogalmazó, vagyis Batthyány számára íródott beszámoló elhangzott volna. Ennek feltételezhető okát csak sejthetjük, s annak magyarázatát a végrehajtott változtatásokban látjuk.⁴⁶ Ezekben a napokban készült még egy fontos dokumentum, amelyet Kossuth fogalmazott. Ez a július 4-i dátummal jelzett, János főherceg számára készült emlékirat, amelyet minisztertársaival együtt Deák is aláírt.⁴⁷

Az országgyűlés ülészsaka alatt Deák nyilvános szereplése jól követhető. (Erre az alábbiakban még visszatérünk.) A kabinet belüli tevékenységére július-augusztus során csak Széchenyi néhány megjegyzése utal. Emellett ismerjük állásfoglalását egy Klauzál Gábor által minisztertársaiknak megküldött körlevél kapcsán. A kabinet tagjainak elfoglaltsága miatt Klauzál levélben tájékoztatta kollegáit egy francia kereskedőnek az osztrák külügyminisztérium útján eljuttatott tiltakozásáról, hogy Palánkánál lefoglalták a Dunán lefelé haladó hajóit. A kérdés az volt: visszaadják-e a hajókat, vagy sem. Batthyány nem helyeselte a visszaadást, mivel tekintettel a háborús helyzetre, a térségben megszüntették a gőzhajóforgalmat. Deák ezzel egyetértő véle-

⁴⁴ Akad azonban kivétel. Így jún. 14-én Széchenyi feljegyezte, hogy Kossuthal szemben cserbenhagyta őt; 17-én pedig ingerülten reagált arra, hogy Debrecenben megválasztották Deákot képviselőnek, holott sohasem járt arra.

⁴⁵ Mészáros Lázár emlékiratai. S. a. r. Szokoly Viktor. Pest, 1867. I. köt. 49. p.

⁴⁶ A beszámoló szövegét közli KLÖM XII. köt. 334-343. p.; továbbá Batthyány iratai 747. sz. A kéziratra utólag vezették rá: „Az első magyar trónbeszéd 1848-ból. Feltette: Deák Ferencz igazságügy min.” Nem ez volt a trónbeszéd, s nem hangzott el.

⁴⁷ Az emlékirat megjelent a Közlöny 1848. júl. 22-i számában; közli KLÖM XII. köt. 365-373. p.; valamint Batthyány iratai 762. sz. Kossuth szerzőségét a KLÖM XII. köt. 373. p. jegyzete valószínűsíti.

ményt vezetett a körlevélre.⁴⁸ A kabinet munkája kapcsán ezt követően augusztus 25-én találkozunk Deák tevékenységével.

A császár augusztus 12-én visszatért Bécsbe, ahol István nádor is megjelent. Az uralkodó visszatérését követően azonnal megvonták a nádornak azt a jogát, hogy a király távolléte idején a népképviselői országgyűlés törvényeit szentesíthesse. (Mint tudjuk, ilyen helyzet nem állott elő.) A nádor a Bécsben szerzett benyomásai alapján megérkezése után sürgette a Batthyány-kormányt, hogy tegye meg a szükséges lépéseket a horvátokkal kialakult feszültség enyhítésére. Az augusztus 25-én tartott minisztertanács Deákot és Szemerét bízta meg a megfelelő javaslatok kidolgozásával.⁴⁹ Augusztus 27-én azután a nádor elnökletével került sor arra a tanácskozásra, ahol ezek a kérdések napirendre kerültek. Széchenyi naplója szerint a főherceg figyelmeztette a kormányt: ne vegye magára a vérontás felelősségét, hanem „pacifikáljon mindenáron”. Deák a feljegyzések szerint visszautasította a szemrehányást, s valósággal „ledorongolta” a nádort. Batthyány csatlakozott a tiltakozáshoz, és a feszült helyzetben lemondással fenyegetett. A napló szaggatott megjegyzéseiből következtethetően a tanácskozáson helyreállt a nyugalom, s akkor állapotok meg abban, hogy a Bécsbe utazó Batthyány és Deák ott milyen előterjesztéseket tegyenek. Az esti órákban a nádor részvétele nélkül miniszteri konferencia volt, ahol ismertették Szemere és Deák törvényjavaslatait a horvát kérdés rendezésére, s az utóbbit hagyták jóvá. Egyben arról is határozat született, hogy ha a kormány ajánlatát a horvátok nem fogadják el, úgy a magyar kormány beleegyezik az elválásba, a pusztán szövetségi viszony létesítésébe, – fenntartva az igényt Fiume birtokára és a kikötő szabad megközelítésére.⁵⁰

Másnap, augusztus 28-án Batthyány és Deák Bécsbe utazott. Ismeretes, hogy ott érdemben nem tudtak tárgyalni sem az újoncozási és a papírpénz kibocsájtásáról szóló törvények jóváhagyásáról, sem a horvát kérdésről.⁵¹ Tapasztalataikról szeptember 5-én Deák számolt be a Pest-Budán maradt minisztertársaknak. Tudósítása szerint augusztus 29-én érkeztek Bécsbe, s még aznap kihallgatást nyertek az uralkodónál, aki Latour hadügyminiszterhez utasította őket. Bár azon a véleményen voltak, hogy az országgyűlés által jóváhagyott és szentesítés céljából magukkal vitt törvény-

⁴⁸ MOL H 44. Földművelés-, ipari és kereskedelmi minisztérium elnöki iratai 1848:234.; közli Batthyány iratai 993. sz. Kossuth véleményét közli KLÖM XII. köt. 715-716. p.

⁴⁹ Minisztertanácsi jkvek 64. p.

⁵⁰ Minisztertanácsi jkvek 65. p. A nádor elnökletével tartott ülésről ld. Károlyi Árpád: Gróf Batthyány Lajos [...] főbenjáró pöre. (a továbbiakban: Károlyi, Batthyány) Bp., 1932. I. köt. 107-109. p.; Deák törvényjavaslatát ld. Károlyi i. m. II. köt. 626-629. p.; Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés (a továbbiakban: Népképviselői országgyűlés) S. a. r. Beér János – Csizmadia Andor. Bp., 1954. 681-683. p.

⁵¹ Azt, hogy milyen kívánságokat akartak előterjeszteni, arra ld. Kossuth aug. 29-én Csány Lászlóhoz intézett levelét; KLÖM XII. köt. 827. p.

javaslatok – mint Deák írta – „nem Ausztriávali viszonyaikat illetik”, engedelmeskedtek a királyi parancsoknak. Latourhoz azonban nem mint miniszterhez mentek, hanem mint azon személyhez, „kihez minket Ő Felsége értekezés végett utasított”. Latour a találkozó másnapján levélben válaszolt (amelyet nem ismerünk), s ezt követően Ferenc Károly főherceget, a kijelölt trónörökös keresték meg. A főherceg átvéve a horvát kérdést érintő javaslataikat, választ is ígért azokra, de arra nem került sor. Deák leveléből egyébként nemcsak személyes mellőzésükről értesülünk, hanem az udvari köröknek a felelős kormány elvét mélyen sértő magatartásról is véleményt mond a beszámoló, mivel – mint írja – hiába kérték, hogy őket is „kik Ő Felségének felelős ministerei”, hallgassák meg. A jelentés rezignáltan összegezi, hogy sem a felterjesztett törvényjavaslatokra, sem Fiuménak a horvátok által történt elfoglalása kapcsán javasolt intézkedésekre, sem az eszéki vár tisztikarának semlegességi nyilatkozata következtében tett kezdeményezésekre nem kaptak választ. A levél így fejeződik be: „Gr. Batthyány a horvátországi nem kedvező válasszal visszamegy; Deák Bécsben marad sürgetni a hátra lévő tárgyakat, különösen a felterjesztett törvényjavaslatok elfogadását, melyeket válasz nélkül hagyni lehetetlen”.⁵²

Ismeretes, hogy a levél keltezésének napján Kossuth javaslatára az országgyűlés arról határozott, hogy az uralkodóhoz küldöttséget menesztenek, hogy „jöjjön le hű magyarjai közé saját trónját és a magyar alkotmányt megtartani, s a törvényhozás és a végrehajtó hatalom intézkedéseit támogatni”.⁵³ A küldöttség érkezésének hírére Batthyány is maradt, s Deák kíséretében ő kérte az udvart, hogy fogadják a delegációt. Mint a küldöttség vezetőjének, Pázmándy Dénesnek szeptember 11-én az országgyűlés előtt tartott beszámolójából értesülünk, őket eredetileg 8-án fogadta volna az uralkodó Schönbrunnban. Mivel a küldöttség által tartandó szöveget az udvarmesteri hivatal előre kérte, s abban a felségre nézve „sértőnek gondolt” kifejezéseket talált, a fogadás elmaradt. A küldöttség fenntartotta véleményét, hogy a tervezett nyilatkozatban „a legkevesebb tiszteletlenség” sincsen, de átalakította azt. Ezt követően az erre adandó uralkodói választ a két Bécsben tartózkodó miniszterrel nem beszéltek meg (vagyis a magyar király által a magyar országgyűlésnek adandó választ nem a magyar miniszterelnökkel beszéltek meg), ezért Batthyány és Deák megjelentek ugyan a fogadáson, de – mint Pázmándy jelentette – „a választmánnyal Őfelsége előtt már csak úgy jelentek meg, mint egyes követek, nem pedig mint ministerek”.⁵⁴ A küldöttség a szeptember 9-i fogadáson semmitmondó választ kapott, s ezt követően azonnal indult vissza. Batthyány és Deák velük együtt hagyta el a császárvárost.

⁵²Deák megszólítás és dátum nélküli sk. levele: MOL Kossuth-Polizei-Akten 95. sz.; közli Károlyi, Batthyány II. köt. 9-11. p.; Batthyány iratai 1133. sz.

⁵³Népképviselői országgyűlés 214. p.

⁵⁴Pázmándy beszédét ld. a Közlöny 1848. szept. 13-i számában. Arra nincs utalás, de feltételezhetjük, hogy a beszéd „megszelídítésében” Deák is résztvett.

A bécsi kormánykörökben létező ellenséges magatartást tehát nemcsak a két miniszter, de az országgyűlés küldöttsége közvetlenül is megtapasztalta. Ezért nem okozott meglepetést, hogy a miniszterek visszatérése után a kormány lemondott. Ez szeptember 11-én történt meg, amikor is Deák – eltérően kollegáitól – előbb az országgyűlés ülésén jelentette be lemondását, s csak aztán nyújtotta azt be a nádornak. Erre Szemere Bertalan tesz utalást, aki feltehetően emlékezett a fejleményekre, mivel eredetileg ő volt az egyetlen miniszter, aki nem mondott le, hogy legyen, aki az új miniszterelnököt kinevező királyi kéziratot ellenjegyezi.⁵⁵

Tudjuk, hogy a nádor szeptember 12-én újból Batthyányt bízta meg kormányalakítással, de a király szeptember 15-i levele azt közölte, hogy tudomásul vette a megbízatást, ám a kinevezést csak akkor erősíti meg, ha megismeri a kabinet személyi összetételét. Batthyány ezt szeptember 17-én küldte meg az időközben már a Veszprémben gyülekező sereghez távozott nádornak. Ebben a levélben szerepel Deák, mint az igazságügyi tárca várományosa. Batthyány azonban az általa javasolt nevek után megjegyezte, hogy mivel nincs minden miniszterjelölt a fővárosban, nem tudhatja, hogy mindegyikük fog-e engedni a felkérésnek.⁵⁶ Ez a kijelentés nemcsak az Erdélyben tartózkodó Vay Miklósról, hanem Deákra is vonatkozott, aki szeptember 16-án Bécsbe utazott az országgyűlésnek az osztrák Reichsrathoz menesztett küldöttségével.⁵⁷ Batthyány vagy nem beszélt indulása előtt Deákkal a miniszterségről, vagy Deák nemet mondott ugyan, de Batthyány bízott abban, hogy mégis vállalja a felkérést. Ezért szerepelhetett neve a nádorhoz intézett levélben. A kérdés mindenestre tisztázatlan volt, s ez magyarázza azt, hogy ugyanezen a napon, amikor Batthyány ismertette jelöltjei névsorát az országgyűlésen, Deák nevét nem említette.⁵⁸

Tudjuk, ha korábban nem, a Bécsből visszatért Deák nemet mondott. Álláspontját visszatérésének másnapján, szeptember 22-én sógorának indokolta meg. Eszerint a nádor által felterjesztett Batthyány miniszterelnökségét Bécsben elfogadták, de feltételként, hogy az országba betört horvát sereget visszarendeljék, nem teljesítették. „Jellačić – folytatódik a levél – az udvar akaratából, a fejedelem tudtával s annak nevében háborút folytat ellenünk [...] Most már miként lehessen én azon hatalomnak ministere s eszköze, mely hazám ellen háborút folytat, s mely a békeség feltétele gyanánt nemzetünk, önnállásunk s alkotmányos szabadságunk leglényegesebb részének feláldozását követeli?”⁵⁹ Deák ezekkel a sorokkal egyébként tanúságot tesz arról, hogy bécsi útjuk során nem kívántak a pénz- és hadügyi önállóság feladásáról tár-

⁵⁵ Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Ford. Kurucz György. S. a. r. Hermann Róbert és Pelyach István. Bp., 1990. 259. p.

⁵⁶ MOL Meln. 1848:757. Közl. Károlyi, Batthyány II. köt. 19-21. p.; Batthyány iratai 1274. sz.

⁵⁷ Népképviselői országgyűlés 231-232. p.

⁵⁸ Ld. a Közlöny 1848. szept. 19-i számát.

⁵⁹ Deák beszédei II. köt. 321. p.

gyalni. Egyben ezért tartotta szükségesnek hangsúlyozni, hogy Batthyány helyzete más, ő sem az engedmények szándékával vállalta az újabb megbízatást. Mint írta: „Batthyány más állásban van. Ő kénytelen volt elfogadni állását, mert csak ő volt, kit ott fenn is mint elnököt megerősítettek, itt alant is elfogadtak; nélküle tüstént anarchia lett volna”.

1848. szeptember 11-én tehát véget ért Deák Ferenc minisztersége. Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy reformkori együttműködésük következtében a minisztertársak közül talán ő állott legközelebb Batthyányhoz. Ha ezt nem tekinthetjük is szoros baráti kapcsolatnak, kétségtelen, hogy az azonos politikai nézetek és a kölcsönös megbecsülés kötötte őket össze. Deák alkatánál fogva sötétenlátó volt, míg Batthyány – legalábbis augusztus elejéig – bizakodott a kedvező fordulatban, az Ausztriával történő összeütközés elkerülésében. Deákot pesszimizmusa nem akadályozta meg abban, hogy végig Batthyány mellett álljon mint minisztere és tanácsadója, s nem élt a lehetőséggel, hogy betegségére hivatkozva visszaadja tárcáját,⁶⁰ pedig tudjuk Széchenyi naplójából, hogy többször megkísértette ez a gondolat. Deák miniszteri szerepéről még elmondhatjuk, hogy a korabeli közvélemény a kormány meghatározó egyéniségének tartotta, s az osztrák Wessenberg-Doblhof miniszteri párosítás mintjára Batthyány-Deák minisztériumról beszéltek. Természetesen ez azokra a körökre vonatkozik, akik nem Kossuthban látták a reformkori törekvések következetes folytatóját.

Deák az országgyűlésen

Deák Ferencet 1848 júniusában két helyen: Debrecen harmadik kerületében és Zalaszentgrót képviselői körzetében választották meg. Deák természetesen a zalai mandátumot választotta.⁶¹ A képviselőséget azonban mint miniszter Deák nem tartotta természetesnek. Még május 20-án, vagyis amikor eldőlt, hogy a király Bécsből történt elmenekülése miatt sietve összehívják az országgyűlést, Deák azt írta sógorának, hogy „jobban szeretnék követ nem lenni”. Álláspontját azonnal meg is magyarázta: „a követséget nem tartom megférhetőnek a ministeri hivatallal, mivel a minister számot ad a képviselő testületnek, hogyan legyen tehát tagja azon testületnek, mely az ő tettei fölött határoz?” Ezt a meggyőződését azonban nem képviselheti – írta – anélkül, hogy az ne legyen egyben kormányellenes nyilatkozat. Így ha megválasztják, el fogja fogadni, mert más kifogást nem tehet, mint a már elmondottakat,

⁶⁰ Ápr. 30-án azt írta sógorának, hogy tárcáját csak néhány hétre, „míg egészsége engedi” vállalta el. Deák beszédei II. köt. 232. p.

⁶¹ Köszönőlevele a debreceni választókhöz: Deák beszédei II. köt. 241. p.

hiszen mint miniszternek úgyszólván jelen kell lennie az üléseken.⁶² Deáknak ez az érzékeny jogfelfogásról tanúskodó álláspontja azért érdekes, mert a korabeli parlamentáris monarchia mintaképeként tekintett Anglia alkotmányos gyakorlata magától értetődőnek tartotta, hogy a miniszterek egyben képviselők is.⁶³

A népképviselői országgyűlés ünnepélyes megnyitására július 5-én került sor. Előtte napon már mindkét házban volt ülés. Széchenyi naplója szerint a megérkező Kossuthot nagy taps fogadta, Deákot úgy-ahogy megtapsolták, őt egyáltalán nem.⁶⁴ A képviselők magatartása jól jelzi Kossuth népszerűségét, de Deák hűvös fogadtatása nem előlegezi meg azt a tekintélyt, amelyet a későbbiekben elért képviselőtársai előtt. Ezt a tekintélyt az alábbiakban áttekintendő országgyűlési megnyilatkozásai biztosították Deáknak, amely nyilatkozatok nagyjából a kormány tagjaként, néhány esetben egyszerű képviselőként tette. Nem kívánunk viszont foglalkozni a jobbkormányi szolgáltatások maradványainak megszüntetése ügyében benyújtott törvényjavaslatával, az annak vitája során elhangzott érveivel.⁶⁵

Deák első, a kormány nevében tett nyilatkozatára július 6-án került sor, amikor az igazolt képviselők száma elérte a 284 főt, s így a ház korelnöke bejelentette a képviselőház megalakulását. Ekkor napirendre került a tisztségviselők megválasztása. Nyáry Pál azonban azt javasolta, hogy várják meg az erdélyi képviselők megérkezését. Amikor ezt helyeselő kiáltások kísérték, hozzátette: ezt csak akkor javasolná, ha a kormány kijelentené, hogy „a néhány napi elhalasztás miatt nem fogna a haza nagyobb veszélyben forogni”. Mivel ezt mint interpellációt a kormány jelenlévő egyik tagjához intézte, arra Deák reagált. A válaszból kitetszően ingerülten fogadta az ötletet, hogy a képviselőház döntéséhez a kormány adjon garanciát. Rámutatott: az országgyűlés összehívására a körülmények „rendkívül sürgető volta” miatt került sor, mert háború fenyeget, mégpedig polgárháború. A minisztérium nem mondhatja azt, hogy „a körülmények ennyiben vagy annyiban kevésbé sürgetősek, mint voltak”. Azt azonban – folytatta Deák –, hogy a szükséges katonaság és pénz később lesz biztosítva, ha egy-két nappal később kezdődik a megajánlás, azt a háznak kell eldöntenie. Ha ebben nem látnak különbséget, úgy dönthetnek a halasztás mellett, de a minisztérium nem mondhatja, hogy „a haza körülményei kevésbé sürgetősek, mint voltak akkor, midőn az országgyűlés összehívott”.⁶⁶

⁶²Deák beszédei II. köt. 238. p.

⁶³Az angol alkotmányos gyakorlat szerint a minisztereknek képviselőnek kell lenniük, különben nem lehetnek a kabinet tagjai.

⁶⁴Széchenyi naplója 1277. p.

⁶⁵Ld. erre a kérdéskörre Főnagy Zoltánnak a jelen kötetben publikált tanulmányát.

⁶⁶Közlöny 1848. júl. 7.; Deák beszédei II. köt. 245-246. p.; (Megjegyzés: 1. az országgyűlésen elhangzott szövegeket Kónyi már részben modernizálta, részben szerkesztette. A tanulmányban közölt szövegeket a Közlöny alapján adjuk. 2. Ferenczi Zoltán Deák-életrajza viszonylag részletesen fog-

Deáknak ezen az ülésen még egyszer be kellett avatkoznia, amikor a házszabályok kidolgozására sorshúzás útján akartak kijelölni egy kilenctagú bizottságot. Felszólalva kifejtette, hogy ez a munka speciális ismereteket igényel, ezért ne sorshúzás, hanem választás útján állítsák össze a bizottságot. Némi vita után a titkos szavazás mellett döntöttek, amelynek eredményét másnap hirdették ki. A jelentés szerint 241 képviselő szavazott, s a legtöbb támogatást Pázmándy Dénes (a képviselőház rövidesen megválasztandó elnöke) kapta, míg Deákra a legkevesebb, 92 szavazat jutott.⁶⁷ A meghökkentő eredménynek egyetlen magyarázata lehet, hogy ti. a képviselők nagy többsége kellenül fogadta Deák logikus fejtegetését, s azt a kitélt, hogy közöttük „igen sok érdemes úr van”, kire az elvégzendő speciális feladatot nem lehet rábízni.

A házszabályok még nem készültek el, amikor július 8-án a mandátumok megvizsgálása során az illetékes előadó beszámolt a kunszentmiklósi választók petíciójáról. Nevezettek azt panaszolták, hogy Szabadszálláson a helybeli felfegyverzett választók megakadályozták őket, hogy jelöltjükre: Petőfi Sándorra szavazzanak. A petícióban Nagy Károly, az így megválasztott képviselő választásának érvénytelenítését kérték. A kibontakozó vita kapcsán, hogy ti. ki rendelje el a vizsgálatot, s hány tagú legyen a kiküldendő bizottság, Deák végül felszólt. Nyilatkozatának elején rögtön leszögezte: mint képviselő kíván szólni. Majd kifejtette, hogy a választásokkal kapcsolatos panaszok kivizsgálása csak a képviselőház feladata lehet. Mondanivalójának lényege az a figyelmeztetés, hogy a mandátumok verifikálásánál felmerülhetnek olyan kérdések, „melyek ministeriális kabinet kérdések” lehetnek. A vizsgálat nemcsak, hogy a ház joga – folytatta érvelését –, amelyet nem szabad kiadni a kezéből, hanem azért sem mondhat le erről a jogáról, mivel a minisztérium igen sokszor lehet „részes fél”, míg a ház sohasem. „A ház felette áll minden hatalomnak” – folytatta, a verifikáció jogát ezért kell megőriznie. Ezért az esetek kivizsgálására a háznak kell a maga soraiból – lehetőleg egy embert – kiküldenie.⁶⁸ A részleteiben itt nem ismerethető vita alapján jól érzékelhető, hogy a parlamentarizmus eszméivel többségében alig vagy csak részben ismerős képviselőknek Deák, a miniszter – jóllehet hangsúlyozottan mint képviselő – adott „leckét” arról, hogy a törvényhozásnak a végrehajtó hatalommal szemben meg kell őriznie különállását, sőt elsőbbségét.

lalkozik az országgyűlési fejleményekkel. Mivel Kónyi ismerteti az egyes felszólalások körülményeit, Ferenczi munkájára csak a fontosabbnak ítélt megállapítások esetében hivatkozunk.) Deák egyébként beszéde kezdetén azok sürgetésére, akik követelték, hogy menjen a szószekekre, kijelentette: amíg a háznak nincsenek szabályai, nem lehet előírni, hogy ki hol nyilatkozzék, hogy „a ministerium a szószekeken adjon-e felvilágosítást vagy más helyen”.

⁶⁷ Közlöny 1848. júl. 7.; Deák beszédei II. köt. 246. p. A szavazás eredményei: Népképviselési országgyűlés 142. p.

⁶⁸ Közlöny 1848. júl. 10.; Deák beszédei II. köt. 247-248. p.

Két nap múlva, július 10-én Deák ismét felszólalt a képviselőház és a minisztérium viszonyát érintő kérdésben. Kraszna megye, valamint a választói körzetek létszám szerinti kiegyenlítése érdekében hozzászólt Zilah városa (amely egyébként Közép-Szolnok megyében volt), nem a törvényben előírt két, hanem három képviselőt választott. A képviselők ezen eljárás kérdésében nem akartak dönteni, míg a belügyminiszter jelentését meg nem hallgatták. Az említett napon Szemere Bertalan ismertette a helyzetet, s Kraszna megyének az esettel kapcsolatos beadványát. Hosszú beszámolójában Szemere utalt arra, hogy beadványában a megye abból a feltételezésből indult ki, „mintha a ministeriumnak hatalmában állana oly joggal ruházni fel a megyét, mellyel őt a törvényhozás fel nem ruházta”. Szemere véleménye az volt, hogy a megválasztott három követ közül nem lehet eldönteni, hogy kinek a mandátuma érvényes. Sőt még az is kérdéses, hogy ha csak két személyt választhatnak, az elválasztottak bármelyike megkapta volna-e a kellő szavazatot. Ezért – folytatta Szemere – a választásokat érvénytelennek kell tekinteni. A beszámoló arról is tájékoztatta a házat, hogy az önkényes választásról szóló jelentés megérkezése után a belügyminisztérium figyelmeztette a megyét, hogy a választásokat az 1848:5. tc. rendelkezésének megfelelően kell végrehajtani. Nyáry azonnali hozzászólásában elismerte, hogy a törvény be nem tartásáért nem a minisztérium a felelős, de a történetkért a főispán kívánta felelősségre vonni. Nyáry azzal érvelt, hogy ha a minisztérium rendelkezését nem hajtják végre, akkor a ház „gyalázatos tréfa” részese, s megérdemli, hogy nemcsak az ország, „de egész művelt Európa kipisszégje”. Ezt követően egy rövid hozzászólás a megyebizottmány felelősségét emlegette, majd Kazinczy Gábor mind Nyáry hozzászólását, mind az utóbbi véleményt helytelenítette. Őt Madarász László követte, aki azt hangsúlyozta, hogy a ház megsemmisítheti a választásokat, de akár a főispán, akár a megyebizottmány a felelős, ez a minisztérium hatáskörébe tartozik. Ha a minisztérium nem képes a törvényt végrehajtani – folytatta Madarász, ha ezt látja a ház, vagy ha a minisztérium belátja azt, akkor kell a képviselőknek ezzel foglalkozni.

Ekkor szólalt fel Deák, hangsúlyozva, hogy interpellációról lévén szó, kötelességének tartja, hogy nyilatkozzék. Madarász érveire reagálva kérdéssel kezdte: gondolják-e azt, ha a törvényhatóságok vagy a választói kerületek a törvényt nem tartották be, akkor minden ilyen választást a minisztérium semmisítsen meg? Aki két személy helyett hármat választ, ugyanúgy nem tartja meg a törvényt – érvelt Deák –, mint aki arra nem alkalmast választ, vagy három helyett egyet választ. Mindegyik esetben nem a törvénynek megfelelően jártak el, s egyetért a belügyminiszterrel, hogy ezeket a választásokat a háznak kell megsemmisítenie. „Ne terjesszük a ministerium hatalmát, mert egyszer nyakunkra fordulhat” – figyelmeztette képviselőtársait Deák. Utalt arra, hogy elkövetkezhet az idő, amikor a minisztérium törvényt dolgoz ki a municiplumok (értelemszerűen a megyék) autonómiáját illetően, vagy kívánatos lesz a büntető-törvénykönyv azon részeinek az elővétele, melyek a feladatukat nem teljesítő tisztvi-

selők szándékosan elkövetett, vagy hanyagságból eredő vétségével vagy törvényszegésével foglalkoznak.⁶⁹ Majd így foglalta össze a teendőket: „A jelen kérdésnél alig lehet egyebet tenni, mint a háznak meg kell semmisíteni ami törvénytelenül történt, a ministeriumnak pedig kötelessége felügyelni, hogy a választás történjék törvényesen”. A ház ezt követően folytatta még egy ideig a vitát, amelynek során Nyáryt alig engedték szóhoz, majd a képviselők nagy többsége egyetértett Deákkal, hogy a választásokat megsemmisítik, de nem keresnek felelősöket.⁷⁰

Július 10-án délelőtt megválasztották a képviselőház elnökének Pázmándy Dénest, aki a délutáni ülésen bejelentette, hogy másnap Kossuth „indítványt teend a haza védelme iránt”. Egyben hozzátette, hogy ezt követően kerül sor a trónbeszédre adandó válaszra, a felirati vitára. Ez a bejelentés a formálódó ellenzékét, mindenekelőtt Nyáryt és Madarász Józsefet ellentmondásra készítette, akik a legkülönbözőbb érveket sorakoztatták fel amellet, hogy a felirati javaslatot kell a kormány előterjesztése előtt megvitatni. Ugyanakkor Ghyczy Kálmán, Eötvös József, Bezerédj István és több képviselő is Pázmándy előterjesztését támogatta. Nyilvánvalóvá vált, hogy a kiprovokált vita az ellenzék erőpróbája, hogy a képviselőházra rákényszerítse akaratát. Az érvekből kifogyva az ismét szóhoz jutott Madarász József az 1848. évi országgyűlés egyik legszerencsétlenebb kormányellenes nyilatkozatára ragadtatta magát, amikor kijelentette, hogy látva a haza veszélyét, szívesen ajánl meg katonát és pénzt, de nem azért, hogy azt „Európa felkelt szabadsága leküzdésére” fordítsák, vagy hogy a katonák felett rendelkezők kezén a szabadság elveszzen. Majd így folytatta: „Nem ajánlom meg semmi áron, ha – mint bizonyosan tudjuk – az ármány kezeli a hazának a múlt országgyűlés óta nehol rábízott képviselőjét”. Közvetlenül ezután még Nyáry kísérletet tett, hogy az elkészítendő feliratot, mint Európa és a nemzet előtti nyilatkozatot tekintse, és kijelentette: tudják, hogy a haza veszélyben, azt is tudják a minisztérium előzetes közlése alapján, hogy 200 ezer újonc és 40 millió forint megajánlását fogják kérni. Amit ő javasol, az azonban fontosabb: tegyen először a nemzet nyilatkozatot, mely méltó hozzá „s legyen méltó azon helyzethez, melyet Európa előtt elfoglalni akar”.

Közben megérkezett Kossuth, aki Nyáry szavai után azonnal szólásra emelkedett. Közölte, hogy betegsége miatt nem volt jelen eddig az ülésen, s hallja, hogy az elnök által a másnapi napirendre tett javaslatot egyesek ellenzik. Sőt egy képviselő ámulással vádolta meg azokat, akikre az ország ügyeit bízták. Kossuth a vádat igen ha-

⁶⁹Deáknak ez a kitétele, hogy az 1841-43. évi kodifikációs munkálatokból egy meghatározott részt kell elővenni, utalás arra, hogy Szalay László frankfurti küldetése miatt nem kívánja a büntetőtörvénykönyvet az országgyűlés elé terjeszteni.

⁷⁰A vitára ld. a Közlöny 1848. júl. 11-i számát. (A felelősségre vonás mellett 30 képviselő nyilatkozott. Ez a kormány ellenzékének első számszerű jelentkezése.) Deák hozzászólását ld. Deák beszédei II. köt. 249-250. p.

tározottan visszautasította és követelte, hogy az említett képviselő – akit nem nevezett meg – bizonyítsa be vádját, mert különben „a belbéke felháborítójának” és az ország jövődjé kockáztatójának fogja tekinteni.⁷¹ Kossuth szavait befejezve és a szószelekről eltávozva még javasolta, hogy a szólásra jelentkező Madarász Józsefet hallgassák meg. Madarász kijelentette, hogy ő arra utalt, hogy vannak, kik a lázadókkal fegyverszünetet kötöttek, amivel „a nemzet elleni erőt nevelni engedték, a mi erónket pedig ez által fogyasztották”. (Ez Csernovics Péternek a szerb felkelőkkel kötött tíznapos fegyverszüneti szerződésére vonatkozott.) Deák azonban Madarász mentegetőzését nem hagyta szó nélkül. Mivel az ülésen ő képviselte a kormányt, s Kossuth – aki a fejleményekről értesítve sietett a képviselőházba – nem ismerte az előzményeket, visszatért a kérdésre. Deák hangsúlyozta: Madarász magára vessen, ha félreértették. Szavai, amelyeket azonnal feljegyzett, csak egyféleképpen voltak érthetőek. „Nincs ember, ki magyarul tud, ki e szavakat másként érthetné, mint a kormány eljárására, mert a múlt országgyűlés óta az országnak képviselete másra nem volt bízva, mint a kormányra.” Majd folytatta: ha bárki a képviselők közül „okadatolás nélkül” általánosságban azt mondja, hogy nem bízik a kormányban, hogy a kormány ügyetlen, taktikátlan, „maradványa a táblabíró politicának”, nem tartja felelősségre vonhatóknak. Ha azonban a ház előtt azt állítja, hogy a minisztérium „ármánnyal kezelte az ország képviseletét”, ez már bizonyítást kíván. Nemcsak azért, mert egyes emberek becsületét sérti, hanem azért is, mert ha az állítás igaz, a minisztérium egy óráig sem láthatja el becsülettel feladatát, mert nemcsak alkalmatlan, hanem áruló is, s „az ilyenek kezébe pedig a haza nem teheti le a hatalmat”. Magántársaságban, baráti körben megelégedett volna egy baráti figyelmeztetéssel. Így azonban – folytatta Deák – amikor a ház nyilvánossága előtt elhangzottokról „a sajtó útján minden szó széthordatik”, a minisztérium nem hallgathat, mert akkor azt hihetik, hogy a vádra a kormány nem tud válaszolni. A miniszterek feleletre vonhatók, kötelezhetőek a dokumentumok bemutatására, vizsgálják meg azokat. De „kárhóztató, becstelenítő szót” kimondani nemcsak nem illik, de nem is szabad mindaddig, amíg a kormány a nemzet és a fejedelem bizalmát bírja. Ha Madarász József megmarad mentegető magyarázata mellett, azt tudomásul veszi, de nemcsak mint miniszter, hanem mint képviselő szívesebben vette volna, ha a magyarázat másik része, ami arra a bizonyos fegyverszünetre vonatkozik, interpelláció formájában hangzott volna el.⁷² Az elhangzottak részletes bemutatását az indokolja, hogy azokból jól kitetszik: Deákra milyen szerep hárult az országgyűlés megalakulása kezdetén. Deák a parlamentarizmus eszméjét, annak gyakorlatát, a törvényhozás és a végrehajtó hatalom viszonyát

⁷¹ KLÖM XII. köt. 513–415. p.

⁷² A vitára ld. a Közlöny 1848. júl. 11-i számát; Deák felszólalását: Deák beszédei II. köt. 251–253. p.

kellett hogy fejtegesse a maga finom jogérzékével az új helyzettel ismerkedő képviselők előtt.⁷³

Deák aktivitása a következő napokban is számottevő volt. A beteg Kossuth a július 11-i, a kormány védelmi programját előterjesztő nagyszerű beszéde után eltávozott. A minisztérium képviselőjében jelen lévő Deáknak kellett megakadályoznia, hogy az ünnepi hangulatban lévő képviselők anélkül oszoljanak szét, hogy megszülessen a határozat: amíg a házszabályokat kidolgozzák, a felirati javaslat szövegét elkészítő bizottság is kezdje meg munkáját.⁷⁴ Július 13-án Deáknak a napirend előtt szót kérő Madarász Lászlónak, majd a védelmi intézkedésekről beszámolót sürgető Zsembery Imrénének kellett elmagyaráznia, hogy előbb meg kell alkotni a házszabályokat. Azok intézkednek arról, hogy mikor és mi módon kell interpellálni, mikor kell a választ bizottmányba vinni (ti. zárt ülésen meghallgatni a miniszteri választ). Látna a képviselők egy részének türelmetlenségét, Deák így figyelmeztetett: „Csak arra kérem a házat, hogy ha interpellatíót tesz valaki, az, akkorig míg a dologról felvilágosítva nem lesz, függessze fel ítéletét, s a kárhóztató vagy megrovó kijelentésekkel méltóztassanak felhagyni.”⁷⁵

Július 15-én Deáknak még mindig az interpelláció kérdéseivel: annak elfogadásával, illetve az interpelláció jogával kellett foglalkoznia. Ez alkalommal eredetileg Mécsáros Lázár válaszolt a kérdésekre, többek között arra, hogy küldenek-e újoncokat Olaszországba. Amikor Patay József további kiegészítést kívánt, Deák hozzászólt. Kifejtette, hogy ha a minisztérium valamely tagja által az interpellációra adott választ nem tartják kielégítőnek, újabb kérdést lehet a miniszternek feltenni. A körülményektől függően az rögtön felel, ha tud, vagy megmondja, hogy kellő ismerete nincs, vagy nem válaszolhat a kérdésre. Ami az Olaszországba küldendő katonákat

⁷³ A vita történetéhez még az is hozzátartozik, hogy miután a ház megszavazta, hogy másnap Kossuth előadói beszédére kerüljön sor, s a képviselők többsége az ülést befejezettnek tekintette, Nyáry új kérdéssel állt elő. Ennek során a torontáli lázadásról, a magyar településeket fenyegető veszélyről akart dokumentumokat előterjeszteni, és ismét felvetette „az országos, vagy ministeriális, vagy nem tudom miféle biztos” kérdését. Előbb Kossuth válaszolt, azt ígérve, hogy az interpellációra majd a bel- és hadügyminiszter ad választ. Majd Deák nyilatkozott, s egyrészt méltányolta a felszólaló igényét az események (és a dokumentumok) megismerésére, másrészt arra volt kíváncsi, hogy miként értette Nyáry, hogy a háznak segítenie kell a kormánynak. Mert – mint mondotta – „a ház a végrehajtó hatalom körébe nem avatkozhatik, hanem legfeljebb csak azt mondhatja, hogy kötelessége a minisztériumnak arról rendelkezni; annyival is inkább, mert a ház se az eszközökkel, melyek már megvannak, nem rendelkezik, sem a módot, mellyel ezen eszközök használtatni fognak, nem ismeri.” KLÖM XII. köt. 416. p.; Deák beszédei II. köt. 354-355. p.

⁷⁴ Közlöny 1848. júl. 12.; Deák beszédei II. köt. 256-257. p. Deák ezen az ülésen nyilatkozott az országgyűlés előtt álló feladatokról, s leszögezte: az erdélyi magánjogi kódex átalakítása nem ennek az ülésnek a feladata; Deák beszédei II. köt. 258-259. p.

⁷⁵ Közlöny 1848. júl. 14.; a Zsemberynek adott válasz: Deák beszédei II. köt. 260-261. p.

illeti (mert Patay kiegészítő kérdése már az ún. „olasz segélyre” utalt), Deák annak tisztázását a válaszfelirati vita idejére javasolta halasztani. Akkor kell majd a minisztériumot interpellálni, amikor „minden politikai irány, melyet a ministerium követ, a ház elé fog kerülni”. Amikor ezt követően Kovács Lajos kijelentette, hogy az interpelláció minden képviselő joga, de a háztól függ azonban az, hogy elfogadja-e, vagyis hozzájárulását adja-e. A baloldal ez ellen tiltakozott, de Bernát József is csatlakozott Kovács Lajoshoz, s azt is szövéttette, hogy az elhangzottak során döbbenet hallotta a hírt, hogy az újoncok Olaszországba szállítása ellen tiltakozni akaró ifjúság zavarásokat szervezett. Deák ekkor ismét felszólalt, s arra figyelmeztetett, hogy az interpelláció joga és a ház hozzájárulása is olyan kérdés, amellyel a házszabályoknak foglalkozniuk kell. Hozzászólásában kitért a ház üléseinek ingerült hangulatára, amely szerinte gyakran „egy rosszul felfogott, vagy rosszul kifejtett, vagy rosszul magyarázott” szóból ered. Így az ifjúság esetleges zavargását emlegetve Patay nem arra utalt, hogy neki vagy barátainak szándékában volna zavarokat előidézni. Deáknak erre a békítő-magyarázó kijelentésére azért volt szükség, mert a fővárosban négy nappal korábban volt a Pünkösdi vasárnapi katonai vérengzés (az olasz katonaság és a honvédek közötti fegyveres összeütközés), amelyet a kormány a sorkatonaság soraiban történt provokatív hangulatkeltésre vezetett vissza, és elrendelte a fővárosba érkező idegenek ellenőrzését. Deák arra is figyelmeztetett, hogy az esetleges zavarok nem annyira a személyes biztonságot veszélyeztetik, mint inkább az ország nyugalmat. Azt a nyugalmat, amelyre szükség van, hogy a kormány sikerrel hívhassa az országba a királyt. Ez az adott helyzetben olyan fontosságú – érvelt Deák –, hogy „őfelségének köztünk megjelenése a haza megmentésére többet tenne, mint egy hatalmas hadsereg”.⁷⁶

Július 18-án fejeződött be a házszabályok vitája, július 19-én igazolási eljárásokról és az 1849. évi költségvetés előkészítéséről volt szó. 20-án sor került Kossuth előadói beszédére a kormány politikájáról, mindenekelőtt a horvát kérdéstről és az úgynevezett olasz segélyről. A nevezetes és hosszú nyúló vita – amelynek során a kormány terjedelmes július 4-i emlékiratát és a július 5-i minisztertanácsi határozatot is felolvasták – a szinte végig hallgató Deák szempontjából egy vonatkozásban érdekes. Amikor Kossuth az elhangzott észrevételek után megfogalmazta, hogy a kormány milyen feltételek mellett hajlandó segítséget adni az Észak-Itáliában harcoló sereg kiegészítésére, Nyáry ezzel egyetértett, de azt kívánta, hogy az elhangzottak kerüljenek be a feliratba. Batthyány ez ellen tiltakozott, mert az, amit Kossuth a kormány nevében megfogalmazott, az a képviselőknek szóló tájékoztatás volt, így csak a határozatba kerülhet be. Ekkor megszólalt Deák. Nem akart – mint mondta – a ház tárgyalási modora ellen a kezdetekben felszólalni, mert jogában állott úgy eljárni, hogy ti. a felirati javaslat sok fontos pontjából csak egyet ragadott ki. Igaz, nincs még

⁷⁶ Közlöny 1848. júl. 17.; Deák beszédei II. köt. 262-266. p.

egy pontja tervezetnek, amelyről annyira eltérnének a vélemények mint az, amelyet többen vitattak. Kossuth ígéretet tett az általa elmondottak formulázására (határozati formába öntésére), várják azt meg, s azután menjenek végig a felirati javaslat pontja-in. Személyesre fordítva a szót így folytatta: „Nekem azon gyengeségem van, hogy szeretek ragaszkodni a logikai rendhez, s nem pedig pedantságból, hanem azért, mert tapasztaltam, hogy semmi nem segíti elő a tanácskozásnak vitelét s annak hamarítását, mint a logikai rendnek követése.”⁷⁷

Másnap, július 21-én Deáknak ismét szembe kellett szállnia az ellenzék nyilvánvaló időhúzó taktikájával. Kossuth ugyanis az előző napi kívánság és saját vállalása következtében formulázta a kormány álláspontját az olasz segély kérdésében. Ezt követően Madarász László, majd Nyáry Pál követelték Kossuth szövegének kinyomtatását. Deák azonnal rámutatott, hogy az előző napon Kossuth általános tájékoztatásának kinyomtatását nem kívánták, most annak egy részletkérdése kapcsán ragaszkodnak a kinyomtatáshoz, mert – mint mondják – anélkül nem tudnak tanácskozni. Ez olyan ellentmondás, amely magyarázatot igényel, hogy miként lehetett tegnap az egész politikának vizsgálatát megkezdeni, s most egy részlet kapcsán halasztást igényelni. Az ellenzék kísérletét Deák szavai után Perczel Mór újította meg, aki személyeskedve kijelentette, hogy „nincs egyenesség igazságügyminister úr kijelentett nyilatkozatában” (ti. érvelésében). Perczel azzal érvelt, hogy az előző napon Kossuth a képviselő mondta el véleményét, most a kormány állásfoglalását hallották tőle. Abban pedig két kérdés van: békekötés útján és a monarchia egységének fenntartása mellett az olasz tartományok szabad intézményeinek biztosítása, vagy ha ez nem jár sikerrel, a katonai erő alkalmazásának feltételezése. Perczel hosszú érvelése során azt is kijelentette, hogy nem ért egyet a kormány politikájával, s megismételte, hogy a Kossuth által megfogalmazott szöveg kinyomtatását igényli. Deák erre válaszolva Perczel nyilatkozatát olyan vádnak minősítette, amellyel a minisztériumot azzal vádolja, mintha egy fontos kérdést mellőzni, átugrani akarna. Majd kifejtette: az előző napon a kormány közölte, hogy bizonyos feltételek mellett segélyt akar adni, s azt miként tenné. Ez utóbbi kapcsán felmerült aggályok miatt került sor Kossuth aznapi ismertetett formulázására. Perczel nem akar segélyt adni – érvelt Deák –, akkor miért akad most fel azon, hogy miként adassék a segély. Az ő logikája szerint a kérdés így áll: „Midőn arról van a kérdés, hogy a legelső kérdés az: megtörténjék-e a tárgy, vagy sem; a másik kérdés pedig az, miképpen történjék meg? azon embernek, ki azt mondja, hogy semmiképp se történjék meg, igen könnyű hozzászólni a dologhoz”. Majd megkérdezte: hol és melyik parlamentben szokás az, hogy a miniszter választat mindjárt kinyomtatassák. Perczel és társai eljárására pedig kijelentette: „Az eljárásnak

⁷⁷ Közlöny 1848. júl. 22.; Deák beszédei II. köt. 269-270. p.; A kormány júl. 4-i emlékiratát ld. KLÖM XII. köt. 365-373. p.; A júl. 5-i minisztertanácsi határozatot: Minisztertanácsi jkvek 60-61. p.; Kossuth felszólalásait: KLÖM XII. köt. 588-599. p.

ezen modora ellenkezik a politikai egyenességgel”. Visszautasítva azt, hogy ő és társai „görbe és szövevényes” politikát folytatnának, Deák még egy fontos megjegyzést tett, ami kritikája volt Kossuth eljárásának. „Még a magyar status-férfiaknak – szólt a figyelmeztetés – bele kell abba szokni, miszerint úgy járassanak el, hogy többet elhallgassanak, mint kimondanak, s a ház egyes tagjainak minden kérdésére ne mindig feleljenek. Így van ez az egész világ civilisált népeinek parlamentjeinél szokásban. Mert sok dolog van, ami még nincs befejezve, s anélkül, hogy sérteni akarnék, ki mondom, hogy egy indiscret kérdésrei felelet által kockáztatik a dolog kimenetele.” Deák ezen szavai után került sor Kossuth híres nyilatkozatára, amikor kijelentette, hogy úgy látszik sem diplomatának, sem miniszternek nem való. Majd visszatérve eljárására, s annak magyarázatára, beszéde végén bizalmi szavazást provokált a minisztérium politikájáról. Mivel erre a ház nagy többsége felállt, s csak mintegy harminc ellenzéki maradt ülve, sor került Kossuth ugyancsak híres ingerült kirohanására, amikor kijelentette: „Nem óhajtottam, nem is akartam provocálni ezen scenát, de midőn a loyaltást nem tekintik, hanem azt mondják, hogy a ministerium el akarja nyomni a ház szabad akaratának nyilatkozását, akkor azt mondom, törpüljön el az olyan minoritás, mely így violentálni akarja a dolgokat.”⁷⁸

A vita ezzel még nem ért véget. Az ismét megszólaló Nyáry úgy vélte, hogy az egyszerű kérdésből – miszerint nyomtassák ki Kossuth szövegét – a ház döntése helyett két miniszter nyilatkozatára is sor került, s a második kérte a ház bizalmát is. A bizalomnak azonban tettekben és nem szavakban kell nyilatkoznia. Nyáry kijelentette, hogy ebben a vonatkozásban magát gyanún felülinek érzi, s így folytatta: „Én nyilvánítom azt, – ha nem éppen köz-helyen, de sokaknak jelenlétében – ki e pillanatban Magyarországon ministeri crisist akarna előidézni, az haza áruló, ki azt csupán tréfából, vagy dacból kívánná, az bolond.” De itt másról van szó, – folytatta, mert a minisztérium megakadályozza fontos kérdések vitáját, s már két ízben is megsértette a ház méltóságát, ezért a miniszterek rendre utasítását javasolja. Kossuth reagált először az elhangzottakra, s kijelentette: ő egy szóval sem ellenezte az általa mondottak kinyomtatását, s a bizalmi szavazatot nem erre, hanem a minisztérium iránti bizalom kapcsán kérte. Majd leszögezte, hogy Perczel kijelentését rágalomnak tekinti, s a minisztérium nevében tiltakozott azon állítás ellen, hogy az „el akarja vágni a szabad discussio terét”. Mint érintett, Deák is felszólt. Nyárynak arra a kijelentésére reagált, hogy a minisztérium már kétszer is megsértette a ház méltóságát. Feltehetően Madarász József esetét tekinti az egyiknek, – vélte Deák. A vád a kormány ellen elhangzott, azt senki sem vitatta, s Madarász is csak magyarázta azokat. Mi volt a történetekben sértő? – kérdezte Deák. Vagy abban, hogy ő valakinek az előadását a saját logikájával nem egyezőnek nyilvánította? Mert – fogalmazott némi éllel Deák – „tanácskozásokban a logikai fegyver az, amely leghatalmasabb; vannak más

⁷⁸ Közlöny 1848. júl. 23.; Deák beszédei II. köt. 272-276. p.; KLÖM XII. köt. 602-606. p.

fegyverek is, de én azokhoz nem értek; meglehet ezt az egyet is hibásan forгатom, de használok, mert bizalmam van hozzá”. Ő egyébként alternatív kérdést tett fel: vagy mondjanak le a kinyomatásról, vagy magyarázzák meg az érintettek, hogy miért nem következtelenség, amit kívánnak. Ami pedig azt az állítást illeti – védte meg Kossuthot –, hogy ő az előző napon mint Pest város képviselője nyilatkozott, nem érti. Kossuthnak, mint miniszternek tették fel a kérdést, s arra csak mint miniszter válaszolhatott, mert ha nem miniszter, nem tud megfelelő választ adni. Majd kitért Kossuthnak az ellenzék által kifogásolt, a „törpe minoritást” emlegető kifakadására, amelyet úgy tekintettek, mintha a minisztérium „leszorítaná a házat a discussio teréről”. Kossuth azt a kifejezést, amellyel az egyik követ kétségbe vonta a minisztérium „politikájának egyenességét”, sérelmesnek tartotta, ezért szólította fel a házat: nyilatkozzék, hogy a kormány politikáját helyesnek tartja-e vagy sem. Mi ebben a sértő a ház tekintélyére? – tette fel ismét a kérdést. A láthatóvá vált csekély minoritás pedig „csakugyan törpe minoritás a nagy majoritás ellenében”. A miniszter nem a vita ellen nyilatkozott, hanem csak azt akarta tudni, van-e bizalom a kormány iránt. A minisztérium nem azért várja el a ház ítéletét, mert bízik többségében, hanem azért, mert bízik a házban. Deák ekkor váratlanul továbblépett érvelésében. Arra hivatkozott, hogy a kormány a választások idején sem tett lépéseket, hogy a maga számára többséget biztosítson. „Hivatkozom a ház minden tagjára, az egész nyilvánosságra, az egész országra, van-e, vagy volt-e valaha ministerium, mely a képviselők megválasztásába kevésbé avatkozott volna, mint ezen ministerium.” Deák emlékeztette a képviselőket, hogy nem az volt-e a panasz, hogy a kormány nem fogja össze, hanem szétengedi a biztos többséget. A minisztérium mit sem tett, hogy többsége legyen, hogy azt megtartsa, sőt – hangsúlyozta Deák az utókornak furcsa álláspontot – „magának a vitatkozásban is igyekszik még az irányadást is elkerülni”. Ezért – folytatta – „midőn ily ministerium a háznak bizalom, vagy bizalmatlanság iránti nyilatkozatára hivatkozik, azt nem lehet arról vádolni, hogy a ház méltóságát a legkevésbé is megsérteni akarta”.⁷⁹

Július 22-én folytatódott a felirati vita. A kormány képviselőjében Deák volt jelen, így neki jutott a feladat, hogy Nyáry nagyívű nyilatkozatára válaszoljon. Nyári ugyanis beszéde vége felé kijelentette, hogy azok, „kik valósággal áldoztak a szabadságért”, a kormány politikáját el nem ismerhetik, „mert az nem egyéb, mint a reactio politikája, mert tesz-e az egyebet, minthogy előbb megpróbáljuk visszafoglalni Olaszországot, és akkor, midőn kényszerítve vagyunk, oly nagylelkűek leszünk, hogy hozzájuk fordulunk, s megadjuk nekik a szabadságot, mit tőlük először megtagadtunk”. Nyáry azzal fejezte be, hogy mindezt azért mondta el, hogy igazolja magát választói előtt. Deák azonnal reagált a támadásra. Kijelentette, hogy a vádaskodást, mi-

⁷⁹ Közlöny 1848. júl. 23.; Deák beszédei II. köt. 276-280. p.; KLÖM XII. köt. 606-607. p.; Ferenczi ennek kapcsán elemzi Deák viszonyát a szervezett párthoz; Deák élete II. köt. 138-141. p.

szerint politikájuk reakciós lenne, nem hagyhatja szó nélkül. A reá jellemző logikával a fogalmat határozta meg: „A reactio alatt a kivívott szabadságnak elnyomását és az abszolutizmus visszahozását érti az egész világ lexicon.” Ezt a vádat a minisztérium nem érdemli, s a fejlemények sem mutatnak ebbe az irányba. Nyáry a minisztertanács felolvasott jegyzőkönyvét értelmezi önkényesen. Ezt azonban nem kívánja részletezni, mert ez csak válaszokra és viszontválaszokra vezetne, a felirati vita hosszán elhúzódna, – s közben az ország elveszne. Azt azonban kifejtette, hogy ha „Olaszországot szabadnak és Ausztriától elszakadottnak elismerjük” – mert a katonaság visszarendelése onnan azt jelenti – az olaszokkal szövetezünk az ausztriai császár ellen. Márpedig – folytatta Deák – akárhogy is vélik értelmezni a *pragmatica sanctio*t, arra a következtetésre senki sem juthat, hogy józanul gondolkodva az lehetővé tenné az osztrák császár elleni szövetezést. Másik megjegyzésében Deák az általa ritkán használt eljáráshoz, az iróniához folyamodott. Nyáry ugyanis szenvedélyes beszéde során olyan kijelentésre ragadtatta magát, hogy Magyarország csak akkor lesz „meggyőzve” – vélhetően az ausztriai birodalomhoz való tartozást kikényszerítve – „ha az utolsó magyar is leöletik”. Majd Európa megértésére tett nem világos utalás után így folytatta: „csak egy magyar maradjon meg, megmarad legalább az eszme”. Deák erre a nagyhangú kijelentésre reagált azzal, hogy ha a parlamenten kívül a legöregebbtől a gyerekgig megkérdéznék az embereket, hogy „valljon elfogadják-e Nyáry Pál azon politikáját, hogy inkább egyetlen magyar maradjon fen[n], aki Magyarországot képviselje”, legfeljebb néhány ember volna, ki ezt a politikát pártolná, – „oly feltétel alatt, hogy ő legyen azon egy ember”. Az érvelést nevetés fogadta. Deák még hozzátette: „Ha egész Magyarországból csak egy magyar volna és az képviselné a magyar nemzetet, kevés baja lenne, nem kellene neki sem ministerium, sem közvélemény, sem képviselő, csak hogy miképp képviselhetné egy ember az egész nemzetet, nem értem.”⁸⁰

Július 22-én délután megtörtént a felirati javaslat szakaszonkénti vitája, amelyen ugyancsak Deák Ferenc vett részt. Hozzászólására azonban csak egyszer került sor, amikor az egyik képviselő arra kért magyarázatot, hogy a szöveg úgy érthető-e, hogy Lombardia és Velence – ha akar – elszakadhat Ausztriától. Deák, érthetően kimerülten a közel kilencedik órája tartó vita követésétől, röviden reagált: „Minden magyarázatoknak és félreértéseknek eltávoztatására társaim nevében is kijelentem, hogy a ministerium sem nem alkuszik, sem nem magyarázgat; hanem ahhoz ragaszkodik, mit jegyzőkönyvileg előadott. Kité ez meg nem nyugtat, szavazzon meggyőződése

⁸⁰ Közlöny 1848. júl. 25.; Deák beszédei II. köt. 280-282. p.; Kossuth később megjelent az ülésen, s neki jutott a feladat, hogy Teleki Lászlónak, Madarász Lászlónak és Perczel Móricnak válaszoljon; ld. KLÖM XII. köt. 608-612. p.; (Megjegyzés: A Közlönyben felcserélték a júl. 22-i hosszú délelőtti ülés két részletben közölt jegyzőkönyvét: a júl. 25-i szám közli az első, a júl. 24-i a második részletet.)

szerint.” Ezt követően rövidesen sor került a név szerinti szavazásra. Este nyolc óra előtt megszületett a végeredmény: 233 képviselő elfogadta a felirat eredeti szövegét, 36 elvetette azt.⁸¹

A házszabályok kidolgozásával és a felirat elfogadásával megszűnt – vagy legalábbis könnyebbé vált – Deáknak a kormány tagjaként való részvétele a képviselőház ülésein. Rövidesen azonban szakmai problémával találta magát szembe. Július 24-én Hadzsics Lázár torontáli követ törvényjavaslatot nyújtott be, hogy a délvidéki szerb mozgalmak miatt Temes, Torontál és Bács megyét helyezték ostromállapotba. A javaslatot vegyes érzelmekkel fogadta a ház. Mindenekelőtt Madarász László fejezte ki aggodalmát a katonai törvényszékek létesítése miatt. Indítványozta azonban, hogy a javaslatot nyomtassák ki, és már másnap tűzzék napirendre. Deák hamarosan szót kért. Sajnálatosnak tartotta, hogy a javaslat benyújtója előbb nem tárgyalta a bel- és a hadügyminiszterrel. Ami a délvidéki veszélyes helyzetet illeti – mondotta Deák, a kormány élt a rendelkezésére álló eszközökkel: biztosokat küldött ki, és azokat felhatalmazta a rögtönítélő bíróságok szervezésével. Az nem volna szerencsés, ha a minisztérium egyes vidékeket akarna ostromállapotba helyezni. De a törvényjavaslat be van nyújtva, visszavonása az adott körülmények között talán több bajt okozna, mint hasznot. Ezért nyomtassák ki azt, másnap az illető miniszterek nyilatkozzanak, majd vitassák meg. Ezt követően még több hozzászólás hangzott el, többnyire nem támogatták a javaslatot, sőt a megvitatását sem. Amikor az elnök a miniszter támogatására hivatkozva a javaslatnak az osztályokhoz küldését indítványozta, Deák ismét megszólalt. Gondos, felépített, külhoni párhuzamokra utaló fejtegetésének lényege az volt, hogy óvatosan kell bánni a rendkívüli hatalommal, amellyel eddig a minisztérium nem kívánt élni. Tartózkodó véleményét így fogalmazta: „azt hiszem, hogy Temes, Torontál, Bács megyékben több szükség van ágyúkra és katonákra, mint az akasztófákra”.⁸²

Az országgyűlés július 29-i ülése a középponti bizottmány véleménye alapján elvetette Hadzsics javaslatát, de egyben úgy döntött, hogy a minisztérium mihamarabb (a határozat szövege szerint „még ezen ülés folyama alatt”) terjesszen be a vésetörvényszékről javaslatot.⁸³ Deák a július 31-i ülésen már be is nyújtotta ezt a javaslatot, ami nyilván csak úgy vált lehetségessé, hogy július 24-én azonnal megkezdődtek az előkészületek. Deák nem titkolta aggodalmát: „Én nehéz szívvel teszem e lépést, mert az ilyen törvény dictatori hatalmat ad, ez pedig alkotmányos országban kényes hatalom; és a hazának jelen körülményeiben és a hangulatot, melyben vagyunk, nem tartom alkalmasnak ily törvény vitatására, melyhez tökéletes higgadság szükséges”. Az érvelés szerint ilyen törvény alkotásakor indulatnak, félelemnek, aggoda-

⁸¹ Közlöny 1848. júl. 26.; Deák beszédei II. köt. 282. p.

⁸² Közlöny 1848. júl. 26.; Deák beszédei II. köt. 283-286. p.

⁸³ Népképviselési országgyűlés 173. p.

lomnak és haragnak távol kell lennie, – s a jelen körülmények nem ilyenek. Majd így folytatta: „Azonban a ház parancsolt, méltóztassanak megfontolni a tárgyat, én a javaslatnak egyik pontjához sem kötöm magamat; de újra figyelmeztetem a házat, hogy mi nem kértük e nagy hatalmat, de hiszem, míg ezen hatalom kezeinkben lesz, nem fogja a ház tettét megbánni; adja Isten, hogy a nemzetnek soha azt megbánni oka ne legyen”.⁸⁴

Ezt követően Deák augusztus első napjaiban nem vett részt a képviselőház ülésén, legalábbis ennek nincsen nyoma.⁸⁵ Bizonyosan nem volt jelen augusztus 3-án, amikor a ház Nyáry indítványára megszavazta azt a határozatot, hogy ha az osztrák kormány a monarchia és a dinasztia érdekei ellenére a német szövetséggel háborúba keveredne, Magyarország segítségére „soha de soha ne számítson”. Ezen a napon, augusztus 3-án egyébként megkezdődött Eötvös József népiskolai törvényjavaslatának vitája. Ebbe Deák csak augusztus 9-én kapcsolódott be, amikor olyan javaslat hangzott el, hogy ahol külön hitfelekezetek vannak, s az állam közös elemi iskolát létesít, ott a felekezetek saját költségükön ne állíthassanak külön iskolát. Ez ellen tiltakozva mondta el Deák egyik leghosszabb és legszenvedélyesebb parlamenti beszédét. Érvelésének kiindulópontja az volt, hogy a katolikusokat kivéve minden felekezet alapítványa magánalapítvány. Ha az állam megtiltja nekik, hogy saját pénzükön állítsanak iskolát, beavatkozik a tulajdonviszonyokba, „ha pedig a törvényhozás a tulajdont nem respektálja, az önkényt gyakorolja”. Nem lehet teóriákból kiindulni, s a törvényhozás nem alkothat olyan törvényeket, „melyeket az emberi élet naponkint, s a tapasztalás minden órán meghazudtol”. Nem szabad elméleti elképzelésekkel kísérletezni, amelyek ingerültséget válthatnak ki. „Midőn az egész ország lázban van, – folytatta – midőn ezen országnak millióit veszély környezi; midőn attól félünk, hogy a hajó elmerül, midőn azt mondjuk, hogy az istennek mindenható hatalma tud bennünket megtartani, akkor azt mondjuk, hogy egy kis hitfelekezetességből súrlódás több vagy kevesebb – nem tesz semmit!” A továbbiakban Deák szavaiból kiviláglott, hogy nem ért egyet a felvilágosodás eszmeköréből eredő elképzeléssel, hogy a meglévő (vallási) ellentéteket a közös nevelés lassan meg fogja szüntetni. „Maglehet, – mondotta – de én nem hiszem; de ha igen is, ezt nem akkor kell kezdeni, midőn az indulatok Magyarországon úgy fel vannak zaklatva, mint talán Árpád ideje óta nem volt.” Keserűen folytatta: „Azt pengetjük szájainkon, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség e századnak jelszavai.” Ezen kijelentés után rámutatott, hogy az egyéni

⁸⁴Közlöny 1848. aug. 2.; Deák beszédei II. köt. 287. p. A ház határozatára ld. Népképviselői országgyűlés 173-174. p. Az elnök az aug. 17-i ülésen jelentette, hogy a törvényjavaslat szövegét ki nyomtatták; Közlöny 1848. aug. 19. A törvényjavaslat szövegét ld. Népképviselői országgyűlés 289-295. p.

⁸⁵Deák aug. 10-én tett olyan kijelentést, hogy az elmúlt hét vitáiban egyszer sem szólt; Deák beszédei II. köt. 296. p.

szabadságot egész Európában megtámadták, s a tervezett hazai eljárás pedig itthon a vallásszabadságot fenyegeti, s akik azt támogatják, olyan egyenlőséget képzelnek, amely nem biztosítja a szabadságot a felekezeteknek. „Mi az, miben mi bízunk? – tette fel a kérdést. Hol az erő? ezen testületben? ezen testület bölcsessége igen sok kárt elháríthat; ezen testület azonban rendelkezhetik a cselekvés második terén; és valljon a cselekvés kinek kezében van inkább, mint a nép kezében?” A néppel meg kell értetni, – érvelt tovább Deák –, hogy a haza és annak szabadsága veszélyben van. S mikor ezt meg akarjuk értetni, mikor fegyverbe akarjuk hívni „azon népet, mely eddig nem érezte, hogy hazája és szabadsága van, azon népet most akarjuk megfosztani a szabadságnak legmelegebb, legédesebb érzésétől?” Ne menjünk meszebb, foglalta össze figyelmeztetését Deák, mint amire a körülmények kényszerítettek, „ne tegyünk olyan intézkedéseket, melyek az indulatokat felizgatják haszon és cél nélkül; ne áldozzunk a szépnek látszó teoriáknak, mert az élet gyakorlati, s mert mi adjuk meg az árát.”⁸⁶ A vita még tovább tartott, majd másnap a felekezeti iskolák létesítésének jogát – amelynek előterjesztője Pázmándy házelnök volt – névszerinti szavazás eredményeként 231 igennel, 84 ellenszavazattal elfogadták.⁸⁷

Augusztus 10-én befejezték a részletes vitát Eötvös törvényjavaslata felett, de a házszabályok értelmében az egész törvény felett másik napon szavaztak. Erre csak két nap múlva került sor.⁸⁸ Így 10-én a beadott indítványok és törvényjavaslatok sorsa: tárgyalásuk vagy halasztásuk volt a további napirend. Az elnök indítványa után többek között felszólalt Széchenyi, aki az elmúlt napok szerinte felesleges vitáiról kijelentette, hogy a hosszú tanácskozás „egyenesen polgári bűn”. Érintettnek érezve magát, Madarász László erre azt felelte, hogy a miniszterek beszélnek sokat, mert volt nap, amikor 30 felszólalásból 13 miniszterektől származott. Ekkor megszólalt Deák, aki kijelentette, hogy nem a sok beszéd a szerencsétlenség, hanem a tárgyalás stílusa. A képviselők örülnek, ha egymás szemére vethetnek valamit, joggal vagy jogtalanul, a köz szempontjából szükségesen vagy szükségtelenül, „nyer vele a haza vagy nem nyer, tisztább lesz általa a tárgy vitatása, vagy nem, nekik az mindegy”. Majd visszatért az előző napi gondolatához és kijelentette: „Ez bizonyosan nem a testvéri szeretet, nem a szabadság, nem az egyenlőség alapján tanácskozás; jellemezni nem akarom, bélyegezze ki-ki magának amint tetszik.” Utalt arra, hogy előző napon a törvény egyes szakaszai felett nem lehetett a vitát befejezni, mert olyan fokú volt az ingerületség, hogy a vita már megszűnt tanácskozás lenni. Az előterjesztések és javaslatok egyébként olyanok – mutatott rá –, hogy azok a kitűzött négy fontos téma (újonccsökkentés, költségvetés, hűbéri maradványok, Erdély) egyikével kapcsolatban van-

⁸⁶ Közlöny 1848. aug. 11.; Deák beszédei II. köt. 289-295. p.

⁸⁷ Közlöny 1848. aug. 12.

⁸⁸ A törvényjavaslatot aug. 12-én nagy többséggel fogadták el. Közlöny 1848. aug. 14.; Népképviselői országgyűlés 187. p.

nak, azokkal együtt tárgyalhatók. Deák elősorolva ezeket, kitért a hadügyi törvényjavaslat vitájára, amelyet azért halasztottak el, mert Mészáros Lázár a déli táborok megszemlélésére utazott. (Erre a szemleútra valójában azért került sor, hogy a törvény vitája előtt eldőljön, hogy a frankfurti parlament rendeletére a bécsi helyőrség augusztus 6-án „felveszi-e a birodalmi színeket”.) Deák azért tért ki erre a kérdésre, mert Nyáry kijelentette, hogy a minisztérium felelős azért, hogy „a katonai dolgok elővételét olyan hosszú időre elhalasztották”. Mivel az ellenzék ezt gyakran emlegette, a bíráló hangvételek jellemzésére Deák utalt a legszélsőségesebb megnyilvánulásra: „Az iszonyú vád volna, ami itt mondatott, hogy [a miniszter] azért ment el, hogy a katonaságot ki ne állítsa”.⁸⁹ Deáknak ezen a beszédén is jól érzékelhető, hogy a ház vitáiról, tárgyalási modoráról és az ellenzék eljárásáról igen rossz véleménye volt.

Augusztus 13-15 között a képviselőház nem ülésezett, a bizottságokban folyt a munka. Augusztus 16-án megkezdődött a hadügyi (újoncmegajánlási) vita. Mészáros a maga törvényjavaslatát július 20-i dátummal nyújtotta be. Ennek végleges szövegét Deák készítette el. Mint Mészáros Lázár írta emlékirataiban: „Énmagam okadatoltabban kívántam adni, hanem Deák barátom kivonatot készített, és azt törvénybe foglalva be is adta.”⁹⁰ Ismeretes, hogy a ház középponti bizottmánya kidolgozott és augusztus 1-jén benyújtott egy alternatív javaslatot. Ez a magyarországi újoncozású seregek arányos kiegészítése helyett csak az országban állomásozó ezredek 3. zászlóalját akarta kiegészíteni, míg a fennmaradó újonclétszámból új ezredeket kívánt szervezni, amelyeknél „az ügyvezetés és vezényleti nyelv, továbbá zászló, ruha és jel magyar leendő”. Ezt a két javaslatot az elnök augusztus 16-án együtt bocsájtotta vitára. Mészárosnak javaslatát ismertető hosszú beszéde után a két első hozzászóló a hadsereg „magyar lábára” állítását kívánta. Ezt követően Batthyány két dologra figyelmeztette a házat: egyrészt nem szabad a létező seregről elítélően szólni, hiszen attól várják a haza védelmét, másrészt gondolják meg, hogy olyan határozatot kell hozniuk, amely a király számára is elfogadhatónak látszik (mert „leléphetne ugyan – érvelt Batthyány – egy vagy más ministerium, de törvény még nem lenne belőle”). Ezt követően hosszabb-rövidebb hozzászólások után, amelyek többnyire a középponti választmány javaslatát támogatták, Deák is megszólalt. „Igen rövid leszek – kezdte. Ezen katonai törvény s egyéb fennforgó kérdésre nézve két dolog áll előttünk tisztába: az egyik az, miszerint óhajtom, hogy Magyarországnak hadserege magyar legyen, – a másik az, hogy miként lesz ez részletekben eszközölhető, mihez nyíltan megvallom, nem értek. Ezen két előtttem tisztában álló dolognál fogva azt óhajtánám kimondani: hogy a nemzet követeli, hogy a magyar hadsereg, minél előbb le-

⁸⁹ Közlöny 1848. aug. 12-13. Deák beszédei II. köt. 295-298. p. Aug. 10-én még szó esett Táncsics javaslatáról, a legelőkelőbb eljárások esetleges felülvizsgálatáról. Deák ehhez is hozzászólott; Deák beszédei II. köt. 298-299. p.

⁹⁰ Mészáros emlékiratai I. köt. 110. p.

het, magyar lábra állíttassék; miképp lehet és mikor engedik a körülmények ezen követelésnek teljesítését, a miniszterre bízva, ő teljesítse ezt minél előbb, ki az országnak felelni fog. Ha többet teszünk, bajba keveredünk s ellentmondásba jövünk, mert oly dologba szólunk, melyhez nem értünk, s nem vezet célra, s nem egyez meg a felelős ministerium fogalmával.”⁹¹ Deák nyilatkozatának érdekessége az, hogy a kormánynak nem volt közös álláspontja a hadügyi törvényjavaslatról, sőt azt minisztertanácsi ülésen nem is vitatták.⁹² Deák tehát a maga véleményét fejtette ki, amely egyszerre támogatta a magyar hadsereg megeremtését, s azt az elvet, hogy annak mikori és mikénti megvalósítását a hadügyminiszterre kell bízni, mind annak szakismerete, mind pedig miniszteri felelőssége miatt.⁹³

Deák a hadügyi törvényjavaslat általános vitájában többet nem szólt. Mikor azonban augusztus 21-én a Szenttamás elleni újabb támadás kudarc miatt Perczel Mór árulással vádolta a hadsereg vezetését, Deák is felszólt. Erre akkor került sor, amikor az elhangzottak miatt előbb Mészáros Lázár jelentette ki, hogy vagy reá is kiterjesztik a vádat, vagy elmarasztalják azt, aki az árulást emlegette. Ezt követően a miniszterelnök nyilatkozott úgy, hogy azonosítja magát a hadügyminiszterrel és kijelentette: vagy elégtételt adnak a hadseregnek, vagy bizalmatlanságot nyilvánítanak a kormánnyal szemben. A nagy többség ekkor megszavazta a bizalmat, de az a kérdés függőben maradt, hogy a Kossuth által még a szavazás előtt tett javaslat értelmében küldjön-e ki a ház bizottmányt, hogy Perczel azelőtt ismertesse bizonyítékait. A szavazás után ezzel Perczel sem értett egyet, s több hozzászóló között Batthyány is úgy nyilatkozott, hogy az információkat a kormánnyal kell közölni. Ekkor Deák elemezte a kérdést a maga szorosán záró logikájával. Álláspontja szerint Perczel vádjainak elhangzása után három megoldás kínálkozott: vagy helyeselni, vagy elmarasztalni az elhangzottakat, – vagy felfüggeszteni az ítéletet és vizsgálatot rendelni. Most azonban, hogy az általánosságban elhangzott vádat a ház helytelenítette, egyetlen kérdés maradt: küldjenek-e ki bizottmányt, hogy előtte Perczel igazolhassa vádjait. Normális körülmények között – folytatta Deák – akár a polgári, akár a katonai igazgatás körében tapasztalt hiba vagy árulás a végrehajtó hatalom köréhez tartozik, így ha egy polgár vagy képviselő azt felfedi, a kormánynak a reá bízott hatalomnál fogva kötelessége a hibát orvosolni, a vétkeket pedig megbüntetni. Így Perczelnek, ha adatai

⁹¹ Közlöny 1848. aug. 18.; Deák beszédei II. köt. 300-301. p. (Nem világos, hogy Széchenyi aug. 16-i naplóbejegyzése, miszerint „Deák puha, mint a kelt tészta” – mire vonatkozik. Feltehetően a miniszteri konferenciára.)

⁹² Ld. Kossuth és Batthyány levélváltását; KLÖM XII. köt. 725-726. p.; Batthyány iratai. 1007. sz.

⁹³ Deák nyilatkozatára aug. 18-án Teleki László azt mondta, hogy azt el lehetne fogadni, ha „vitatkozások nem előzték volna meg a tárgyat”, de most már világos, hogy ha az elvet kimondva a végrehajtást a hadügyminiszterre bízják, azzal Mészáros javaslata részleteinek megvalósítására adnának felhatalmazást; Közlöny 1848. aug. 18.

vannak az árulásról, az egyenes út az, hogy információit a kormánnyal közli. Az elmondottak eddig Perczel eljárását marasztalták el. Deák azonban folytatta és feltette a kérdést: mikor lehet ettől eltérni? „Akkor – adta meg a feleletet –, ha a kormány vagy nem teljesítette kötelességét, s a ház ezt úgy találja, vagy a háznak nincs bizodalma aziránt, hogy a kormány – habár az adatok elibe fognak is terjesztetni – részrehajthatatlanul intézkedendik. Csak ekkor lehet parlamentális országban azon rendszertől eltérni, hogy a végrehajtó hatalom köréhez tartozó kérdések megvizsgálása egyenesen a végrehajtó hatalom köréhez tartozzék. Következésképp a vád és feladásának bebizonyítása a végrehajtó hatalom elibe való.” A kérdés tehát az, monddta Deák, miután ismételten összefoglalta a helyzetet, hogy a ház a rendes utat kívánja-e követni, vagy mint kivételes dolgot „ki akarja-e venni a közigazgatás rendes vágásából?” Ha a rendes utat követik, Perczelnek akkor is lesz módja vádjait előadni. Ekkor Nyáry még egy kísérletet tett, hogy elvegye Deák érveinek erejét, s azt fejtegette, hogy az igazságügyi miniszter véleménye akkor állná meg a helyét, ha speciális kérdéstről volna szó. Általánosság esetén azonban nincs igazsága, mert a kormány felelős a mulasztásokért, hogy „általánosságban mulasztás ne történjék”. A vádat a ház elé terjesztették – folytatta, így annak kell bizottmányt kinevezni, amely megvizsgálja Perczel adatait. Ekkor a türelmetlen, szavazást követelő közbeszólásokra az elnök elrendelte a szavazást. A többség nem kívánta a bizottmányt, s megszavazta, hogy Perczel vádjával a minisztériumhoz forduljon.⁹⁴

Ez után a közjáték után, a délutáni szünetet követően este továbbfolytatódott a törvényjavaslat részletes vitája. Deák két, részben a határőrezredek kérdését érintő rövid értelmező, illetve a szolgálati időre vonatkozó megjegyzéstől eltekintve, nem vett részt a vitában.⁹⁵ Amikor a hadügyminiszter módosító indítványáról volt szó, Deák is azzal a módosítással értett egyet, hogy a gyalogságnál további két századot, a lovasságnál pedig egy századot szervezzenek az újoncokból. Az ekkor elrendelt névszerinti szavazás eredménye 226 igen volt, 117 nem ellenében és 45 tartózkodás mellett.⁹⁶

Batthyány kísérletében tett bécsi útja előtt Deák még egyszer nyilatkozott a házban a késve érkező Kossuth helyett, pontosabban a kormány nevében. Kossuth ugyanis Perczel vádaskodása kapcsán, még augusztus 21-én megígérte, hogy másnap beszámol a háznak arról, hogy a fővárosba visszatért Szentkirályi Mór, mint biztos,

⁹⁴ Közlöny 1848. aug. 23.; Deák beszédei II. köt. 301-303. p.; Népképviselői országgyűlés 194. p. (Az ügynek nem ismerjük a folytatását.)

⁹⁵ Közlöny 1848. aug. 23-24.; Deák beszédei II. köt. 304-305. p. (Kónyi tévedésből aug. 22-ét írt a szolgálati időt érintő felszólalás kapcsán.)

⁹⁶ Közlöny 1848. aug. 24. (Érdekes, hogy Kossuth nem szerepel egyik csoportban sem. De nincs nyoma annak sem, hogy az olasz segély kérdésében, vagy az egyházi iskolák ügyében elrendelt névszerinti szavazásban részt vett volna.)

mit jelentett a kormánynak. Ez elmaradt, s augusztus 26-án Kállai Ödön ezt hiányolta. Deák ekkor közölte, hogy Szentkirályi akkor a katonaság jó hangulatáról számolt be, de katonailag nem volt képes a kudarcot megítélni. A minisztertanácson Szentkirályi és a kíséretében lévő Bakonyi ezredes előadták, hogy milyen rendelkezésekre van szükség. Ezeket a hadügyminiszter – amennyire azt a lehetőségek engedik – meg is tette. „Azt teszem még hozzá – folytatta Deák –, hogy még bővebb intézkedés és a dolgok általlátása, általnézése végett maga a hadügyminiszter is, gondolom elutazott.” Már sor került a következő hozzászólásra, amikor még Deák hozzátette, hogy az idős Wollenhofer tábornok helyére a hadügyminiszter Bakonyi ezredest állította.⁹⁷

Deáknak ez volt az utolsó megnyilatkozása az országgyűlésen augusztus 28-áig, amikor Batthyány kíséretében Bécsbe utazott. Ehhez hozzátehetjük, hogy említett tájékoztatása volt utolsó szereplése, amire a Batthyány-kormány tagjaként került sor. Legközelebb szeptember 12-én szólalt fel, amikor a ház délelőtti ülésére megérkezve arról értesült, hogy a képviselők már felállással megszavazták, miszerint a ház maradjon permanenciában. Mivel közben indítványt nyújtottak be a név szerinti szavazásra, Deáknak módja volt a beavatkozásra. Röviden kifejtette, hogy ilyen határozatra nincsen szükség, mivel az 1848:4. tc. 6. § értelmében az országgyűlést nem lehet felosztatni, amíg a jövő évi költségvetést nem hagyták jóvá. A bejelentést a képviselők helyesléssel és hosszantartó tapssal fogadták, a javaslattevő Zsemberi pedig visszavonta indítványát.⁹⁸

Szeptember 19-én kezdte tárgyalni az országgyűlés Deák javaslatát a szőlődézmáról, miközben ő szeptember 16-án az országgyűlés 12 tagú küldöttségével a bécsi Reichsrathoz utazott, hogy Kossuth javaslatára „nemzet szóljon a nemzethez”.⁹⁹ A Bécsből visszatért küldöttség nevében Deák a szeptember 22-én délelőtt kezdődött ülésen kívánt jelentést tenni. Ezt megelőzően azonban Kossuth interpellálta Batthyány miniszterelnököt, hogy megtörtént-e már az új minisztérium kinevezése, vagy ha nem, úgy nem érzi-e annak szükségét, hogy „a képviselőház az ország védelmében és kormányzásában valamilyen segítséget nyújtson a miniszterelnöknek”. Kossuth kérdése igazán arra irányult, hogy ha nincs még megerősítve az új minisztérium (ami számára is nyilvánvaló volt), nem kívánja-e Batthyány, hogy a kijelölt miniszterek foglalják el helyüket, vagy nem látja-e szükségét, hogy „a ház bizottmány által segítséget nyújtson neki az ország kormányzásának vitelében, mert az egy ember ere-

⁹⁷ Közlöny 1848. aug. 28. Kónyi nem regisztrálta ezt a felszólalást. A hadügyminiszter táborba utazásáról az aug. 25-i minisztertanács döntött; Minisztertanácsi jkvek 64. p.

⁹⁸ Közlöny 1848. aug. 14.; Deák beszédei II. köt. 309-310. p. Deák élete II. köt. 186. p.

⁹⁹ Kossuth szept. 15-i előterjesztése: KLÖM XII. köt. 953-954. p. A határozat: Népképviselői országgyűlés 231-232. p. A törvényjavaslat szövegét és tárgyalását ld. a Közlöny 1848. szept. 17-i számában. (Deák júl. 19-én jelentette be, hogy a törvényjavaslatot kidolgozza; Közlöny 1848. júl. 21.)

jét felülmulandja”. (A ház bizottmányának segítségével a Honvédelmi Bizottmányt jelentette, amelynek tagjairól a szavazás eredményét az elnök az előző napon jelentette be.) Batthyány nem volt jelen, s Deák – aki az előző napon még Bécsben tartózkodott és tudta, hogy nem került sor a miniszteri lista jóváhagyására – „privát tudomása” alapján számolt be értesüléséről. Majd a Kossuth által feltett kérdésre térve elmondta, hogy a dolgok – az egyes minisztériumok ügyeinek – intézésével az egyes államtitkárok vannak megbízva. Ezeknek szerepéről a ház kimondhatná, hogy ők is „megtehetik az aláírásokat” (ti. a miniszterek helyett), hiszen úgyszólván azt teszik, s nyilvánvaló, hogy jobban ismerik a helyzetet, mint a körülményekkel nem ismerős miniszterjelöltek. Álláspontját így összegezte: „Ha a ház határozatot kíván erre nézve kimondani, hogy az álladalmi titkárok vezessék a dolgokat, ez sokkal célszerűbb volna, mint azt mondani, hogy a jelöltek foglalják el helyeiket.”¹⁰⁰

A nem hivatalos válasz sem Madarász Lászlót, sem Kossuthot nem nyugtatta meg, mert – mint Kossuth fogalmazta – a húzás-halasztást „az árulási politica emenatiojának” (kisugárzásának) tekintik. Ezért Kossuth megismételte a Batthyányhoz intézett kérdést: hogyha nincsen minisztérium kinevezve, „nem tartja-e szükségesnek, hogy a ház neki segédkezet nyújtson politikájának realisatioja végett”. Deák látva Kossuth makacsságát, a távollévő Batthyány iránti szolidaritásból – és miniszteri tapasztalataira hivatkozva – ismét felszólalt. Nem ellenzi – mondotta –, hogy a miniszterelnököt megkérdezzék. De a helyzetről a következő a véleménye: „Ha a nyújtandó segílyt úgy érti a ház, hogy mindenfelé biztosokat küldeni határoz, hova a haza megmentésére az elnök biztosokat küldeni határoz, hova a haza megmentésére az elnök kívánja, annak érti hasznát; de hogy legyen mellette minél előbb 8 miniszter, annak hasznát éppen e veszélyes körülmények között nem értem, ben[n] voltam én is azon körben, s tudom, hogy veszélyes körülmények közt nincs nehezebb, terhesebb és zsibbasztóbb, mint 8 embertől körözve lenni, kik gyakran nem értenek egyet. Ha a miniszterelnök erélyességét meg akarjuk zsibbasztani, egyik mód tanácsot adni mellette, melynek felette nem áll, hanem melynek többsége akadályozza az ő tehetségét.” Most szükség van az erélyességre, s ha az egy személyben összpontosul, hetek alatt többet érhet el, mintha mellette vannak a miniszterek. Meg kell kérdezni a miniszterelnököt, de nem hiszi, hogy azt óhajtáná, hogy mellette legyenek a javasolt miniszterek. Sokkal több hatalma van a miniszterelnöknek – mondotta Deák, és erre példát is hozott – amíg a miniszterek kinevezve nincsenek. „Én óhajtánám, hogy neveztesenek ki, – folytatta – de hogy mi rendeljük meg, hogy a designált miniszterek foglalják el helyeiket, azon designált miniszterek, kikről bizonyos nem vagyok, hogy politicájuk összevágó lesz-e, s nem fogják-e zsibbasztani a miniszterelnök erélyességét.”

¹⁰⁰ Közlöny 1848. szept. 24.; Deák beszédei II. köt. 311. p.

gét.”¹⁰¹ Deák csak a fentiek elhangzása után – miközben az egyik jegyzőt elküldték, hogy tudja meg Batthyány véleményét – tarthatta meg beszámolóját eredménytelen bécsi küldetésükről.¹⁰² Ezt követően folytatódott a szőlődézsma eltörléséről az előző napon már elkezdett vita, amikor Deák hosszú beszédben értelmezte az 1848:9. tc-et és elemezte a helyzetet.¹⁰³

Szeptember 24-én Deák még egy fontos kérdésben foglalt állást, olyan ügyben, amelynek előzményei visszanyúltak minisztersége idejére. Az eset közvetlen előtörténete, hogy Batthyány szeptember 23-án megküldte Pázmándy házelnöknek a nádor levelét, s mellékleteként annak a királyi levélnek a másolatát, amely sürgette a magyar minisztérium válaszát az osztrák kormány augusztus 31-én megküldött államiratára, a Staatschriftra. (A nádor egyébként ezen a napon távozott Bécsbe.) Szeptember 23-án délután a képviselők zárt ülésben tárgyaltak a kérdésről, majd másnap reggel a nyilvános ülésen – miután Kossuth bejelentette, hogy toborzoutra indul az Alföldre – megkezdődött a vita az államiratról, pontosabban a miniszterelnöki levél értelmezéséről. Elsőként Madarász László nyilatkozott, aki kijelentette: az államiratról az országgyűlés egyrészt azért nem tárgyalhat, mert az nem magyarul íródott, másrészt mert nem felel meg az 1848:3. tc-nek, mivel nincsen ellenjegyezve. Így mint érvénytelen félre kell tenni, vagy mint magániratot, azon az úton, amelyen érkezett, visszaküldeni. Határozati javaslata az volt, hogy az iratot törvénytelennek és érvénytelennek kell nyilvánítani, az uralkodóval pedig közölni kell, hogy Magyarország a 3. tc-ben biztosított szabadságát megvédi, s abból egy talpatnyit sem enged. Madarász zárómondatában azt javasolta, vagy nyilatkozzanak az államirat elfogadásáról, vagy mondják ki, hogy nem akad közöttük, aki az ország szabadságát elárulná. Közvetlenül ezután Deák szólalt fel, akit érzékelhetően bosszantott a Madarász által felvetett alternatíva. Így kezdte mondanivalóját: „Annyit hallottam már azon felszólítást, hogy álljanak fel, kik a statusiratot el akarják fogadni, hogy valóban nem tudom, azt gúnynak tartsam-e ezen házra nézve, vagy csak a magas paripára fellépésnek. Úgy hiszem elég bizonyosságát adta ezen ház annak, hogy senki sem akarja a statusiratot elfogadni; és így minden ilyes felszólítás felesleges.”

Ingerült szavai után Deák éles logikával jellemezte a helyzetet. Ez a munkálat nem az országgyűléshez van intézve, – mondotta. A német minisztérium bemutatta a felségnek az államiratot, az elküldte a nádornak, és a mellékelt kéziratban a magyar minisztériumot szólította fel válaszra. A magyar minisztériumot az elmúlt napokban

¹⁰¹ Közlöny 1848. szept. 24.; Deák beszédei II. köt. 312-313. p. Kossuth két hozzászólása: KL.ÖM XII. köt. 1006-1007. p. A délutáni ülésen Kazinczy Gábor közölte Batthyány álláspontját, miszerint kész az általa szükségesnek vélt és megtett intézkedésekről beszámolni, de ha rajta kívül a ház bármely egyéb hatalmat tartana szükségesnek, úgy a reábizott hatalmat „bármikor akárkinek átadni kész”.

¹⁰² Közlöny 1848. szept. 24.; Deák beszédei II. köt. 317-319. p.

¹⁰³ Közlöny 1848. szept. 24.; Deák beszédei II. köt. 323-335. p.

a nádor arra szólította fel, hogy tudja meg, mi a ház véleménye. Ez azt jelenti, hogy nem az osztrák minisztériumnak kell válaszolni, hanem olyan határozatot hozni, amely a minisztériumra kötelező, mert ez a dolog természetes folyamata. Fejtegetését befejezve Deák így foglalta össze véleményét: „Nem tartom szükségesnek sem a kéziratra, sem a nádor kísérőlevelére felelni; mert ezúton a fejedelemtől a házhoz rendelet nem jöhet. Hanem a miniszterelnök kér határozatot, és a ház azt mondja: a kérdéseket csak a törvények korlátai között egyenlítheti ki a ministerium; következve azon szoros törvényektől elállni nem szabad, nem lehet. Tehát ezen tárgyban nem valamely a nádornak adandó feleletet, hanem egyenes határozatot kívánnék tisztán hozni, azt magában foglalót, hogy az 1848:3-ik törvény és egyéb törvények rendeletétől egy hajszálnyit sem térhetünk el, s a ministerium is ahhoz tartsa magát.”¹⁰⁴

A kérdés ezzel nem zárult le, s Deáknak ismét állást kellett foglalnia. Irányi Dániel ugyanis felolvasta azt a határozatot, amelyet az előző napi zárt ülésen Kossuth által elhangzott állásfoglalás alapján fogalmazott. Pázmándy elnök megjegyezte, hogy a minisztériumnak adandó utasítás, amelyet Deák javasolt, nem szerepel a szövegben, így azt a tervezet végére kell illeszteni. Deák azonnal reagált, s kifejtette, hogy az ismertett határozatot, mint cáfolatot nem tartja elegendőnek. Ugyanis csak bizonyos dolgokkal foglalkozik, másokkal nem, tehát úgy tűnik, mintha az utóbbiakat elfogadná. Ezzel a szöveggel a ház elismeri, hogy foglalkozott az államirattal. (A határozati javaslat a *pragmatica sanctio* osztrák értelmezését vitatta.) Deák érvelésében visszatért a már mondottakhoz: a miniszterelnök kikérte a ház véleményét, s a ház nem mondhat egyebet, hogy más „kiegyenlítést” nem lát lehetségesnek, mint az alkotmányhoz, nevezetesen az 1848:3. tc-hez való ragaszkodást. Ettől a minisztérium egy lépést sem távozhat. „Ha akarja a ház, – folytatta Deák – azt is bele teheti, hogy minden egyéb kiegyenlítésekre nézve is csak akkor bocsátkozhatik mind a ministerium, mind a ház tanácsozásba, ha minden fegyveres kényszerítő hatalom eltávolítatik, s minden ellenség a hazából kitakarítottatik.” Deák szavaira az elnök megjegyezte, hogy a határozati javaslat Kossuthnak a konferencián elhangzott állásfoglalása alapján fogalmazódott meg, – de ha a ház egyetért Deák szavaival, új határozatot kell fogalmazni. Deák ekkor kijelentette, hogy saját javaslatait szívesen visszavonja, de ha a határozat Kossuth véleményére épül, akkor abból hiányzik Kossuth azon alapeszméje, amely szerint a felelős kormány nem valami új engedmény, hanem a korábbi kormányzati forma (a *consilium*: vagyis a helytartótanács) helyett újat alkottunk. Pázmándynak pedig arra a megjegyzésére, hogy az államirat két részből áll, s a második a képviselőház állásfoglalását igényli, Deák így reagált: a ház kettőt felelhet. Egyrészt, hogy míg ellenség van az országban, semmilyen tárgyalást nem kezd; másrészt, hogy a ház csak a törvények és az alkotmány alapján tárgyalhat. Pázmándy a

¹⁰⁴Közlöny 1848. szept. 26.; Deák beszédei II. köt. 335-336. p.

kérdést és az ülést azzal zárta le, hogy kérte Deákot, miszerint a délutáni ülésen terjessze elő az általa fogalmazott határozati javaslatot.

A délután ötkor kezdődött ülésen a jegyző felolvasta Deák javaslatát, amely a fenti fejtegetésen alapult. Egyrészt leszögezte, hogy amíg a felség az ellenséget az országból el nem távolítja és a tárgyalás szabadsága helyre nem áll, a képviselőház nem tanácskozhat „a birodalom és Magyarország között létező érdektalálkozások ki-egyenlítése fölött”, másrészt a minisztériumot arra utasítja a határozat, hogy „Magyarország területi épségének, független önállóságának, polgári szabadságának s alkotmányának Őfelsége által is szentesített 1848-diki törvényeknek [...] értelmében leendő szigorú megóvását és fenntartását” következetesen tartsa szem előtt. A határozati javaslatot egyhangúlag elfogadták. Ekkor Kazinczy Gábor azzal az indítvánnyal állott elő, hogy az államirat cáfolatát is Deák Ferenc készítse el. Deák logikusan azt válaszolta, hogy az iratot a minisztériumnak küldték, annak kell megválaszólnia, s a házban senki sem képes arra felelni, mivel a szükséges adatok a minisztérium birtokában vannak. „Ha a ministerium be lesz töltve, – mondotta Deák – bizonyára fogja tudni kötelességét, s fog felelni, s feleletét a háznak is elő fogja terjeszteni; ha akkor a ministerium valamelyikünkkel parancsolni fog, bizonyára mindegyikünk, s én is e részben szívesen fogom közremunkálásomat felajánlani, annyival is inkább, mert némely dolgok, mik a kérdéses iratban említetnek, akkor történtek, mikor én is a ministerium egyik tagja voltam.”¹⁰⁵

Deáknak ez a Batthyány ügyvezető miniszterelnöksége idején elhangzott utolsó érdemi megnyilatkozása a korábbi miniszter együttműködési ígérete volt a leendő minisztérium számára. A nyilatkozat őszinteségében nem kételkedhetünk, mert Deák akart bízni a törvényesség, az alkotmány megőrzésében. Más kérdés, hogy ismerve pesszimizmusát és a szeptember 22-én kelt levélben megfogalmazott helyzetmegítélését, nem nagyon hihetett egy alkotmányos új magyar minisztérium kinevezésében.

Deák egyébként a szeptember 25-i ülésen javasolta, hogy a hűbéri viszonyokról alkotandó törvény tárgyalását ne folytassák. Számos képviselő van távol mint újoncozási vagy népfelkelési biztos, távollétükben ne döntsenek, nehogy elhamarkodottan határozzanak. Így fogalmazta a követendő eljárás alapelveit: „Határozzunk igazságosan és méltányosság szerint”. Javaslatát a ház elfogadta.¹⁰⁶ Nem tudjuk, hogy két nap múlva, a szeptember 27-én éjjel összehívott rendkívüli ülésen ott volt-e Deák a képviselőházban, s ha igen, egyetértett-e a Lamberg küldetése kapcsán született hatá-

¹⁰⁵ Közlöny 1848. szept. 24.; Deák beszédei II. köt. 337-340. p. (Csak Kónyi közli a Deák által fogalmazott határozati javaslat szövegét.)

¹⁰⁶ Közlöny 1848. szept. 27.; Deák beszédei II. köt. 341-342. p.; Deák a képviselők előtt bizakodásának adott hangot, kijelentve: „meglehet, néhány nap alatt – s adja Isten, hogy úgy legyen – körülményeink jobb fordulatot veendének”, s higgadtan lehet majd tárgyalni.

rozattal. Legközelebbi szerepléséről a Lamberg-gyilkosság, Batthyány távozása és a Honvédelmi Bizottmányra háruló kormányzati felelősség idején, szeptember 30-áról van tudomásunk. Ezen a napon, miután az elnök a nyilvános ülésen beszámolt az előző napi ütközetről, Deák szót kért. Pázmándy elnök a képviselők együttmaradását javasolta, de egyben azt is, hogy semmiféle végzést ne hozzanak, s egyelőre semmiféle tárgy megvitatásába ne kezdjenek. (Pázmándy ezzel átsiklott Madarász Lászlónak a javaslatán, aki a Jellačić oldalán álló ezredekben szolgáló magyar tiszteket pártütőknek kívánta bélyegezni.) Deák egyetértett Pázmándy szavaival és azt hangsúlyozta, hogy akármilyen kevés képviselő is maradt a fővárosban, ne oszoljanak el, mert a miniszterelnök távollétében a tényleges hatalmat gyakorló bizottmánynak szüksége lehet a ház törvényes tekintélyére, hogy „felelőssége könnyítése végett” valamit megtanácskozzon, vagy „az ittmaradottak közül egyes tagokat ide vagy oda kíván küldeni, vagy valamire felhasználni”.¹⁰⁷ Deáknak ez a figyelmeztető tanácsa a miniszteri kormány lezárulásakor, s a bizottmányi kormányzás kezdetekor hangzott el. Személy szerint lehet, hogy nem értett egyet a bizottmány tagjainak politikai nézeteivel – Nyáry és Madarász László állandó vitapartnere volt –, de ez a nyilatkozat világossá teszi, hogy a Honvédelmi Bizottmány létét és intézkedéseit Deák támogatta, mert az adott helyzetben az alkotmány megvédésének más útját nem látta.

*

Végére érve Deák Ferenc 1848 áprilisa és októbere közötti miniszteri tevékenysége és képviselői szereplése áttekintésének, elmondhatjuk, hogy magatartása és nyilatkozatai alapján sajátos politikusi alkatot ismertünk meg. Gondolkodásában és magatartásában olyan politikust, aki nem forradalmár, de a reformok azonnali megvalósítását ígérő forradalom – korábbi politikai szerepének logikus következményeként – az ország vezetői közé emelte. Nem szívesen vállalta megbízatását, szinte az első pillanattól szeretett volna felállni a miniszteri bársonyszékből, de látva, hogy szükség van rá, hogy kötelessége kitartani elybarátai mellett, hiszen a kabinetben voltak hozzá hasonló gondolkodásúak, maradt.

A kormány tagjaként Deák tárcájának természetéből fakadóan nem tartozott azok közé, akik a társmiszterekkel folyamatosan leveleznek. Elnöki levelezése alig néhány darabot őriz, azok is a pénzügyminisztériummal közös feladatokat érintik. Deák mint miniszter – mai nyelven szólva – naponta tartott fogadóóráin a választókkal a közvetlen kapcsolatokat ápolta, amikor fogadta az instanciázókat, s igyekezett elmagyarázni az új, őket érintő törvényeket.

Az országgyűlésen Deák a ritkábban szereplő miniszterek közé tartozott, de megnyilatkozásai kétségtelenül emlékezetesek voltak. Csak akkor szólalt fel, amikor a

¹⁰⁷ Közlöny 1848. okt. 2.; Deák beszédei II. köt. 343-344. p.

napirenden lévő kérdés értelmezése vagy megoldása az ő logikáját, finom elemző-készségét és fölényes jogi műveltségét igényelte, vagy a kormány elleni támadásoknak kellett visszaverni. A képviselőházban az alakulás időszakában talán kioktatónak érezték megnyilvánulásait, ez lehet a magyarázata annak a furcsaságnak, hogy őt a legkevesebb szavazattal éppen csak beválasztották a házszabályokat kidolgozó bizottságba. Világos logikájú hozzászólásai hamarosan biztosították tekintélyét, jóllehet többnyire nem titkolta lesújtó véleményét a megyegyűléseken nevelődött politikusok szócséplésén és időnkénti, már-már az országgyűlés tekintélyét is romboló magatartása miatt. Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy nem volt olyan eset, amikor a ház érdemi kérdésben ne Deák javaslatát fogadta volna el. A szeptemberi napokban pedig – ha retorikájában nem szerepelt is a kamarilla ármányának elítélése – Deák is az alkotmány, az 1848:3. tc. védelmét követelte, s ő fogalmazta meg a javaslatot, amely kimondta, hogy amíg ellenség tartózkodik az országban, semmiféle egyezkedés nem folytatható Ausztriával.

Életrajzírója a század elején sajnálatosnak tartotta, hogy Deák tekintélyére támaszkodva, nem törekedett a parlamenti többség vezetésére, Kossuth népszerűségének ellensúlyozására.¹⁰⁸ Eltekintve most attól, hogy ez a szerep teljesen idegen volt Deáktól, megkockáztathatjuk azt, hogy a politikai viszonyok romlásával Deák – még ha néprőbűri adottságokkal rendelkezik is – nem tudta volna megakadályozni az ellenzék erősödését, amely végül Kossuthban találta meg a maga nagyformátumú vezetőjét.

Deák már a reformkorban kijelentette, hogy egy esetleges ausztriai alkotmányos átalakulás nem biztos, hogy változtat Bécs politikáján Magyarország irányában. 1848 júniusában már jól látta a minden oldalról jelentkező perfidiát, mégis maradt a helyén. Deák mind a miniszterséget, mind a képviselőséget szolgálatnak tartotta. Vállalt tisztségeiben amíg „szolgált”, a reá háruló feladatokat a legjobb tudása szerint igyekezett ellátni, a kabinet által követett politika iránt mindig lojális volt, és mindig kész a kormányt vagy egyes tagjait ért igazságtalan vagy sanda vádak visszautasítására. Politikusként is morális jelenség volt.

¹⁰⁸ Deák élete II. köt. 177. p.

DEÁK FERENC ÉS AZ IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM SZERVEZÉSE

1. Deák Pozsonyban: a miniszteri megbízatás

A sógorához írott levelek tanúsága szerint Deáknak voltak aggályai saját miniszterségével kapcsolatban. Vonakodásának okai közt első helyen betegségét emlegeti, majd az ország aggasztó helyzetét hozza fel, mint amely egyfelől különösen terhessé teszi a miniszteri szolgálatot, de egyben becületes politikust meg is akadályoz a visszavonulásban.¹ A minisztérium összetétele sem nyugtatja meg, hiszen a több külön elképzelést valló kiváló politikusok egyidejű jelenléte előrevetíti a kormányon belüli feszültségeket, amelyek már Pozsonyban valóban jelentkeztek is. Belejátszhatott azonban húzódozásába a képviselői állás iránti nagyobb vonzódása, de talán a kényelmes, sőt nehézkes politikusnak a szárazabb, sokszor kicsinyes hivatali munka iránti idegenkedése is.

Deák mégsem maradhatott ki az első felelős minisztérium tagjai közül, szerepvállalásával mindenki számolt, neve mindenfajta személyi elképzelésben szerepelt. Meltán, hiszen része volt magának a felelős kormány gondolatának elfogadtatásában, sőt – bár e gondolattal nem állott egyedül és nem elsőként pendítette meg – egyenesen az ő nevéhez szokás fűzni a miniszteri felelősség liberális eszméjének jogszabályi, méghozzá büntetőjogi jellegű megfogalmazását.² De reformkori politikai szerepe miatt is várták részvételét az első felelős kormányban. Batthyány maga szintén ragaszkodott személyéhez. Későbbi titkára, Tóth Lőrinc szerint „Batthyány Lajos addig nem is fogott minisztériuma alakításához, míg őt meg nem kérdezé [...]. S bár hivatalt viselni nem szeretett, Batthyánnak, barátjának kérésére az ország kívánságára [...] elfogadta a tárcát”.³

Az is természetes, hogy éppen igazságügyi miniszterként kívánták látni, bár – mint majd később is történik – felmerült belügyminiszteri kinevezése is. A döntésben nemcsak a belügyi tárca élére kívánczók nagyobb száma játszott szerepet. Elsősorban kiváló jogi felkészültségét, a kodifikációs munkák és országgyűlési viták so-

¹ Deák levele Tarányi Józsefhez. 1848. április 30. In: Kónyi Manó: Deák Ferencz beszédei. 2. köt. 1842-1861. 2. bőv. kiad. Budapest, 1903. (A továbbiakban: Deák Ferencz beszédei 2. köt.) 232. p.

² Sarlós Béla: Deák és Vukovics. Két igazságügy-miniszter. Budapest, 1970. 18-19. p. A miniszteri felelősség büntetőjogi megfogalmazásának előzményeire: Szabad György: A kormány felelősségének kérdése. In: Uő. (szerk.): A magyar országgyűlés 1848/49-ben. Budapest, 1998.

³ Deák Ferencz beszédei 2. köt. 205. p. és Tóth Lőrinc: Deák Ferencz. In: Csengery Antal: Magyar szónokok és statusférjak (Politikai jellemrajzok). Pest, 1851. 44. p.

rán tanúsított és elismert képességeit kívánták hasznosítani. A jogszerűséghez ragaszkodó, de közismerten méltányos magatartását is tekintetbe vették, tehát a közvélemény jelöltje volt épp erre a posztra. Ezt a várakozást fejezik ki Tóth Lőrinc pártossal telt szavai: „s lett igazságügy-miniszter, megtestesülése az igazságnak”. Áldor Imre szerint Pestre érkezésekor a már miniszter Deákot majd olyan transzparenszettel fogadják, amely megfordította a Máttyás királyra vonatkozó mondást: Született Deák, van ismét igazság.⁴

Miniszterjelöltként egyelőre nem volt érdemes a még meg sem kapott tárca *szervezésével* foglalkozni, s Deák érveire is másutt volt szükség; egyelőre rá kellett venni az udvart a felelős minisztériumról szóló törvényjavaslat szentesítésére.⁵ De már ekkor foglalkoznia kellett minisztériuma majdani *feladataival*. Az országgyűlés munkája során több olyan kérdést is érintett, amely hosszabb tárgyalást, mélyebb megfontolást igényelt, mint amilyenre a forradalmi napok és hetek alkalmat adtak. Deák törekedett arra, hogy a jogszabályok alkotásánál lehetőleg elkerüljék azokat a hiányokat ill. hibákat, amelyeket a rögtönzések, valamint az átalakulás sikere érdekében szükségszerűen vállalt politikai alkuk okoztak. Az elvek rögzítése mellett a részletes jogszabályok kimunkálását a minisztériumra és a következő, népképviselői országgyűlésre kívánta hagyni. Ez egyben ígéretet jelentett a kodifikációs munkálatok megkezdésére, új alapra helyezésére, és meghatározta a felállítandó miniszteri hivatala szervezetét is. Ahogy az ősiség vitájában kifejtette: „Ekkorig nem szeretém, hogy a kormány initiálgasson, mert a kormány nem volt nemzeti; ha azonban a kormány ezentúl nemzeti s felelős lesz, az ő feladata codex civilist készíteni[...]. Codexekkel föllépni szent kötelessége lesz az új kormánynak”.⁶ Deák valóban a kodifikációt tekintette majdani hivatalnokoskodása egyik fő feladatának, sőt valószínűleg ez – az ország jövőbeni jogéletének jellegét meghatározó – izgalmas szakmai feladat lehetett a miniszterség elvállalásának egyik vonzó tényezője.

Mindemellett Deák megtette az első lépéseket minisztériuma megszervezése érdekében is. Minthogy neki elsősorban politikai feladatai voltak, a hétköznapi adminisztrációt, a hivatal egészségének ellenőrzését, munkájának összefogását jó kezekben kívánta tudni. Ghyczy Kálmán nádori ítélőmestert ítélte alkalmasnak, aki tisztje révén ugyan ekkor már a régi kormány emberének számított, ám politikai pályája reformellenzéki oldalon kezdődött, és sikerült a liberális politikusokkal jó személyes

⁴Belügyminiszterségéről szóló hírek a sajtóban: Kéry Gyula: A magyar szabadságharc története napi-krónikákban. (1848.) Budapest, 1899. 186. p., Deák a közvélemény jelöltjeként: Asbóth János: Irodalmi és politikai arcképek. Budapest, 1876. 57. p. Tóth Lőrinc: im. 44. p., Áldor Imre (szerk.): Deák Ferencz élete. Emlékkönyv. 2. kiad. Budapest, é. n. 161-162. p.

⁵Deák levele sógorához, Tarányi Józsefhez, 1848. március 28. Deák Ferencz beszédei 2. köt. 206. p.

⁶Deák beszéde az ősiség eltörlése ügyében. 1848. március 19. Deák Ferencz beszédei 2. köt. 208-209. p.

kapcsolatait megőrizni. Ghyczy így emlékszik vissza: „A pozsonyi országgyűlés végső napjaiban szólított meg Deák Ferenc az igazságügyi államtitkárság elfogadására, mondván, hogy Kossuth is föl akar szólítani a pénzügyminiszterséginek az elvállalására, de ő meg akarta előzni. Én a kettő közül szívesebben csatlakoztam Deákhhoz, mint Kossuthhoz.”⁷

Batthyány április 2-án terjesztette fel kormány tagjait megerősítésre, akik április 7-én kapták meg a kinevezést. A Pozsonyban tartózkodó miniszterek 11-én tették le a hivatali esküt, s – az ügyeknek a régi kormányzásoktól történő átvételével – megkezdődhetett az új kormány szervezése.

*

Ha kifejezetten Deák szervezőmunkáját kívánjuk rekonstruálni, számos nehézségbe ütközünk. Először is saját tevékenységét nagymértékben meghatározták Batthyáynak és a kormány egészének vonatkozó határozatai. Másodsorban a Deák saját miniszteri iratanyagát őrző levéltári állag sovány és hiányos. Ez ugyan a minisztérium más osztályainak (főként az államtitkári osztály) irataival, azután István nádor levéltára és esetleg a többi minisztérium anyagaival, valamint egyes kortársaknak írott levelekkel valamelyest bővíthető, de mint látszik, a hivatala szervezésére vonatkozó iratanyag nem nagy, és szétszórtan található.⁸

A Deákra vonatkozó irodalom nagy része szintén kevésbé igazít el. A minisztérium szervezéséről életírói sem igen emlékeztek meg. A múlt századiak inkább ünnepi megemlékezések, mint értékelő munkák. Az egykorú emlékirók, közeli munkatársak, ekkori és későbbi barátok Deák miniszteri tevékenységéből inkább a politikai szereplést, a jogszabályalkotás előkészítését, illetve a volt jobbágyok panaszainak és folyamódásainak fogadását említik. Titkára, Tóth Lőrinc – mindössze három oldalon⁹ –, és Csengery is a kormánypolitikust állítja középpontba; országgyűlési szerepléséről, nem pedig szervezői munkájáról ír. Csengery kéziratok jegyzetei is csak a jogszereplést védő, a szenvedély helyett a logikával érvelő parlamenti politikust állítják elé.¹⁰ Nedeczky István hasonló képet rajzolva, Deák egész miniszterségét 5-6 ol-

⁷ Ghyczy Kálmán visszaemlékezései igazságügyminiszteri államtitkársága idejéről. Deák Ferenc beszédei 2. köt. 314. p. Ghyczy élvezte annyira a liberálisok bizalmát, hogy az alkotmányos átalakulást rögzítő törvények kidolgozásában is jelentős szerepet adtak neki, igaz, ez tisztéből is adódott. Uo. 234. p.

⁸ Magyar Országos Levéltár. Az 1848-1849-i minisztérium levéltára. (H szekció.) Igazságügyi Minisztérium. (A továbbiakban: MOL IM) Elnöki iratok (H 65.), Álladalmi titkári (H 67.), Vegyes iratok (H 74.), Regnicolaris Levéltár, István nádor levéltára. Miniszteriális iratok (N 31).

⁹ Tóth Lőrinc im. 44-46. p.

¹⁰ Csengery Antal: Deák Ferenc emlékezete In.: Uő: Deák Ferenc. Történetírók és a történetírás. 2. kiad. Budapest, 1884. (Csengery Antal összegyűjtött munkái 3.), Csengery Antal: Vegyes anyagok,

dalon foglalja össze, viszont ő örökítette meg az első ülés emlékét. Áldor Imre Deák országgyűlési szerepével, valamint a kialakuló válság elsimítására tett törekvéseivel foglalkozik. Ezek nyomán értékelté újabban Deák tevékenységét Király Béla is, aki új elemként a jobbjárfelszabadtást szabályozó törvényjavaslatot Deák egyik fő művének nevezte, ezen kívül a sajtóvétségeket megítélő esküdtszéki rendeletét emelte ki.¹¹

A legtöbb szervezési kérdést viszont röviden érintette az említett témák mellett Ferenczi Zoltán, aki a kérdést a kor színvonalán és a rendelkezésére álló források mellett sokban máig használható módon dolgozta fel.¹² Sarlós Béla ismét csak a jogszabályalkotó tevékenységet helyezte előtérbe, bár – igaz hivatkozások nélkül – a személyzet összeállításával, az ügyek átvételével, és a hatásköri rendeletére támaszkodva, a minisztérium hivatalának tagoltságával is foglalkozott.¹³

Az egyes minisztériumok szervezéséről is legtöbbet azok a munkák tártak fel, amelyek – immár a levéltári források széleskörű felhasználása mellett – a kormány egészének tevékenységével foglalkoztak. Ember Győző az első felelős minisztérium levéltárának ismertetésekor természetesen leírta a hivatali szervezetet és a minisztériumok hatáskörét. Urbán Aladár az összminisztérium szervező munkájának alapos bemutatásán, elemzésén túl több helyen is kitért az egyes minisztériumok problémáira, F. Kiss Erzsébet pedig részletekbe menő intézménytörténetet adott.¹⁴ Dolgozatunk inkább csak kiegészítheti – főként a személyi politika vonatkozásában – eredményeiket.

jegyzetek Deák Ferenczről (1832/36., 1840., 1843., 1848., 1861., 1861/67., síremlék.) Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár Fol. Hung. 1661.

¹¹ Nedeczky István: Deák. A képviseleti alkotmány megalapítása. Budapest, 1876. 259-265., különösen 260-261. p., Pulszky Ferencz: Deák Ferencz. Jellemrajz. Budapest, 1876. 45. p., Törs Kálmán (szerk.): Deák Ferencz emlékezete. Budapest, 1876., Király Béla: Deák Ferenc. Budapest, 1993. 113-124. p., Lásd még Asbóth János és Áldor Imre (159-169. p.) idézett műveit, valamint Wlassics Gyula: Deák Ferencz. Budapest, é. n. (Magyar könyvtár.) 663-664. p., és Uő.: Deák Ferencz. 2. kiad. Budapest, 1923. 68-69. p.

¹² Ferenczi Zoltán: Deák élete 2. köt. Budapest, 1904. Minisztersége: 99-184. p.; szervezési kérdések: 100-104. p.

¹³ Sarlós 57-59. p.

¹⁴ Ember Győző: Az 1848/49-i minisztérium levéltára. Budapest, 1950. 181-201. p., Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest, 1986. 240-293. p., Fábiánné Kiss Erzsébet: Az 1848-1849-es magyar minisztériumok. Budapest, 1987.

2. A kormány szintű szervezés

2. 1. Az ügyek átvétele

Az első feladat volt az ügyek átvétele a régi feudális kormányzésekétől. Az 1848:III. tc. szerint ugyanis „Mindazon tárgyakban, melyek eddig [a régi kormányzések] köréhez tartoztak, [...] Ófelsége a végrehajtó hatalmat ezentúl kizárólag csak a magyar ministerium által fogja gyakorolni.” E törvény végrehajtását célozta az első kormányülésen született, a kancellária felszámolását elrendelő határozat. Eszerint az érdemleges tanácskozásokot meg kellett szüntetni, az iratok és az ügyek „a ministerium elnökéhez további tárgyalatás végett tétessenek át”, kivéve a kegyelmezési ügyeket, melyek „végrehajtás végett az igazságügy ministeriumhoz intéztessenek.”

A kancelláriához hasonlóan a helytartótanács és kamara is utasítást kapott, hogy minden hivatalnok a kezén lévő iratokról és ügyek állásáról lajstromot készítsen.¹⁵ Itt a bíraskodást is végző, és a börtönököt is fenntartó törvényhatóságok ellenőrzése mellett az úrbéri ügyek átvétele volt az igazságügyi miniszter elé tartozó egyik fontos ügycsoport. Az úrbéri panaszok, viták ugyanis – a rendek minden tiltakozása ellenére – a '48 előtti rendszerben idehaza legmagasabb szinten nem bírósági, hanem közigazgatási úton intéztettek; a helytartótanács tette fel az ügyeket a bécsi magyar királyi udvari kancelláriának.

A kormány az április 15-i minisztertanácson kiadott proklamációval jelentette be az ügyek átvételét, a régi hivatalok azonban még a hó végéig kísérleteztek azzal, hogy működésüket meghosszabbítsák. A kancellária április 15-én tartotta utolsó ülését, amelyen magát feloszlottnak nyilvánította, az utolsó napokban vezető Szógyény László alkancellárt azonban a nádor csak július 1-jén helyezte nyugállományba. A kancellária személyzetének Bécsben kellett maradnia, hogy a király személye mellett Bécsben székelő miniszter hivatalát belőlük kialakítsák. Ez az Igazságügyi Minisztérium szempontjából azért fontos, mert Deák hivatala majd hozzájuk lesz köteles elküldeni azokat az ügyeket, amelyek a királyi elhatározás körébe tartoztak, s tőlük kellett megkapnia az ilyen rendeleteket is végrehajtás céljából. Szógyényt Esterházy felkérte, hogy az ő minisztériumi személyzetének összeállításában segédkezzen. Szógyény a kancelláriától maradt ügyek átadása kapcsán felmerülő problémákat összefoglalva tudakozódott a minisztériumnál aziránt is, hogy ki fogja vinni a kancellária hiteleshelyi és bírói tevékenységéből adódó ügyeket? Elképzelhető volt ugyanis, hogy

¹⁵ Fábiánné Kiss Erzsébet: Az 1848-1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Budapest, 1989. (A továbbiakban: Min. tan. jvk.) 19-20. p., vö. Kossuth Lajos 1848/49-ben. II. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. 1848. április – szeptember. (S. a. r. Sinkovics István) Budapest, 1957. Kossuth Lajos Összes Munkái XII. (A továbbiakban: KLÖM XII.) 29. p., Urbán 241. p.

a király személye körüli minisztérium, de jó részük jellege miatt az is, hogy az igazságügyi tárca elé kerüljenek.¹⁶

2. 2. Az összminisztérium szervező munkája

Az első budapesti kormányülésen, április 15-én a kormány megkezdte a minisztériumi osztályok, tehát a szakminisztériumok szervezését. „Szükséges lévén az al státus titkárok mielőbbi kinevezése [...], az igazságügyihez [kineveztetik] Ghyczy Kálmán.” Április 16-án a határőrvidéki szabad községeket felszólították, hogy a minisztériumhoz követeket küldjenek, akik viszonyaikról és kívánságaikról a minisztériumot felvilágosítsák.¹⁷

Az április 17-i ülésen határoztak a minisztériumok szervezetéről. Úgy döntöttek, hogy az elnöki, tehát miniszteri hivatal egy vagy több elnöki titkárból és fogalmazóból, a minisztérium személyzete pedig az álladalmi titkárból s a szükségekhez képest megkívántató fogalmazókból áll; az egyes osztályokat első tanácsosi minőségben igazgatók vezetik, és alattuk álló további tanácsnokok, titkárok és fogalmazók alkotják. A segédhivatalok megszervezését teljesen az illető miniszterekre bízta. Meghatározták a fizetéseket is, a miniszterekét évi 12 000, az államtitkárokat 6000 pengőforintban, költségtérítés nélkül. A többi hivatalnok rendes fizetésén felül napi és úti-költségre is számíthatott kiküldetés esetén. Az osztályigazgatók 3500, a tanácsosok 2500, az osztálytitkárok 1200, a fogalmazók 800, a gyakornokok 400 ft-ot kaptak. Az irodaigazgatóknak 1200, a jegyzőknek és írnokoknak 500, a miniszterek elnöki titkárának 2000 ft járt.¹⁸

A hivatalok szervezésében fontos esemény volt, hogy a korábbi kormányzések személyi állományának sorsáról is határoztak. „... eddigi fizetésüket, még ha kevesebb évpénzzel ellátott újabb ministeri hivatalokra alkalmaztatnának is, megtartják”, sőt annak fejében, hogy továbbra is kapják fizetésüket, cserébe szolgálatra rendelkezhetőek akkor is, ha a rendes hivatali személyzetén felül volna szükség rájuk valamelyik miniszter hivatalában. Ugyanezen az ülésen rendezték a pecsétek ügyét is: a nádor által aláírt kormányrendeleteket megerősítették a „a status pecsétével, melynek őre az igazság-minister”, az egyes miniszterek pedig saját rendeleteiket saját hivataluk pecsétjével adták ki. Végül ugyanezen az ülésen a csempészeti ügyekben ítélő bíraskodást is az igazságügyi miniszterhez utasították.¹⁹

¹⁶ Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai I. 1836-1848. dec. 2. Budapest, 1903. 82-83. p. és Függelék XIX-XX. sz., Fábiánné Kiss Erzsébet 49-50. és 53. p.

¹⁷ 1848. ápr. 15: Min. tan. jkvk. 21-22. p., ápr. 16.: Uo.

¹⁸ Min. tan. jkvk. 26-27. p., Mindezeket az intézkedéseket ismerteti Urbán 241-242. p. is.

¹⁹ Min. tan. jkvk. 27. p.

A hivatalszervezet kiépítését kormány szinten az április 19-i minisztertanács folytatta, amely a kinevezési rendről döntött. Eszerint az államtitkárokat az összminisztérium, tehát a kormány egésze, a titoknoki vagy annál magasabb hivatalokra történő jelölést az egyes szakminiszterek terjesztik a nádor elé, s csak a titoknoki rang alatti hivatalnokokat nevezi ki maga a miniszter. Április 22-én a miniszterek helyettesítésének rendjéről döntöttek. Eszerint az álladalmi titkárok viszik tovább az ügyeket a miniszter távollétében, előterjesztéseiket ideiglenesen az a másik miniszter írja alá vagy ellenjegyzi, akire a miniszter vagy a minisztertanács az aláírást bízta.²⁰

A hatáskör tisztázásában fontos lépésnek bizonyult a „külügyminisztérium” tevékenységi körének megállapítása. A király elé tartozó ügyeket ezentúl elvileg egyenesen a Bécsben székelő miniszterhez kellett volna címezniük a törvényhatóságoknak. Deákék azonban nem menekültek meg az efféle folyamodványok intézésének gondjaitól, de legalább ezekkel gyorsan végeztek: az álladalmi titkári állagban található számos ilyen (nemességi, címadományozási) iratra rutinszerűen vezették rá, hogy az átvett folyamodványt egyszerűen átküldték az illetékes Esterházy Pál herceg hivatalához.²¹

Mindezeket, a kormány egésze által elhatározott lépéseket Deák tevékeny közreműködésével tette a minisztertanács. Batthyánynak és a kormány egészének vonatkozó határozatainak sokban meghatározták a miniszter szervező tevékenységét. Így a szervezeti rend alapelemei, a fizetések, a tisztviselői ranglétra és besorolási rend lényegében készen állott.

3. A szervezőmunka Deák minisztériumában

3. 1. A hatáskör megállapítása

Az említett keretek és feltételek közt láthatott Deák saját minisztériuma megszervezéséhez. Ebben az első lépést, mint láttuk, Ghyczy alkalmazásával tette. A fenti kormányrendeletek meghatározták, hogy mely ügyek tartoznak Deák minisztériumához. Közelebbi meghatározást, hatásköri leírást május 5-ről, 349. sz. alatt keltezett körlevelében maga a felálló minisztérium adott ki, nem annyira belső szabályzatként, inkább a közvélemény tájékoztatására.²²

A körlevél szerint „*az igazságügyi miniszter felügyel az egész polgári törvénykezésre, ideértve a szentszéki, bányászati s váltóbíróságokat is. Felügyel a büntető törvénykezésre, börtönökre,*

²⁰ 1848. ápr. 19: Min. tan. jkvk. 29-30., és Urbán 243. p. Ápr. 22.: Min. tan. jkvk. 33. p.

²¹ Ugyanekkor. Min. tan. jkvk. 34. p. A Bécsbe Esterháznak továbbított folyamodványok stb.: MOL (H 67.) IM. Álladalmi titkári. 1848. 1. kútfő. 3., 17., 21., 36., 37. stb.

²² MOL (H 67.) IM Álladalmi titk. 1848. 5. kútfő 1., Ember im. 181-183. p.

közvádlókra s esküdtszékekre, az ügyvédi kar viszonyaira, s a hiteleshelyekre. Ugyanazért minden ezekre vonatkozó jelentések s folyamodások az igazságügyi miniszterhez intézendők. A királyi fiscussal [...] csak annyiban leendő érintkezésben, [...] amennyiben törvény szerint némely büntető perekben a királyi fiscust illeti, mint közvádlót a felperesség. S e végre külön egyének fognak, mint országos közvádlók kijelenteni, s azoknak hivatalos eljárására az igazságügyi minister ügyelend fel.”

A körlevél kiadója különösen szükségesnek és fontosnak tekintette azoknak az ügyeknek a felsorolását és elkülönítését, amelyek vonatkozásában a régi kormányzói rendszerhez képest változások állottak be. Ilyennek minősült a fentiek szerint a kamara és a jogügyigazgatóság által ellenőrzött bányászati bírászkodás és a közvádlói (ügyészi) feladatkör. A kegyelem útján a király elé viendő – kancelláriától öröklött – ügyek a Bécsben székelő magyar miniszter elé kerültek.

A meghozott törvények és az említett rendeletek értelmében Deák az eddig – régóta sérelmezett módon – a helytartótanács egy osztálya által, tehát közigazgatási, kormányzói úton intézett úrbéri ügyeket bírói útra utasította. Mivel azonban épp az eddigi gyakorlat, továbbá a Kancellária korábbi bírói funkciói miatt megszokott dolog volt, hogy a panaszosok a bíróságok helyett e kormányzói keresték fel, Deák nem akarta, hogy a változások, illetve a folyamodók tájékozatlansága miatt hátrány érje őket. Ezért a panaszkodóknak továbbra is nyitva hagyta a minisztérium ajtaját, mintegy átvette a korábbi kormányzói ágenseknek a mai ügyfélszolgálathoz hasonlítható feladatait. Az *„úrbéri perek az 1848:X. tc. szerint a megyei törvényszékektől ezentúl a királyi táblára lévén felviendők, [...] mint hogy azonban az igazságügyi miniszterének köréhez tartozik e részben is az igazság gyors és rendes kiszolgáltatására felügyelni, minden olyan folyamodások, melyek valamely úrbéri perek helytelen késleltetését illetik, vagy törvénytábla útnak elmulasztásából származott panaszokat tárgyalnak, az igazság miniszteréhez adandók.”*

A körlevél felsorolta a kancelláriától öröklött feladatokat: így a csődületi határnapoknak, valamint az okiratok megsemmisítésének kihirdetését, a korengedmények, a protestánsoknál a házassági akadályok alóli felmentések és a „honpolgároknak idegenekkel jogviszonyának” ügyeit, valamint az ún politikai bírászkodást, amely nem a mai értelemben értendő, hanem a kancellária által gyakorolt bírói tevékenységet jelentette (sommás visszahelyeztetési perekben fellebviteli bírászkodás, törvénykezési formahibákkal szemben benyújtott folyamodások, bírói parancsok és delegációk, bírói zár iránti kérdések).

Az említett módon és a vázolt logikával a volt kormányzói feladatokból fakadt a rendkívül nagyvonalúan alakított panaszfelvételi tevékenység. Igen egyszerű formában állapította meg a rendelet a levelezés módját, s ez összefüggött azzal a nyitottsággal, amellyel Deák a minisztérium működését elképzelte; minden módon könnyíteni akarta a folyamodók (többnyire egyszerű emberek) gondjait. A leveleket személyesen is be lehetett adni a minisztérium iktató hivatalában, a budai országházban a délelőtti órákban, vagy Tóth Lőrinc miniszteri titkár hivatali szobá-

jában, az István főherceg szállóban Pesten. Emellett Deák reggelente két órán keresztül, Ghyczy államtitkár egész délelőtt maga fogadta azokat, akik személyesen kívántak beszélni vele. A panaszok jelentős része úrbéri természetű volt, tehát a volt jobbágyságok és a földesurak viszállyaiból keletkeztek.

Deák túl azon, hogy a különböző korábbi kormányzésekétől, szervektől átvett ügyeket körvonalazta, további feladatot is megjelölt. A kodifikációs munka vállalására annak idején ígéretet tett az országgyűlésnek is. *„Az igazságügyi miniszter készítené a büntető és polgári ítélőszékeknek, a törvénykezési eljárásnak, s az ügyvédi karnak rendezését illető törvényjavaslatokat és a büntető, polgári és bányatörvénykönyvek javaslatát. Ezen munkában a minisztérium rendes személyzetén kívül fognak alkalmaztatni más evégre külön felszólítandó s díjazandó szakértő egyének is, de ezen felül szívesen fogadja az igazságügyi miniszter minden honpolgárnak célszerű közremunkálását. Ugyanazért aki a mondott tárgyak valamelyikére nézve akár az egész tárgyat kimerítő, akár annak valamelyik részét felvilágosító, jól kidolgozott javaslatot akar benyújtani, azt a miniszter teljes készséggel fogadandja.”*

A kodifikációs tervek szükségessé tették külön törvényelőkészítési osztály létrehozását. A törvényhozási munka ilyen szakmai szempontú előkészítése újnak számított; korábban a kormány nem nagyon lépett fel kész törvényjavaslatokkal, az országgyűlési proppozíciók csak röviden jelölték meg a tanácskozások tárgyait. A felvilágosult abszolutizmus elmúltával inkább a rendek oldaláról készültek javaslatok, amelyek mellett azonban a rendi partikularitás okozta szavazatszóródás miatt nem alakulhatott többség. Volt azonban olyan eset is, hogy az udvar aknamunkája következtében gyakran a többséget kapott javaslatok sem emelkedhettek törvénné. Most viszont a felelős kormányzati rendszer szorosabb kapcsolatot létesített a kormány és a törvényhozási többség között, s Deák arra készült, hogy a modern parlamentarizmus szokásrendje szerint a többség által vélhetően elfogadható javaslatokat terjesszen az országgyűlés elé.

A minisztériumra kiemelt feladatok vártak. Horváth Mihály az egész kormány reformfeladatai közül többségében olyanokat emelt ki, amelyek a belügy- vagy éppen az igazságügy tárcájára tartoztak: a polgári jogegyenlőségen alapuló büntető törvénykönyv, polgári törvénykönyv készítését, a tulajdonlás polgári viszonyai feltételének tekinthető telekkönyv behozatalát, a börtönviszonyok javítását.²³

Még az ügyeknek a kamarától való átvétele keretében történt, hogy Kossuth április 19-én felszólította Deákot a csempészeti ügyeket megítélő bíróságok felállítására. *„Miután több csempészkedési esetek megvizsgálása és elítélése jelenleg a kir. kamara előtt függőben van, [...] van szerencsém Önt felszólítani, hogy a csempészkedés felett ítélő bíróságokat mielőbb állítsa fel, a bűnvizsgálati irományok átvétele iránt pedig, melyek a k[irályi] kamaránál évégett már rendbe vannak szedve, kellőleg intéz-*

²³ Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848. és 1849-ben. I. (2. kiad.) Pest, 1871. 26. p.

kedni szíveskedjék.” Az Igazságügyi Minisztérium rendeletet készített „a sócsempészet büntetése iránt”, amelyet Deák maga javított, júniusban pedig valóban megjött az első sürgetés a telekkönyvek bevezetése és kidolgozása iránt.²⁴

3. 2. A szervezet kialakítása

A minisztérium első ülését Budán, a kamara korábbi, Mátyás templom melletti épületében tartották. Az ülés Deákra jellemző kedélyes, családi hangulatát Nedeczky örökítette meg. „Baráti, familiáris lényének vonásairól tesz bizonyosságot minisztériumának alakítása is.” A kamarelnöki széket Ghyczy Kálmánnak hagyta, maga oldalt ült, szemben vele Szalay László és Tóth Lőrinc, mellette Irányi Dániel. Deák bemelegítésképpen, mintegy hangulati felkészítésként elmondta, hogy a régi kormányrendszerben melyik helyen ki ült. Ezután osztotta ki tárcája belső tisztségeit: „Kálmán téged a miniszter jobb kezévé teszek, Lácit a fejévé a codificatiónak; Lenci neked adom az úrbért a kárpótlással együtt, a többin osztozzatok magatok.”²⁵

Úgy tűnik tehát, hogy Deák a feladatok körvonalazása mellett először az elvégzésükhöz szükséges személyeket válogatta össze, a feladatok megosztását, tehát a szervezeti kérdéseket azonban – a leglényegesebbeket magának, és közvetlen munkatársainak kiemelve – rájuk bízta. A fontosabb posztokra Deáknak már április 17-én – tehát aznap, amikor a kormány a szervezeti kérdéseket tárgyalta – voltak jelöltjei. Sarlós Béla (mindenfajta hivatkozás nélkül ugyan) e napra már 41 főt tüntet fel 26 érdemi ügyintézővel a még csak alakuló minisztériumban, noha a kinevezési rendről, mint láttuk, csak április 19-én döntött a kormány. Ghyczyt, akinek kinevezését április 17-én tárgyalták, miként ismeretes még Pozsonyban kérte fel Deák. A többi hivatalnok személyére Deák 22-én tett előterjesztést, s a nádor titkári tisztig lemenően április 24-én nevezte ki a tisztviselőket, akik még aznap le is tették az esküt.²⁶ E napon a közvélemény még csak a miniszteri titkár személyéről tudott: „A miniszterium hivatalai még nincsenek ugyan rendesen alakítva, azonban ideiglenes fősegéde már mindenkinek van. [...] az igazságügy-miniszternél: Tóth Lőrincz.”²⁷ Április 26-án kapott kinevezést az iktató, kiadó, díjazó hivatal és az irattár vezetésére Óry (Kralicz) Ist-

²⁴A csempészeti bíraskodásra: KLÖM XII. 45. p., a telekkönyvek ügyére: uo. 258. p.

²⁵Nedeczky im. 260-261. p., Idézi Körmöczy Katalin is : Deák Ferenc életútja. In: Uő: „A mi megmarad, fordítsa jó czélokra”. Deák Ferenc hagyatéka. Budapest, 1992. 72. p.

²⁶A kinevezésekre: Sarlós im. 58. p., Az előterjesztés és kinevezés: MOL Regnicolaris Levéltár. István nádor levéltára. Miniszteri iratok (N 31.) 1848:906. sz., Urbán 249. p., Fábiánné Kiss Erzsébet 1987. 386. p.

²⁷Kéry Gyula: A magyar szabadságharc története napi-krónikákban. (1848.) Budapest, 1899. 268. p. (Ápr. 22-ről.)

ván. A kinevezések május elején léptek hatályba, Ghyczy legalábbis – Deáknak hozzá írt levele szerint – május 1-től húzta fizetését.²⁸ A kinevezésekről a közvélemény a Pesti Hírlapból, május 7-én értesült. A néhány hetes szervezőmunka eredményeképpen május elejétől a minisztérium 23-26 fővel már folyamatosan működött.

A szervezet alakulását két időmetszet közt érdemes szemügyre venni; az egyik május eleje, az első nagyobb kinevezési hullám utáni napok, a másik június dereka, amikor több személyi és szerkezeti módosulás után a véglegesnek bizonyult állapotok kiépültek. A hivatalnokok pontos létszámát nehéz megállapítani, ugyanis már a működés megkezdése előtt változások történtek a személyzeti listán. Kraynik Imre titkár – bár az április 22-i listán szerepel – már május 1-jén a közlekedési tárca állományába került, viszont Anderkó György, akit Kossuth – nemzetiségi és vallási méltányosságból – még Eötvösnek ajánlgatott, május 3-án mégis Deáktól kapott fogalmazói kinevezést. Május 6-án Hadzsics János az eredeti osztályfőnöki helyett tanácsosi besorolást kapott, de helyét végül nem foglalta el. Egyelőre az induláskor megállapított állások mindegyikét sem töltötte be a miniszter; ugyanis fenn akarta tartani annak lehetőségét, hogy további olyan személyt hívjon hivatalába, akit ő nagyon szeretett volna megnyerni, de akinek végleges válaszát várta. Így pl. Bezerédj Istvánnak Deák április 23-án így írt: „köteles vagyok előre Téged arról is értesíteni, hogy miszerint én csak rövid ideig [...] maradhatok valószínűleg a ministeriumban [...]. Téged, ki nem csekély részben személyemhez is kötöttem elhatározásodat, nem tehetlek ki előleges figyelmeztetés nélkül annak: hogy most néhány hétre belépve, az én lelépésemmel, ha oly utódom leend, ki nálad kedves nem volna, ismét kilépj, s így mostani helyzetedből és némileg a politikai életből is ki sodrassál. [...] egy helyet válaszodig nyitva hagyok számodra.”²⁹

Az első tanácsülés fenti leírása, illetve Ghyczy Kálmán emlékiratai révén tudjuk, hogy mennyiben foglalkozott maga Deák a szervezési kérdésekkel és az érdemi ügyintézással. Ezen az ülésen osztotta ki a területeket: Szalayra a kodifikációt, Tóth Lőrincre az úrbéri és kárpótlási ügyeket, Ghyczyre, a miniszter „jobbkezére” a minisztérium egészének működtetését bízta. Tekintettel arra, hogy Tóth a titkára volt, Szalayhoz pedig régi elvbarátság fűzte, ez egyben kijelölte azoknak a kérdéseknek a

²⁸Deák kinevező levele Ghyczynek. Ghyczy Kálmán emlékiratának gépelt másolata. MTA Kézirattár Ms 4856/79. 114. sz. alatt. 87. p., és Ghyczy Kálmán személyes okmányok és működésére vonatkozó írások Ms 4853/1. 95. A kinevezéseket F. Kiss Erzsébet április 24-re keltezi, a hivatalok személyzetének felsorolásakor a felterjesztés napját, április 22-t egyben a megerősítés napjának is tekinti, az egyes kinevezések hatálybalépését május 3-ban adja meg.

²⁹Deák Bezerédj Istvánnak. 1848. ápr. 23. Tolna Megyei Levéltár. Bezerédj család iratai. Bezerédj Istvánhoz írott levelek. 1848. (A levelet Molnár András a jelen kötetben kiadásra kerülő források összegyűjtése során bocsátotta rendelkezésemre, amit neki, és Cserna Annának, a szekszárdi levéltár munkatársának ezúton is köszönök.)

körét, amelyekkel személyesen is kívánt foglalkozni. A többi ügyek felosztását már munkatársaira hagyta.

Ennek megfelelően alakult a szervezet is: a miniszteri (elnöki) iroda Tóth Lőrinc titkárral és egy fogalmazósegéddel a kinevezések révén folyt bele a minisztérium elvi irányításába, emellett pedig a miniszteri döntést igénylő fontos ügyeket, illetve olyan tárgyakat vett fel, amelyek a törvényelőkészítéssel függték össze. Deák ugyanis a kodifikációban is döntő részt szánt saját irodájának, amelynek szorosán együtt kellett volna működnie a kifejezetten e célra létrehívott osztállyal.

Munkatársai közt e tekintetben olyan munkamegosztás körvonalazódott, hogy a törvénykönyvek szövegezése, a polgári jogviszonyok megteremtését célzó törvényhozás előkészítése a Szalay vezette kodifikációs osztály elé tartozott volna, míg az úrbéri viszonyok felszámolásával és az eltörölt úrbéri szolgáltatások után a földesuraknak járó kárpótlással összefüggő ügyek és törvényjavaslatok szakértője Tóth Lőrinc lett. Az utóbbi – egyébként sürgetőbb, mert politikai feszültségeket hordozó – tevékenységet segítette, hogy a félfogadást maga Deák és Tóth Lőrinc végezték, így személyesen szembesülhettek a felmerülő problémákkal.

A minisztérium kevésbé izgalmas, adminisztratív feladatain Ghyczy irányítása mellett „osztottak” Deák fogalmazása szerint a munkatársak. E célra három osztályt alakítottak. E rendszer kiépülését tükrözik az államtitkár visszaemlékezésének szavai: „A pozsonyi országgyűlés elvégeztével csakhamar lementem Pestre államtitkári hivatalom átvétele végett. Ezzel azután igen el voltam foglalva, mert a törvényhozási teendőket Deák maga vitte ugyan Szalay Lászlóval, a kinevezések iránt elnöki titkárral, Tóth Lőrincel intézkedett, a minisztérium többi teendőit mind magam kezeltem. Három osztályunk volt, kettő a polgári ügyekkel foglalkozott, egy az úrbéri és büntetőkkal. Mindegyiknek munkáját én vizsgáltam fölül, s a rendeleteket aláírás végett már letisztázva küldöttem Deákhöz.”³⁰

A minisztérium ezek szerint az első időmetszetben, május elején a következő osztályokra tagolódott:

1. az elnöki, azaz miniszteri osztály, (egy titkárral és egy fogalmazósegéddel.)
2. Ghyczy Kálmán álladalmi titkári osztálya, Kendelényi Ferenc titkárral Náray Károly fogalmazóval és Nagy József segédfogalmazóval. Az osztály egyrészt áttekintette, ellenőrizte a minisztérium többi osztályainak működését, a szervezésbe a kinevezésekre történő javaslatokkal folyt be.
3. A polgári törvénykezési osztály felügyelte a polgári igazságszolgáltatást.
4. A politikai bíraskodási osztálynak nem politikai ügyekkel, hanem a kancelláriától öröklött bírói és igazságügyi igazgatási feladatokkal kellett volna foglalkoznia.

³⁰ Ghyczy Kálmán visszaemlékezései igazságügyminiszteri államtitkársága idejéről. Deák Ferenc beszédei 2. köt. 314. p.

5. A büntető törvénykezési és úrbéri osztálynak kellett ügyelnie a címében említettek kivül a felállítandó esküdtszékekre, a kinevezendő közvádlokra és a börtönviszonyokra is.

6. A törvénykönyvkészítési osztály.

7. Az iktató, kiadó és díjazó részleg, valamint az irattár egyetlen egységes segédhivatal keretében működött Óry (Králicz) István igazgatása alatt.

A minisztérium szervezésének viszonyaira érdekes fényt vet Ghyczy visszaemlékezése, mely szerint a szervezési munkához Lonovics érsek küldött május 8-án segítségképpen egy francia sematizmust. „Ez szolgált útmutatónak az igazságügyi minisztérium személyzetének s felosztásának tervezésénél – olyannyira gyakorlatlanok voltak akkor a ministeri kormányrendszer kezelésében és ismeretében.”³¹

Még a tavasz folyamán további szervezés következtében bővült a személyzet, részben a meglévő, még betöltetlen helyekre történt kinevezésekkel. Társaiénál pár nappal később, április 25-én történt Korponay Ágoston fogalmazó kinevezése, még később Peláthy Gáboré. A személyzet növekedése miatt Deáknak intézkednie kellett az újonnan fel- illetve átvett hivatalnokok, ill. alkalmazottak díjazásának utalványozásáról, mert a Pénzügyminisztérium nem tudta követni a létszám bővülést, illetve a szervezeti változásokat. Így Peláthy Gábor fogalmazó pl. nem kapott fizetést, mert a május eleji személyzeti listán még nem szerepelt a neve, s június 19-én Deáknak kellett ügyében a Pénzügyminisztériumnál eljárni, hogy fizetését május 4-től kezdődő időre visszamenőleg kiutalják. Hasonlóan járt Lunkányi Károly is, neki május 31-től járt volna fizetés, de június 10-én külön el kellett járni az ügyében.³²

Az üres helyek betöltése mellett, mindjárt az első hetekben, kieső embereket is pótolni kellett. A horvát Kussevich Szvetozár fogalmazó nem foglalta el helyét, és május 28-án írt levelében ezt a horvát tartománygyűlés valamint Magyarország közti feszült viszonyal indokolta.³³

A törvényelőkészítési osztályt érintették a legkomolyabb változások. A megkezdett ügyintézés során, illetve a kodifikációs munkálatok megindulásával adódtak olyan újabb feladatok, amelyek további szervezési tevékenységet igényeltek. Így pl. Deák a váltótörvényekben és a váltótörvénykezési gyakorlatban mutatkozó hiányok kijavítására szeretett volna az országgyűlésre törvényjavaslatot készíteni. Ezért már május 6-án felszólította a váltótörvényszékeket, hogy ezirányú nézeteiket közöljék a minisztériummal. A munkálatok elvégzésére szükségesnek vélte, hogy Zsoldos Ignácot felmentse a váltótörvényszéki ülnökség alól, s „a ministerium codificationalis

³¹ Ghyczy Kálmán emlékiratának gépelt másolata. MTA Kézirattár Ms 4856/79. 118. sz. alatt. 89. p. A sematizmust Ghyczy már nem találta, csak Lonovics kísérő levelét. A történetet idézi Urbán is: 248-249. p.

³² MOL IM Elnöki (H 65.) 1848:904. sz. jún. 19., és Álladalmi titk. (H 67.) 1848. 1. kútfő 95.

³³ MOL IM Álladalmi titk. (H 67.) 1848. 1. kútfő 72.

osztályára utasítsa, hol a váltótörvények átnézésével foglalkozzon.”³⁴ Később azonban Zsoldost nem találjuk a személyzeti listákon.

A május 30-i minisztertanács rendelkezése szerint a határőrvidékiek polgári peres ügyeire nézve rendezés szükséges „ugyan ezért fel kívánván őket [t. i. a határőrvidékieket] „mind a katonai, mind a polgári rendből” szóllítani, hogy mindezen tárgyak felől javaslatokat készítsenek, [...] ezen felül javasoljanak egy-két alkalmas egyént, kik mint tanácsosok, az igazságügyi ministeriumnak törvénykészítési osztályában 2500 pft fizetéssel foglaljanak helyet, s a beküldendő javaslatokból és más segédesszközökből kimerítő törvényjavaslatot készítsenek.”³⁵ Végül azonban e helyeket sem sikerült betölteni.

Ugyanakkor ezt az osztály érte a legnagyobb veszteség is: innen távozott Szalay László a kormánynak a frankfurti német parlamenthez küldött követi posztjára, miután május 14-én e feladatra kinevezést kapott. Mivel Irányi, az osztály titkára már ekkor – talán éppen a Szalay távozásával kialakuló új helyzetet érzékelve – belevetette magát a politikába, így az osztály munkája egyre inkább akadozott. Ghyczy államtitkár – egyben a hitelintézet szabályain dolgozó bizottságnak is elnöke – írta róla: „Irányi Dániel jegyzőnk volt, de nem sokat foglalkozott velünk, a pesti mozgalmakkal lévén elfoglalva, amelyekben tevékeny részt vett.”³⁶ A gondokat látva kerülhetett sor a gyérült személyzetű osztályon Szalay rokonának, Békei Istvánnak a kinevezésére június 15-én.

Tervek születtek azonban az új feladatokat ellátni hivatott további részleg felállítására is. Még az április 26-án tartott minisztertanács határozott úgy – Ferenczi szerint Deák kezdeményezésére – hogy túl a méltányos személyzeti politikán, mely szerint a központi kormányban illő számban fognak különböző nemzetiségűeket, köztük horvátokat is alkalmazni, „a belügy és igazságministeri munkakörben külön horvát osztály állíttassék”, mely „kizárólag horvát honpolgárokból fog állni”.³⁷ Az osztály felállítása szervezetileg megtörtént, legalábbis a pénzügyminisztérium államtitkára, Duschek június 11-én írt szavai erre utalnak: „a horvát, dalmát s tótországi osztályban [...] egy titoknoki állomás 1500 pft-tal, mint még betöltendő fordul elő.” A külön egység felállítását nem csak a horvátokkal szembeni méltányosság diktálta. Ismeretes, hogy Horvátország jogi viszonyai némiképp eltértek a magyar jogrendszer-től, a horvát osztály tehát már csak ebből a szempontból is indokolt lett volna. Szer-

³⁴ MOL IM Elnöki (H 65.) 1848. 95. sz.

³⁵ Kivonat a május 30. ministeri tanácsülés jegyzőkönyvéből Jászay Pál által. MOL IM Álladalmi titk. (H 67.) 1848. 1. kútfő. 84.

³⁶ Ghyczy Kálmán emlékiratának gépelt másolata. MTA Kézirattár Ms 4856/79. 89. p. 120. sz. alatt.

³⁷ A horvát osztály felállítására: Horváth Mihály im. 25. p. Ferenczi 2. köt. 102. p., Fábiánné Kiss Erzsébet 1987. 387-388. p. Pesti Hírlap 1848. ápr. 29., Irányi Dániel – Charles-Louis Chassin: A magyar forradalom politikai története 1847-1849. I. A háború előtt. Budapest, 1989. 220. p.

vezése azonban a kezdeteknél elakadt, és Ghyczy ősszel csak az üres állásokról tudott beszámolni.³⁸

A többi osztályban is volt létszám bővítés. Fizetés nélküli gyakornokok kinevezésére is sor került, a munka mennyiségének növekedésével pedig június 6-án volt kormányzéki hivatalnokokat vett fel Deák a segédhivatalba a feladatok ellátására. Amikor június 7-én a nádor a miniszter javaslatára Láng Károlyt és Popovics Simont (utóbbi korábban a közalapítványi adminisztrációban dolgozott) nevezte ki titoknokká, Duschek Ferenc pénzügyminisztériumi államtitkár – előbb említett, június 11-i levelében – felvilágosítást kért az illetők osztályba sorolását illetően. Az eset mutatja az alakulóban lévő szervezet képlékenységét.

Deák június 19-én kelt válaszában jelzi a szervezeti változást, amely az ügyviteli gyakorlat folyamán kialakult: „az igazságügyi ministerium politikai bíraskodási és polgári törvénykezési osztályai a munkák könnyebb s célszerűbb felosztása tekintetéből összeolvadván, innét támadt a május 1-én közlött személyzetjegyzékkel ellentétben állani látszó azon közlemény, miszerint Lang Károly és Popovics Simon újabban kinevezett titoknokok mindegyikének fizetése 1200 forinttal tétetett ki, holott a május 1-ői jegyzékben csupán egy [...] titoknoki állás említettett 1200 forinttal, a polgári törvénykezési osztálybeli titknokság pedig 1500 forinttal. Ennek folytán pótlólag értesítetik a pénzügyi ministerium, hogy Lang Károly titoknok a polgári törvénykezési osztályhoz sorolotván 1500 ft-nyi fizetésben, Popovics Simon pedig a politikai bíraskodási osztályban 1200 ft-nyi fizetésbe léptetendő.”³⁹

Nagyjából június derekára állt be tehát a többé-kevésbé végleges *személyi* állapot, mert az újabban létesített állásokat nem sikerült betölteni. Egyben – az imént leírtak értelmében – rögzült az eredetihez képest módosított, de tovább egyelőre nem változó *szervezeti* állapot, mivel az újonnan tervbe vett részlegek később mégsem álltak fel. Nyárra már 62 főre bővült az állomány, bár ebből a nyár folyamán többen kiesnek. Vitéz Ignác, akit júniusban soroztak be az állományba számfeletti fogalmazónak, utóbb a Hadügyminisztérium elnöki iroda iktatójának neveztetett ki.⁴⁰

*

A június közepi létszám és szervezet tükröződik a június második feléből való személyzeti kimutatásban, amely a következő két megkeresésre is születhetett. „Az új rendszer behozatalával a régi kormányzések [...] feloszolván, a nagyközönség részletesen nincs felvilágosítva: hogy mely és minő tárgyak kezeltenek a különböző

³⁸Duschek átirata: MOL IM Elnöki (H 65.) 1848:903., Fábiánné Kiss Erzsébet 1987. 388. p.

³⁹A fizetésstelen gyakornokok kinevezése, főként a volt kormányzések hasonló helyzetű dolgozóiból: MOL IM Álladalmi titk. (H 67.) 1848. 1. kútfő. 10., 20., Régi tisztviselők jún. 6-i kinevezése a segédhivatalba: Uo. 103., Lang és Popovics kinevezése: MOL IM Elnöki (H 65.) 1848:690. és 691. Besorolásuk problémája (Deák válasza Duschek megkeresésével együtt) Uo. (H 65.) 1848:903.

⁴⁰MOL IM Álladalmi titk. (H 67.) 1848. 1. kútfő 103. és 294.

ministeri osztályhivatalok által, s évégett a statistikai hivatal már több ízben megkérdezett. Hogy tehát a közönséget hitelesen és a ministeri tárcákra nézve együtt utasíthassuk, [...] méltóztassék intézkedni, hogy a statistikai hivatal a következő pontokra lehető sietséggel feleletet nyerhessen: 1. Az igazságügyi ministerium hány és minő osztályokat foglal magába? 2. Mindenik külön és részletesen minő tárgyakkal foglalkodik? 3. Kikből áll az osztály személyzete? 4. Ügykezelésre nézve van-e valami utasítás, melyet a közönségnek is ahhozi alkalmazás miatt tudnia kell? 5. minő fizetést húznak az illető tisztviselők? Kelt Budán, 1848. évi június 21-én. Fényes Elek⁴¹

A minisztérium július 14-i, 2713/848. számon iktatott válasza szerint egyetlen közérdekű működési szabályzata a május eleji hatásköri leírás. „... a ministeriumom részéről kívánt statisztikai adatokat ./ alatti jegyzékbe egybefoglalván, oly kijelentés mellett küldöm meg, hogy az ügykezelésre nézve oly utasítás, melyet a közönségnek is ahhozi alkalmazás végett tudnia kell, nincs egyéb azon hirdetményénél, melyet még múlt hó 5-én 349-ik szám alatt közhírré tettem”. A csatolt jegyzék ismerteti az osztályokat, személyzetüket fizetésükkkel és felsorolja „foglaltosságaikat”.⁴²

Ugyanezt a jegyzéket használhatták Kossuth június 17-i megkeresésére is, aki a költségvetés elkészítéséhez kérte a tárca teljes személyzetének és költségvetésének – tehát nemcsak a minisztériuménak, hanem úgyszintén a bíróságokénak – kimutatását.⁴³

A következőkben ismertetendő végleges szervezet tehát részben a bővült feladatkör, részben a módosult személyi feltételek függvényében alakult. Az osztályok „foglaltosságai” a fenti július 14-i 2713/848. számú lista alapján júniusban a következőképpen néztek ki.

Az *álladalmi titkári osztály* feladata „a hivatalos levelek, kérelmek és személyes folyamodványok átvétele, tárgyának az illető osztályokhoz áttétele, kinevezési előterjesztések, felügyelés egyes osztályokra.” Személyzetében változás nem volt.

A *büntető törvénykezési s úrbéri osztály* foglaltossága „felügyelés az egész büntető törvénykezésre, esküdtszékekre [Deák rendelete nyomán már alakulnak a sajtóvétségeket megítélő esküdtszékek], börtönökre és közvádlokra. Felügyelés az úrbéri törvénykezésre.” Az osztályt Bónis Samu vezette, mellette Beöthy Lajos tanácsnok, Farkas Ágoston titkár, két fogalmazó (Lunkányi Károly és Anderkó György) valamint egy fogalmazósegéd (Vecsey Károly) és két tiszteletbeli fogalmazó dolgozott. Az osztályon, sőt az irattárban is külön kezelték az úrbéri és külön a büntető ügyeket, de a személyzet nem vált ketté. Ha elindult is esetleg ilyen – egyébként mind Ember Győző, mind pedig Fábiánné által cáfolt – változás, tehát az osztály kettéválása, a nyár eleji jegyzékekben természetesen nem szerepelt.

⁴¹ MOL IM Álladalmi titk. (H 67.) 1848. 5. kútfő. 3. tétel.

⁴² Uo.

⁴³ MOL IM Álladalmi. titk. (H 67.) 1848. 41. kútfő 1. tétel.

Az eredetileg tervezett osztályszerkezet úgy módosult, hogy a *politikai bíráskodási és polgári törvénykezési osztályok*at összevonták és azonos feladatkörrel területi alapon osztották meg őket. Az új I. számú polgári és politikai törvénykezési osztály a dunai, a II. a tiszai törvényhatóságok ügyeit intézte. Feladatuk „felügyelés az egész polgári törvénykezésre, ideértve a szentszéki, bányászati és váltótörvényszéki bíróságokat is. Felügyelés a hiteles helyekre, az ügyvédi kar viszonyaira. Korengedmények, a házassági akadályoktól felmentések, rövid útu visszahelyeztetési bíráskodás, törvénykezési formahibák miatti folyamodások elintézése, eddig az udvari kancellária által kiadott bírói parancsok, a törvényszabta esetekben bírói delegációk, bírói zár iránti kérdések.” A dunai osztályt Dubraviczky Simon vezette, alája Kiss Lajos tanácsnok, Pap Antal és Popovics Szilárd (Simon) titoknok, Kiss Jakab és Korponay Ágoston fogalmazók, Löw János fogalmazósegéd, és Vitéz Ignác besorozott volt kancelláriai írnok volt beosztva. A tiszai osztály személyzetét Nagy Károly vezetése mellett Láng Károly titoknok, Báthor Géza és Peláthy Gábor fogalmazók, valamint Végh Lajos fogalmazósegéd alkotta.

A törvényhozás előkészítését Deák magának és a *törvénykönyvkészítési osztálynak* tartotta fenn. Itt dolgozott Szalay vezetése alatt Irányi Dániel titkár és Székely József fogalmazó, majd június közepétől Békei István. A törvényelőkészítési osztály működésével komoly gondok voltak. A bővítésre épp ennél az osztálynál lett volna különösen szükség, mert egyfelől Deák, mint láttuk, a polgári átalakulás által felvetett problémák miatt, ígéretéhez híven, számos nagy kodifikációs feladatnak gyürkőzött neki. Másfelől viszont ezt a kis létszámú osztályt érte a legnagyobb személyi veszteség. „Mennyi lesz a haszon, mit hazánkra Frankfurtban eszközölni tudtok, az csak Isten kezében van; de sok legyen az, hogy csak némileg is pótolhassa a hátramaradást, mit távolléted okoz, mely miatt nem fogom bevihetni a jövő országgyűlésre a büntető törvényeket s eljárást, nincs ember, kire a munkát bízni akarnám, s ezt elvállalná; jobb embereink amúgy is szerfelett elfoglalvák; pedig nagy bajnak tartom, ha a codex éppen jelen körülményeink között elmarad.” – írja Deák a Frankfurtba távozó Szalay Lászlónak.⁴⁴

Szalay kiválásával a nagyobb munkák – elsősorban a büntető törvénykezés reformja – tehát leálltak, a felvetődő egyéb törvényelőkészítési feladatok (közte a váltótörvények megigazítása) érdekében azonban Deák még gondoskodott a személyi fejlesztésről. Valójában persze Szalay távozása, a politikai ügyek és az úrbéri kérdés előtérbe kerülése miatt az osztály nyáron már nem működött. Irányi politikai aktivitása, majd a maga és a hivatala számos tagjának egyéb elfoglaltságai, országgyűlési szereplése miatt Deák kénytelen volt teljesen lemondani a kodifikációról. Ő, Ghyczy, Irányi képviselővé választották. Ghyczy a hitelbank szabályait kidolgozó bizottmány

⁴⁴ 1848. június 3. Deák Ferencz beszédei 2. köt. 237-238. p.

elnöke, Irányi annak titkára, majd az országgyűlés jegyzője lett, és részt vett a radikális csoportosulás politikai tevékenységében.

Így amikor Bethlen János gróf kérte az országgyűlés olyan tartalmú elhatározását, hogy addig el nem oszlik, míg az erdélyi és magyar jogrendszer összehangolásáról nem intézkedett, Deák július 11-én, tehát már az országgyűlés elején így válaszolt: „új codexek készítése pedig ezen cyclusnak nem lehet főadata; míg ez meg nem történhetik, ők is, mi is megmaradhatunk eddigi állapotban.”⁴⁵

Az igazgatóját és titkárát vesztett osztály működésének ezzel gyakorlatilag vége szakadt, egyik fogalmazója hamarosan a táborba távozott, a megmaradt egy fogalmazót átsorolták az úrbéri osztályba.

Mint láttuk, Duschek pénzügyi államtitkár említett megkeresése alapján úgy tűnhet, hogy a *horvát-, dalmát- és tótországi osztály* felállítása szervezeti, költségvetési szempontból megtörtént június 11-re, a részleg azonban nem működött, állásai végül betöltetlenül maradtak, mint ahogy az ugyancsak tervezett erdélyi osztály sem jött létre.

Az *erdélyi osztályra* éppen a kodifikáció elmaradása miatt is szükség lett volna, mert továbbra is fennállt a terület törvénykezésében tapasztalható különbség a magyar igazságszolgáltatáshoz képest. Deák az országgyűlésben – bár érzékeltette, hogy teljeskörű rendezés egyelőre nem lehetséges – egyrészt ígérte az erdélyiekkel való tanácskozást e tárgyban, másrészt ígéretet tett arra is, hogy amit az adott viszonyok megengednek, az nem fog halasztást szenvedni. „Mi várjuk minden órán azon küldöttséget [az erdélyi unió-bizottságot], [...] hogy vele értekezessünk. Hogy a ház addig el nem oszlik, míg a dologban ami történhetik, megtörténik, kétségtelen. De minden félreértés eltávoztatása tekintetéből előre kijelentem, hogy ezen cyclus alatt minden meg nem történhetik. Az erdélyországi magánjogi törvények és az erdélyi törvénykezés [...], annyira eltérnek a magyarországitól, hogy azokat a magyarországiakba áttenni nem lenne célszerű; de azért sem lehet, mert a magunkéit is ki akarjuk dobni az ablakon.”⁴⁶

Deák valóban cselekedett is, felkészült a várható feladatokra. Szacsvey Zsigmondnak, az erdélyi udvari kancelláriai előadónak írja: „Az erdélyi törvénykezési dolgokról, miután az unió iránt a törvény már szentesítve van, haladék nélkül kell intézkednünk.” Őt és Horváth Istvánt konzultációra kéri. „Nem akarok és nem is tudnék e tárgyban megkezdeni semmit Méltóságtoknak tanácsa nélkül.”⁴⁷ Deák és Wesselényi a partiumi és erdélyi perek fellebezési rendjéről is értekezni kívántak.⁴⁸

⁴⁵Deák Ferencz beszédei 2. köt. 259. p.

⁴⁶Ugyancsak Bethlen János grófnak a képviselőházban tett javaslatára július 11-én. Uo.

⁴⁷1848. július 17. Deák Ferencz emlékezete. 1822-1875. Budapest, 1890.

⁴⁸Wesselényi Miklós Deáknak. 1848. július 31. és augusztus 4. In: Br. Wesselényi Miklós levelei Deák Ferenczhez 1841-1850. I-II. (Közli Ferenczi Zoltán.) Történelmi Tár. 1904. 351. p. Az erdélyi osztály tervét Ghyczy emlékiratában őszre teszi, és az OHBhoz általa tett előterjesztést tekinti a szer-

A minisztérium szervezetét is érintő kérdés lett a nyár folyamán a minisztérium alkalmazottai által vállalt nemzetőri vagy katonai szolgálat ügye. Mint láttuk, a kodifikációs osztály megszűnésének közvetlen oka is egyik utolsó tagjának táborba indulása volt. Deák augusztus elején kérdést intézett Kossuth Lajos pénzügyminiszterhez, hogy vajon a katonáskodó tisztviselők kaphatják-e továbbra is fizetésüket. Kossuth válasza így szólt: „én is több e célra jelentkezőknek megadtam az engedelmet, oly értelemben ugyan, hogy a hon közös érdekében távozó fizetéses tisztviselők ez idő alatt is rendesen húzandják illető díjaikat, de egyszersmind utasítva lőnek általam osztályom főnökei, hogy csak oly egyéneket ereszhetnek el, kiknek egy időrei elmaradása sem észrevehető hátramaradást nem okozand a hivatalos ügyvitelben, sem emiatt anyagi tekintetben újabb terhek nem rovatnak az álladalmi kincstárra, polgári szent kötelességüknek fogván ismerni a honnmaradtaknak, amazok munkaszakmáját közösen elosztva magok között bevégezni. [...] bátor vagyok a Minister Urat is szíves bizodalommal arra kérni, hogy a harcra menetelre jelentkező hivatalnokai iránt [...] összhangzás legyen rendeleteinkben.”⁴⁹

A szervezeti kérdésekhez tartozik még, hogy az Igazságügyi Minisztériumhoz került a kincstárnak alárendelt közvádlok feletti fennhatóság. Kóczán József és Kovács István június 26-án kapott közvádloi kinevezést.⁵⁰

3. 3. A személyi kérdések

Kikből válogatható Deák a minisztérium személyi állományának összeállításánál? Jelentkezőkből nem volt hiány. Már április közepén „híre jár, hogy a karok és rendek kétharmada osztályfőnök akar lenni: A miniszterium pedig kérelmüket megtagadni vagy nem akarja, vagy nem meri.”⁵¹

Különösen Deák említett felhívása után – hogy a kodifikációhoz mindenkitől szívesen fogad észrevételt, javaslatot – erősödött Ghyczy államtitkár irodáján az olyan folyamodványok áradata, amelyekben önjelölt hivatalnokok és kodifikátorok ajánlották személyüket és képzettségüket a miniszter figyelmébe. Csak kevesen nyújtottak be ténylegesen is javaslatot, többen csak ígértek ilyet, de legtöbben beadott bizonyítványaikkal, gyakorlatukat igazoló iratokkal egyszerűen csak hivatalnoki vagy bírói állást kértek. Volt, aki öntudatosan azt kívánta, hogy őt egyenesen Deák kérje fel személy szerint javaslata benyújtására, és legalább díjazott szakértőként foglalkoz-

vezés kiindulópontjának. Ghyczy Kálmán emlékiratának gépelt másolata. MTA Kézirattár Ms 4856/79. 109. p. vö. Ghyczy Kálmán emlékirata. MTA Kézirattár Ms 4856/1. 17. p.

⁴⁹ KLÖM XII. 676-677. p. Hivatalnokok táborba szállására: Kéry Gyula im. 472. p. (Aug. 27.)

⁵⁰ Fábiánné Kiss Erzsébet 1987. 385. p.

⁵¹ Kéry Gyula im. 258. p. (Ápr. 17-ről.)

tassa. Mások viszont – talán majdani állás reményében, vagy önérzetük emelésére – fizetéstelen, vagy tiszteletbeli állásra is ajánlgatták magukat. A minisztérium a betöltött álláshelyekre hivatkozva elhárította e kérelmek teljesítését, a felkérést pedig a kodifikáció megkezdésére ígérte.⁵²

Az álláshajhászok rohama nagy nyomást gyakorolt az alakuló kormányra. Az *Életképek* május 1-jén úgy tudja, hogy „a minisztériumhoz eddig 1642 folyamodást nyújtottak be. Mind hivatalt kérnek, de egyik se mondja meg, hogy mifélett? Magyar ember [...] természetesen universal genie szokott lenni, kivált, ha még táblabírófajta. Kilenec iskola padjába befaragja a nevét, s mikor a tizedikből kimenekül, ott van, hogy mindent tud a világon, mire szüksége van. Ilyenkor aztán csak az a kérdés: cserző varga legyen-e, vagy miniszter? [...] a minisztériumnak szabad tetszésére van bízva 1642 úriemberből maireket, tanácsosokat, pénzügyi titkárokat, mérnököket, főispánokat, stb. csinálhatni.”

A hivatalok előtt már a forgalmat is akadályozó, tolongó jelentkezőket némelyik miniszter rögtönzött szakvizsgával kísérte megszünni, illetve az alkalmasakat kiválasztani közülük. „... A Marczius Tizenötödike írja: egyik miniszterünk a kérelmezőktől ügyes módon tudja magát megszabadítani. Ha jó valaki, azt a miniszter vagy titoknoka szívesen fogadja. Megkérdezi, melyik szakra kívánnak alkalmaztatni, s ha tud valami szakot megnevezni, rögtön a szomszéd szobába küldi, hol több tézisek vannak föltéve, melyekre felelniök kell. [...] az examinnadusok ilyenkor csak azt nézik, melyik ajtón lehetne legkönnyebben elszurranni.”⁵³

A '48 március előtti konzervatív kormányzattól örökölte Deák a hivatalnokok egy részét is. Alkalmazásuk mellett szólt gyakorlatuk, a szakszerű ügyintézés igénye, viszont előéletük miatt politikai szempontból aggályos lehetett magasabb posztokon való alkalmazásuk. Deák – hasonlóan a többi miniszterhez – mégis inkább közülük válogatott, mint az új ajánlkozókból. Ebben szerepet játszott a gazdasági szempont is. A megszünt kormányiszékek hivatalnokainak alkalmazásuk nélkül is – mintegy nyugdíj gyanánt – továbbra is járt a rendes fizetésük, alkalmazásuk az újabb állás díjazásától mentesítette a pénzügyi nehézségekkel küzdő magyar kormányzatot. A régi tisztviselők nyugdíjazásáról és alkalmazásáról a kormány úgy intézkedett, hogy ha vissza akarnak vonulni, az eddigi nyugdíjszabályzat szerinti nyugdíj megilleti őket. Akik viszont nem akarnak, „ott és akképpen fognának alkalmaztatni, hol és miképpen a szükség hozandja magával.”⁵⁴

⁵² Állásra ajánlkozók: MOL IM Álladalmi titk. (H 67.) 1848. 1. kútfő. 10., 19-20., 33., 41., 44., 61., 66., 68., 70-71., 74., 78., 81-83., 87., 91., 92., 118., 186., 378., 382., A folyamodó kéri, hogy Deák személyes felkérést adjon: uo. 43. Javaslat benyújtása: MOL IM Álladalmi titk. (H 67.) 1848. 51. kútfő.

⁵³ Kéry Gyula im. 285-286. p. (Máj. 1-ről, *Életképek* 19. sz.), és uo. 258. p. (Máj. 7-ről, Marczius Tizenötödike.)

⁵⁴ KLÖM XII. 85. p.

Deák pl. Vitéz Ignác volt kancelláriai írnok felvételénél nyíltan a költségkímélést jelölte meg a Pénzügyminisztériumhoz intézett átiratában. Ugyanakkor álláshiány miatt elutasította számos volt hivatalnok (pl. Markovich Antal helytartótanácsi titoknok ill. Anton Endl, azaz Végh Antal, ugyanott fizetéstelen fogalmazó gyakornok) állásfolyamodványát. Deák június eleji intézkedéseit a volt kormányzékhi hivatalnokok alkalmazásáról korábban már említettük. De még június derekára is sokan maradtak a régiek közül állás nélkül. Június 19-én „a pénzügyi minisztérium [Duschek államtitkár] a volt magyar királyi kancellária azon tiszteinek sorjegyzékét közli, kik még eddigle alkalmazást nem nyertek, felkérvén egyszersmind, hogy a jegyzékben foglaltakra a hivatalbetöltéseknél különös figyelem fordíttassék.” A jegyzék csak a kancelláriánál 31 főt tüntet fel állás nélkül.⁵⁵

A régi tisztviselők, az álláshajhászok és a költségvetési érdeket tekintő pénzügyminisztérium mellett a radikálisok vezette pesti köznép „közvéleménye” is hatalmas nyomást gyakorolt. A közvéleménynek e téren nem lehetett eleget tenni. Egyfelől határozott elvárás mutatkozott az olcsó kormányzás iránt. Bírálatok hangzottak el az állások száma miatt, sokallták pl. a miniszteri osztályfőnökök számát – az említett április 17-i újsághír legalábbis elítélő hangvételű. Másfelől azonban a régiek alkalmazásának megkérdőjelezése gyakran az állásra váró értelmiség csalódottságát tükrözi, noha az ilyen intézkedések – mint láttuk – éppen takarékosági indokkal születtek. Az olcsó megoldás tehát – a régi tisztviselők minél nagyobb részének alkalmazása – a radikálisok szemében politikai és káderpolitikai szempontból egyaránt elfogadhatatlan volt.

A minisztérium szorongatott helyzetét jellemzi Horváth Mihály: „... fel lévén a törvény által hatalmazva, az elosztatott kormányzékhi [...] helyébe lépett osztályaikban a régi hivatalnokok közül csak azokat alkalmazni, kik iránt bizodalom van, a többieket pedig nyugdíjba helyezni, a hivatalkeresők és szorgalmazók egy roppant serege ostromlá a minisztereket. Ezek, nehogy egyrészt a többség nyugalmazása által az országnak különben is üresen talált pénztárát fölösen terheljék, másrészt pedig az igazgatásban egészen tapasztalatlanok alkalmazása a kormányzatnak különben is súlyos kezdetét méginkább nehezítse, osztályaikba a régi hivatalnokok nagy részét fölvtették. Emiatt azonban a hivatalhajhászok nem csekély zajt támasztottak a fővárosban. Voltak mások is, kik a régi rendszerben kiképzett, amaz szellemétől áthatott hivatalnokoknak befolyását a dolgok új rendének alakulására veszélyesnek tartván, valamennyi régi hivatalnokot nyugdíjaztatni kívántak. S mivel ez nem történt, [...]

⁵⁵ A volt kormányzékhi hivatalnokainak alkalmazásáról: Urbán 248-249. p., Vitéz álláskérelme: MOL IM Álladalmi titk. 1848. 1. kútfő. 81. Kinevezése uo. 103., A júniusi kinevezésekről lásd a 41. jegyzetet. Duschek átirata: „Jegyzéke a volt m. kir. kancellária azon tiszteinek, kik még eddig alkalmazást nem nyertek. MOL IM Álladalmi titk. (H 67.) 1848. 1. kútfő 134.

számtalan gáncs és gyanúsítás szóratott a különben bizalomtól környezett egyik s másik miniszterre.”⁵⁶

A személyzet alkalmazását érintő bírálatok egyidejűek a minisztérium politikája elleniekkel, és a két ügy össze is kapcsolódott. Az utca tiltakozott egyes kinevezések ellen, és – Horváth Mihály szavai szerint – olykor nehéz különbséget tenni a kilengések politikai és személyes sértettségéből fakadó okai között. Horváth a zajos bírálatok okaiként a hivatalkeresők csalódottságát, és a forradalmi közhangulattal járó, a tekintélytisztet elmúltával tapasztalható betyáros viselkedést említi.

Ma már igen nehéz a személyes és a politikai indítékokat szétválasztani és arányosítani. A radikális sajtó érthető ellenérzésekkel fogadta azoknak a régi tisztviselőknek a beáramlását az alkotmányos kormányrendszer hivatalaiba, akik azelőtt az abszolutisztikus igazgatási gépezet kormányzói szerepeiben szolgáltak, és tiltakozott a régi pecsovics hivatalnokok tömeges alkalmazása ellen. Félték, hogy a régi szellemben gyakorlatot szerettek – ahogy Töltényi hírhedt könyve mondja – „veszélyesek a szabadságra”.⁵⁷ Ugyanakkor kissé túldimenzionálták az ebből származó veszélyt; az ellenforradalom elsősorban nem az ő köreiből, hanem a birodalmi bürokrácia és az udvar felől fenyegetett. A bírálók ugyanakkor nem voltak tekintettel az igazgatás érdekeire, amelyek tapasztalt hivatalnokokat tettek szükségessé. Hasonlóképpen kevéssé vették figyelembe ekkor már azt is, hogy a radikálisok jelenléte a hivatalokban politikailag megterhelő lett volna annak a kormánynak, amely még éppen önállósága kiküzdésével volt elfoglalva. A kormány a küzdelem során folyamatosan igazolni volt kénytelen képességét a konszolidált viszonyok fenntartására, miközben a dinasztia iránti lojalitás bizonygatására is rákényszerült. A bírálók azonban nem elégedtek meg sem azzal, hogy néhány radikális bekerült a hivatalokba (az igazságügyben pl. Irányi), sem azzal, hogy jobbára a reformellenzéki liberálisok kerültek a fő posztokra. Ugyanakkor, mint majd látjuk, a támadások egy része nem volt méltányos, sőt néha nemtelen hangokkal keveredett.⁵⁸

De maguknak az érintetteknek, a régi hivatalnokoknak a szerepét is nehéz megítélni. Lehetettek köztük olyanok, akik ugyan szívesen szolgáltak a felelős minisztéri-

⁵⁶ Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harczának története 1848. és 1849-ben. (2. kiadás) I. Pest, 1871. 23-24. p.

⁵⁷ A személyzeti kérdések ügyében a kormányt ért támadásokról és Töltényiről lásd még: Id. Szőgyény-Marich László im. 84. p. A régi hivatalnokokról: Hof- und Staats-handbuch des österreichischen Kaisertumes. Bollandet vor den 13. März. 1848. Wien, 1848. Kancellária: 213. és köv. p., helytartótanács: 423-425. p., kamara: 426-427. p. hétszemélyes tábla: 436. p., Töltényi Miklós: Hűtükre a megbukott Kancellaria, Helytartótanács és Kamara hivatalnokainak. Bécs, 1848.

⁵⁸ Az egész kérdéskörre: Urbán Aladár: Tíz válságos nap a Batthyány-kormány történetéből. 1848. május 10.-május 20. In: Uó.: A nagy év sodrában. Tanulmányok 1848-ról. Budapest, 1981. 104. p., továbbá Agitáció és kormányválság 1848 májusában. Uo. 214-215. p.

umban, de annak politikáját pl. bizonyos kérdésekben nem vallották magukénak, és így a válságos helyzetekben szinte szükségszerű volt a távozásuk. Ghyczy pl. az osztrák-magyar viszony kérdésében – legalábbis emlékirata szerint – az országgyűlési többség és saját minisztere álláspontjához képest is engedékenyebb elveket vallott. Így pl. terve volt felszólalni az államadósságok egy részének átvállalása mellett. Az, hogy ilyen elvekkel a birodalommal háborúba került magyar kormányt nem tudta tovább szolgálni, nem meglepő. A korábbi kormánytisztviselés sem jelent még önmagában konzervatív elkötelezettséget; tudjuk, hogy Ghyczy a reformellenzék oldaláról indult, és pályája kezdetén, az első reformországgyűlésen Dubraviczky, a Helytartótanács későbbi tagja is gyakran az ellenzékkel szavazott. Mások szívesen lettek volna a király alkotmányos minisztereinek hivatalnokai, de a királlyal szembekezdő forradalmi kormányt már nem akarták szolgálni.

Tény, hogy sok régi hivatalnok a politika fordulatai miatti zavaros helyzetben – elvei miatt, vagy sikert nem remélve – nem tartott ki mindvégig a forradalmi útra kényszerülő országgyűlés és az uralkodó szerint kétes legitimitású Országos Honvédelmi Bizottmány mellett. A kortársak azonban nem mindig ítélték olyan keményen, mint a későbbi történeti irodalom egy része. Az 1849-ben Debrecenben jelentkező Ghyczyt pl. – emlékirata szerint – szinte mindenki megértően fogadta (csak Tóth Lőrinc viselkedett hidegen, aki érthetően nem örült elődje felbukkanásának), sőt később, 1861-ben a Határozati Párt oldalán térhetett vissza a politikába.⁵⁹

Az Igazságügyi Minisztériumban az érdemi ügyintézők fele valóban régi hivatalnok volt, és számuk a segédhivataliakkal még tovább növekedett. A fontosabb beosztásokba kerültek közül Ghyczy volt nádori ítélmester, Dubraviczky, Kendelényi Ferenc, Lunkányi Károly, Beöthy Lajos, Anderko György, Kiss Lajos (?), a csak pár napig itt állományba vett Kraynik Imre, Korponay Ágoston és Pap Antal volt pl. régi hivatalnok. Januárban nem ment a kormánnyal Debrecenbe, hanem az osztrákok által megszállt Pesten maradt a segédhivatal igazgatója, Óry, s az érdemi ügyintézők közül Debrecenben tavasszal kilenc régi ember hiányzott azokon kívül, akiket a katonáskodás vagy a politika szólított el a hivataluktól. A teljes személyzet a negyedére, 14-16 főre csökkent.

A végleges állományból bírálat érte pl. Ghyczy kinevezését. A közönség „csak Ghyczy kinevezéséért neheztelt, [...] nem tudták felejteni, hogy Ghyczy 1844-ben mint ellenzéki követ csak azért buktatta meg a földhitelintézetet, merthogy a kormány magának tartotta fenn az elnök kinevezését, s mégis ugyanabban az évben maga fogadta el a kormánytól az ítélmesteri kinevezést.” Pulszky állítása szerint Ghyczyt ő maga védte meg az ifjúságtól a Kristóf téren egy tüntetés alkalmával. A forradalmi mozgalmaktól való idegenkedés mellett innen is érthetőek Ghyczynek a

⁵⁹ Ghyczy Kálmán emlékiratának gépelt másolata. MTA Kézirattár Ms 4856/79. 130. p. vö. Ghyczy Kálmán emlékirata. MTA Kézirattár Ms 4856/1. 20. p.

politikai agitációban résztvevő Irányival és Bónissal szembeni fenntartásai, valamint e szavai: „Budán a várban volt csendes lakásom megmentett legnagyobb részben azon utcai zavarok szemlélésétől is, melyek akkor Pesten napirenden voltak.”⁶⁰

Töltényi Miklós hírhedt könyve céljaként jelöli meg: „a minden oldalról elfoglalt Ministeriumnak pártatlan hivatalnoki sorozatot az illető egyének jellemvázlataival adni, minden kegyvadászatot vagy gyűlölséget félretéve. [...] Szabadelvű, a hazához hű, szakértő hivatalnokokat a bukott kormányból kiszemelni és alkalmazni, a hon szabadságára veszélyes egyéneket pedig elmellőzni fő feladata a Ministeriumnak.” – magyarázza és hozzáteszi: „Le a hazaárulókkal.” A néhol uszító hangú füzet Kendelényi Ferencet gazembernek és a kamarilla „főmatadorának” nevezi, Lunkányit pedig Kendelényi sikerületlen kreatúrájának tartja. Dubraviczkyt és Beöthyt köpenyeforgatónak tekinti, Kiss Lajost, Pap Antalt, Kraynik Imrét és Anderko Györgyöt használhatónak véli. A Igazságügyi Minisztériumból Kendelényi tartozott azok közé, akik panaszt tettek Töltényi Miklós könyve ellen. Kendelényit elutasítás fogadta, amit Thallóczy Lajos szerint kancelláriai hivatalnokoskodása alatt, Wirkner mellett hivatalból vitt országgyűlési referensi szolgálatának jellege magyaráz; e feladat viselőit a közvélemény besűgőnek tekintette.

A régi hivatalnokok alkalmazásának egyoldalú bírálata azonban félrevezető. A bírálók várakozásának megfelelően viselkedett a tisztéről Deák lemondásával betegségre hivatkozva távozó öreg Dubraviczky, az osztrák oldalon is szerepet vállalt Korponay, a Debrecenbe el nem ment, de magát igazolt Beöthy és Popovics, a másik – pozitívan értékelt – oldalról pl. a kormányt a menekülésben is követő Pap Antal és Kiss Jakab. Más esetben azonban Töltényi nem jól ítélte meg az egyes személyeket, sőt többször is alaposan melléfogott. Így pl. elment Debrecenbe a sokat szidott Kendelényi, akit Thallóczy meleg hangú emlékezése szerény, régi vágású, kötelességtudó hivatalnoknak fest le, aki bár jó kapcsolatot tartott a konzervatív kormányférfikkal, többször is tanújelét adta gerincességének. Így pl. 1849-ben elment pl. hivatalával Debrecenbe is, majd 1861-ben ismét feltűnést keltve mondott le a provizórium beálltakor, az 1860-ban kapott kancelláriai titkárságról, hogy aztán élete végéig levéltárosként dolgozzon.⁶¹ Úgyszintén kitartott a magyar kormány mellett Kendelényi „pártfogoltja”, Lunkányi Károly. Ezzel szemben már ősszel törölni kellett a személyzeti listáról az elmaradó Anderkót, akiről pedig Töltényinél a következő véleményt olvashatjuk: „Hogy valakinek származása s hite nem bélyegzi szükségképp

⁶⁰Pulszky Ferenc: Életem és korom. Budapest, 1958. I. 351. p. Bónisra: Ghyczy Kálmán visszaemlékezései igazságügyminiszteri államtitkársága idejéről. Deák Ferencz beszédei 2. köt., 314. p., Irányira vö. 38. jegyzet. Ghyczy a Dísz téren lakott.

⁶¹Thallóczy Lajos: Kendelényi Ferenc és a magyar királyi Curia régi levéltára. H. n. (1885.)

tetteit, bizonyítja ezen derék egyén becsületes magyaros jelleme.” (Nevezett a máramarosi görög katolikus püspök fia, ruszin nemzetiségű volt.)⁶²

Anélkül, hogy e kettőt azonosítani akarnánk, a közvélemény felháborodásában és Töltényi ítéletében a „haza szabadságáért” mutatott aggodalom bizony olykor nemtelen indulatokkal, kenyéririgységgel és elfogultságokkal is keveredett. Töltényi egy helyen csak annyit ír valaki jellemzése helyett: „gazdag fiú, minek eszi másnak a kenyerét?” Míg Anderkónál hangsúlyozza, hogy a vallási hovatartozás nem lehet kiindulópont a személyválasztásban, ő maga nem mulasztja el megjegyezni Kendelényiről és pártfogoltjáról – s meglehetősen útszéli stílusban –, hogy kikeresztelkedett zsidók, s hogy Lunkányi kancelláriai állását is csak Kendelényinek és közös származásuknak köszönhette.⁶³

A közvélemény elégedett volt viszont a liberális és reformer személyiségek alkalmazásával. Pulszky felsorolásában: „... Szalay lett az osztályfőnök. Tóth Lőrinc stb. mind találtak illő helyet a minisztériumban. Mindez tetszett a közönségnek.” Szalay állását Csengery is telitalálatnak érezte.⁶⁴

Sarlós Béla úgy ítélte meg, hogy Deák főbb hivatalnokait szinte kivétel nélkül a korábbi liberális reformellenzék ismert tagjai közül választotta. Ez egyben politikai tartalmú személyválasztást sugall. Valóban ilyennek lehet tekinteni Bónis Samu vagy Nagy Károly osztályigazgatói meghívását, és a radikálisokhoz sorolhatjuk a kodifikációs osztályról Irányi Dánielt. A liberális színezetet erősítette a centralista Szalay László személye – az ő esetében a politikai és személyes motívumok mellett a szakmai szempontok játszhattak döntő szerepet. A jogtudós Szalay kifejezetten a kodifikáció támogatására kapott meghívást, bár lehet, hogy a koalíciós kormány centralista elemének tett gesztus is volt ebben. A liberális párt mérsékelt derékhadához tartozott Deák titkára, Tóth Lőrinc.⁶⁵

E kinevezésekben lehetett politikai szempont, de úgy gondolom, hogy Deák személyi politikáját ugyanilyen súllyal alakították a szakmai megfontolások. Így – bár fenntartással – a mérsékelt liberálisokhoz számítható Ghyczy Kálmán is, aki az 1843/44. évi diétán a reformellenzék soraiban foglalt helyet, de a kiéleződött politikai helyzet elől saját bevallása szerint is szinte menekült a bírói funkcióba. Nádori ítélőmesterként azonban – liberális elvei dacára – lényegében a konzervatív kormánypárt oldalára sodródott. Kiválasztásánál fő szempont lehetett, hogy ítélőmesterként gyakorlatot és rálátást szerzett az igazságügyi igazgatásban, Deák pedig hasz-

⁶²Lásd Fábiánné Kiss Erzsébet személyzeti listájának adatait. Töltényi ítéletei pl. Dubraviczyre: 37. p., Kendelényire: 16. p., Lunkányira: 17. p., Anderkora: 20. p., Beöthyre, Pap Antalra és Kraynikra: 38. p.

⁶³Töltényi 16. és 17. p.

⁶⁴Pulszky: Életem és korom. 351. p.

⁶⁵Sarlós 57-58. p.

nosítani kívánta a tapasztalatait és szakértelmét. Magyarázatul szolgálhatnak Ghyczy későbbi magatartására is a bírói hivatal vállalásáról írt szavai: „... azon időben előre, de élénken érzettem, hogy az országban forradalom készül, ezt nem tartottam előnyösnek, sőt egyenesen veszélyes fiaskónak tartottam – annnyival inkább nem akartam abban részt venni, mert a liberális pártnak akkori [...] demokratikus irányát – s erőszakos fellépését nem helyeseltem, s azért jó lélekkel mondhattam ugyan, hogy egyáltalában semmi lépést nem tettem hivatalrai kinevezésemért, a nyert felszólítás folytán szívesen menekültem a bírói kör csendesnek és neutrálisnak vélt révpartjára.”⁶⁶

Hasonló mondható Dubraviczky Simon osztályigazgatói kinevezéséről, aki hajlott kora miatt nyugalmasabb, és bár kormánytól függő, de biztos anyagi támaszt jelentő állásra vágyva vállalt a régi feudális abszolutisztikus rendszerben kormányhivatalt. Dubraviczkyt csak azzal lehetett az osztályigazgatóság vállalására bírni, hogy hamarosan septemvir lesz. Ghyczy ugyanakkor a legjobbakat mondta a szakértelméről, hivatali tevékenységéről.⁶⁷

Több esetben személyes motívumokra vagy protekcióra gondolhatunk Deák személyválasztásainál. Kifejezett rokonszenvet, a szakmai és politikai mellett szempontok mellett, Szalay esetében vehetünk biztosra. Ugyanakkor mind már állásban lévő hivatalnokok, mind politikustársai megkeresték Deákot valamely rokonuk, pártfogoltjuk érdekében. Kossuth titkára, Stuller Ferenc Kossuth Gábor károlyvárosi váltótörvényszéki ülnöknek magyarországi bírói állást kért. Wesselényi hasonló levele pedig azt mutatja, hogy az állást nemcsak feladatnak fogták fel, mint Bezerédj, hanem sokan a reformellenzéki politikai múlt jutalmának is tekintették. Wesselényi pl. Perényi Zsigmond és Erdődi Sándor ügyében írt Deáknak: „kár lenne nekik alkalmazás s kitüntetés nélkül maradniuk. Múltjok, jelenök oly tiszta, mint kevés embernek. Somogyi Antal is egyike az ügyünkért régóta vívók legszilárdabbikának, amellet jó, hűséges, munkás ember.” Gyanakodhatunk, hogy Kendelényi Ferenc titkárral rokonságban állhatott az a Kendelényi József, aki azután valami okból visszavette álláskérélmét (sőt Kendelényi József mellett Kendelényi Alajos is feltűnik a kormány személyzetében). Ha Töltényi protekciót gyanított Lunkányinak Kendelényi által pártfogolt kancelláriai alkalmazásában, bizonyára ugyanígy ítélte volna meg feltűnését az igazságügyi tárca hivatalában.⁶⁸

⁶⁶ Ghyczy Kálmán emlékiratának gépelt másolata. MTA Kézirattár Ms 4856/79. 87. p.

⁶⁷ Benkó Imre: A dubraviczai Dubraviczky-család története II. Klny. a Turul 1914. I-IV. füzetéből. Budapest, 1914., Ghyczy Kálmán emlékiratának gépelt másolata. MTA Kézirattár Ms 4856/79. 102-103. p. vö. Ghyczy Kálmán emlékirata. MTA Kézirattár Ms 4856/1. 15. p.

⁶⁸ Kossuth Gáborra: KLÖM XII. 258. Vö. MOL IM Álladalmi titk. (H 67.) 1848. 1. kútfő. 85., Wesselényi pártfogást kérő levele Deáknak: 1848. ápr. 19. In: Br. Wesselény Miklós levelei Deák Ferenczhez 1841-1850. I-II. (Közli Ferenczi Zoltán.) Történelmi Tár. 1904. 339-341. p., Törvény-

Meg kell azonban említenünk a személyi politikában tapasztalható politikai és nemzetiségi méltányosságot. Említettük már, hogy Deák több nemzetiségi személyt is kinevezett vagy hívott hivatalába; az hogy, igyekeve a méltó képviseltetésükre nem járt sikerrel, nem őrajta, hanem az érintetteken múltott. Hasonlót állíthatunk a politikai ellenfelekről. Ghyczy szavait alátámasztva Irányi maga is hosszan ír a politikai harcokban vállalt saját szerepéről. Megemlékezik országgyűlési ellenzéki szerepléséről, a képviselőházi jegyzők közé választásáról. Elfoglaltságai dacára, amelyek pedig gyakorlatilag megakadályozták a hivatali munkában való tényleges részvételét, és ellenzéki magatartását nem tekintve, meghagyták állásában: „Irányi Dániel szintén a kisebbséggel együtt szavazott, noha ő is kormányhivatalnok volt. Mondjuk meg a kabinet dicséretére: annak ellenére, hogy még több ízben az ellenzékkel együtt szavazott, meghagyták tiszttségében.”⁶⁹

3. 4. A minisztérium elhelyezése

A minisztériumok elhelyezése is részben kormány szintű megbeszélés és alku tárgya volt. Az igazságügyi minisztérium első ülése a kamara épületében volt a Mátyás templom mellett, majd a minisztérium a régi országházban kapott néhány szobát, ahol szűkös körülmények közt dolgozott. Júliustól az egykori helytartótanács épületében újabb hivatali szobákat kaptak, ennek ellenére azonban szükségesnek bizonyult, hogy pl. Deák és titkára, Tóth Lőrinc saját lakásukon is tartsanak fogadóórákat. Ennek oka lehetett az is, hogy a folyamodóknak ne kelljen átkelniük a Dunán és felmenni a Várba.⁷⁰ A nyugodt munkát a város hangulata nem biztosította; Ghyczynek – budai lakásában – e szempontból szerencséje volt.

4. Az osztályok tevékenysége és ügyvitele

Az egyes osztályok feladatait, összetételét fentebb már ismertettük. Tevékenységüket illetően idézzük Ghyczyt: „Egyik osztályfőnökünk Dubraviczky Simon, volt pest-megyei alispán, igen jeles ember volt; munkájával nem sok bajom volt. A másik,

széki állásra ajánl: uo. 358. p., Kendelényi József visszavett folyamodványa: MOL IM Álladalmi titk. (H 67.) 1848. 1. kútfő 41.

⁶⁹ Irányi Dániel – Charles-Louis Chassin: A magyar forradalom politikai története 1847-1849. Budapest, 1989. Első kötet. 321., 332. p. Az olasz segély kapcsán a kormány ellen szavazott pl. Irányi Dániel és Nagy Károly is. Ugyancsak szembekerült miniszterével Irányi a népiskolai törvényjavaslat vitájában.

⁷⁰ Urbán 1986. 253-255. p., Fábiánné Kiss Erzsébet 397. p.

Nagy Károly oly correcte, mint Dubraviczky, nem sokat dolgozott ugyan, de szintén jól; az úrbéri és büntető osztály azonban gyenge volt, mert főnöke, Bónis Samu forradalmi dolgokkal lévén elfoglalva, hivatalával kevésbé foglalkozott; Beöthy Lajos titkár vitte a dolgokat.

Dolgunk, főképp a polgári osztályoknál elég volt, mert a magyar királyi udvari kancellária teendői közül a minisztériumhoz jöttek át a bírói parancsolatok, sommás visszahelyeztetési ügyek, melyek, főképp az utóbbiak, valóságos bírói funkcióval jártak.”⁷¹

4. 1. Az elnöki osztály és Deák tevékenysége

Az osztály teljesen vegyes ügyekkel foglalkozott. A fontos, miniszteri elintézést igénylő ügyek mellett Deák olykor egyéni megkeresésekre is maga intézkedett. Egyebek mellett a következő fontosabb kérdések fordultak meg előtte:

-a *folyamodók fogadása,*

-*bírói kinevezések és felmentések,* felhívás alkalmas személyek jelölésére, engedély nemzetőrnek állásra. Rendelkezés a bíróságok számára készítendő új *pecsétéről,* egyes bírák és hivatalnokok *javadalmának* utalványozásáról, táblai jegyző felesketése és felmentése a gyakorlat alól.

-*Politikai szempontból fontos ügyek,* így a pesti zavargások károsultjai panaszos ügynek kivizsgálásával késlekedő városi tisztviselő büntetése,

-kifejezetten *minisztériumi szervezési* kérdések, így minisztériumi kinevezések, javadalmak és a tárca költségvetése,

-*börtönügyek,* pl. az elítélteket hova szállítsák, hogyan fogadják.

-*Egyéni ügyek:* így pl. szabadlábra engedett vádlott költségeire lefoglalt aranygyűrűje kiadatását kéri.

-”*Hűbéri kapcsolatból folyó panaszos folyomványok*” (ezekre hivatkozik is majd a radikálisok által beterjesztett úrbéri törvényjavaslatok kapcsán) bérföldről fizetett dézsma megtagadása tárgyában. Máskor a régebbi tartozások fejében kibecsültetett zsellérek ügyében állítja le az eljárást, hogy a kivizsgálásra időt hagyjon. Másutt a földesurak panaszkodnak a paraszti túlkapások miatt, mivel kiszorították őket a legelőről a jobbágyok.

-Véleményt írt Deák az *erdélyi unió folytán előállt törvénykezési problémákról:* erdélyi kancelláriát a törvény megszüntette, ezért a pereket helyesebbnek vélte halasztani inkább, mint hogy ideiglenesen még a felosztatott erdélyi kancellária intézze, hiszen így vagy az unió ténye, vagy épp a kancellária ítélete iránt támadna kétség, bizalmatlan-

⁷¹ Ghyczy Kálmán visszaemlékezései igazságügyminiszteri államtitkársága idejéről. Deák Ferencz beszédei 2. köt. 314. p.

ság. Szerinte az országgyűlés alatt úgy is perhalasztás van, azután viszont Erdély már nem külön ország, tehát az ügy a magyar Igazságügyi Minisztériumra, illetve a létrehozandó új bíróságokra tartozik. Szintén erdélyi-partiumi vonatkozású ügy, hogy az erdélyi jobbágyok lázadásait megítélő bíróságba ülnököknek a beszédes nevű Veér Far- kas kapott kinevezést.⁷²

Deák mindemellett részt vett a kormány, és nyártól az országgyűlés ülésein is.

4. 2. A többi osztály munkája

Az álladalmi titkári osztály ügyforgalmán lehet leginkább a minisztériumnak a folyamodókkal kapcsolatos magatartását bemutatni. Lényegében ez volt a legnagyobb forgalmú, igen fontos részleg, ahol az egész minisztérium működésének összehangolása történt. Ghyczynek ugyanakkor más fontos teendői is voltak. Többször is rá került a sor a minisztertanács ülésén, ahol az államtitkárok felváltva látták el a jegyzői szerepet. Április 20-tól a hitelintézet szabályait kidolgozó bizottság elnöke volt.⁷³ Ghyczy nyártól maga is részt vett a képviselőház ülésein, ami ismét csak növelte elfoglaltságait.⁷⁴

Az alárendelt osztályok közül így csak a törvénykezést felügyelő és az úrbéri osztályok működtek folyamatosan.

Ha az átfogó kodifikációs munkálatok el is akadtak, volt néhány olyan rendelkezés, amely legalább ideiglenes jelleggel szabályozott egyes területeket. Ilyen volt az

⁷² MOL IM Elnöki (H 65.)1848:1293.(július 14.), és kinevezések az erdélyi táblához uo. 2116. sz. (aug 27.)

⁷³ Ghyczy kinevezése a hitelbank szabályait kidolgozó bizottság élére: Ghyczy Kálmán emlékiratának gépelt másolata. MTA Kézirattár Ms 4856/79. 89. p. 114. sz. alatt. Kossuth megküldi Fogarassy János ezirányú tervezetét megbírálásra, továbbá a telekkönyv kidolgozását sürgeti. Uo. 120. sz. alatt. „... a hitelbankról az én elnökségem alatt és Irányi Dániel jegyzősége alatt, több pesti kereskedő közbenjöttével készült is egy egészen kidolgozott tervezet, s átadatott Kossuthnak – mi lett belőle nem tudom.” – írja bizottsági elnökségéről. Erről újsághír: Pesti Hírlap. 1848. ápr. 21. (36. sz.) 355. p. Lásd még: KLÖM XII. 53. p., Irányi tájékoztatója a bizottság munkájáról: Pesti Hírlap. 1848. május 10. (52. sz.) vö. KLÖM XII. 124-129. p.

⁷⁴ Ghyczy országgyűlési elfoglaltságairól: egy júliusi ülésről, ahol elmondása szerint állítólag mintegy csitítani akarva kérdezi Kossuthot: „Mi lesz kérlek, ha a tárgyalások tovább is így folynak ezen képviselőházban? Erre Kossuth hozzám fordulva így felelt: Mi lesz – Convent.” Megemlékszik arról, hogy szeptember elején őt és Bónist is a horvátok békítésére alakított bizottságba választják. Ghyczy Kálmán emlékiratának gépelt másolata. MTA Kézirattár Ms 4856/79. 112. p. vö. Ghyczy Kálmán emlékirata. MTA Kézirattár Ms 4856/1. 17. p. Terve volt, hogy felszólal az államadósságok elvállalása mellett, de lebeszéltek róla. Ghyczy Kálmán emlékiratának gépelt másolata. Uo. Ms 4856/79. 119. p. és Ms 4856/1. 18. p.

áprilisban kiadott, sajtóvétségek felett ítélandó esküdtszékről szóló rendelet. A bányatörvényszékekről Kossuth és Deák közösen kiadott rendelete intézkedett, ennél már kérdésesebb a kodifikációs osztály szerepe. Kossuth a tőkeadó és a birtokátírási adók előkészítése ügyében is felkérte Deákat, hogy a betáblázás és a birtokváltások bejegyzése (telekkönyvezés) rendjének szabályozása ügyében törvényjavaslatot készítsen.⁷⁵ Újabb törvényelőkészítési feladatok is adódtak, így az ostromállapot bevezetése, illetve az úrbéri viszonyok maradványainak felszámolása kapcsán, ezek megoldásában már legalább annyira Tóth Lőrincre, mint a kodifikációs osztályra támaszkodott.⁷⁶

4. 3. Az ügyvitel

Tanácsülést úgy tűnik csak eleinte tartottak, s a dolgok elintézésébe Deák is csak az említett ügyekben folyt be. Ghyczy szerint „folyó ügyek intézésébe Deák, amennyire emlékszem csak egyszer avatkozott”. Ekkor az Andrássyak személyes – Deákhoz, illetve a szintén gömöri Nagy Károlyhoz fűződő – kapcsolatukat kihasználva kértek segítséget egy betléri jogvitájukban. Az ügyben ráadásul a három érintett osztály között véleménykülönség volt, Dubraviczky Ghyczyt, Bónis állásfoglalását Nagy Károly támogatta. Ghyczy különleges eseményképpen jegyzi fel, hogy Deák ekkor összehívta a három osztályfőnököt és közösen kísérelték meg az egységes állásfoglalást kialakítani. (Végül a feleket barátságos egységre szólították fel a peres út elkerülése érdekében.) A protekció és részrehajlás egyébként nem nagyon volt tapasztalható, vagy nem szúrt szemet. Az előbb említett eseten kívül Ghyczy nagyon őszintén egyetlen esetet említ, amikor saját lelkiismerete ellenében határozott.⁷⁷

Az írásbeli megkereséseket Ghyczy vette át. A szóban folyamodó ügyfelek viszont a minisztert vagy titkárát keresték meg, majd utólag adták le folyamodásukat Ghyczynél. Deák ügyfélfogadó tevékenységét Törs Kálmán így jellemzi: „Tömegesen zárandokoltak Deákhoz, hogy nekik igazságot szolgáltatasson. [...] Ajtaja szüntelen ostromolva volt különböző nemzetiségű egyénektől, kik mind benne, az igazságosban helyezték bizalmukat. Deák korán fogadta [...] a hozzácsődült jobbágyokat, megmagyarázta nekik az új törvények szellemét, hogy fölmenti őket a robot alól anélkül, hogy átadná nekik azt is, ami az uraké. [...] s midőn tőle visszatértek, készek

⁷⁵ A bányatörvényszékekről: 1848. június 17. (KLÖM XII. 276-279. p.), A telekkönyvkészítésre: 1848. június 18. IM vegyes. 799. (KLÖM XII. 258. p.)

⁷⁶ Deák Ferencz beszédei 2. köt. 287. p.

⁷⁷ A tanácsülésekről és valószínű hiányokról: Fábiánné Kiss Erzsébet 1987. 397. p. Ghyczy Kálmán emlékiratának gépelt másolata. MTA Kézirattár Ms 4856/79. 121. p. vö. Ghyczy Kálmán emlékirata. MTA Kézirattár Ms 4856/1. 18. p. Ghyczy lelkiismerete ellen határoz: Uo. 123. illetve 18. p.

valának volt uraik vezetése alatt vérüket is ontani a törvényekért, melyeket előbb még igazságtalanoknak tartottak.”⁷⁸

Ghyczy fölényesebben ítélte meg a hozzájuk fordulókat: „Az úrbéri viszony meglevén szüntetve, temérdek felírás és deputatio jött az ország minden részéből, panaszokkal és követelésekkel volt uraik ellen [...] sok községből. A deputatiókat Deák fogadta, hozzám csak a felírások s elintézésüket sürgető ügyvédek és népizgatók jöttek. Ez utóbbiak közt a leggyakrabban és legkövetelőbben jelentkező Táncsics volt. Sok bajom volt vele, végre meghagytam, hogy ha megint jó, nagy előzékenységgel fogadják, magam pedig őtet személyesen hazafiúságáért s tevékenységéért a nép érdekében igen megdicsértem. Célt is értem ezen eljárással, mert vele többé, ha eljött is ügyét ildomosan szorgalmazni, semmi kellemetlenségünk nem volt.”⁷⁹

A miniszter által fogadott, és az államtitkár keze alatt átfutott ügyek tömege és jellege azt mutatják, hogy a rendes igazságügyi kormányzati feladatokon kívül a '48. évi Igazságügyi Minisztérium *általános kormányzati panasziroda* szerepét tölthette be. Deák, érezve az igényt, ennek eléje is ment, ezt szolgálta a sokszor emlegetett széles nyilvánosság, nyitottság, ahogy berendezte a hivatalt. A folyamodások áradatának az is oka volt, hogy az új rendszerben még nem volt tiszta, hova is kell fordulni – a régi kormányzások udvari ágensei helyett, akik annak idején a panaszosok, „igazságkeresők” ügyeiben eljárak, a folyamodók az Igazságügyi Minisztériumot keresték meg. Ezt a tájékozatlanságot tükrözte Fényes Elek említett megkeresése is, amelyre a személyzeti lista született.⁸⁰

A folyamodások egy része valóban jogi természetű ügy, de sok van olyan is, amely más hivatalok elé tartozott volna. Nem tudjuk, ilyen volt-e a többi minisztérium forgalma, de úgy tűnik, az egyszerűbb emberek úgy tekintették, hogy az igazság ügyéért más nem is felelhet, mint Deák, tehát sok panaszkodó, „igazságkereső” ezt a minisztériumot kereste meg először. A minisztérium nem tért ki ezelől, hanem szorgalmasan fogadta a folyamodókat, részben a többi minisztériumhoz irányította őket, vagy maga tette át az iratokat az illetékeshez. Egészen megdöbbenő, hogy milyen ügyekben keresték meg Deákékat. Volt, aki pl. néptanítói állása ügyében fordult az igazságügy miniszteréhez – folyamodványát persze átküldték Eötvöshöz. Azon szegény nemzetőrök ügyében, akiket szabálytalanul korán, a vagyonosokkal együtt mozgósítottak, Deák maga írt át a miniszterelnökhöz, akinél a nemzetőrségi hadita-

⁷⁸Törs im. 86. p.

⁷⁹Ghyczy Kálmán emlékiratának gépelt másolata. MTA Kézirattár Ms 4856/79. 119. p. vö. Ghyczy Kálmán emlékirata. MTA Kézirattár Ms 4856/1. 18. p.

⁸⁰A minisztérium nyitottságára: Király Béla 124. p., Körmöczy Katalin 72. p., Ferenczi 2. köt. 103. p.

nács működött.⁸¹ Másoknak megmagyarázták a törvényeket, panaszaik kivizsgálására utasítottak.

A minisztériumban tehát jellegzetesen *népbarát magatartás* figyelhető meg. Az igazságügyi miniszter, mint láttuk, igyekezett könnyíteni a folyamodók közt az egyszerűbb emberek gondjait. Hasonló célt szolgált az is, hogy elrendelte a királyi kúriának, miszerint „Az úrbéri perekben hozandó végzések ezentúl [...] nagyobb ünnepélyesség, s a köznép előtt szerzendő tekintély végett, pecsétes ítéletlevél alakjában, mindenkor két példányban adassanak ki. [...] Minthogy azonban ezen ítéletlevelek leginkább a csekély vagyonú s az eddigi viszonyoknál fogva atyai kíméletet igénylő honpolgárok részére adatnak ki, s nemcsak magánérdeket tárgyznak, hanem a közcsend és a rend s a viszonyok békés kigyenlítése, a kedélyek megnyugtató tekintetéből álladalmi tekintetben is nagy fontosságúak: az ítéletlevelekért – és ugyan mind a kiadásért, mind a bírói pecsételésért jární szokott díjak – úrbéri perekben el lesznek engedendők, s ezen ítéletlevelek ingyen, az illetőknek minden terhelhetése nélkül kiadandók.”⁸²

A másik, szintén jellegzetes vonás az, amit Sarlós a *kodifikáció társadalmasításának* nevez, tehát szélesebb rétegek bevonása a törvényelőkészítésbe. Véleményünk szerint a nyitott ügyfelfogadási rend részben épp ezt szolgált; így kívánta Deák egyben a felmerülő megoldandó problémákat is összegyűjteni.

A *paraszti panaszok és a törvényelőkészítő* tevékenység kapcsolódott össze az úrbériség maradványai ügyében készített javaslat születésekor. A minisztériumhoz beérkező folyamodvány-áradat sürgetővé tette az úrbéri viszonyok megszüntetését kimondó törvények kifejtését és továbbvitelét. Ez már az úrbéri osztály megszervezésének egyik oka is, de amikor a radikálisok a kérdést előhozták az országgyűlésben, Deák már készülő törvényjavaslatról szólhatott.⁸³ Majd amikor a baloldal egyértelműbben is követelte az általuk egyenként beterjesztett javaslatok napirendre tűzését, ehelyett javasolta, hogy azokat a parasztek ügyében a kormány úrbéri tervezetének tárgyalására halasszák, terjessze be mindenki ahhoz a maga javaslatát.

Ekkor szólt a folyamodásokról, pl. a legelőelkülönítések felbontását követelő, allodiális földek bérét megtagadó parasztekrol: „E részben senki sem szólhat tapasztalásból annyit mint én, mert előttem fordulnak meg az ilyen panaszok. P[éldá-nak] o[káért] eljön hozzám egy helységnek küldöttsége, s keserves instantiájában, mire az ember keserű könnyeket sírhatott volna, azt panaszolja, hogy földek vétettek el tőlük 56 évvel ezelőtt. Azt kérdem tőlük: rendes [értsd peres] úton vétettek tőlök el azon földek? Azt felelik rá: hisz eddig csak megvoltunk uram, de most, hogy mivel

⁸¹ A nemzetőri ügy: MOL IM Elnöki (H 65.) 1848:1338., A tanítói állásért folyamodó: Uo. Álladalmi titk. (H 67.)1848. 1. kútfő. 29., Az adóügyi osztályban állásért folyamodó: Uo. 48. tétel.

⁸² MOL IM Elnöki (H 65.) 1848:791.

⁸³ 1848. július 19. képv. házi beszéd: Deák Ferencz beszédei 2. köt. 265. p.

revolutio van, azt hisszük, hogy mindent visszacapunk. A másik folyamodás valóságos paradigmája Jeremiás siralmának; elbeszéli benne a község, hogy [...] a rabszolgaság súlyos láncait hordja, [...] az egész világ szabad, csak ő rabszolga. [...] s a dolog abban áll, hogy sessionális jobbágyok, s minden praestatióik megszűntek, de a szomszéd uraság pusztáját bírják árendában [...], és panaszkodnak, hogy a földesúr, kinek pusztáját három évre kivették, nem akarja nekik elengedni az árendát. Sok méltó panasz mellett ilyen is van, s a törvényhozás azért rendelte a már megtörtént elkülönítések felbonthatatlanságát”, mert különben más bírói ítéletek megtámadására is hivatkozni lehetne az utólag megváltoztatott úrbéri ítéletekre.

Az idézett esetekre vonatkozó iratok megtalálhatók az elnöki állagban. Vagy fontosságuk miatt emelte ki őket Deák, vagy éppen az országgyűlési beszédhez keresett konkrét esetet, amelyre hivatkozhat.⁸⁴ A hivatkozások – tehát az, hogy nem jogos, de fájó paraszti sérelmekre vonatkoznak – világít rá Deák miniszteri tevékenységének sokat emlegetett alapelveire, a *törvényességre*. Ennek érvényesítését még a kormánnyal szemben is képviselte, amikor pl. Ilkey Sándor pénzügyminisztériumi osztályigazgató azt kérdezte, hogy milyen a kincstári birtokokon fekvő maradvány- és irtványföldek jogi helyzete, illetve az erről esetleg tervezett különleges intézkedések felől érdeklődött. Deák azt válaszolta, hogy az állam ugyanolyan tulajdonos, mint más, neki nincs módja az államra is érvényes törvényektől eltérő módon rendelkezni.⁸⁵

További fontos jellemzője a minisztérium működésének a *méltányosság*. Ezt láttuk a talán nem jogszerű, de fájó jobbágyi sérelmek panaszolóival kapcsolatos magatartásában. Talán nem belemagyarázás, ha ezt látjuk abban, hogy a horvátoknak pl. az ő kezdeményezésére a kormány latin nyelven írt, sőt a május 5-i körlevél latin fordításából a király személye körüli miniszter neve mellől kihagyták a „magyar” szót, hogy a nemzeti jelleg hangsúlyozásával a horvátokat ne provokálják. Talán szintén ez az oka, hogy a szokványos kifejezés helyett, amellyel a kancellária elé tartozó ügyeket illették, szintén elhagyták a „politikai ítékezés” kifejezést, és a pontosabb, körülírt változattal cserélték fel: „Azon ügyek adminisztrációja, melyek eddig az udvari kancellária elé tartoztak”.

⁸⁴ 1848. augusztus 10. képv. házi beszéd Deák Ferenc beszédei 2. köt. 298-299. p. Az idézett esetek: a bérföldektől megtagadott dézsma: MOL IM Elnöki (H 65.) 1848:1275. (július 9.) a birtokost a parasztok kiszorítják a legelőről: Uo. 1848:1697. (aug. 5.) További, az elnöki iratok közé emelt panasz (a parasztok kibecsültetése): Uo. 1848:1892. (aug. 16.)

⁸⁵ KLÖM XII. 157-158. p.

5. Eredmények és kudarcok

Az eredmények közt kell említeni elsősorban a sajtóesküdszéki rendeletet. Ebből fakadó szervezési tevékenység volt az esküdtbíróóságok alakításának megkezdése. Az április 22-i kormányülés felhatalmazta Deákot olyan utasítás kiadására, hogy az esküdszékek tagjainak szolgálati lajstromát a törvényhatóság által választott háromtagú bizottmány állítsa össze, és csak magának az esküdszéknek az összeállításánál alkalmazzanak sorshúzást.⁸⁶

További eredmény a börtönviszonyok javítása, a kihallgatás alatt állók elkülönítése a bűnözőktől. Részben Deák munkája az úrbéri törvényjavaslat is, amely az áprilisi törvények hiányosságait volt hivatva pótolni. Készült a horvátok megnyugtására is törvénytervezet, amely bizonyos feltételekkel akár a horvátok különválásába is beleegyezett volna.

Deák számára azonban nagy csalódást jelentett, hogy személyi okok (pl. Szalay távozása) és a politikai válság miatt a jogrendszer polgári átalakításának munkája elakadt, ezért már júliusban lemondott a kodifikációról. Ugy tűnik, nem sikerült azoknak a napi feladatoknak a megoldása sem, amelyeket a horvát és erdélyi ügyek jelentettek – ezek az osztályok, mint láttuk, ténylegesen meg sem alakultak.

Maga az adminisztratív munka nem tartozott a miniszteri poszt kellemesebb terhei közé, különösen Deák számára, aki köztudottan ódzkodott az írástól. E feladatok egy részét persze eleve nem ő, hanem Ghyczy államtitkár, a személyes elintézésük egy részét pedig Tóth Lőrinc végezte. Deáknak elsősorban a minisztertanácson belül kellett a kormánypolitika irányvonalának alakításába befolyást gyakorolni. Saját minisztériumában ugyan elsősorban az elvi irányítás volt a feladata, a hivatali munkából azonban – mint láttuk – ő maga is kivette részét, főként a folyamodók személyes fogadásával.

Mindez magában is fárasztó lehetett, de különösen a politikai válság idején vált terhessé számára, amikor a megoldására tett kísérletek mind nagyobb erőfeszítést követeltek a kormány tagjaitól. „Mindez barátom pokol e földön, látni a haza közelgető veszélyét, ott állni a dolgok élén, hatalom s tekintély nélkül, nem bízhatni senkiben és semmiben, s érzeni azt, hogy életünk, becsületünk hihetőleg süker nélkül lesz kockáztatva, és mégsem léphetni le ezen helyről a haza miatt s a legszentebb kötelesség miatt [...]. Ily érzelmek közt kell a közigazgatás mindennapi száraz dolgait is végeznünk, s ha oly komoly dolog nem volna, nevetségesnek mondhatnám, midőn igazságügyi ügyekkel, tervekkel, törvényjavaslatokkal foglalkozom, de lelkem a hazát fenyegető veszélyek elhárításának gondjain csügg szakadatlanul.”⁸⁷

⁸⁶ Min. tan. jkvk. 34. p., A lajstrom felküldését sürgeti Pest városánál: MOL IM Álladalmi titk. (H 67.) 1848. 5. kútfő 1. tétel 349. sz.

⁸⁷ Deák Ferencz beszédei 2. köt. 240. p.

Deák számára így megváltást jelenthetett a kormány lemondása; visszatérhetett a miniszteri székből a képviselői padok közé, ahol otthonosabban érezte magát. Batthyány természetesen második kormányában való részvételre is győzködte; a névsorban üresen hagyott helyet valószínűleg neki szánta; e kormány azonban nem kapta meg az uralkodó megerősítését, kinevezését. Szeptember 22-én Kossuth ugyan javasolta, hogy Batthyány jelöltjei vegyék át az egyes minisztériumok irányítását, Deák azonban ezt nem tartotta jó megoldásnak. Egyrészt azért, mert a tárcák még nem is voltak felosztva a jelöltek között, másrészt amiatt, hogy a miniszterelnök helyzetét a válságos időkben a miniszterek esetleges vitái ne nehezítsék. Elégségesnek látta, ha a meglévő viszonyok maradnak, tehát hogy az államtitkárok vezetik az egyes minisztériumokat.⁸⁸ Így is történt, s az, hogy a Ghyczy vezette minisztérium tovább tudott működni, Deák korábbi szervező munkájának is köszönhető.

⁸⁸Deák Ferencz beszédei 2. köt. 311. p.

DEÁK FERENC ÉS AZ ANYAGI BÜNTETŐJOG KODIFIKÁCIÓJA

A magyar büntetőjog fejlődéstörténetének egyik fontos jellemzője volt a múlt század első felében, hogy bár az önálló tudományág rangját alighogy elérte, s még önálló büntető törvényünk sem volt, a felmutatható és kézbe vehető eredmények rendszerükben és szemléletükben máris a kor színvonalán álltak. Ilyen a mi egész reformkori történelmünk: egyfajta elkészttség és dinamikus, korszerű alkotóvágy együttesen volt jelen, és vívta harcát a maradiság kényelmes erőivel. 1848 produktumainak jogtörténeti értékelésekor elsősorban azt kell látnunk, hogy a szinte máról holnapra megalkotott törvények egy több évtizedes, szívós és igen tartalmas előkészítő munka eredményeit jelentették meg – abban a formában, ahogy azt a politikai körülmények lehetővé tették.

A reformkor egyik fontos jogpolitikai programpontja volt a büntetőtörvény megalkotása. Jogrendszerünk elmaradottsága ezen a ponton volt leginkább szembeötlő, hiszen míg Európa tőlünk nyugatra fekvő országaiban már régóta törvényes keretek között folyt e „húsba vágó” jogterületen az ítélkezés, nálunk a rendszer még mindig a középkorból megörökölt alapokon nyugodott. A korabeli állapotokról szemléletes képet fest Szemere Bertalan: „A bírák nincsenek sem törvénnyel, sem utasítással megkötve a büntetésnek megválasztásában, mivel tetszik azzal sújthatnak; [...] törvény által még az sincs meghatározva, mi bűn s mi nem az, úgy hogy a bírák egyszeresmind törvényhozók [...] Nincs büntetőtörvény, és büntetnek, s így az erkölcsi igazságot gyakorolják, mintha Istenek volnának [...] Mindezekhez adjuk még: hogy bíróségeink nem nyilvánosak, hogy tömlöceink minden testi s lelki nyavalyának fészke; ha a rab megél is benne testileg, meghal erkölcsileg [...]”¹

A feladat meglehetősen világos volt: olyan törvényt kell alkotni, amely a magyar fejlődés sajátosságaira tekintettel, európai színvonalon szabályozza a büntető törvénykezés feltételrendszerét. Dogmatikailag kérdéses volt, hogy az anyagi és az alaki jog viszonyát miként tárgyalják. A múlt század negyvenes éveiben már feltétlenül mértékadónak számító német büntetőjogi gondolkodás szakított az évszázados korábbi felfogással, mely egy korpuszban helyezte el e két jogterületet, ráadásul prioritást adva az eljárásjogi szabályozásnak.² A gyakorlatorientált megközelítés számára természetes volt, hogy előbb kell rendszertanilag is tárgyalni az eljárás szabályait, és

¹ Szemere Bertalan: A büntetésről és különösen a halálbüntetésről. Buda, 1841. 169. p.

² Csak néhány ismertebb, a magyar fejlődésre is hatást gyakorló német-osztrák törvényt szabadjon idézni: Codex Juris Bavarici Criminalis (1751), Constitutio Criminalis Theresiana (1768), Sanctio Criminalis Josephina (1787), Strafgesetzbuch für das Königreich Bayern (1813), Strafgesetzbuch für das Königreich Württemberg (1839).

elég utána sorra venni a bűncselekmény alanyi és tárgyi oldalának kérdéses elemeit. Ez a szemlélet is egyfajta kifejeződése volt a kor jellemző nézőpontjának, a bűnösség vélelmének. Először legyen „lakat alatt” a bűnös (?), azután van ideje bőven a törvénykezésnek arra, hogy eltűnjön a vádlottal szemben alkalmazandó magatartáson. Ezzel gyökeresen szemben áll a modern polgári állam jogfelfogása: a fő és legelső kérdés eszerint éppen az, hogy mi a törvényesen büntethető bűn, és ki az, aki ez alapján felelősségre vonható? Csak ha ezeket a kérdéseket elméleti igénnyel, kielégítően megválaszoltuk, térhetünk rá annak a következő kérdésnek a megfogalmazására, hogy milyen eljárási feltételek között kerülhet sor a felelősségre vonásra. A dolog történeti érdekessége (a rendi társadalom századainak sajátosságaitól függetlenül) az, hogy az alaki és az anyagi jog dialektikus fejlődésében valóban az eljárás szabályozását illeti meg az elsőség koszorúja. Az archaikus jogok először mindig az eljárás alakiságait rögzítették, még hozzá hihetetlen merevséggel, és csak e, rendszerint szakrális keretek között volt lehetséges a jog anyagi szabályainak, normáinak fejlesztése. Ilyen értelemben tehát az alaki jog tekinthető az anyagi jog bölcsőjének. A szerkezetében azonban végletekig megmerevedett rendi társadalom jogrendje elleni frontális támadás mégis teljes joggal épített fel egy olyan dogmatikát, amely a történeti hagyományokat és bizonyos praktikus szempontokat is megfordított annak érdekében, hogy a polgári társadalom új paradigmája következetesen érvényesülhessen: az absztrakt állampolgári jogegyenlőség igényével nem fért meg a bűnösség vélelme. Hozzátehetjük még e gondolatmenethez azt is, hogy az egyetemi oktatás is következetesen magáévá tette a fenti szempontokat, és a jogi stúdiumok között először találkoznak a hallgatók az anyagi jog, s csak később az eljárásjog szabályaival.

1. A büntetőjog „küldetése”³

Az újkori európai jogfejlődés egyik leginkább figyelemre méltó csapása a büntetőjog. Csak a gazdasági életben lezajló változások léptéke mérhető a jog e területének kifejlődéséhez. Sem az ókor, sem a középkor nem tekintett úgy erre, az emberi együttélést a legerőteljesebb eszközökkel szabályozó normákra, mint amelyek igényelnék a *iurisprudencia* elvont, elméleti igényét, rendszerező szempontjait. A jogtudomány jószerezivel egyet jelentett a *ius civile* és a *ius canonicum* kérdéseinek taglalásával, s ha érintette is a büntetőjogot, azt általában csak igen röviden tette és főként azokban a vonatkozásokban, amelyek az életviszonyok magánjogi, vagyoni elemeivel álltak ösz-

³ A jelen dolgozat elmélettörténeti fejtegetéseéhez felhasználtam a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán 1998. március 13-án elhangzott „Büntetőjogunk európai horizontban – 1848 kihívása” című előadásom és „A magyar büntető anyagi jog dogmatikatörténetének kezdetei” (Jogtudományi Közlöny, 1997/11.) című tanulmányom anyagát.

szefüggésben. Ennek a megközelítésnek a magyar jogtörténetből szép példája Werbőczy István Hármaskönyve, amelyben egy-két tucatnyi szakaszban olvashatunk csupán büntetőjogról – nagyjából ennyit tartott érdemesnek megörökítésre a kiváló szerző.

Az újkor új szemléletet hoz a jog művelésébe is: megszületik a büntetőjogtudomány, igazából maga a büntetőjog. Fontos szempont, hogy a megelőző történelmi korszakokban a büntetés fogalmához inkább a kötelezettség-mozzanat kapcsolódott: a büntető törvénykezés az arra illetékes személyek és hivatalok kötelessége volt, de méginkább érzékelhető a kijelentés súlya a terhelt oldalán, aki szabályosan elszenvedte a büntető pert, melyben őt megillető jogokról csak a cinizmus hangján lehetne szólni.⁴

A büntetőjog rendkívül alkalmasnak bizonyult arra, hogy az újkor egyik meghatározó szellemi áramlata, a racionalizmus igényei szerint építse fel rendszerét – rendszerét, amelynek előzményei úgyszólván nem is voltak.⁵ A büntetőjogtudomány 1848-ig tartó szakaszában megteremtette a büntetőjog dogmatikáját, eljárási rendjét és főleg alapelveit. Fejlődésének fontos motivációja volt az általános társadalmi haladással való szoros kapcsolata. Az ancien regime lebontásán fáradozó polgárság racionális világlátása számára a leginkább szembeötlő akadály az elmaradott és legtöbb részében igen brutális, egészében pedig irracionális büntetési rendszer volt. A 16-18. századi büntetőjog minden újítás ellenére még velejéig a középkori büntetési rendszerre és megfontolásokra épült. A felvilágosodással kezdődő és a 19. század liberális eszmerendszerében folytatódó felfogás már merőben új alapokra igyekezett az immár elismerten önálló jogággá fejlődött jogterületet fektetni. A büntetőjogban megtestesülni látszott a rendi társadalom legtöbb betegsége, egyúttal alkalmas keretül kínálkozott a polgári társadalom alapvető célértékeinek nemcsak deklaratív, hanem mindjárt a leginkább kötelező erejű szabályozásban való konstitutív rögzítésére. A büntetőjogban olyan alapelvek megfogalmazására került sor, amelyek a legszorosabban összeforrtak a polgári társadalom alapértékeivel. Ennek alátámasztására vizsgáljunk meg két alapelvet: a nullum crimen sine lege és az ártatlanság vélelme elvet.

⁴ Különösen érvényes ez a megállapítás a közjogi büntetőjog fő vonulatának számító, ún. sommás eljárásokban, ahol a vádlott mellett hivatásos ügyvéd nem léphetett fel, a tortúra alkalmazása a bíró tetszésére volt bízva, és jogorvoslatra sem volt mód.

⁵ Középkori törvényeink és más meghatározó jogforrásunk, mint például a Tripartitum a büntetőjog általános kérdéseiről semmit sem szólnak, a büntetéssel fenyegetett tényállásokat pedig bizonyos csoportosításban adják ugyan elő, de elég kezdetleges módon a büntetések szerint csoportosítva. Ezek szerint beszélünk hűtlenségről, hatalmaskodásról, patvarkodásról etc., amely „tényállások” az elkövetési magatartások hihetetlenül széles körét érintették, egymással csak bizonyos logikai kapcsolatban állva.

A jogtudományi szakirodalomban jártas olvasó számára ismerősen hangzik a *nullum crimen, nulla poena sine lege* iker-elve.⁶ A leginkább ismert szempont itt a visszaható hatály és az analógia alkalmazásának tilalmára vonatkozó jelentés, legalább ennyire lényeges azonban a tétel jogforrástani jelentése. E maxima szerint ugyanis a büntető törvénykezés kereteit, tevékenységének minden fontos elemét csakis a *lex*, a törvény, vagyis a jogforrási hierarchia legmagasabb fokán álló jogforrás határozhatja meg – más, különösen alacsonyabb jogforrás (rendelet, statutum, szokásjog etc.) nem. Ez a megközelítés nyilvánvalóan ráirányítja a figyelmet a törvény, a törvényalkotás fontosságára, amely a rendi társadalom viszonyai között még meghatározóan uralkodó irányítás alatt állt. *Implicite* a tétel már feltételezi a népszuverenitás eszméjének a törvényhozásban is tetten érhető érvényesülését, hiszen a törvényt csak akkor „érdemes” ilyen kitüntetett figyelemben részesíteni, ha mögötte az absztrakt jogegyenlőségre épülő (tehát a népképviselő és a törvény előtti egyenlőség igényét egyszerre kifejező) törvényhozás áll. Amíg a törvénynek nincs meg ez a társadalmi-politikai-jogi legitimitása és tartalma, addig csak félig-meddig képes küldetését betölteni. Ahol és ameddig ugyanis a szuverenitás letéteményese az uralkodó és nem a törvényhozás, ott a törvény abszolút jogi hatalmáról még nem beszélhetünk. A király (magyar közjogi környezetben) bizonyos értelemben a törvény felett áll, de legalábbis azon kívül, lévén pedig a végrehajtó hatalom neki felelős, a törvények jogforrástani értéke legföljebb elvi és eseti jelentőségű lehet, alkotmányosan azonban igen gyenge alapokon áll.

Nagyon érdekes és tanulságos gondolatok kapcsolhatók az ártatlanság vélelme elvéhez, amely szintén egyik fő attribútuma a polgári szemléletű jogrendnek. A tétel szerint a büntető eljárásban a terhelt mindaddig ártatlannak tekintendő, míg bűnöségét jogerős bírói ítélet meg nem állapítja. Dogmatikai szempontból tekintve sántít a tétel, mert a vélelem mindig egy fölöttébb valószínű, a hétköznapi tapasztalat által számtalanszor igazolt tényálláshoz kapcsolja a bizonyítás szempontjából kedvezőbb, egyszerűbb, mondhatni privilegizált helyzetet (pl. a fogantatás vélelme), amellyel szemben általában megengedi az ellenbizonyítást (*praesumptio iuris*), de az antik római jog ritkán a megdönthetetlen vélelemnek is teret engedett (*praesumptio iuris et de iure*). Mármost az ártatlanság vélelme esetén szó sincs arról, hogy tényleg, valószínűleg ártatlan személyeket vonna a jog törvény elé, éppen fordítva: csakis olyan személyek ellen indulhat büntető eljárás, akik meghatározott mértékig gyanúsak, tehát joggal és okkal tételezhető fel róluk, hogy közülük van az elkövetett bűncselekményhez. Ha a dogmatikai párhuzamot folytatjuk, akkor önként adódik a következtetés: az ártatlanság vélelme esetén és helyette tulajdonképpen inkább az ártatlanság

⁶ A tétel szép monografikus kifejtése olvasható Voker Krey: *Keine Strafe ohne Gesetz* (Einführung in die Dogmengeschichte des Satzes „nullum crimen, nulla poena sine lege”) (Berlin-New York, 1983.) című monográfiájában.

fikciójáról kellene beszélnünk, ez felel meg ugyanis inkább a tényállás ontológiai tulajdonságainak. Miért beszélünk hát következetesen mégis vélelemről az ártatlanság esetén? Ennek két oka van: egy elvi és egy bizonyításjogi. Elvileg alapvető különbség van aközött, hogy egy tényállást a vélelem garanciájának védelme alá helyezzünk, ezáltal kinyilvánítjuk, hogy a jogrend fontossága miatt mintegy kiáll érte, vagy pedig a fikció kedvezőtlen és rosszízű konstrukciójához kapcsoljuk, amely a terhelt megbélyegzését elővételezi. E megfontolással van összefüggésben, ebből vezethető le a bizonyításjogi szempont: ha vélelem szól egy tényállás igazsága mellett, akkor az ellenkező bizonyítása az ellenérdekű fél dolga, a bizonyítás terhe tehát nem nehezedhet a terheltre. Különös jelentősége van e kijelentésnek azokban a gyakori büntetőjogi tényállásokban, ahol egyértelmű bizonyítékokat gyakran nem is lehet produkálni, következőképpen a vádlott sorsa, nem ritkán élete függ attól, hogy a bíróság él-e valaminő vélelemmel.⁷ Az ártatlanság véelme a megfogalmazás erejével is élve, vissza akarja utasítani a korábbi jogrend felfogását, amely nyíltan a bűnösséget vélelmezte, ami ontológiailag ugyan helyes volt, ám elvi és a bizonyítás során tapasztalható súlyos gyakorlati igazságtalanságokhoz vezetett.

Az elmondottakkal összefüggésben kell rámutatnunk a 19. század közepére kiteljesedő liberális gondolkodás alapelvére: eszerint kisebb baj éri a társadalmat, ha a bizonyítottság elégtelensége miatt bűnösök maradnak szabadlábon, mint ha az államérdekre való hivatkozással ártatlanokat hurcol meg az igazságszolgáltatás. A kérdés legmélyebb társadalomfilozófiai tartalma valóban ez a dilemma, melyre 1848 válasza az volt, hogy az állampolgárok személyi méltósága van olyan nagy érték, hogy az állam vagy a közösség hivatkozott érdekeit ne helyezzük eléje. Röviden: az individuum jogai előzzék meg a kollektívum jogait. A születő polgári társadalom megszállottan itt abban, hogy a társadalom jogait csakis az egyének jogainak védelmén keresztül lehet biztosítani, és történelmi tapasztalatokra hivatkozva utasították vissza azt a megközelítést, hogy az egyén mindenben alárendelt legyen a közösségnek.

Könnyen belátható tehát, hogy a büntetőjog nem véletlenül lett a társadalmi progresszió zászlóvivője. A jogtudomány és a büntető igazságszolgáltatás a maga

⁷Érdekes tanulság, hogy az újkori német büntetőjog a bűnösség vélelmének talaján állva nem ritkán ártatlanokat ítelt halálra olyan esetekben, amikor a korrekt bizonyítás még mai körülmények között sem lehetne egyértelmű: ilyen típusú tényállás volt az elítelt terhesség és az újszülött megölésének megbüntetése, ahol pedig „bizonyíték” legfeljebb a később megtalált holttest volt, az elkövetés azonban mindig titokban és magányosan történt. Ilyen bizonyításjogi „vákuum” mellett az ügyeket gyakran az döntötte el, hogy a bíróság vélelmezte-e a nő bűnösségét. Mivel ez így volt, a terheltnek kellett magát tisztára mosni, ártatlanságát bizonyítani, ami szinte lehetetlen volt – az anyát tehát elítélték. Vö. Wilhelm Wächtershäuser: *Das Verbrechen des Kindesmordes im Zeitalter der Aufklärung* (Quellen und Forschungen zur Strafrechtsgeschichte bd. 3), Berlin, 1973.; Richard van Dülmen: *Frauen vor Gericht: Kindsmord in der frühen Neuzeit*. Frankfurt-Main, 1991.

szabatos fogalomkészletével és a törvényesen alkalmazható erőszak lehetősége birtokában alkalmas és a leginkább célszerű terepnek mutatkozott, hogy a társadalmi modernizáció egzakt mederben haladjon.

2. A büntető anyagi jog dogmatikája

A magyar reformkor büntetőjoga fejlődésének egyik meghatározó alakja volt Deák Ferenc, az ő nevéhez kapcsolja a jogtörténeti emlékezet azt az 1843. évi anyagi büntetőjogi törvényjavaslatot (is), amelyen leginkább modellezhető a korabeli magyar krimináldogmatika színvonala.

A nevezetes 1795. évi tervezetből, nem kerülvén még országgyűlési tárgyalás alá sem, nem lett törvény, és évtizedeket kellett várni az újabb megszületésére.⁸ Az 1840:5. tc. országos választmányt állított fel ismét, hogy korszerű és minden ízében új alapokra fektetett büntető törvénykönyvet dolgozzon ki. A deputatio dolgát lelkiismeretesen elvégezte, és három törvényjavaslatot is letett az országgyűlés asztalára: egyet az anyagi jogról, egyet az eljárásjogról és egyet a börtönügy reformjáról. A tanulmány adta kereteket figyelembe véve ehelyütt csupán az anyagi jogot tárgyaló javaslat bemutatására vállalkozhatom. Előljáróban tudnunk kell, hogy sajnos ebből a három törvényjavaslatból sem lett törvény: az anyagi és az eljárásjogi tervezeteket az alsótábla elfogadta, a főrendi tábla nem; csupán a börtönügyet tárgyaló harmadik javaslat ment át az országgyűlés mindkét tábláján, az uralkodó azonban nem szentesítette, mondván, az előző kettő törvény hiányában értelmetlen lenne egy új szellemű büntetésvégrehajtási rendszer életbe léptetése.

A javaslatok elkészítését a magyar reformkor legkiválóbb jogász-politikusai vállalták magukra: európai műveltséggel bíró, a magyar jogi kultúra legmagasabb színvonalú képviselői. Deák Ferenc nevéhez fűződik e javaslat-együttes,⁹ mellette azonban olyan személyiségek dolgoztak, mint Szemere Bertalan (első belügyminiszterünk), báró Eötvös József (első kultuszminiszterünk), Szalay László és Pulszky Ferenc, valamint Bezerédy, Klauzál és Wenckheim. Az 1843. évben tárgyalás alá vett törvény-

⁸ Ehelyütt nem érintek egy, a szakirodalom számára mindmáig homályban lappangó, módszeresen fel nem dolgozott, 1829-re datálható tervezetet, melynek a gyakorlatra és a büntetőjogi gondolkodásra kifejtett hatása jelenlegi ismereteink szerint egyaránt csekély volt.

⁹ Tudvalevőleg Deák nem vett részt az országgyűlés ülésein, de részletes különvéleményeit eljuttatta a tárgyalásra, és azok alapul is szolgáltak az ellenzék álláspontjának kimunkálásához. Vö. Sarlós Béla: Deák és Vukovics (Két igazságügy-miniszter). Budapest, 1970. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 54.) 37. p.

javaslat még abban az évben megjelent Lipcsében is német nyelven, amely munkáról Mittermaier is elismerően nyilatkozott.¹⁰

a) Általános rész

Az 1843. évi (nevezhető így is: Deák-féle) javaslat már minden ízében megfelelt a korszerű, sőt legtöbb vonatkozásában akár a mai dogmatikai és a büntetőjogi kódex-től általánosan elvárható feltételeknek. Ezt a rendszertani fejlődést jelzi mindenekelőtt az a formai előrelépés, hogy az anyagi jogi javaslatnak önálló általános része van (az 550 szakaszból 107 tartozik ide).

A büntetőtörvény hatályáról szólva az 1. § a nullam crimen sine lege elvét fogalmazza meg: „Bármely cselekvés vagy mulasztás csak annyiban tekintethetik büntetettnek és vonathatik büntetés alá, amennyiben az ellen büntetést rendel a jelen törvény”. A rendi büntetőjog nyílt jogegyenlőtlenségére épülő, elavult magyar büntetőjog várva várt rendelkezése volt ez: egycsapásra rendet teremtett (volna) a bírói önkénynek és kiszámíthatatlanságnak kitett büntető jogszolgáltatásban. Leginkább a jogforrástani vonatkozásra szeretném a figyelmet felhívni: Magyarországon többféle jogforrás is megállapíthatta egyes cselekmények büntethető voltát: törvény, szokásjog, városi statutum, vagy akár a bíró „bölcs belátása” is. Az idézett rendelkezés egyértelmű helyzetet javasol: kizárólag törvény állapíthatja meg az állami büntetés alá vont cselekvéseket és mulasztásokat.

A javaslat egyik legkimagaslóbb, egyben a legnagyobb bátorságot mutató (és a főrendi tábla ellenkezését, majd éppen erre a kérdésre való hivatkozással történt elutasítását maga után vonó) pontja a büntetések nemeiről szóló szakasz. A törvénytervezet ui. nem tartalmazta a halálbüntetést! Lehetséges büntetési nemek: életfogytig tar-

¹⁰ Carl Joseph Anton Mittermaier heidelbergi jogászprofesszor a kor német jogtudományának talán legnagyobb tekintélye volt, aki aktív szerepet vállalt kora jogpolitikai kérdéseinek megválaszolásában, és pedig a német tartományok határain kívül is. Lenyűgöző méretű levelezést folytatott Európa és Amerika érdeklődő jogászaival – mintegy hatezer levelet intéztek hozzá (e levelek a frankfurti Max-Planck-Intézet munkatársai szerkesztésében jelenleg kiadás alatt állnak), melyeket lelkiismeretesen meg is válaszolt. Igen alapos, egészében nagyon elismerő kritikát jelentetett meg az 1843. évi törvényjavaslatról a korabeli legrangosabb német büntetőjogi periodika, az Archiv für Criminalrecht hasábjain, „Entwurf eines Strafgesetzbuches für das Königreich Ungarn” címmel. A magyar kodifikációt nagy érdeklődéssel kísérte, és főként a Szalayval és Pulszkyval folytatott levelezése során igyekezett a maga álláspontját a kodifikátorok figyelmébe ajánlani. Mittermaiernek a magyar büntetőjogi kodifikációval való kapcsolatáról nagyon szép tanulmányt írt Györgyi Kálmán: Mittermaier und der ungarische Strafgesetzentwurf vom Jahre 1843. (In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Juridica, Tomus XXX. Budapest, 1989.) címmel.

tó rabság, határozott idejű rabság, fogság (arestum simplex), közhivatal elvesztése, pénzbüntetés, bírói megdorgálás. A rendelkezés tehát a halálbüntetés-orientált, középkorból örökölt büntetési rendszerrel a leghatározottabban szakít és a kilátásba helyezett joghátrányok központi helyét a szabadságvesztés foglalja el. A hatféle büntetési alaptípusból három ilyen jellegű, ahol a fogság egy évnél tovább nem terjedhet. Fel kell figyelniük arra is, hogy a javaslat *expressis verbis* elutasítja a megbecstelenítő büntetéseket (14. §), és a testfenyítő büntetések alkalmazásáról is lemond,¹¹ az emberi méltóságot tehát az elítélt személyében is következetesen tiszteli. Ezt a tényt annál is inkább ki kell emelni, mert például a pellengérré állítás még Európa-szerte divatozott. A hatályos jogrend és a politikai gondolkodásmód is akkor még csak alattvalóban tudott gondolkodni. Az alattvalónak pedig elsősorban kötelezettségei vannak, csak másodsorban lehet szó bizonyos jogokról. A polgári jogegyenlőség eszméjén épülő liberális gondolkodás számára a képlet éppen fordított: az állam polgárának vannak elidegeníthetetlen és elvehetetlen jogai, mint például az emberi méltósághoz való jog. Ebből az okfejtésből vezették le a halálbüntetés tilalmát, és vele szoros logikai összefüggésben a megbecstelenítő büntetésekkel való határozott szakítás követelményét.

A javaslat bichotom rendszerre épül a büntetendő cselekmények kategorizálását tekintve: büntettekéről és kihágásokról rendelkezik, utóbbiról azonban nem a törvény, hanem alacsonyabb rangú jogforrás szabályait téve irányadónak. Büncselekmény tehát csak egyféle lehet, a büntett. A nulla poena sine lege elve olvasható ki a javaslat 17. szakaszából, amely kimondja, hogy kizárólag olyan büntetési nemek alkalmazhatók, amelyeket a javaslat 8. szakasza megállapít. A szabadságvesztés végrehajtási fokozatait tekintve, és általában a büntetési nemek közötti „átjárhatóságot” az ún. egyszeres leszállás vérbeli polgári intézménye biztosítja: „Azon büntetteknel, melyeket a törvény rabsággal rendel büntetni, rabság helyett fogsági büntetést csak akkor rendelhet a bíróság, midőn a fennforgó körülmények annyira enyhítik a beszámítást, hogy azokhoz képest a legrövidebb ideig tartó rabság is felettébb súlyos büntetés volna”. (20. §) Hasonlóan, a fogság is „leváltható”, méghozzá bírói dorgálással.

Fő szabály szerint a pénzbüntetésre nem válthatók át a szabadságvesztések, a törvényben megállapított pénzbüntetést azonban a bíróság meghatározott esetekben fogságra változtathatja: a) kiskorú elkövető esetén, ha szülei a pénzbeli büntetést helyette nem akarják megfizetni, b) csődeljárás alatt álló és c) az esetben, ha az elítélt képtelen lenne a pénzbüntetés megfizetésére. (31. §) Lehetőséget ad a javaslat arra is, hogy az elítélt büntetése egy részét fizesse meg, a fennmaradó részt pedig „leülje”.

¹¹ Egyik jogtörténészünk kiemeli, hogy az 1843. évi javaslatban valóban nem szerepelt a botbüntetés, de 1848 törvényeinek kodifikátorai már „elfeledtek” erről, és a botbüntetés eltörléséről nem történt intézkedés. Vö. Sarlós Béla: Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga. Budapest, 1959. 91. és köv. p.

Az átváltás aránya a következő: egy napi rabság három napi fogsággal, egy napi fogság pedig 5 forint pénzbüntetéssel ér fel.

Önálló fejezet szól a szándékosság és a gondatlanság alakzatairól. Elutasítja az eredményfelelősség elvét és az elkövetői célszámítását rendeli. A vétkeségnek különböző eseteit állapítja meg, köztük a tudatos gondatlanságot és az eshetőleges szándékot is ide sorolja, valamint itt említi az ittas állapotban való elkövetés is.

A javaslat büntetni rendeli a kísérletet, nevezetesen azt a büntetendő cselekményt, amelynek befejezésében az elkövetőt szándékán kívüli ok vagy akadály gátolta meg. Kísérletért csak szándékos magatartás büntethető.

A felbújtót a javaslat az elkövetővel egyazon büntetéssel fenyegeti. Felbújtónak tekinthető, aki mást szóval vagy írásban világosan és egyenesen a bűncselekmény elkövetésére felszólított és rábírta; aki a büntetett elkövetésére „bérrel vagy jutalommal csábított”; aki erőszakkal vagy fenyegetéssel mást arra kényszerít; végül, aki egy tőle függő személynek a bűncselekmény elkövetését megparancsolja.

Beszámítást kizáró oknak tekinti a javaslat: az örültséget (ahol az elkövető elmeállapota miatt nem képes belátni tettének büntethetőségét), a beteg állapotot (az elmebetegséggel rokon betegségek, de csak azon tettekre nézve, amelyeket ilyen állapotban követnek el), a kényszert és fenyegetést, a végszükséget és jogos védelmet. A jogos védelem („vétlen önvédelem”) eseteit önállóan, külön szakaszban sorolja fel a javaslat. (74. §) Jogos eszerint az egyébként jogellenes eszközöket használó önvédelem minden tetteges és erőszakos támadás ellen, amely a megtámadott élete, testi épisége, szabadsága vagy becsülete ellen irányul: azon erőszak ellen, amely vagyonát veszélyeztet; jogos az ellenállás az ellen, aki jogtalanul más udvarára, házára vagy lakására tör rá erőszakkal. A jogos védelmi helyzetben eljáró azonban túllépi cselekvési határait, ha alapos ok nélkül, szándékosan keményebb eszközöket használ, mint azt a védelem célja megkívánná. A jogalkotó a megtámadott lélektani helyzetét aprólékosan elemezve végül arra is kitér, hogy ha a megtámadott csak azért hágtá át a jogos védelemnek törvényszabta korlátait, mert a megtámadás miatti félelem vagy ijedség annyira megzavarta, hogy a fenyegető veszély elhárítására sem alkalmasabb eszközre nem volt képes gondolni, sem a védekezés mértékét nem volt képes higgadtan mérlegelni, szintén nem esik beszámítás alá. Természetesen a jogos védelem garanciái nemcsak a szoros értelemben vett önvédelemre vonatkoznak, hanem megilletik azt is, aki más védelmére kel.

A büntethetőség korhatárát a javaslat a tizenkettedik évben állapítja meg azzal, hogy az ennél fiatalabb gyermekek szülei vagy nevelői által lesznek megfenyítendők.

A beszámítás súlyosító körülményei között szerepel: az alapos előkészület, az alacsonyrendű indítók, az elkövetés során tanúsított állhatatosság, az álnokság és vakmerőség, a sértettel fennálló szoros kapcsolat, az elkövető és a sértett közötti

nagy erőkülönbség, a bizalommal való visszaélés, az okozott nagy kár stb. Enyhíti azonban a beszámítást: ha az elkövetőt félrevezették, ha a sértett ingerelte fel, ha bűntársait nagyobb súlyú bűncselekmény végrehajtásától visszatartani törekedett, ha önként feladta magát (még mielőtt büntetést felfedezték), vagy az eljárás folyamán tevékeny megbánást tanúsít, ha 18. életévét még nem töltötte be, ha az okozott kárt megtérítette, ha az elmebetegségnek enyhébb fokán követi el cselekményét stb. Az ittas állapot csak akkor enyhít a beszámításon, „ha midőn a törvényszegést elkövette, oly igen részeg volt, hogy e miatt teljes eszmélettel nem bírt, és szokásán kívül és csak szándéktalanul részegedett meg; mert ha a részegeskedés már egyébként is szokása, vagy célzatosan és egyenesen azért élt szeszes italokkal, hogy magát a büntetetre még inkább felingerelje, a részegség a beszámítást enyhíteni nem fogja”. (83. §)

Figyelemre méltó mozzanatot szabályoz a javaslat a büntetés mértékének kiszabása körül: azon kínzások, melyeket a törvényszegő a sértettől vagy társaitól bosszúként elszenvedett, valamint az a fogság, amelyet a terhelt az ítéletig kiállott, a büntetés mértékébe beszámítást nyer.

A visszaesés szabályozására szintén önálló fejezetet szentel a javaslat. Megállapítja, hogy a visszaeső az egyszeri elkövetés esetén kiszabható büntetés kétszeres mértékéig büntethető, de a maximum 24 év. A jogalkotó taxatív felsorolja ugyanakkor azokat a bűncselekményeket, amelyeknél a visszaesés önmagában figyelembe veendő, ezek: pénzek-iratok-pecsétek meghamisítása, a magzat és a csecsemő megölésének mindenféle esete, a szándékos emberölés és a testi épség és szabadság ellen irányuló támadások, a paráználkodás különböző esetei, a hamis vád, rablás-lopászsarolás-sikkasztás és csalás, hamis esküvés és tanúzás, a hivatali visszaélések, végül az orgazdaság és a haszonlesésből elkövetett rabszöktetés.

Az általános rész záró fejezete az elévülésről és a kegyelemről szól. Az elévülés mind a vád alá helyezéstől, mind a büntetéstől felmenti a bűnöst, ha az semmi büntetést nem követett el az elévülés ideje alatt, és az okozott kárt is tehetsége szerint megtérítette. A közkereset (vád) elévülésének ideje azon büntettekénél, amelyekre a javaslat holtig tartó rabság kiszabását is lehetővé teszi, 20 év – egyéb bűnperekben 10 év. A csak magánindítványra büntethető cselekmények elévülési ideje 2 év, bizonyos esetekben (pl. becsületsértés) csak hat hónap. Az elévülés kezdete befejezett bűncselekményeknél a befejezettség pillanata, kísérletnél az utolsó elkövetői magatartás. A vád elévülését félbeszakítja bármely büntető eljárási cselekmény; ha az eljárás bizonyítékok hiánya miatt ismét félbeszakad, újabb elévülés kezdődik.

A kegyelmezés joga királyi prerogátíva. Megkegyelmezésnek csak a bíróság ítélete után lehet helye, az eljárást tehát szabály szerint nem gátolhatja: itt kivételt képeznek a felségsértés és a király személyét sértő kifejezések bűncselekményt kimerítő jogsértések – e cselekményeknél maga az eljárás megszüntethető.

b) Különös rész

A javaslat által szabályozott bűntettekről röviden. Nagyon fontos, lényegében általános részi kérdésnek számító megoldása a javaslatnak az, hogy az egyes bűncselekményeknél kizárólag a kiszabható maximális büntetést állapítja meg, a minimumot nem. Ekképpen a bíró az adott cselekmény büntetésére megállapított büntetési nem legalacsonyabb fokát belátása szerint, szabadon alkalmazhatja.

A javaslat liberális-individualista szemléletét jól tükrözi az, hogy elsőként a különös rész cselekményei közt az emberölés különböző eseteit tárgyalja. Az előre megfontolt szándékkal elkövetett emberölés (gyilkosság) büntetése: holtig tartó rabság, ha minősített körülmények között követték el. Ilyen, súlyosabb megítélés alá eső körülmény: a rokon kapcsolat, nyereségvágy, bérgyilkosság, mérgezés, többek halálát okozó emberölés, a többrendbeli elkövetés és a visszaesés. Ha ilyen minősítő körülmény nem forog fenn, „csak” 18 év rabság a büntetés, mely kegyetlen elkövetés mellett mégis 22 évig felmehet.

Az erős felindulásban elkövetett szándékos emberölés büntetési maximuma 12 évi rabság. Különböző minősítő körülmények között ez az idő felmehet 18 évig, rokonok elleni, különös kegyetlenséggel végrehajtott emberölés pedig 22 évig. E bűncselekmények ún. befejezett kísérlete esetén a szankció a törvényi maximum kétharmadáig terjedhet.

Érdekes esetet rögzít a 130. §: a kívánságra ölést; ha valaki mást annak kívánságára megöl, vagy aki mást öngyilkosságra rábeszél (feltéve, hogy a halál 30 napon belül bekövetkezik), 4 év rabság a büntetés – befejezett, de sikertelen kísérlet esetén ennek fele.

A javaslat szembeötlő rendszertani megoldása, hogy a csecsemőgyilkosságot – eltérően a német és osztrák törvényektől (kivételt csak a Josephina képez itt) – nem önálló, sui generis delictum formájában szabályozza, hanem csupán mint az emberölés egyik esetét. A legsúlyosabb megítélés alá eső tényállás az, ha az anya előre eltervelt módon öli meg újszülöttjét – 10 év rabság a büntetés; ha csupán a szüléskor támadt benne e szándék, 5 év. Feltétel, hogy a gyermek „törvénytelen ágyból” való, és a szülés után legfeljebb három nap telt el. Látnivaló, hogy a jogalkotó a csecsemő megölését privilegizált tényállásként kezeli, de nem tekinti olyan nagy fontosságúnak, hogy önálló tényállásban helyezze el. Ezzel szemben saját fejezetet szentel a magzatelhajtásnak (abortus), melynek elkövetőjét (akár az anya, akár orvos vagy más külső személy) 3, házasságban élő nő esetén 4 évi rabsággal rendeli büntetni. Ha pedig a külső személy által végrehajtott magzatelhajtás során az állapotos nő is meghalt, a tettes mint szándékos emberölő felel. Az abortus részletes és önálló fejezetben való tárgyalása alátámasztja azt a feltevést, hogy a magyar társadalomban már a múlt század derekán is kimagasló kriminalitást mutatott e cselekmény, amely ellen való küz-

delmet a jogalkotó ilyen formában is kifejezésre kívánta juttatni.¹² Hasonlóan önálló, a következő fejezetben helyezi el a javaslat a gyermekkitétel büntettét; szankcionálása attól függ, mi lett a gyermek sorsa. Ha sértetlen maradt, 1 év rabság; ha sérülést szenvedett, 2 év rabság; végül, ha meghalt 4 év rabság.

A magyar dogmatikai „hagyományoknak” megfelelően nagyon szép, árnyalt szabályozását adja a javaslat a testi sértés büntettének. A halált okozó súlyos testi sértés büntetése 4 év rabság; ha tagcsontkítást, érzékszervektől való megfosztást idézett elő a tettes, vagy ha három hónapnál hosszabb ideig gyógyuló sérülést szenved a sértett, 3 év; végül 2 év rabság a maximum, ha csonttörés vagy más hasonló, súlyos sérülés következett be. Önálló fejezetben, de szervesen a testi sértéshez kapcsolódva szól a javaslat az egyik leggyakoribb „magyaros” bűncselekményfajtáról, a verekedésről. A leggyakrabban kocsmákba történt elkövetések körülményei, és a konkrét tényállások elég kuszáék és nagyon nehezen reprodukálhatók szoktak lenni, az esemény kimenele viszont nem ritkán halálos volt. Ezért is volt fontos e cselekmény határozott, egyszersmind rugalmas szabályozása. A jogalkotó általánosságban rögzíti, hogy ha a verekedés során haláleset történik, a tettes a gyilkosság vagy emberölés általános büntetése alá esik. A leggyakoribb eset szabályozása a következő: ha a sértett úgy hal meg, hogy nem állapítható meg, ki ejtette rajta a halálos sérülést, vagy a sebek összessége okozta a halált, a gondatlan emberölés általános szabályai nyernek alkalmazást, ahol a maximális büntetés 4 évi rabság. Logikailag e cselekménytípushoz sorolható a párbaj megítélése is. A jogalkotó teljesen elutasítja ezt a középkorból itt maradt, virtusból vállalt büntettet. Akként rendelkezik, hogy ha a felek úgy állapotok meg, hogy a küzdelmet halálíg folytatják, a „győztes” gyilkosnak tekintendő; ha erről nem volt szó, a megítélésnél a véletlen emberölés szabályai irányadók. A párbaj, ha halál származik belőle, közkeresetre büntetendő, egyébként magánvádra. Ennyiben a jogalkotó kétségkívül engedményt tett a nemesi közfelfogásnak és a hagyományoknak.

Több fejezetben tárgyalja a javaslat az erkölcsi rendet, azon belül is a női nemet sértő bűncselekményeket. Az erőszakos közösülés büntetése 6 év rabság, ha pedig a sértett tizennégy éven aluli vagy rokon, a maximum 10 év.¹³ A finom dogmatikai ér-

¹²A magzatelhajtás Magyarországon ma nemzetközi összehasonlításban is igen magas. A tízmillió lakosra 1970-ben 192.283, 1980-ban 80.882, 1990-ben 90.394 regisztrált, jogszerűen végrehajtott művi abortusz jutott. Vö. Magyar statisztikai évkönyv, 1994.

¹³A javaslat nagyban épített a magyar joggyakorlatra, amelynek legfontosabb sajátossága abban állapítható meg, hogy csak a legritkább esetben szabott ki halálbüntetést, tekintve, hogy a tényállás meggyőző bizonyítottsága alig-alig volt elérhető. Az e büntettet kimerítően feldolgozó kiváló jogtörténészünk írja: „a jogalkalmazók [...] minden tőlük telhetőt megtettek, hogy bűnjelek, tanúvallomások, gyanújelek, az elkövető vallomása alapján a lehetőségekhez képest bizonyítsák a panasz tárgyává tett erőszakos nemi közösülés szempontjából releváns körülményeket, magatartásokat, figye-

zék jele, hogy a jogalkotó a különösen kényes és a gyakorlatban igen különbözően megítélt büntett befejezett alakzatát, mondhatni biológiai pontossággal meghatározza. (202. §) Önálló szakaszt szentel a javaslat annak a tényállásnak, amely már-már a kazuisztika határát súrolja, és némi humort sem nélkülöz: „Aki valamely asszonyt a házasságon kívüli közösködésnek bevezetésére az által vett reá, hogy magát álnokul férjének színlette, 1 évi rabságig büntethetik”. (206. §) A házasság „ősi magyar” formáját, a nőrablást Szent Istvántól következetesen büntették törvényeink – a javaslat is hasonlóan jár el. Míg azonban szent királyunk dekrétumában a nőrabló ki-egyeztetett a leány szüleivel, itt az emberrablással esik egy tekintet alá. Feltétel azonban, hogy a nő ellenkezzék; ha a „sértett” beleegyezésével történik a büntett és különösen, ha törvényes házasságra lépnek – a cselekmény nem bűncselekmény.

A rosszhiszeműen bigámiára lépő 3 évig terjedhető rabsággal kell, hogy számoljon. Büntetéssel fenyegeti a javaslat a házasságtörőt is; legsúlyosabb változatában, ha mindkét fél házastárs (adulterium duplex), a büntetés hat hónapi fogság. E bűncselekmény azonban kizárólag a házastárs panaszára üldözhető, s ha a megbocsátás bekövetkezik – akár szóval, akár ráutaló magatartással –, az eljárás azonnal megszüntetendő.

A vagyon elleni bűncselekmények szabályozásából kiemelkedik a lopás. A liberális felfogásnak megfelelően büntetése érzékelhetően humánusabb, mint a rendi büntetőjogé. Megítélése kétféle fő szempontot követ: az egyszerű lopás és annak minősített alakzatai között különböztet a jogalkotó. A lopás alapesetében a differenciálás kizárólag az eltulajdonított érték nagyságától függ: 10 forint értékhatár alatt hat hónap fogság, 10 és 50 forint között 1 év rabság, 50 és 300 forint között 3 évi rabság, végül 300 forint felett 5 év rabság a szankció maximuma. Ha az elkövetési magatartás kimeríti valamely minősített alakzatot, akkor már 10 forint alatt is 1 évig terjedhet a rabság, legvégül pedig (300 forint felett) 8 év rabságig is felmehet a büntetés.

3. A magyar büntetőjogi fejlődés állapota 1848-ban

Mindenekelőtt bátran kijelenthető, hogy a magyar büntetőjog nem állt korszakos lemaradásban ahhoz az osztrák-német joghoz képest, amelyhez a magyar fejlődést unos-untalan hasonlítani szoktuk. Áttekintésünket a jogi gondolkodás és a praxis példáin tesszük meg.

lembe vettek különböző súlyosító és enyhítő körülményeket, de törvényrontó szokásjogot alakítottak ki, midőn a büntető törvénykönyv-tervezetek szellemében, még azok előírásainál is enyhébb büntetéseket szabtak ki a törvényekben előírt halálbüntetés helyett”. Both Ödön: A stuprum violentum a kései feudális magyar büntetőjogban (1790-1848). Acta Jur. et Pol. Szeged, 1977. Tom. XXIV. Fasc. 2. 32. p.

A büntetőjogi gondolkodás kiteljesedése terén a legnagyobb nehézséget az jelentette, hogy nálunk nem voltak olyan egyetemi centrumok, amelyek szellemi műhelyei lehettek volna a fejlődésnek – éppen a már említett Mittermaier példája bizonyítja, mekkora ereje és tekintélye lehet egy jogtudósnak, akinek véleményére számít és épít a jogalkotás. Érdekes módon még az egyetlen Pázmány Péter Egyetem jogi fakultása vagy professzorai sem fejtettek ki e téren olyan aktivitást, ami kiemelésre érdemes lenne. Egy korabeli, kevéssé ismert jogász, Szokolay István írta kevéssel a forradalom kitörése előtt: „Nincs ország Európában, hol a tudomány iránt kevesb méltánylással és vágyakkal volnának, mint hazánkban, – ez egy főoka miért az igazságszolgáltatás igen hiányos – és pedig nemcsak a büntetések használatánál, hol az érzelem tompító és vadító bot, s előleges vizsgálatnál veretés még mindig nagy szerepet játszik; hanem a büntettek fogalmainak alkalmazásánál a büntetti beszámításnál is.”¹⁴ A jogfejlesztés e gondolati síkjára tehát azok tevékenységére várt, akik bíróként vagy politikusként szembesültek a büntetőjog elmaradottságával, fejlesztésének kényszerével és ugyanakkor azzal a lehetőséggel, amit a büntetőjog mintegy viszonzásul kínált. Ennek folytán nem meglepő, hogy reformkori jogi gondolkodásunk élharcosai általában ugyanazok a személyek, akiket a politikai, az országgyűlési csatározások küzdőterén is látunk. Reformkorunk fontos és jellegzetes sajátossága, egyben a fejlődés hatékonyságát előmozdító tényező ez: a jogi és a politikai harcokat ugyanazok vívják meg.

A kései reformkor nem kellően méltányolt alakja Szemere Bertalan. Az ő gondolkodása azáltal emelkedett ki kortársai közül, hogy mélységes humanitással átitott, emelkedett szemlélettel jelenítette meg és ötvözte a magyar történeti hagyományokat, a jogi praxist és a korszerű, főleg az angolszász jogfejlődés eredményeire támaszkodó legmodernebb irányzatokat. Kiváló kriminalistánk így jellemzi: „Elutasítva a hegeli, kanti büntetési elméleteket és a tálió elvét, kidolgozta azt a közvetítő, egyesítő elméletet, amely egyfelől az igazság és a törvényesség, másfelől pedig a büntetéssel elérendő hasznossági célok és a humanizmus elveinek alapulvételével máig hatóan megszabta a magyar büntetőjogi gondolkodást.”¹⁵

Az abolicionizmus egyik legkiválóbb harcosa volt Szemere. Érvelésének volt egy nagyon gyakorlati, tapasztalati tényeken nyugvó eleme, mely a magyar büntető praxisra irányította a figyelmet: „míg más műveltebb nemzeteknél évente 10-50, Ausztriában 1824-1828-ig évente 22 ember múlt ki verpadon, mi 1837-ben ugyanazon

¹⁴ Szokolay István: Büntető jogtan a codificatio és tudomány legújabb elvei szerint, különösen bíránk s ügyvédek számára. Pest, 1848. III-V. 1. Az 1848 előtti állapotokra nézve lásd még Csatskó Imre: Büntetésjogi elméletek, tekintettel a büntetés fajtáira, különösen a halálbüntetésre. Bécs, 1843.

¹⁵ Horváth Tibor: Szemere Bertalan és a reformkor büntetőjogi gondolkodása. In: Ruszoly József (szerk.): Szemere Bertalan és kora. Miskolc, 1991. 1. kötet, 47. p.

szabadságot s békét bírtunk két ember vére után.”¹⁶ Szemere a Karok és Rendek Táblája 1843. augusztus 19-i ülésén védte meg álláspontját, amelyből kiemelést érdemel a halálbüntetés eltörlése védelmében tartott beszéde. Ebben (támaszkodva egy korábbi írására¹⁷) olyan széleskörű elemzésnek vetette alá a halálbüntetés problematikáját, hogy ahhoz érdemben a mai napig alig lehetett valamit hozzátenni. Érvelésének egyik súlypontja volt annak hangsúlyozása, hogy a halálbüntetésnek nincs érzékelhető mértékben preventív hatása. A bűnelkövetők ugyanis nézete szerint háromfélék: „Az elsőt képezik azok, kikben az állati ösztön s indulat folyton vagy pillanatonként korlátlanul uralkodik az értelem s erkölcs felett; ezekre hasztalan a halálbüntetés, mert elégtelen [...] mivel ilyenkor az ember sem fontol sem fél. A második osztályt képezik azok, kikben szenvedély s erkölcs körülbelül egyensúlyban áll, s érdek s körülmények teszik egyiket vagy másikat túlnyomóvá; ezekre részint fölösleges a halálbüntetés, mert ha lehető bizonyos a büntetés, nincs bűn, mitől az örökös fogság el ne rettenthetné; részint elégtelen, mert ha azt hiszik, hogy föl nem fognak fődöztetni, azokra nézve minden büntetés olyan, mintha nem is volna, mivel nem azért követték el a bűnt, hogy nem elég súlyos a büntetés, hanem mivel bizonyosnak hívék azt büntetlenül elkövetni. A harmadikat képezik azok, kikben erkölcs az országló hatalom, kiket bűnre csak a kénytelenség, például az önvédelem vihet; [...] itt a halálbüntetés szükségtelen, mert alkalmazhatatlan.”¹⁸

Az eljárásjogi javaslat tárgyalása lényegében kívül esik e dolgozat címében megszabott kereteken, így ehelyütt csak rendkívül röviden, az összefüggések indokolta minimális mértékben érintem e problémakört. Az eljárásjogi javaslattal az volt a „baj”, hogy rendszerét megalkotói az esküdtszékre építették. Az esküdtszék intézményének megítélése igen ellentmondásos volt nemcsak a hazai, hanem az európai jog történetében is. A német társadalom- és jogfejlődés hozzánk hasonló reformkori szakaszában (Vormärz) is felvetődött a gondolat, hogy a francia és főleg az angol-szász példák nyomán üdvös lenne a bíraskodást esküdtszéki alapokra helyezni, ettől várva a kötött bizonyítási rendszer keretei között vergődő perjog megújulását.¹⁹ A német tudományosság bár megoszlott a kérdés megítélésében, egészében elvetette

¹⁶ Szemere Bertalan: A büntetésről és különösen a halálbüntetésről. Buda, 1841. 190. p.

¹⁷ Az előző lábjegyzetben hivatkozott munkájáról van szó, amelyet Szemere egy, a Magyar Tudós Társaság által 1839-ben kiírt pályázatra („Határoztassék meg a büntetés értelme és célja; adassanak elő annak biztos elvei, s ezekhez alkalmazható nemei; fejtsék meg, található-e köztük helyet a halálbüntetés és mely esetekben, miképpen és mily sikerrel gyakorolható ez a régi és újabb népeknél, különösen hazánkban.”) küldött be. A bírálók (tizenkét dolgozat közül) az ő pályázatának ítélték az első díjat, az Akadémia pedig gondoskodott a kiadásról.

¹⁸ Fayer László: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. Budapest, 1900. 3. köt. 43. p.

¹⁹ A korabeli francia esküdtszéki rendszert részletesen bemutatta Ernst Ferdinand Klein és Gallus Aloys Kleinschrod. In: Archiv des Criminalrechts Bd. 1. (1799), Stück 4, S. 47 ff.

ezt az alternatívát, mondván, hogy a valószínű előnyök mellett sokkal nagyobbak tetszik az a hátrány, amely abból származik, hogy a laikus magánszemélyek egyéni meggyőződésére hagyott ítélkezés esetén hiányzik a kontroll, a széleskörű manipulációnak is teret engedő szubjektivizmus talaján pedig esetlegessé válik az ítélkezés.²⁰ A feudális abszolutizmus jogrendje még hitt abban, hogy a középkori jogbizonytalanság helyébe lépő törvényhez kötöttség van olyan nagy érték és olyan fontos vívmány, hogy ne bizonytalanítsuk el ismét a professzionális bíraskodást a laikus elem pozícióba emelésével. Az esküdtszéki bíraskodás azután nem is futott be a kontinentális törvénykezési gyakorlatban a mai napig sem olyan karriert, mint az angol és amerikai államokban.

Az esküdtszéki bíraskodás bevezetéséért vívott harc Magyarországon speciális volt annyiban, hogy benne nemcsak a társadalmi előrelépés igénye fogalmazódott meg, hanem az elnyomó Habsburg abszolutizmus elleni küzdelem porondja is volt. A nagy francia forradalmat követő években nálunk leghaladóbbnak számító magyar jakobinusok sem követelték ezeknek az új típusú bíróságoknak a megszervezését. Még a mártírhalált halt kiváló jogtudós, Hajnóczy József is elégedett mind nyomtatásban névtelenül megjelent, mind kéziratban fennmaradt munkáiban a feudális magyar bírósági szervezet reformjával.²¹ Az esküdtszékre vonatkozó nézetek feltűnésének első jelei nálunk csak a reformkorban kezdtek mutatkozni, de még a haladás olyan harcosai, mint Széchenyi és Kölcsey sem tartották lényegesnek az esküdtszék meghonosítását. Általában törvény előtti egyenlőséget követeltek, kiálltak az úrbérség eltörlése mellett és ki akarták terjeszteni a bírói tisztség viselésének jogát a megfelelő szakképzettséggel rendelkező nemtelenekre is.²² Az 1830-as évek végétől kezdve megjelentek a rendi alapon működő igazságszolgáltatással szakítani, helyette az esküdtbíráskodást bevezetni akarók, s számuk nőttön-nőtt. Zsoldos Ignác akadémiai székfoglaló előadásában 1839. november 17-én, a Magyar Tudós Társaság tizedik nagygyűlésén fejtette ki nézeteit arról, hogy a személyes szabadság legbiztosabb kezesi az esküdtszékek tagjai, „kik a törvény vaspályáján érzéketlenül haladó

²⁰A kérdés egyik kiváló kortárs kriminológusa így fogalmazott: „Die wichtigste Bedenklichkeit, die meiner Meinung nach gegen die Einführung eines Geschworenengerichts eintritt, liegt darin, daß das von den Geschworenen nach ihrer Privatüberzeugung ausgesprochene Urtheil keiner gesetzmäßigen Prüfung fähig ist, indem es an einem allgemeinen Maaßstabe fehlt, wornach die Richtigkeit desselben ermessen werden könnte.” Ernst Ludwig August Eisenhart: „Potest poena dilata exigi, non potest exacta revocari”. In: Archiv des Criminalrechts Bd. 3. (1800), Stück 2. S. 18.

²¹Vö. Bónis György: Hajnóczy József. Budapest, 1954. 252. és a köv. lapok, továbbá Csizmadia Andor (sajtó alá rendezte): Hajnóczy József közjogi-politikai munkái. Budapest, 1958. 84. és köv. lapok.

²²Részletesebben lásd, Balogh Jenő: A „stadium” és Széchenyi büntető perjogi javaslatai. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése 80. évfordulójának ünnepére. Budapest, 1933. 77. és köv. lapok.

igazságszolgáltatás egyetlen védelmei”.²³ Ennél jóval szélesebb társadalmi kört szólított meg Szemere Bertalannak a büntetőbíráskodás kérdéseit is érintő, nyomtatásban először 1840-ben megjelent nyugat-európai útleírása,²⁴ amelyről ezt állapítja meg reformkorunk egyik legkiválóbb kutatója, Both Ödön: „E kötetben a szerző úgy állította egymás mellé a magyar és a francia bíróságokat, hogy minden gondolkodni tudó és akaró olvasójának a francia esküdtzéki szervezet és eljárás magasabbrendűségét kellett elismernie a magyar feudális bíróságok és eljárás felett”.²⁵ Kossuth Lajos 1841 márciusában a Pesti Hírlap hasábjain szállt síkra az esküdtzék mellett, mondván, hogy enélkül „sem a büntető törvényszolgáltatás, sem az alkotmányos szabadság épülete bevégezett nem lehet.”²⁶ Pár hónappal később a nagyszerű jogász, Szalay László tette közzé több, mint ötíves tanulmányát, amelyben nagy összehasonlító joganyag felhasználásával fordította olvasói figyelmét az esküdtzéki bíráskodással járó előnyök felé.²⁷

Az országgyűlés 1843. november 29-i kerületi ülésén a büntető eljárásjogi törvényjavaslat feletti vitát Ghéczy Péter nyitotta meg, kiemelve az esküdtzések fontosságát. Zsedényi Edvárd, a konzervatívok vezérszónoka felszólalásában ad Graecas Kalendas indítványozta elhalasztani a szóban forgó intézmény bevezetését. Hosszas tanácskozás kezdődött, majd ismét Szemere Bertalan határozott fellépése mentette meg az ügyet: remekül felépített beszédében sorra cáfolta meg a „fontolva haladók” érveit, minek következtében az országgyűlés alsó táblája még azt is megszavazta, hogy az esküdtzések alakításánál ne legyenek tekintettel a születési, rendi előjogokra. A főrendi tábla azonban 1844. szeptember 10-i ülésén nemet mondott, és ezzel meghiúsult az átfogó bírósági reform.

1848-ban azonban ismét megmozdult a progresszió: Pest népe a 12 pont nyolcadikjaként követelte az esküdtzégeket. Az országgyűlés kénytelen volt politikáját (Kossuth szavaival) „a körülmények színvonalára” emelni, ami ez esetben végre az esküdtzések felállításához vezetett, mégha csak a sajtóvétségek elkövetői ellen indítandó eljárásra korlátozottan is, nevezetesen az 1848:XVIII. tc. II. fejezetének tizen-

²³ Zsoldos Ignác: A bírásokról s bíráskodásról általában. A Magyar Tudós Társaság évkönyvei. 5. kötet. 1838-1840. Buda, 1842. 2. osztály, 368. p.

²⁴ Szemere Bertalan: Utazás külföldön. Pest, 1840. E tárgyra nézve bővebben lásd Both Ödön: Die wichtigeren sozialen, politischen und verfassungsrechtlichen Ansichten des jungen Bertalan Szemere. Szeged, 1985. In: Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. XXXIII. – Studia in honorem Velemirii Pólay septuagenarii.

²⁵ Both Ödön: Küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. április 29-i esküdtzéki rendelet (a továbbiakban: Esküdtbíráskodás). 9. 1. Szeged, 1960. In: Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. VII. Fasc. 1.

²⁶ Kossuth Lajos: Bünper. Pesti Hírlap 1841. március 10.

²⁷ Szalay László: A büntető eljárásról különös tekintettel az esküdtzégekre. Pest, 1841.

három szakasza által megállapított keretszabályozás formájában.²⁸ A Deák Ferenc nevével fémjelzett esküdtszéki rendelet²⁹ rendelkezései közül szabadjon az esküdtképeséget szabályozó rendelkezéseket kiemelni. A rendelet szerint minden törvényhatóságban (a rendelet kézhezvételét követő 14 napon teljesítendő összeírás nyomán) fölállítani rendelt esküdtszékek tagságára nézve igen hasonló szabályozást olvashatunk a passzív országgyűlési választójoghoz képest. Eszerint esküdtképesek a 24. életévüket betöltött, de 60-at még el nem ért személyek, kik évi 200 forint tiszta jövedelemmel rendelkeznek. Mind az életkori, mind a vagyoni cenzus alól felmentést kaptak a nyilvános tanárok, az akadémiai tagok, más tudósok és orvosok, ügyvédek, mérnökök és a községi jegyzők. Kategorikusan kizárta a tagságból a rendelet az egyházi személyeket, a katonákat, bírákat, ügyészeket, szolgákat, napszámosokat és írástudatlanokat, valamint a vakokat és nagyothallókat (1-4. §). A jogalkotó láthatóan a büntető ítélezés jogát is hasonló társadalmi állású személyek kezébe kívánta adni, mint akiket a törvényhozás képviselőházába engedett. A rendelet által kilátásba helyezett büntetések rendszeréről ehelyütt annyit, hogy az mindenben megfelelt a polgári szemléletű büntetőjognak, konkrétan pedig még az is elmondható, hogy a szövegezés oly nagy mértékben támaszkodott az 1843. évi II. javaslatra, hogy annak szövegéből egyes részleteket csekély stílusos változtatással több helyütt szó szerint átvett.

1848 büntetőjogtörténeti áttekintéséhez nagyon hozzá kívánkozik egy „pillanatfelvétel” a gyakorlatból. A magyar reformkor jogtörténetével talán legtöbbet foglalkozó jogtörténészünk egyik remek tanulmánya foglalkozik Szeged város azévi büntetőjogával.³⁰ A szegedi „rabokat ítélő törvényszék” hatásköre a megyei büntető sedriakhoz hasonlóan a felségsértés, hűtlenség és a tágan értelmezett bankjegyhamisítás eseteinek kivételével minden közbüntettre, sőt bizonyos magánbüntettre is kiterjedt, az utóbbiak közül főleg a testi sértések súlyosabb eseteire. Eredetileg csak polgárok és jobbágyok ellen járhatott el, nemesek és katonák ellen nem. Ezt a nyílt rendi jogegyenlőtlenséget törölte el az 1848:XXIII. tc., melynek értelmében a rendi hovatarozás a városokban elveszítette eljárásjogi jelentőségét. A város bírósága (a régebbi gyakorlatot folytatva) 1848-ban is megtérítette a büntetés kiszabásán túl a

²⁸ Vö. Both Ödön: Az 1848. évi sajtótörvény létrejötte. (A sajtószabadság problémája Magyarországon a reformkorban.) Szeged, 1956. Acta Jur. et Pol. Szeged. Tom. I. Fasc. 4. 54-64. p.

²⁹ Bár az 1848. április 29-i esküdtszéki rendeletet a szakmai közvélemény minden további nélkül Deák Ferenc nevéhez kapcsolja, meggyőző érvek szólnak amellett, hogy a rendelettervezet fogalmazványa – a nem jelentős számú javításoktól eltekintve –, így a munka érdemi része nem a miniszter, mégcsak nem is a kodifikációs ügyosztály vezetésével megbízott Szalay László, hanem az ügyosztály fogalmazói segédje, Békey István tollát dicséri. Lásd Both Ödön: Esküdtbíráskodás, 21. p.

³⁰ Both Ödön: Szeged város büntetőbíráskodása 1848-ban (a továbbiakban: Szeged). Szeged, 1958. In: Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. IV. Fasc. 1.

sértett polgári jogi igényét, sőt a gyermekét kocsmában elhagyó anyát 60 forint tartásdíj megfizetésére is kötelezte.

A büntetőperekben az ártatlanság vélelmét nem ismerve a befogottat egyszerűen rablónak, gyilkosnak titulálták a per során. Helyzetét súlyosbította, hogy a nemtelek elleni per általában a sommás büntető per szabályai szerint folyt, ahol hivatásos védő nem működhetett közre.³¹ A bizonyítás során még mindig a kötött bizonyítás rendszere érvényesült, ám ennek keretei között 1848-ra Szegeden is az anyagi bizonyító eszközök váltak túlnyomóvá. A bizonyítás alaki eszközei, köztük az eskü, még nem tűntek el teljesen, de „tisztító” vagy „főre való esküvel” a vitatott büntetőügyet már nem döntötte el a városi törvényszék. A szóbeli bizonyítékok megszerzése során, így a beismerő vallomás esetén is, erőszakhoz már nem nyúltak a bírák: „Bizonyosat nem írhatunk ugyan, de tagadó vallomások igen nagy számára tekintettel valószínűnek tartjuk, hogy a beismerés kicsikarása érdekében városunkban 1848-ban legalább rendszeresen már nem kerül sor sem tortúrára, sem szelíd tortúra alkalmazására.”³² A sommás perben hozott ítéletől eltérően a rendes büntetőper befejeztével hozott ítélet ellen volt helye fellebbezésnek a királyi táblához, 1848-ban azonban Szegeden a felperes tisztí főügyész egyetlen fellebbezést sem terjesztett elő.

A vérhatalommal rendelkező törvényszék 1848-ban mindössze egy alkalommal szabott ki halálbüntetést, egy igen súlyos beszámítás alá eső rablógyilkosnak vétette fejét. Nem tűnt még el a bot és a korbács által foganatosított testfenyítő büntetés sem teljesen, bár a májusban megválasztott új összetételű, polgári szemléletű bírákból álló fenyítőszék csak egy ízben, október 20-án ítélte 25 korbácsütésre egy tettenért bünszövetség vezetőjét, a bátaszéki cigányvajda feleségét. A legsúlyosabban alkalmazott szankció a szabadságvesztés volt. A büntetési tételek generális maximuma 5 év volt, minimuma pedig 6 óra, a gyakorlatban azonban ritkán került sor 1 évet meghaladó szabadságelvonásra. Elmondható, hogy a szegedi törvényszék bírái joggyakorlatukban az anyagi büntetőjog terén 1848-ban már nem feudális, hanem polgári szemléletre valló elveket érvényesítettek – büntetőtörvény híján is.

4. A Deák vezette Igazságügyi Minisztérium kapcsolata a büntetőjoggal

Az elmélet- és kodifikációtörténeti fejtegetések után nagyon érdekes tanulságokkal szolgál a Deák-féle Igazságügyi Minisztériumnak a korabeli magyar büntető törvénykezéssel fennállott kapcsolata. Mint ismert, Deák foglalkozott ugyan azzal a gondo-

³¹ „A város törvényszékének 1848. évi jegyzőkönyve kifejezetten mindössze egy alkalommal tesz említést arról, hogy a szabadlábbon lévő vádlottakat törvényes megbízottjuk is képviselheti a bíróság előtt.” Szeged, 15. p.

³² Szeged, 19-20. p.

lattal, hogy az 1843. évi javaslatot (némileg átalakítva) újra – immár a modern parlamentarizmus viszonyai mellett – az országgyűlés elé terjeszti, a viharos gyorsasággal haladó események azonban nem tették lehetővé a terv megvalósítását.

A minisztériumnak a büntető törvénykezéssel való kapcsolata nagyon sokrétű volt. Az ellátott feladatok között találunk pénzügyigazgatási jellegű, hivatalos, társmisztériumi megkeresést, és magánosok nagyszámú panaszait.

Az igazságügyi miniszter 1848. június 3-án bocsájtott ki egy utasítást, mely a kerületi tábláktól (Kőszeg, Nagyszombat, Eperjes, Debrecen) kér be pontos költségvetést: „Szükséges lévén azon költségek kimutatása, melybe a hazai igazságszolgáltatás kerül, hogy az ország pénzügyének tekintetbevételével, a jövőre nézve célszerűen intézkedni lehessen: ezennel felszólítom a Kerületi Táblát, hogy a törvényszék összes budgetjét pontos és részletes kimutatásban, – úgy mint az elnök, táblabírák, s rendes fizetéssel vagy napi díjjal ellátott segédhivatalnokok és szolgák fizetéseit, s egyéb a törvényszék körében szükségelt kiadások jegyzékét velem a jelen sorok vételétől számítandó 8 nap alatt közölje.”³³ A nyilván más bíróságoknak is megküldött felszólításokra beérkező válaszok már nem kerültek feldolgozásra.

Egy nagyon érdekes esetben a pénzügyminiszter kereste meg Deákot. A királyi kamara jogkörét megörökölve a pénzügyi tárcának meggyűlt a baja a sócsempészekkel. Kossuth sajátkézzel fogalmazott tervezetet készített és küldött át Deáknak egy különbíróság felállításáról, a lehetséges szankcióval kapcsolatban azon kérdőjelek támadtak benne, és tanácsért az igazságügyi miniszterhez fordult: „A harmincad csempészeti bíróságnak mikénti felállítása iránt készített tervezetet, másolatban azon szíves kéréssel van szerencsém miniszter úrhoz mellékletben áttenni, hogy irántai nézeteit általában, különösen pedig véleményét arra nézve, tudatni méltóztassék: hogy miután a marasztalándók egy része olly egyénekből álland kétségtelenül, kik nagyon hiányában a marasztalási bírságot fizetni képesek nem lesznek; s miután pusztán csempészeti esetekben, bűnvádi természetű testi büntetés nem alkalmazható, mert fenytő hatóságot feltételez, mellyel ezen ítélőszék nem bír; de ha bírna is, alkalmazni mégsem fogná, – ez esetben mi neme a büntetésnek lenne legcélravezetőbben alkalmazandó?”³⁴ Deák Ferenc lényegretörő válasza: „Azon tervezetre nézve, melyet Miniszter Úr a harmincad csempészeti bíróságnak mikinti felállításáról velem közleni szíves vala, jogtudományi tekintetből általános észrevételem nincs; de ami a tervezetnek azon pontját illeti, hol a vagyontalanok ellen kimondott csempészeti bünteté-

³³ Az alább következő források a Magyar Országos Levéltár (MOL) állagából valók. 1848/1849-i Minisztériumi Levéltár. Igazságügyi Minisztérium. H 65. Elnöki iratok. 1. doboz. 605-608. A továbbiakban csak a szekció, a doboz és a lapok számait adom meg.

³⁴ MOL H 65. 1/717. A szóban forgó jogforrás-tervezet az alábbi címet viselte: Az 1715:15. és 1723:13. törvénycikkek alapján alakított harmincad csempészeti ítélőszéknek újabb törvényes rendelkezésig szabályul szolgáló utasítás.

seknek más valamely büntetés nemére leendő átváltoztatása említettik: nézetem az, hogy a törvényben szorosan meghatározott csempészeti büntetést más büntetés nemére átváltoztatni, törvényeink jelen állásában nem lehet; mert ilyen átváltoztatás semmi törvényen nem alapulna, éppen azért kormányi rendelet által az sikeresen be sem hozhatnák. A törvényhozás azonban ez esetben is valamint egyéb oly esetekben, hol egyedül pénzbeli büntetéseket rendel a törvény, kétségtelenül segítendő a hiányon, s az Igazságügyi Minisztérium által javaslatba hozandó törvénykönyvben bizonyosan figyelem leendő az ily nemű átváltoztatásokra.”³⁵ A javaslat szerint különben egy öt (1+4) fős bíróság járt volna el, sima szavazattöbbséggel döntve el az ügyeket. Deák érvelésében feltűnő, hogy a korabeli, nyilvánvalóan provizórikus viszonyok ellenére, higgadtan a történeti alkotmány szellemében reagál Kossuth felvetésére: a szankciókról van hatályos (bár láthatóan igen régi) törvényi rendelkezés, azt csak hasonló szintű jogforrás bírálhatja felül. Világos utalás ez, korszerű törvényi szabályozás hiányában, sőt annak ellenére is, a nulla poena sine lege anyagi jogi elv-re.³⁶

A minisztériumban megszervezték a büntető törvénykezési osztályt, amelynek hatáskörébe tartozott az egész büntető igazságszolgáltatásra való felügyelés, beleértve az esküdtszékeket, a börtönöket és a közvédlőket is. Az osztály anyagából kiemeltem két kérdéskört: a halálbüntetéssel kapcsolatos kérvényeket és az egyéb folyamodványokat.

a) Halálraítéltek kérvényei

Ahogy arra fentebb már bőven történt utalás, egy büntetőjogi rendszert alig jellemez jobban más, mint a halálbüntetéshez való viszonya. Tudjuk, hogy Deák az 1843. évi javaslat országgyűlési tárgyalásakor abolicionista álláspontot képviselt. Meggyőződése alapvetően nyilván nem változott meg, miniszterként mindenesetre nem állott

³⁵ A Kossuth-féle javaslat különben arra az idézett esetre nézve, ha az elkövető vagyontalan, emígy rendelkezett: „[...] hogy az elkövetett csempészkedés büntetés nélkül ne maradjon, és így a harmincadí országos jövedelmek, ezeknek büntetlensége miatt ne veszélyeztessenek, más – a harmincad csempészeti ítélőszék köréhez nem tartozható – büntetéseknek alkalmazása szükségessé válván, az ítélőszék ily esetekben azon ítéletnek, melyben a bírság fizetésébeni elmarasztalás kimondva volt, közlése mellett az illető törvényhatóságot más, alkalmas büntetésnek kimondására és végrehajtására megkeresni fogja.” Mindkét idézet: MOL H 65. 1/766.

³⁶ A sőt nemcsak csempészték, hanem lopták is. Számos ilyen panasz érkezett Deákhhoz (pontosabban: a pénzügyminiszterhez, aki áttette az iratokat), melyeket ő rendre visszaküldött a területileg illetékes bíróságnak. Ez történt Markovics Vazul alsósáradí lakos ügyében is, amidőn Deák Ugoács vármegyét utasította az eljárás lefolytatására. MOL H 69. 18/6925.

módjában látványos intézkedések megtételére. Az ország legkülönbözőbb törvényseikeitől érkező halálos ítéleteket egytől-egyig, a legnagyobb gyorsasággal továbbította a „Felső Személye körüli Miniszter Úrnak”, akinek feladata eszerint nemcsak, mint általában tudjuk, külügyi természetű volt, hanem a halálraítéltek kegyelmi kérvényeinek az uralkodó elé terjesztése is kötelességei közé tartozott. Az alábbiakban közlöm a kérvények büntetőjogilag releváns adatait.

Elkövető	bűntett	bíróság	helyszín
Kiss Józsefné (Marek Vera)	férjgyilkosság	sedria ³⁷	Nyitra vármegye
Cselédi Katalin	gyermekgyilkosság	sedria	Vas vármegye
Krajan Anna	gyermekgyilkosság	úriszék	Zólyom-Lipcsei uradalom
Beninger Borbála	gyermekgyilkosság	sedria	Gömör vármegye
Tokár Pál	nőgyilkos	sedria	Gömör vármegye
Kopunyik Anna	gyermekgyilkosság	úriszék	Vágbeszterce
Markovics Tivadar	sógorgyilkos	sedria	Máramaros vármegye
Markovics Anna	férjgyilkos	sedria	Máramaros vármegye
Dobay Mátyás	feleséggyilkos	sedria	Zemplén vármegye
Jánosik Mária	gyermekgyilkos	sedria	Gömör vármegye
Demkó Mihály (nemes)	vejének gyilkosa	sedria	Bács vármegye
Kultsár Erzsébet (nemes)	gyermekgyilkosság	sedria	Vas vármegye
Gallovcics Anna	gyermekgyilkosság	sedria	Gömör vármegye
Juhász József (nemes)	gyújtogatás	sedria	Heves vármegye
Trailla			
Zsivanyeszkó	apagyilkosság	sedria	Krassó vármegye
Paviach Katalin	gyermekgyilkosság	sedria	Körös vármegye
Tóth (alias)			
Hajós József	gyilkosság	sedria	Győr vármegye
Horváth Trézsi	gyermekgyilkosság	sedria	Zala vármegye
Ketskés Anna	gyújtogatás	sedria	Nógrád vármegye
Barczal György	nőgyilkosság	városi	Újvidék

³⁷ A vármegyei törvényszék latin elnevezésének egykorú, rövidített, általánosan használt megnevezése (sedes iudiciaria). Alispánok által vezetett, jobbágyok ügyeiben fellebbviteli, nemesek ügyeiben elsőfolyamodású bíróság.

Bujdosó István	gyűjtogatás	tvszék	Nagykároly
Ancsán Mária	férjgyilkosság (méregkeverés)	úrészék kerületi tvszék	Nagykikinda
Trifa György	apagyilkosság	r. k. püspöki úrészék	Nagyvárad
Seyboldt Samu	rablógyilkosság	sedria	Bács vármegye
Boros András	gyilkosság	sedria	Borsod vármegye
Klobucsár Mária	gyermekgyilkosság	városi tvszék	Károlyvár
Spielenberger Zsigmond (nemes)	rablógyilkosság	sedria	Tolna vármegye
Mudrits Imre	rablógyilkosság	sedria	Zala vármegye
Tóth Sári és Vas Erzsébet	gyűjtogatás	sedria	Békés vármegye
Trombitás Teréz	gyermekgyilkosság	sedria	Pest vármegye
Szőke Bálint	gyűjtogatás	sedria	Bihar vármegye
Mixich Ferenc (nemes)	rablógyilkosság	sedria	Torontál vármegye
Paizs Péter (nemes), Szekér (alias) Feri Jancsi (nemes), Tornyos József (nemes), Gombásy József, Vadlud József és Kovácsi István	rablógyilkosság	sedria	Zala vármegye

Összesen tehát 39 halálraítélt kegyelmi kérvénye került Deák asztalára. Érdemes röviden elidőzni az esetek közvetítette tényeknél, több szembeötlő mozzanatra kell felfigyelnünk. Mindenekelőtt feltűnő a gyermekgyilkosságok igen nagy száma: 12 anyát ítélték a verpadra, saját gyermekük elveszejtéséért. Itt általában a már fentebb említett újszülött- vagy csecsemőgyilkosságról van szó, egy esetben azonban az elítélt (Jánosik Mária) négyéves leányát ölte meg, egy másik terheltet pedig (Kopunyik Anna) két gyermeke megölésével vádolták, akik közül (feltehetően) legfeljebb az egyik lehetett újszülött (hacsak nem ikrekről volt szó). Bár Magyarországon a rendszerint „megesett” leányanyák által elkövetett büntett eddigi tudásunk szerint soha-

sem volt olyan mértékű, mint Németországban, elgondolkoztató, hogy 1848-ban ilyen sok kiszabott halálbüntetés került Deák Ferenc elé.³⁸

Az a tény, hogy halálbüntetés kiszabására kizárólag (befejezett) gyilkosság és gyújtogatás miatt került sor, önkéntelenül az ókori Róma büntetőjogát juttatja eszünkbe: ott kriminalizálva éppen e bűntettek voltak (és még a hazaárulás), a többi jogigény csupán deliktualizált formában, magánjogi kereset útján volt perelhető. Ismét egy adalék ahhoz, hogy a büntetőtörvény híján, pusztán bizonyos (közelebről gyakran meg sem említett) jogforrásokra és a természetes jogérzékükre támaszkodó magyar bíróságok a tételes törvényi előírásokat lényegében félretéve, csupán a közösséget nyilvánvalóan leginkább sértő cselekményeknél nyúltak a halálbüntetés végző eszközéhez.

A halálbüntetéseket rendszerint az elsőfokon eljáró bíróság szabta ki, amely a történeti tényállást természetesen a legjobban ismerte. Egyetlen esetben fordult elő (nemes Juhász József), hogy az elsőfokú ítéletet a fellebbviteli fórum változtatta halálra. Az 1848. július 12. és december 8. között (a legutolsóként említett zalai rablóbandától eltekintve, valamennyi kérvény szeptember 27-ével bezárólag datálódott) a minisztériumba továbbított kegyelmi kérvények alapjául szolgáló ügyek kivétel nélkül a Királyi Táblától, tehát a Kúriából kerültek felterjesztésre.

b) Vegyes folyamodványok

Deák Ferenc 1848-as igazságügyminiszteri arcéle nem lenne teljes azoknak az igen nagyszámú folyamodványoknak a legalább illusztratív bemutatása nélkül, amelyek úgy állítják elének Deákot, mint akire a nép úgy tekintett, mint egy új Mátyás királyra. A társadalmi átalakulás zűrzavarában és mámorában a törvénnyel összeütközésbe kerültek olyan nagy számban fordultak Deákhhoz, hogy beadványaiknak ismertetése önálló kötetet töltene meg. Ehelyütt csak néhány érdekesebb esetet idézek. Rögtön le kell szögezmem, hogy Deák mindig a tőle megszokott higgadsággal kezelte az ügyeket; miniszterként nem tekint(h)ette magát bírónak, de sohasem mulasztotta el, hogy intézkedjen, legalábbis közelebről tájékozódjon az adott ügyben.³⁹

³⁸ Megjegyzendő, hogy az ügyek jó része nyilván nem 1848-ból, egyetlen esztendőből származnak, hanem a korábbi esztendők folyamán születtek, de közelebbi adat erre nézve a minisztériumi iratokból nem állapítható meg.

³⁹ Egy kiragadott példa: Deák 1848. július 26-án átiratot intézett Szabolcs vármegyéhez. Kis Bálint földesi lakos a megyei törvényszék által hozott ítéletet a miniszterhez írott levelében sérelmezte. Beadványában kéri megsemmisíteni az ítéletet, mert állítólag ki sem hallgatták a perben, jogszerű védekezésre nem volt módja. Deák magához kérte az iratokat és jelentést kért az ügyről. MOL H 69. 18/4784.

1. Vágújhely mezővárosában 1848. május 25-én Nyitra és Trencsén vármegye törvényszékeinek elegyes ülése⁴⁰ tárgyalta a május 1-jén megesett rablást. A büntett során zsidókat raboltak ki, nagy károkat okozva. A nyomozás során a katonaságot is igénybe vették, és a gyanús házakat „szigorú motozások” alá vetették. Számos rabló és a rablott holmik jelentős része is megkerült, de a meg nem térült kár még sokkal nagyobb volt. A július 5-én újabb ülést tartó bíróság kényszerűen konstataálta, hogy a nyomozással megbízott Piacsek Antal főbíró „járásbeli kormányzásával egybekötött s jelen körülmények közt rendkívülieg halmozott elfoglalásai miatt ebbéli megbízatásában eljárni egyáltalán nem képes”. Az elegyes törvényszék ezután Káry Mihály szolgabíró-t nevezte ki a vizsgálat felelőséül, több esküdtet is mellé állítván. A valószínűleg nem túl nagy meggyőződéssel tevékenykedő Káry egy hónap elteltével is még csak Beczkó mezővárosában végzett, kevés eredményt hozó vizsgálatáról tudott beszámolni. A kormánybiztos, Tarnóczy Kázmér augusztus 3-án írt levelében beszámolt Deáknak a helyszínen tett látogatásáról, ahol „a rablás borzasztó vadság nyomaival bővelkedő helyszínét tekintetbe vette”. Felmerült annak lehetősége, hogy a hurokra került elkövetőkkel szemben egyetemleges felelősséget megállapítva járjanak el, és így rajtuk próbálják meg az egész kárt megtéríttetni. Deák (egyetértve a kormánybiztossal) elutasította ezt az álláspontot. Azt a dogmatikailag is helyeseltető véleményt képviselte augusztus 8-án írt levelében, hogy a tettesek több faluból való származása azt valószínűsítheti, hogy ha volt is némi tervszerűség a rablásban, semmiképpen sem lehet a társtettségét megállapítani.

2. Lendvay János, Korpona sz. kir. város polgára is nagy bizalommal fordult 1848. július 13-án kelt levelével Deák Ferenchez. Panasza szerint a város törvényszéke ellene még 1847. február 24-én indított és ítélettel 1848. július 4-én lezárt ügyben őt tinólopásban marasztalta. A büntetés: hat hónap börtön, „fertályonként” 25 bot, valamint a kár megtérítése. A panaszló ártatlannak vallotta magát. Azért fordult az igazságügyi miniszterhez, mert a Királyi Táblához a per nem fellebbezhető. Deák erélyesen intézkedett: július 22-én kelt levelével utasította Korpona városát, hogy az ügyet haladéktalanul terjesszék fel hozzá. A város tanácsa ennek szó nélkül engedelmeskedett is. Megvizsgálva az ügy iratait, Deák mintegy törvényességi felügyeletet, mi több kasszációs jogkört gyakorolva utasította a várost újabb ítélethozatalra! A felterjesztett iratokból megállapítható volt, hogy: az ítélet „csupán két hitelesített tanúnak csak hallomásból merített, s nem is egyenesen a tinólopásra, hanem valamely tinóbőr eladására vonatkozó vallomásra lévén alapítva”. Emellett több lényeges kér-

⁴⁰ E ritkán előforduló bírósági felállásra azért került sor, mert az elkövetők a két megye közeleső falvaiból valók voltak. Tarnóczy Kázmér kormánybiztos a vágújhelyi izraelita község előljáróinak panaszára utasította Pongrácz Gáspár Trencsén vármegyei alispánt az említett törvényszék megalakítására, amelybe megyénként 4-4 bíró, valamint 1-1 ügyvéd és jegyző is delegálandó volt. MOL H 69. 18/5597.

dés megállapítására ki sem terjedt a nyomozás. Ez az (elég ritka) eset arra példa, hogy indokolt esetben Deák Ferenc feljogosítva érezte magát arra, hogy belenyúljon a büntető törvénykezésbe.⁴¹

3. A következő ügy jelentőségét politikai jellege adja. Torontál vármegye büntető törvényszéke Tomics Tanasztia szücsmestert bűnösnek találta hűtlenségben (*nota infidelitatis*), de az ügyet felterjesztették Nagybecskerekéről a Királyi Táblához. A fogva tartott személlyel kapcsolatos teendők felől azonban sürgős választ várnak az igazságügyi minisztertől. Ugyanakkor az ügy néhány napos késéssel már a Királyi Táblát is megjárva eljutott Deákhhoz, miáltal nyilvánvalóvá vált, hogy rendes bíróságaink egyike sem vállalta a döntés ódiúmait. Deák Ferenc Kóczán József közvádli véleményét bevárva, azzal messzemenően egyetértve határozott.

A vádlott 1848. június 29-én délután két óra tájban a nála elszállásolt Stranga Tamás gyalogezredbeli közvitét arra szólította fel, hogy „ha még egyszer a servianusok (szerbek, B. E.) ellen mennek, s hozzájuk közel lesznek, öljék le néhány tisztjeiket, s álljanak a servianusoké lesz, a magyarokat kikergetik”.⁴² A katona azonban esküjéhez hű marad és feljelentést tett. Az eljárást érintő jogi nehézség abból adódott, hogy a hatóságok szerint itt a feladó és a vádló ugyanaz a személy, ezt pedig jogunk (1715:7., 1729:3. és 1805:5. tc.) csak felségsértés esetén engedte meg. Deák a minősítést rögtön helyesbíti: a fenti tényállás eszerint nem felségsértés, hanem „honárulás”. Az ügyben kihallgatott többi tanú (századbeli katonák) nem a vádlottól, hanem a vádlótól hallották az elhangzottakat. Más tanúvallomásoknak hitelt adva megállapítást nyert, hogy a vádlott csak rácul tudott, így képtelenség, hogy akár románul, akár magyarul beszélhetett volna a vádlóval. A Batthyány-kormány az országot támadó nemzetiségek miatt igen súlyossá fordult helyzetének ismeretében, s mivel a perbeli bizonyítás valóban több alapvető hiányosságban szenvedett, Deák is minden lehetőséget megragadott, hogy az ügy ne nőjön túl önmagán. Az ügyészi véleményt Deák magáévá tette: „ily körülmények között tehát véleményem az, hogy tekintetbe véve azon lázadást, melyben jelenleg is Nagybecskerek és vidéke a rácok feltámadása miatt van; tekintetbe véve, hogy a vádlott az árulás gyanújától nem egészen ment: a vádlott mindaddig, míg Isten segedelmével a rác támadás teljesen megszüntetik, le-

⁴¹ MOL H 69. 18/4344. és 7073. A korponai polgármester Plachy Lajos, a főjegyző Görgey Gábor volt. Érezhető tisztelettel tettek eleget a miniszteri utasításnak. Egy másik példa kasszációs jogkör érvényesítésére: Deák 1848. augusztus 11-én kelt határozatával értesítette Sáros megyét arról, hogy a hozzá érkezett iratokból megállapíthatóan az a terhelő ítélet, amelyet Amsterdam János izraelita vádlott ellen hoztak, megalapozatlan és a panasznak helyt adva kijelentette: a „terhes ítélet ezennel feloldatik”. A sérelmezett ítélet egyébként még 1847. augusztus 30-án született (a panaszt a kancelláriához címezték). MOL H 69. 18/75785.

⁴² MOL H 69. 18/4446. A Királyi Tábla elnöke, Zarka János (korábban királyi ítélőmester, utóbb személynök) 1848. július 13-án terjesztette fel az iratokat a minisztériumba.

tartóztassék, azután pedig a megyei törvényszék által keményen megdorgáltván, szabadon bocsátassék”. Deák Ferenc 1848. július 29-én kelt határozatában szó szerint megismétli az előbbieket, és a minisztérium tekintélyének teljes súlyával kiállt a polgári jogrend elveinek védelméért. A történelem nem honorálta ezt a gesztust (sem).

Egy ezzel rokon másik ügyben Deák hivatalos átiratban értesítette báró Vay Miklós királyi biztost az Erdélyben elfogott csendzavarók és lázítók elleni eljárásról, és közli ezzel kapcsolatos álláspontját. A királyi biztos levelére válaszolva (1848. augusztus 5.) közli Deák, hogy a Vay által javasolt rendkívüli bíróságok helyett inkább célszerű lenne az ügyeket az erdélyi Királyi Táblára bízni, ahol a vádló a királyi ügyeknek erdélyi igazgatója lenne. Rögtön hozzáteszi azonban a miniszter: ha a királyi biztos úgy látja, hogy ez a mód az ügyek elhúzódsához vezetne, már most fölhatalmazza, hogy föllállítson egy rendkívüli bíróságot. „Ezen bíróságnak alakításában legyen figyelemmel királyi biztos úr mind a nemzetiségekre, mind a néposztályokra.”⁴³ Az eljárás máskülönben rendes törvényszéki eljárás legyen.

4. Hogy a vallási vagy etnikai alapú peres ügyeket milyen kiemelt figyelemmel kísérte Deák, arra álljon itt egy újabb példa. A Pozsony vármegyebeli cajlai lakosok: Tyahotni Katalin, Bálint Ágnes és Kelecsényi János ellen terhelő ítélet született a folyó év húsvét hétfői bazini zsidóüldözésben való részvételükért, és az azután fogantatott „házmozgás” akadályozásáért. Bizonyos fogságra ítélték őket és kártérítésre, de a vádlottak fellebbeztek a Királyi Táblához. Tudomást szerezték az ügyről, Deák átkérte az iratokat a Tábla elnökétől tanulmányozás végett. A bíróság szó nélkül teljesítette a kérést és augusztus 1-jén áttette az anyagot a minisztériumba azzal a kéréssel, hogy a tisztí vizsgálat meghatározott lapjain „tót nyelven szerkesztett, s fordításban elő nem adott vallomásoknak a ministerium mellé alkalmazott hiteles fordító osztály által magyarrá leendő fordítását eszközölje”. Deák a „tót” nyelvű szövegeket átküldte a belügyminisztériumba, mert a „fordító osztály” ott működött, honnan Szemere Bertalan 14 nap elteltével már küldte is vissza a kész fordításokat.⁴⁴ Deák az anyagot végül érdemi változtatás nélkül, a bírósági kompetenciákat nem érintve, visszaküldte.

5. A leggyakoribb az volt, hogy Deák erejéből, lehetőségéből nem telt többre, mint hogy egy-egy inkriminált ügyről alapos jelentést kért be. Szenczy Ferenc és Kara János esztergomi polgárok marhabőrlopási ügyben a városi törvényszéken hozott marasztaló ítélet (1848. június 13.) ellen szólaltak fel és fordultak a miniszterhez, mivel ügyvédjük elfelejtett fellebbezni! Az ítélet szerint a vádlottak már régóta ismert, „megrögzött pincetörők és borlopók voltak”. Három fertály évi „vizsgálati fogság”

⁴³ MOL H 69. 18/5594.

⁴⁴ Szemere kísérelvényében megemlíti, hogy a jövőben a fordítandó iratokat közvetlenül Schedius Lajos osztályigazgatóhoz, a „fordítói osztály” vezetőjéhez küldjék. MOL H 69. 18/6927.

után ítélték el őket, lényegében kártérítési kötelezettséget állapítva meg. Az ítéletle-
vélből egy meglehetősen alaposan lefolytatott eljárás képe bontakozik ki, az ítélet
indoklása meggyőző, Deák mégis úgy intézkedett, hogy „a kérdéses periratokat, a
dolognak épségben tartása mellett” hozzá terjesszék fel.⁴⁵ Hogy mire volt Deáknak
ideje...?

Deák 1848. augusztus 1-jén átiratot intézett Pest megyéhez. Az Úri helységben
lakó Bóri Gergely panaszolta az igazságügyi miniszternek, hogy ő a helybeli törvény-
bíró, jegyző és több tizedesek által „személyes bántalmakkal illetetett, s kéri sérel-
mének megvizsgálását és a bűnösök megbüntetését”. Deák átiratában utasította a
vármegyét, hogy az ügyben folytassanak le vizsgálatot és „világosító jelentést” tege-
nek neki.⁴⁶

Gyakoriak voltak az uzsorások elleni panaszok is. Khán Soma és társa, Gajzinger
Móric ellen Pozsony vármegye székén uzsoráskodás vádjával per indult, s bár ítélet
még nem született, a vádlottak máris a miniszterhez fordultak, hogy „a pör szorosan
megvizsgáltsék, s ha a pöriratok úgy hozzák magukkal, meg is semmisíttessék”.⁴⁷ A
jó igazságügyi miniszter (határtalan türelemmel) jelentést kért az ügyről a vármegyé-
től.

Nem hiányoztak a miniszter asztaláról az erkölcsrendészeti ügyek sem. Szák Jó-
zsef lelkész fordult 1848. augusztus 23-án Deákhhoz azt panaszolván, hogy falujában
„hallatlan bujaság, rablások” kaptak lábra. Kéri egy küldöttség kirendelését, mely
előtt ő majd „mindent napfényre hozand”. Deák most sem mulasztotta el az intéz-
kedést: Szatmár megyét utasította a vizsgálat elvégzésére, melyről jelentést vár.⁴⁸

Végigtekintve Deák Ferenc jórészt saját maga által kialakított miniszteri munka-
körén, megállapítható, hogy emberfölötti munkát végzett. Egyetlen hozzá érkezett
ügyet sem hagyott elintézetlenül, még a „legátlátszóbb” esetekben is lépéseket tett a
további tájékozódás érdekében. A polgári szemléletű büntetőjog anyagi jogának
alapelveit saját magán kérte leginkább kérlelhetetlenül számon. A törvény(ek)ben és
az országos szokás megszentelte, s így alkotmányosnak tekintett büntetési szokáso-
kon nem engedett részt ütni. Az ártatlanság vélelmét pedig olyan elszántan védelmez-
te, hogy még csip-csup ügyekben is lelkiismeretes vizsgálatot követelt. Joggal érez-

⁴⁵ MOL H 69. 18/4947. A Deákhhoz írt levél nagy bizalomról árulkodik, megszólítása: „Tisztelt Polgár
Miniszter Úr!” A megítélt kártérítés a bőrkök árát és bizonyos járulékos költségeket tartalmazta, ösz-
szesen 50+25+62 forint összegben.

⁴⁶ MOL H 69. 18/5217. Ehhez nagyon hasonló eset: Jan János gajári (Pozsony vármegye) lakos azért
fordult Deákhhoz, mert házából kiavetetését és megveretését panaszolta, és azt, hogy eladott házá-
nak vételárából csak annak felét (1500 forintból 800-at) kapta meg. Deák itt is „felvilágosító jelen-
tést” kért. MOL H 69. 18/5218.

⁴⁷ MOL H 69. 18/5218.

⁴⁸ MOL H 69. 18/5470.

hette úgy az ország népe, hogy ő nem a jogi felelősség állami elkendőzését tekinti hivatala céljának, nem a jogi csűrés-csavarás állami főhatósága, hanem az igazságügyének minisztere.

DEÁK FERENC ÉS A BÜNTETŐ ELJÁRÁSJOG REFORMJA 1848-BAN

1. A keretek

1. Deák Ferenc minisztersége

„Most minden ember miniszteri kombinatiokat csinál. Hogy Deák egyik kombinációból sem maradjon ki, természetes.”¹ – adta hírül a Pesti Hírlap 1848 márciusában az új kormány körüli személyi találgatások kapcsán. „Felelős minisztériuma van az országnak. Batthyány Lajos azonban Deák Ferencre várván, a minisztériumát még nem alakította meg”² – számolt be Lónyay Menyhért Deák szerepéről az új kormányban. A híradások, legyenek azok hírlapi tudósítások, társasági találgatások, magánlevelezésben fölbukkanó sejtések, egy dologban megegyeznek: Deák Ferenc részvétele nélkül nem alakulhat meg Magyarországon polgári kormány. Az akkor már széles körben ismert zalai jogász és ellenzéki politikus jogtudása, országgyűlési rutinja, kodifikátori tapasztalata, legyőzhetetlen logikája és széleskörű műveltsége láthatóan nélkülözhetetlen a polgári minisztérium számára, a politikai elit egyöntetű vélekedése szerint nem maradhat el az új állam építésének nagy akciójából. Amikor március 22-én Batthyány Lajos kihirdette a megalakuló első felelős minisztérium kijelölt tagjainak névsorát, már Deák Ferenc neve szerepelt az igazságügyi miniszteri poszt várományosaként. S azután Batthyány, Eötvös, Széchenyi március 30-i bécsi küldetésekor, a független felelős minisztériumról szóló eredeti javaslat végrehajtását kieszközölő deputatio tagjaként már velük utazott Deák Ferenc is.³

Deák maga visszafogottan nyilatkozott a megbízatásról. „... keserű volt nékem azon elhatározás, hogy részt vegyek azon minisztériumban, mely a hazának ily viszonyai között alakult; de kényszerített a becsület és a kötelesség, mert Batthyány kijelentette, hogy nélkülem minisztériumot nem alakít, s ha ő akkor miattam visszalép, aligha találkozott volna, ki helyette a minisztérium alakítását ehvállalja, s így engem vádoltak volna, hogy miattam s gyáva vonakodásom miatt vált lehetetlenné az első felelős minisztérium alakítása. Ígértem tehát Batthyánynak kénytelenségből néhány betet, s nevemet és közreműködésemet, míg egészségem engedi. Örömet menekülnék most is, de dolgaink mindinkább bonyolódnak, az ország állapota s jövődjé minden nap

¹ Pesti Hírlap 1848. 8. sz. március 21., Deák Ferencz beszédei. (Összegyűjtötte Kónyi Manó) 2. köt. 1848-1861. Budapest, 1886. 28. p.

² Lónyay Menyhért levele Lónyay Alberthez, 1848. március 18. Kónyi 2. köt. 27. p.

³ Kónyi 2. köt. 28. p.

bizonytalanabb, s így távoznom legalább még egy ideig lehetetlen”.⁴ Vonakodását azonban korántsem a feladattól való félelem táplálta. Óvatossága racionalitásából fakadt. Ő, a jogfolytonosságot hangoztató higgadt jogász, a kompromisszumokért harcoló országgyűlési követ, az összefogásért küzdő ellenzéki politikus világosan észlelte a forradalmi változásokkal együttjáró hevült politizálás veszélyeit. Amíg a tradicionális keretek között kellett argumentálni a rendi országgyűlésen a reformokért, tántoríthatatlan és többnyire verhetetlen volt. Ahogy azonban érvek helyett az érzelmek síkjára terelődött a politizálás, ahogyan már nem a higgadt meggyőzés, hanem az indulatoktól fűtött polémia lett jellemzője a közéletnek, ahogyan az észelvű megokolás helyét a hangos kardoskodás vette át, elbizonytalanodott. Habitusának nem felelt meg a zajos, a személyeskedésektől sem mentes vitastílus. Miután nem volt sajátja mások személyes tekintélyének agresszív kikezdése, ő maga is nehezen viselte a támadásokat. „*Mi teszünk, amit tebetünk, de fegyver nélkül, pénz nélkül mire sem mehetünk, s még ezen felül minden oldalról szórt szemrehányások, keserűségek, vádák, kárhözátások, hogy miért nem tettünk többet ... Örömet engednének helyünket, legalább mi néhányan, másoknak, ügyesebbeknek, erősebbeknek; de minden megbomlásunk még inkább siettetni a közelgő anarchiát, s ezt lelkiünk nem vehetjük.*”⁵ Országgyűlési felszólalásaiban több alkalommal is visszautasított sértő vádakat a minisztérium tevékenységével kapcsolatban. A *nyugodt, kodifikátori mentalitásnak* kellett *ütköznie* folyamatosan a *politikai izgatottsággal*, a radikális hordószónoklatokkal és alattomos politikai támadásokkal. A házban július 8-án Madarász Józseffel került sor éles szóváltásra, mert a képviselő kijelentette: „*a múlt országgyűlés óta ármány kezelte nagy részben az országnak reábizott képviselőjét*”.⁶ Néhány hétre rá Nyáry Pál július 21-i gyanúsítását kellett visszautasítania.⁷ Deák belefáradt a folyamatos nemtelen küzdelembe. Több alkalommal is szóba hozta elvbarátainak, ismerőseinek: idegen tőle ez a stílus, ő nem alkalmas erre a sajátos típusú küzdelemre.

A kormányválság során a képviselőház rávette Batthyányt második kormányának összeállítására. Szeptember 17-én olvasta fel a képviselők előtt a felterjeszteni szándékozott névsort. „*A miniszterek neve a hírlapokban van. Ghyezy, Szentkirályi, Vay Miklós, Kemény Dénes, Mészáros, Eötvös és Erdődy Sándor. Ki minő tárcát kap, még nincs elhatározva, mert nem akarnak lemondani a reményről, hogy Deák Ferencet reábíráják a belügy elvállalására.*”⁸ Deák azonban nem vállalta a megbízást. Amellett, hogy a mind élesebbé váló hangnem ütközött lelki alkatával, (amit pedig belügyminiszterként még inkább tapasztalnia kellett volna), immáron alkotmányos aggályai is támadtak. A magyar rendi

⁴Deák Ferenc levele Oszterhueber Józsefhez 1848. április 30. Kónyi 2. köt. 52. p.

⁵Deák Ferenc levele Oszterhueber Józsefhez 1848. június 15. Kónyi 2. köt. 56. p.

⁶Kónyi 2. köt. 67. p.

⁷Kónyi 2. köt. 90. p.

⁸Lónyay Menyhért levele atyjához 1848. szeptember 18. Kónyi 2. köt. 121. p.

jog és alkotmány történetisége ill. folyamatossága mellett hitet tevő Deák nem vállalhatta azt a politikai s erkölcsi konfliktust, melyet a bécsi udvar szembefordulását követően kellett vállalnia a kormány tagjainak. „*Most már miként lehessek én azon hatalomnak minisztere s eszköze, mely hazám ellen háborút folytat, s mely a békeesség feltétele gyanánt nemzeti önállásunknak s alkotmányos szabadságunk leglényegesebb részének fölládozását követeli? Monarchiában a miniszter mindig a király minisztere, s mint ilyen, felelős az országnak; de midőn a király nevében s tudtával, sőt tetteles engedelmével háború folytatatik a nemzet ellen, hogyan legyek én minisztere a királynak? Azt mondhatnád, legyek minisztere az országnak; de monarchiában az országnak külön, a fejedelemtől elvált s azzal ellentétben álló minisztériuma képzelhetetlen. Lehet provisorius kormánya dictatura, revolutio alkalmával, de ily provisorius kormány nálunk nincs, nem is igen lehet, mert ennek első feltétele volna: kijelentett fellépés a király ellen, ez pedig nálunk balgatalag, süikertelen lépés volna.*”⁹

Amikor Kossuth Lajos 1848. szeptember 22-én azt kísérli meg elérni, hogy a királyi megerősítéstől függetlenül a miniszterek foglalják el helyüket, s miniszteri tevékenységüket kezdjék meg, a törvényességhez raagazkodó Deák józan nyugalommal utasítja vissza ezt a megoldást. Nem látja értelmét a dolognak, hiszen az „álladalmi titkárok” viszik tovább az ügyeket, amely sem a magyar joggal, sem pedig a felelős parlamenti kormányzat eszméjével sem ellenkezik.¹⁰

2. Az országos helyzet

Sarlós Béla, Deák jogi pályájának egyik ismert értékelője keményen elmarasztalta Deák Ferencet az igazságügyésége alatt tanúsított inaktivitásáért, több vonatkozásban pedig a reformkori politikai és szakmai pozícióinak feladásáért. Úgy tűnik, Sarlós nem értette világosan Deák dilemmáját. A reformkori *jogi forradalom előkészítője és végigbarcolója, a jogfolytonosság egyik legjellegzetesebb képviselője, a törvényesség híve, a részletekbe menő aprólékossággal dolgozó józan kodifikátor időszerűtlennek ítélte a mind hevesebbé váló radikális légkörben a jog gyökeres átalakítását. Érzékeltte, hogy e politikai környezet nem kedvez a kodifikációnak. A véstörvény tárgyalásának kezdetein szögezte le: „...a hazának jelen körülményeit pedig, és a hangulatot, amelyben vagyunk, nem tartom alkalmazatosnak ily törvény megvitására, melyhez tökéletes higgadság szükséges. Mikor ilyen törvény alkottatik, indulatnak, félelemnek, aggodalomnak, haragnak távol kell lenni; pedig nem hibázzok, ha állítom, hogy a jelen körülménynek között erre vonatkozólag nem vagyunk abban a hangulatban.*”¹¹ A rendi országgyűlésekre vonatkozó évszázados jogszabályok és szokások szerint elfogadott és szentesített áprilisi törvények, a szabályosan megtár-

⁹ Kónyi 2. köt. 129. p.

¹⁰ Kónyi 2. köt. 121. p.

¹¹ Kónyi 2. köt. 99. p.

gyalt, megszavaztatott, egyeztetett és királyi jóváhagyást nyert új alkotmány a polgári átalakulás mellett a magyar közjog folytonosságának deklarációja is volt egyben. Nem csoda, ha ennek az alkotmányosságnak képviselője viszolygott a nyugodt átalakulást veszélyeztető jelenségektől. „Fájdalmas és aggasztó az az anarchicus irány, mely a népben is több helyen mutatkozik, de kívált városokban véres kitörésekbe megy által. A földművelők legelőket, földeket foglalgatnak vissza, a polgárok s néhol a nép a zsidókat üldözik, s a tisztviselőknek nincsen tekintélyök sehol”.¹²

3. A szakmai elem

A fentieknek megfelelően nem véletlen, hogy a deáki koncepció az igazságügyi tárca működésére nézve leginkább a jogalkotás szakmaiságát hangsúlyozta. A szakmaiság vezérlő kritériuma volt Deák szerint a hozzáértés, a praktikus és elméleti felkészültség. Miután a képviselőház a házszabályok elkészítésére a ház kiküldendő bizottságának tagjait a rendre emlékeztető módon sorsolással akarta kiválasztani, Deák közbeavatkozott: „Válasszunk olyanokat, kik a specialitásokban jártasak. A ház szabályai olyan tárgyak, amelyekre bizonyos előkészültség, avatottság kell, legalább szükséges, hogy az ember gondolkozott, foglalkozott legyen vele, pedig itt igen sok érdemes úr van, ki éppen ezen specialitással nem foglalkozott. Ne alakítsuk tehát a bizottságot sorshúzás útján, hanem válasszuk meg.”¹³ Ez a princípium a Deák Ferenc irányítása alá tartozó igazságügyi minisztérium működési alapelvévé lett, nem csak ebben az ügyben, de a törvényalkotás és az igazságügyi kormányzat minden területén. Az 1848-ban oly fontossá lett kodifikációt, a polgárosodás alapjait megvető törvényalkotást a tárcánál a jognak Deákra oly jellemző tisztelete hatotta át tartalmi s technikai vonatkozásokban egyaránt. „Van egy örök és változhatatlan elv, amelynek mindenütt ahol törvény uralkodik, sértetlenül kell mindig fennállni és ez azon elv, hogy a törvények szorosan megtartandók, és kötelező erejüket csak a jogos törvényhozó hatalom szüntetheti meg. Nincs ezen erkölcsi elv nélkül erkölcsi kapcsolat, ami az államot összetartja. Mind a népek jogainak, mind a fejedelmek hatalmának ez a legbiztosabb alapja. Tanúsítja a történelem, hogy mindenütt a törvény meg nem tartása volt a baj forrása”¹⁴ – szögezte le Deák Ferenc.

¹²Deák Ferenc levele Oszterhueber Józsefhez 1848. április 30. Kónyi 2. köt. 52-53. p. „Az ország állapotja nyugtalanító; ott fenn nem tudják megszokni a dolgok új rendjét, s minden dolog több nehézséget talál, mint ami e pillantokban tanácsos, Pesten pedig minden órán tarthatni valamely indulatos, meg nem fontolt, s a hazát veszélyeztető zendülés kitörésétől.” Deák Ferenc levele Oszterhueber Józsefhez, 1848. március 28. Kónyi 2. köt. 29. p.

¹³A képviselőház ülése 1848. július 6. Kónyi 2. köt. 62. p.

¹⁴Deák Ferencz munkáiból. (Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Wlassics Gyula) Budapest, [1923.] I. köt. 7. p.

Deák törvénytisztelőtét mi sem bizonyítja jobban, mint az úrbéri viszonyokat szabályozó articulusok megfogalmazásánál történtek. Mint ismeretes, az úrbéri szolgáltatások eltörlését kimondó törvényjavaslat a (Ghyczy Kálmán szavajárása szerint) „vágatva tárgyalt törvények” közé tartozott. A március 18-i, halaszthatatlan törvényalkotási feladatokról szóló nyilatkozat elfogadását követően egy nap alatt letárgyalt, egyeztetett és megszavazott plánomot a rendek már másnap felterjesztették királyi jóváhagyásra.¹⁵ A gyors tárgyalás számtalan hiányosságot eredményezett. A március 26-27-i állami konferencia is figyelmeztette a rendeket, hogy az átgondolatlan törvényszövegezés nem nyújtott elegendő garanciát a kárt szenvedő birtokosok biztos és megfelelő kárpótlására.¹⁶ Az országgyűlésre érkező Deák Ferencet ünneplő követek nyomban munkára hívták a kiváló jogászt: „... felszóltottak, hogy ha lehet, esz-közöljék valami változást az úrbéri viszonyok iránti törvényben; de én kijelenttem: hogy ezen rög-tönzését a törvényhozó testületnek nem helyeslem ugyan, s nem is vagyok arról meggyőződve, hogy ezt éppen így tenni szükséges lett volna; de minekutána ez megtörtént; miután a törvényjavaslatot mind a két tábla egyhangúan elfogadta, miután azt sok megyében kihirdették: minden lépést veszedelmesnek tartok, s elvenni ismét az adottat egyenesen annyi volna, mint öldöklő parasztháborút előidézeni.”¹⁷

Az ősiség eltörlésének indítványa hasonlatos sebességgel haladt át a rendi országgyűlés amúgy szigorú szűrőin. A március 23-i kerületi ülésben tett indítvány alapján március 30-án terjesztették föl a két szakaszos articulus,¹⁸ amely megint csak Deák közbeavatkozása nyomán formálódott ilyen rövidre. „Csütörtökön kaptam meg a creditionalist, s még aznap kerületi ülésbe mentem, hol éppen azt akarták elhatározni, hogy az ősiség uti possidetis alapján eltöröltetvén, még a zálogokat se lehessen visszaváltani; ezt csakugyan megátoltam, s a határozat az lón: hogy az ősiség eltöröltetvén, a minisztérium készítsen új polgári codexet.”¹⁹ Sikerült megértetnie követtársaival, hogy a kodifikáció nem érzelmi kérdés, nem elhirtelenkedhető politikai döntés, hanem hosszas megfontolást igénylő, szakmai tevékenység, amit a minisztérium jogászaire kell bízni.

4. A minisztérium

Amikor Sarlós Béla Deákot elmarasztalta, mintha nem vett volna tudomást arról a kellően aligha értékelhető szervezőmunkáról, melyet Deák a minisztérium létrehozása körül végzett. A feladat nem volt csekély. Egy korábban ismeretlen, előzmények-

¹⁵ Károlyi Árpád: Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Budapest, 1936. 33., 35. p.

¹⁶ Károlyi 41. p.

¹⁷ Deák Ferenc levele Oszterhueber Józsefhez, 1848. március 28. Kónyi 2. köt. 28. p.

¹⁸ Károlyi 55. p.

¹⁹ Deák Ferenc levele Oszterhueber Józsefhez, 1848 március 28. Kónyi 2. köt. 28. p.

kel nem rendelkező, hatáskörét a legkülönbébb korábbi királyi és rendi szervektől megöröklő tárcát kellett kiépíteni, s ezzel egyidőben a polgári kormányzat technikáit kidolgozni. Meg kellett vonni a törvényhozó és végrehajtó hatalom tereumát, kijelölni határmezsgyéjét, tartalmat adni a miniszteri felelősségnek, s ebbe a keretbe illeszteni az igazságügyi minisztériumot.

Az igazságügyi minisztérium hatáskörét a korábbi éra legkülönbözőbb kormányzati és igazságügyi szerveitől kellett részben átvenni, részben megszerezni.²⁰ Így a kancelláriától örökölte a minisztérium az egész polgári és büntető törvénykezést, a közvádlok és ügyvédek felügyeletét, átmenetileg a kegyelmi kérvények intézését is, sommás visszahelyeztetési perekben a fellebbviteli bíraskodást, a büntető és polgári perekben elkövetett formai hibák iránti folyamodások intézését, a bírói parancsok kiadását, bírói delegációk ügyét, és a bírói zár iránti intézkedéseket. A helytartónácstól kerültek a tárcához a felügyeleti jogkör egyes feladatai (mint a törvényhatóságok bíróságainak és börtöneinek felügyelete), a szentszéki, bányabírószági, váltótörvényszéki eljárások, a csődtörvényben előírt csődhirdetések illetékeinek beszedése, az úrbéri perekkel kapcsolatos panaszok intézésének joga és kötelezettsége. A kincstártól származott a közvádloi jogkör, melynek értelmében 1848. június 26-án kineveztek az ún. közvádlokat is.

A szerzett jogkörök mellett *új feladatok* is terhelték a minisztériumot. Ilyenként jelent meg a sajtótörvény által meghonosított *esküdszéki* eljárás, mellyel kapcsolatban a minisztérium feladata lett az esküdszékek feletti felügyelet, az esküdszékek megalakítása és működésének ellenőrzése, a *kodifikációs tevékenység*, melynek egy részére már az *áprilisi törvények* is utaltak.²¹ Az idő szorításában, s több esetben is az érezhetően hiányzó átgondolt javaslatok hiányában nagyobb részben alkotmányos szempontból *deklaratív törvényeket* fogadott el az országgyűlés. Egy-egy politikai célkitűzés jogi formulázása, jogi szakmai törekvések *nyilatkozatszerű törvényszövegbe foglalása* történt meg a negyvennyolcas articulusok jelentős részében, melyek valódi realizálásáért, tartalmának kibontásáért a későbbi országgyűléseket tették felelőssé az utolsó rendi országgyűlés kodifikátorai. Így a Magyarország és Erdély egyesítéséről szóló törvénycikk az egyesült törvényhozás majdani feladataként jelölte meg az egyesülés részletes szabályainak kimunkálását.²² A közös teherviselésről rendelkező törvénycikk a közteherviselés konkrét formájának és az adórendszernek kidolgozását a minisztériumra testálta.²³ Az úrbéri terhek megszüntetésével kapcsolatos teendőkről, a magánföldesurak kármentesítéséről „a legközelebbi országgyűlésnek részletesen kidolgozandó tör-

²⁰ Vö. F. Kiss Erzsébet: Az 1848-1849-es magyar minisztériumok. Budapest, 1987. 382-383. p.

²¹ Az ősiséget eltörlő törvénycikk polgári törvénykönyv kidolgozásának kötelezettségét róta a minisztériumra. Vö. 1848:15. tc. 1. §.

²² 1848:7. tc. 6. §.

²³ 1848:8. tc. 1. §.

vénnyajvaslatot fog” a miniszterium előterjeszteni – ígerte a törvényszöveg²⁴, akárcsak az úrbéri megszűntetett magánúri javadalmak statusadóssággá leendő átváltoztatásának részletes szabályairól.²⁵ Az összesítésről, a legelőelkülönő-zésről és a faizásról rendelkezve az országgyűlés úgyszintén részletes törvényajvaslat előterjesztésre kötelezte a miniszteriumot.²⁶ A papi tized deklarációjának törvényszöveggé változtatása megintcsak a jövő országgyűlésre halasztatott, és a miniszterium feladatául adatott ki.²⁷ A hitelintézet alapszabályai, a működéséhez szükséges tőke megszerzése és kezelési szabályai további miniszteriális tevékenység eredményeképpen születik majd meg – szolt a jogalkotó.²⁸ A megyei hatóság, a megyei tisztválasztások, a szabad királyi városok, a községi választások, a Jász-Kun kerület, a Hajdú kerület szervezése és működése ideiglenesen addig lettek szabályozva, amíg „a legközelebbi országgyűlésen teendő intézkedések” meg nem születnek.²⁹ A magyar egyetemre vonatkozó szabályozást a következő országgyűlésre hártották,³⁰ a nemzeti őrseregről addig intézkedtek csak a rendek, míg „a legközelebbi országgyűlés kimerítőleg rendelkeznek.”³¹

S ezek a törvények még nem tartalmazták az *igazságszolgáltatás modernizálásának nagy tervét*, mely részben a polgári átalakulás követelményeként fogalmazódott meg, részben pedig a deáki életmű egyik legragyogóbb darabjának, az *ún. 43-as javaslatoznak* a törvényszintre emelését jelentette (volna): a büntető anyagi jog kodifikálása, (a büntető kódex megalkotása), a büntető perrendtartás törvényi megvalósítása, a börtönügy reformja, a törvénykezési szervezet polgári szellemű átalakítása, a bírói függetlenség deklarálása és garanciáinak kiépítése.

A fentieket összefoglalva plasztikus képet rajzolt a teendőkről az igazságügyi miniszter 1848. május 5-i rendelete, melyet a törvényhatóságokhoz és törvényszékekhez intézett, s melyben egyben az igazságügyi miniszterium tevékenységi körét is változni igyekezett.³²

²⁴ 1848:9. tc. 2. §.

²⁵ 1848:12. tc. 7. §.

²⁶ 1848:10. tc. 8. §.

²⁷ 1848:13. tc. 2. és 3. §§.

²⁸ 1848: 14. tc. 1., 2. §§.

²⁹ 1848:16. tc. 1. §, 17. tc. továbbá a 1848:23. tc. 3. §, 24. tc. 1. §, 25. tc., 26. tc.

³⁰ 1848:19. tc. 3. §.

³¹ 1848:22. tc.

³² Magyar Országos Levéltár (MOL) H 65. Az 1848/49. évi miniszterium levéltára. Igazságügyi Miniszterium. Elnöki iratok 5. kútfő 1848/1. tétel 349. sz., Pesti Hírlap, 1848. május 9.

2. Az előzmények

1. A reformkor

*„Tévednek azok, akik a 48-as törvényeket kizárólag az 1848. évi párisi és bécsi kirobbanásokkal hozzák okozati összefüggésbe. A reformgondolatok az 1790. év palántái, már koronájuk van a harmincas években, s 1847-ben már terebélyes fák, különösebb külföldi hatás nélkül is.”*³³ Sándorfy Kamill szavai tömören jellemzik azt a fejlődési ívet, mely a magyar rendi alkotmányt szavatoló 1790. évi articulusoktól az áprilisi törvénycsomagig rajzolja meg a magyar polgári nemzetállam kibontakozásának folyamatát. Azt a polgári alkotmányt, mely nem „forradalmi behatások kikényszerítése alatt” született, s „nem egy erőszakos, hirtelen genezis gyermeke”, hanem évszázados alkotmányos fejlődés eredménye, melynek princípiumai a törvényesség, a jogfolytonosság, és a revolúcióval szembehelyezett evolúció eszméje. A reformkor politikus nemzedéke visszafogott (sokszor túlzottan is erőtlennek tűnő) lendülettel látott hozzá a polgári állam kiépítéséhez, a rendi jog elbontásához. Ahhoz a történelmi léptékű munkához, melyben a társadalom szinte valamennyi csoportja és osztálya résztvett, ki-ki származásához és alkatahoz mért radikalizmussal, az alig mérhető arisztokratikus reformgondolatoktól a függetlenséget deklaráló, forradalmiba hajló, izgató programokig. A nagy műből szinte mindenki kivette részét, s dacára a vérmérséklet szabta összekülönbözéseknek, a század közepe felé haladva egyre határozottabban kirajzolódtak azok a teendők, melyeket immáron elodázni nem lehetett. A magyar reformkor kiemelkedő szellemi környezete egyedülálló módon szolgálta a kibontakozást. Külhonban a liberalizmus diadalmenete, itthon egy nagyműveltségű, széleslátókörű politikai nemzedék készülődése és harcba szállása. Köztük arisztokraták és nagybirtokosok, főpapok és középnemesek, honoráciorok és polgárok. Az együttműködés egyik szép emlékműve lett a magyar büntetőjog reformjaként elkészült három kódex, az ún. '43-as javaslatok.

2. A '43-as javaslat

Az 1791-es deputatiók munkájaként elkészült és javaslatba hozott szabályozási tárgyak közül számos az 1827-es bizottsági munkálatok eredményeként artikuláris megfogalmazódást nyert. Nem volt azonban közöttük a büntető törvény(könyv), melynek megalkotását immáron az országgyűlési követek szemében is egyre szükségesebbé tették a polgárosodó viszonyok, a beáramló modern, nyugat-európai eszmék,

³³ Sándorfy Kamill: Törvényalkotásunk hőskora. Az 1825-1848. évi reformkorszak törvényeinek története. Budapest, 1935. 191. p.

a mindegyre fokozódó reformhajlandóság. Követelték a radikális politikusok, elfogadta a konzervatív irányzat, jelszóvá emelte az ellenzék. Nem véletlen, hogy ismét törvény szólt a kodifikációs deputatio felállításáról: „a büntető törvénykönyvvel elválhatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett országos választmány neveztetik” – mondták ki a rendek 1840-ben.³⁴ A bizottság szakmai összetétele és a korábbiakhoz képest jelentősen megnövelt létszám egyaránt érzékeltetik a szakmai és tudományos igények változását, valamint a kodifikáció feladatának rendi felértékelését is. Az országgyűlés immáron tudatában volt annak, hogy a törvénykönyvalkotás hatalmas munkájának előkészítésekor milyen követelményeket kell kielégíteni. A választmány 1841. december 1-jén tartotta első ülését, konkrét javaslatait három alválasztmány dolgozta ki, munkája eredményét pedig 1843. július 5-i elegyes ülésében mutatta be.³⁵ Mint ismeretes, a büntetőjogi és a büntető perjogi plánum a főrendek és az alsótábla nézeteltérésein megbukott. Ezután, az áprilisi törvények határolta időben, tehát a magyar polgári átalakulást szentesítő artikulusokig újabb tervezet már nem került a karok és rendek elé, az 1843-as plánnummal tehát lezárult a feudalizmus utolsó évszázadának kodifikációs (kompiláció)-sorozata.³⁶ S még további három évtizedet kellett várni arra, hogy megszülessen az első magyar büntető törvénykönyv, a szerzőjéről, Csemegi Károly osztálytanácsosról „Csemegi-kódexnek” nevezett törvénykönyv.³⁷ Néhány töredékében azonban a hatályos jog részévé vált az Európa-szerre elismerést kivívott kodifikációs mű: nem kevéssé Deák Ferenc igazságügyi miniszterségének köszönhetően.

3. Perjogi reformgondolatok

Miután a három tervezetet, az anyagi jogi, az eljárásjogi és a büntetőjogi plánumot három albizottságban dolgozták ki, a választmány előzetes vita után megjelölte azokat az alapelveket, melyek vezérfonalul szolgáltak a kodifikációban. A perjogi munkálatokra nézve „tanácskozás útján határozattá lett”, hogy (büntető)bírói illetőségre nézve a jövőben a polgári állás szerint ne lehessen különbséget tenni, miként a

³⁴ 1840:5. tc.

³⁵ Felséges első Ferdinánd által szabad királyi Pozsony városába 1843-iki esztendei pünkösdi hava 14-ik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének Írásai és Naplója. Pozsonyban. Az országgyűlési irományok kiadó hivatalában. Pesten. Landerer és Heckenastnál, 1844. (továbbiakban: OGY. IR., OGY N. 1843/44) Az 1840. évi V. törvénycikk által a büntető törvénykönyvvel válhatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos választmány jelentése. 1843. (Továbbiakban: Jelentés 1843.)

³⁶ Vö. Fayer László: A magyar büntetőjog kézikönyve. Budapest, 1900. 60-61. p.

³⁷ 1878:5. tc.

klérus tagjai is világi bíróságok előtt felelnek tetteikért (törvény előtti egyenlőség). Az eljáró törvényszék meghatározásában döntő a területi illetékesség, a processus a vádelv alapján szerveződik meg, választott bíróságok járnak el a büntető ítékezésben. A perbeli eljárás nyilvános, közvetlen és szóbeli, a fellebbvitel és a védelem mindenki számára biztosított. Az előzetes letartóztatás feltételei meghatározottak, s garancia-képpen megjelenik a perbefogó törvényszék.³⁸ Ezzel szemben a választmány elutasította az esküdtzék bevezetésére vonatkozó ellenzéki indítványt. Az esküdtzéki javaslat visszavetése jelzés volt az ellenzéknek. Pulszky Ferenc szerint „*Deák s a szabadelvű ellenzék tagjai, kik az esküdtzék kérdésében kisebbségben maradtak, a büntetőtörvénykönyv szerkesztésére vállalkoztak, mert remélték, hogy oly munkát végeznek, melynek törvénybe iktatása nagy nehézséggel nem fog járni. Az eljárását gróf Dessenffy Aurélna, Zsedényire és a kormánypárti tagokra bízták, mintán azok, kik az esküdtzéki kérdésben leszavaztattak, meggyőződtek, hogy ezen a téren a gyökeres reform a fennálló rendi alkotmány keretében lehetetlen, és javaslatuk legjobb esetben is csak fércmunka marad.*”³⁹ Deák úgy döntött tehát, hogy kiválik a perjogi elaborátum szövegezésének munkáiból, s az anyagi javaslatra koncentrált. Az általa minimumként meghatározott követelményeket a választmány az alapelvek közé emelte, további programját pedig különvéleményekben fogalmazta meg. Ezek a különvélemények voltak a március 15-én, az esküdtzék ügyében benyújtott, valamint a március 11-én, a királyi városok büntető bíróságainak választásáról szóló, és a felségsértésnek, hűtlenségnek valamint a király személye elleni szóbeli sértéseknek bíróságai iránt készített tanulmányok.

A három különvélemény ugyanazon tőről fakad: valamennyi a perjog radikális átalakítását tartja szem előtt, s a büntetőperes eljárás átformálásának különféle oldalairól szól. Kétségtelenül igaza van Sarlós Bélának abban, hogy bár e három dolgozat szakmai erényei is kimagaslóak, elsősorban azonban politikai dokumentumok, melyeket ő az Ellenzéki Nyilatkozat előtti legfontosabb ellenzéki programnak tekint.⁴⁰ Az esküdtzék melletti harcos kiállítás ezt látszik bizonyítani. Ugyanis Deák e kérdésben, feladva hagyománytisztelő álláspontját, egy olyan megoldás felé fordult, mely a magyar jogtól teljesen idegen, előzményei hiányoztak, hazaitól eltérő jogi gyökérből táplálkozott. Ehelyütt azonban nem jelentett számára problémát az idegenség. „... kötelessége minden törvényhozónak idegen nemzetek tapasztalásaira is figyelmeztetni, s ha önhatóságában oly hiányokat lát, melynek pótlására célszerű institúciók léteznek más országokban, általvanni az idegen institútiót is, és azt a honnak egyéb institúcióival összeolvastva nemzetivé tenni” – magyarázta meg álláspontját.⁴¹ Az esküdtzéki tárgyalásnak nem is annyira eljárás-

³⁸ Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. (Szerkeszti Fayer László) I-IV. köt. Budapest, 1896-1902. (Továbbiakban: Anyaggyűjtemény) II. köt. 521-522. p.

³⁹ Idézi Sándorfy 147. p.

⁴⁰ Sarlós Béla: Deák és Vukovics. Két igazságügyminiszter. Budapest, 1970. 24. p.

⁴¹ Anyaggyűjtemény I. köt. 242. p.

rási elemei forradalmasították volna a büntető perjogi javaslatot, hiszen a Deák által követelt közvetlenség, szóbeliség, szabad védelem, akadálytalan és feltétlen fellebbezés gondolata az általános alapelvek között is fölbukkant. Sokkal inkább az esküdtszék megalakítása és összetétele lett a vita alapja. Az ellenzék ugyanis egy olyan bíróságot szeretett volna minden lényeges eljárásban meghonosítani, melynek valamennyi tagját, sőt a törvényszék előtt eljáró ügyészt is választották volna. A választás kritériumai ugyan bizonyos jövedelmi elvárásokat tükröztek (a 24. esztendő betöltött férfiak 100 forint éves jövedelem mellett válhattak volna esküdtté), ezek azonban olyan alacsonyan szabták meg a választhatósági határt, hogy a jobbágyok jelentős része is az eljáró bíróság potenciális tagja lehetett volna. Ugyanakkor Deák kizárta volna az egyházi személyeket, a katonákat és a köztisztviselőket. Vagyis egy olyan bíróság képletét vázolta föl, mely az államtól, a központi kormányzattól láthatóan független – a kor felfogása szerint a politikai nyomás elleni fellépés hatékony eszköze lehetett volna egy olyan korszakban, mikor célkitűzésként fogalmazódott meg a rendi bírói fórumok lebontása, illetőleg átalakítása, a feudális eljárási szokások felszámolása, valamint a törvény előtti egyenlőség és perjogi garanciák kiépítése.⁴²

A királyi városok büntető bíróságainak választásáról szóló különvéleményben⁴³ Deák Ferenc a census ellenében emelt szót. Eszmefuttatása nemcsak szakmailag izgalmas, hanem politikai színvallás is. Elismeri, hogy nem véletlenül alkalmaznak még Európa nagy nemzetei sem censusokat, hogy az ellenzék által is tervezett választójogi akadályok hazánkban is garanciális jellegűek, biztonságot jelentenek az iránt, „*hogy olyanoknak kezeibe ne kerüljön a választói jog, kik a tudatlanságból, vagy rosszakaratból könnyen a közállomány kárára gyakorolhatnák*”.⁴⁴ Az európai nyugatra jellemző védekezés a parlamentáris keretek túlzott kibővítése ellenében, az alsóbb néposztályok politikai befolyásának korlátozása, hazánkban is kedvező fogadtatásra lelt. Ám pontosan ekkor Deák Ferenc a censusok leszállítása mellett tört lándzsát! A bíróválasztásban biztosítandó választójog feltételül ugyanis pusztán az egy évi egyhelybenlakást és saját házat vagy valamely ingatlan tulajdonjogát követelte volna meg.⁴⁵

A különvélemények politikai indíttatása leginkább a harmadik különvéleményben érződik, melyben Deák Ferenc a felségsértésnek, hűtlenségnek és a király személye elleni szóbeli sértéseknek megítélésekor nem tudja elfogadni a királyi tábla első fokú hatáskörét.⁴⁶ Az érvelésben leplezetlenül fogalmazódik meg az aggodalom a politikai típusú ügyekben a király kezében tartott, udvarközei ítélezés miatt. Általában is tart attól, hogy ahol a felelősség alig eszközölhető, ahol a bírói hatalom elrendezése nem

⁴² Anyaggyűjtemény I.köt. 239-273. p.

⁴³ Anyaggyűjtemény I. köt. 331-339. p.

⁴⁴ Anyaggyűjtemény I. köt. 335. p.

⁴⁵ Anyaggyűjtemény I. köt. 338. p.

⁴⁶ Anyaggyűjtemény I. köt. 340-356. p.

nyújt biztosítékokat a pártatlan törvénykezés iránt, ahol a bírónak önkényes hatalmát alig gátolják intézményesen, a büntető bírászkodás parttalanná válhat. (Miképpen vált is a feudalizmus évszázadaiban.) Különösen politikai típusú perekben kardinális kérdés a független bírászkodás, márpedig ennek legkézenfekvőbb módja a bírák választása. Ilyen helyzetben „nem biztos tehát s nem kielégítő azon kezeség, melyet e részben a bírói hatalommal felruházott személyek egyénisége (individualitás) nyújt. A pusztán véletlenek ezen ingóság alapján nem építhet a törvényhozás, hanem gondoskodnia kell a büntető bíróságok elrendezésében oly módokról, is melyek által magához az institúcióhoz legyen kötve a nemzet bizodalma; ezt pedig a bíróságoknak választás általi alakítása eszközölheti leginkább.”⁴⁷ Javasolta tehát országgyűlés által választott articuláris ítélőbíróság felállítását, melyet elválasztott volna egy kilencfős perbefogó törvényszék munkájától, melynek tagjai úgyszintén a diéta votumából bírnák megbízatásukat. Az esküdtszéki mintára a bíróság tagjai közül indoklás nélkül a vádat képviselő fiscus és a vádlott is visszavethetett volna hat-hat tagot. Ez az (esküdtbíróságra emlékeztető) fórum dönthetett volna a bűnösség kérdésében, s azután a büntetés kiszabására már a királyi táblának adta volna át az elmarasztaltat.

4. Börtönügyi szempontok

A harmincöt éves Deák Ferencet Zala vármegye 1839. április 15-én ülésező közgyűlése a követi utasítások és a nemzet sérelmei összeszedésére kiküldött választmány tagjává választotta. Az ekkor már nagy tekintéllyel bíró Deák azonban nem csupán tagja lett a bizottságnak, de meghatározó vezetője. Degré Alajos nem kételkedik abban, hogy a megye 1839. évi követutatisításának fogalmazója s nagy részben értelmi szerzője Deák Ferenc volt.⁴⁸ Témánk szempontjából ez a megállapítás különösen fontos, hiszen a követutatisítás 36. pontja világos instrukciókat tartalmaz a követek számára a büntető rendszer és büntető törvénykönyv kidolgozására hivatott bizottság kiküldésének indítványozására. Az utasítás részletes összefoglalását adja a tendóknak, s vázlatát a majdani elaborátum tartalmának is. Ez a pont világos program: Deák Ferenc börtönügyi koncepciójának foglalata.

A követutatisítás 36. pontja rögzíti, hogy „Egyik legsürgetőbb szüksége nemzetünknek a büntető rendszernek és javító-intézeteknek megigaztatása. De mielőtt a javító-intézetek az egész országban egyenlő célszerű lábra nem állítatnak, mielőtt azok vagy elrendelve nem lesznek, hogy a vétkeknél jobbúlását eszközöljék, nem pedig mint eddig, nagyrésztben inkább vétkeknél és romlott-

⁴⁷ Anyaggyűjtemény I. köt. 342. p.

⁴⁸ Degré Alajos: Zala megye 1839. évi követutatisítása. In: Tanulmányok Deák Ferencről. (Zalai Gyűjtemény 5.) Zalaegerszeg, 1976. 227. p.

ságnak oskolái légyenek, lebetetlen a büntető rendszernek célszerű javíttását eszközölni”.⁴⁹ Ezért a megye utasította követeit, hogy képviseljék az alsótáblán országos választmány ki nevezését. Ezt követően szisztematikus áttekintés következik, hogy milyen feladatokat kell ellátnia az országos bizottnánynak a büntető rendszer „megigazíttatása” okán. A megyei rabtabellák tanulmányozására alapozva, és az „e tárgyhoz tartozó körülmények” mérlegelésével valamint a külsőországokban már létező intézetek tapasztalatainak figyelembevételével készüljenek el a javaslatok. Deák részletező racionalizmusát tükrözi a feladatsor: készüljön építészeti terv a javítóházak és tömlöcök alakjáról, vizsgálják meg az építés költségeit, számolják ki a fenntartási költségeket. Dolgozzák ki a felállítandó házakban alkalmazandó rezsímet (azaz a „követendő elzárási, dolgozási, tartási, oktatási rendet”). Már ekkor fölbukkan a később is mindig egyre visszatérő gondolat: csak a büntetési rendszer reformját követően kerülhet sor a büntető törvénykönyv „javítására”. Deák Ferenc ekkor már határozott elképzelésekkel tekint a börtönügy reformjára. Tisztában van a magyar börtönviszonyok elborzasztó állapotával („börtöneink sok helyütt olyan állapotban vannak, hogy azoktól az emberiség legszélidebb érzete méltán visszaborzad”), de még inkább a tömlöcviszonyok szomorú hatásával: „gyakran akit az indulás vagy könnyelműség vétekbe kever, de keble fogékony volt még a jóra s az erkölcs útján csak megbotlott, de szíve nem romlott vala, mint vétkét bánó bűnös került a tömlöcbe s mint kitanult gonosztervő bagyá el azt” – sommázta a tarthatlan állapotokat 1840. évi követjelentésében.⁵⁰

Amikor tehát kezdetét vette a kodifikáció, Deák Ferenc határozott céllal fogott munkához. A börtönügyre vonatkozó irányelveket a Teleki József, Zarka János, Dessewffy Aurél, Deák Ferenc, Eötvös József, Klauzál Gábor és Pulszky Ferenc összetételű választmány egy hét leforgása alatt állította össze, annak az 55 kérdést tartalmazó lajstromnak segítségével, melyre a választmány a részletes megoldások kidolgozását megelőzően már előre határozott választ adott. A börtönügyi kérdésekben vajmi kevés vita bontakozott ki. Nem véletlenül érezték úgy a liberális politikusok, hogy ebben az alválasztmányban várható a legkisebb ellenállás a konzervatívok részéről. Okkal tételezték fel, hogy a helyzet tarthatatlanságát az a Dessewffy Aurél is belátta, aki a választmányban a konzervatív szárny vezéralakja lett. A tárgyalásokat megelőzően ugyanis a kancellária Dessewffy nyugat-európai „tanulmányútra” küldte, ahol módja volt börtönügyi szakemberekkel konzultálni, büntetés-végrehajtási intézeteket megtekinteni, írásos joganyaggal megismerkedni. Kevés dologban állt olyan közel egymáshoz a konzervatív és ellenzéki álláspont, mint a börtönök kérdésében. Így egyhangúlag fogadta el a választmány a küldöttség javaslatát arra nézve, hogy ke-

⁴⁹Degré 241. p.

⁵⁰Deák Ferenc – Hertelendy Károly: Követjelentés az 1839-40-ki országgyűlésről. Pest, 1842. A követjelentés kinyomtatása és közzététele a széles nyilvánosság előtt hatékony ösztökének bizonyult a további tárgyalásokhoz.

rületi börtönök állíttassanak fel, nem merült föl kifogás a befogott, de még el nem ítélt foglyok, és a büntetésüket töltők elkülönítésének kérdésével kapcsolatban sem. Kisebb vita után állást foglalt a választmány a pennsylvániai avagy magány-rendszer meghonosítása mellett, támogatólag nyilatkozott a fiatalkorúak „javító oskolájáról”, egyértett a rabok munkáltatásával, s részbeni díjazásával.⁵¹ Az anyagi jogi javaslatok keretében határozott a választmány a börtönügyi elaborátum jelentőségét jócskán megnagyobbító kérdésről: a halálbüntetés, a botbüntetés és a becsületbüntetések mellőzéséről, melynek kapcsán bukkant fel az „örökös fogság” kategóriája.⁵² Deák Ferenc e pontig vett részt a börtönügyi elaborátum kimunkálásának folyamatában. Ettől fogva külön dolgozott a Mednyánszky Alajos elnöklete mellett ülésező alválasztmány, és a büntető anyagi jogi kódex tervezetét kidolgozó albizottság. Az 1842. január 2-án megválasztott albizottmány június 2-án már a munkálatok befejezéséről tehetett jelentést, jölehet a plánum tárgyalása november 14-ig várattott magára. Ezidőre már mellékelhették a felkért építészek terveit is, költségvetési ajánlataikkal egyetemben, amely befolyásolhatta a börtönépítéssel kapcsolatos nézeteket is.

A liberalizmus korszerű felfogása leginkább a börtönügyi javaslat azon részeiben volt tettenérhető, amelyek a humánus elbánás garanciáit tartalmazták. Ezek a rendelkezések főként az előzetes letartóztatottak elkülönítésében, a befogadás garanciális előírásaiban, a látogatás, a levelezés, művelődés szabályozásában, a nevelésről és oktatásról szóló rendelkezésekben, a lelki gyakorlatok biztosításában értelmezhetők.

A '43-as javaslatok börtönügyi része nem vethető össze más hasonló dokumentummal, így értékelése is csak saját magához képest lehetséges. Méltánytalan lenne egybevetni akár az 1795-ös, akár az 1827-es tervezetekkel, hiszen azok csupán a büntető anyagi jog területén belül, érintőlegesen foglalkoztak egy-két megjegyzés erejéig a büntetés végrehajtásával. Erre a két korábbi tervezetre az abszolutista szemlélet által átítatott felvilágosodott eszmekör gyakorolt döntő hatást, a jogalkotókat a liberalizmus szele meg sem érintette. A nemesi-rendi érdekeltség megbéklyózta a modern eszméket. A későbbi korok, a polgári átalakulást követő évszázad szabályozásai pedig alapvetően különböztek a '43-as plánumtól, hiszen azok egy valóságos kihívásra adtak választ, a már létező kapitalizmus nemegyszer mindennapi problémáira keresték a megoldást. A '43-as börtönügyi tervezet kidolgozóit azonban ilyesfajta realitások nem kötötték. Ráadásul az albizottságban nem dolgozott sem ügyvéd, sem bíró, sem pedig egyetemi vagy jogakadémiai tanár.⁵³ A többnyire politikusokból és publicistákból álló alválasztmány egy addig lényegében nyom nélküli rendszer alapjait készült megvetni, nem mentesen illúzióktól, kompromisszummentességtől, tiszta

⁵¹ Az országos bizottmány jegyzőkönyvei 1843. (Az ún. Szalay-féle jegyzőkönyvek) In: Anyaggyűjtemény IV. köt. 202-203. p.

⁵² Jelentés 1843., 1841. december 22. OGY. Ir. 1843/44.

⁵³ Sándorfy 148. p.

eszméktől és reformakaró lobogástól. Ezért sikerülhetett egy következetes büntetés-végrehajtási terminológiát megalkotni, mely kodifikációs előfeltétele volt egy régi követelésnek: az ítélet előtt állók és megítéltek, a kisebb és nagyobb bűnökért elmarasztaltak elkülönítésének. A tervezet mindvégig tekintettel van az elítélteket és letartóztatottakat védelmező garanciákra, az elítéltekkel való humánus bánásmódra. Az egész országra érvényes, egyöntetű szabályozást és gyakorlatot javasoltak a liberális politikusok, az egyenlőség és bizonyos keretek között az emberi szabadság védelmével.

Deák Ferenc azonban sajnos nem lehetett ott a törvényjavaslatok országgyűlési tárgyalásain. Ahogy Pulszky írta: „*Deák távolléte előre is eredménytelenségre kárbozttatta a törvényhozást, a most is többségben lévő ellenzékének nem volt megfelelő vezére ... Deák távolléte csakhamar megérezte magát az országgyűlésen, mert megfoghatatlan tapintatlanság mérgezte meg a vitákat, s lehetetlenné tette a sikert*”.⁵⁴ Miután az anyagi jogi és a büntető eljárásjogi elaborátumok elbuktak a két tábla viszályán, a börtönügyi plánum hiába is jutott el a királyi elhatározásig: nyilvánvaló volt, hogy a kormányzat önmagában a börtönügyi törvényt szentesítésre ajánlani nem fogja.⁵⁵ Ezzel néhány évre félretették a börtönrendszer ügyét.

Deák Ferenc Zala vármegye 1847. november 17-én tartott közgyűlésében a börtönrendszer iránti változatlan elkötelezettségéről adott tanúbizonyságot, amikor ismételten sürgette a börtönrendszer reformját. „*A börtönrendszer független attól, ki ítéli el a bűnöst, sőt megfordítva, inkább függ attól, hogy milyenek a börtönök s kiktől függenek azok, mert ugyanazon büntetés becsületes fogházban felére sem olyan terhes, mint egészségtelen börtönben, rossz bánás és élelmezés mellett. Előbb kell tehát megállapítani a börtönrendszert, mint a büntetést. Pl. tíz év fogság olyan börtönökben, mint itt Zalában voltak hajdanán, iszonyú büntetés volna, midőn ellenkezőleg, tiszta börtönben és olyan börtönrendszer mellett, amilyent rendek kívának, s amelyien Európa minden művelt nemzeténél meg van állapítva, már nem olyan terhes.*”⁵⁶

3. A tények

Deák Ferenc igazságügyi minisztersége jó alkalmat adott a '43-as javaslatok felelevenítésére. A gondolat élt, a betérjesztés azonban elmaradt. Szalay Lászlónak írt levelében így magyarázza az okát: „*Hogy csak némileg is pótolhassam a bátramaradást, mit távolléted okoz, mely miatt nem fogom bevihetni a jövő országgyűlésre a büntetőtörvényeket és eljárást, nincs ember, kire a munkát bízni akarnám, s ezt elvállalná, jobb embereink amúgy is szerfelett*

⁵⁴ Pulszky Ferenc: Életem és korom. Budapest, 1880. 216., 222. p.

⁵⁵ Vö. Anyaggyűjtemény IV. köt. CXIV. p.

⁵⁶ Kónyi 1. köt. 628. p.

*elfoglalják, pedig nagy bajnak tartom, ha a kódex éppen jelen körülmények között elmarad.*⁵⁷ Az 1848. július 10-i ülésen a képviselőházban a választási visszaélésekkel kapcsolatos vitában így szólt: „*Ha az idő engedné a büntetőtörvénykönyvet elővenni, ott van törvényjavaslat azíránt is, ha a tisztviselő szándékosan vagy hanyagságból nem teljesíti vagy megszegi a törvényt, miképp bűnbödjék. Ha szükséges leend, magából a codexből ezen törvényjavaslatot kiemelve elő lehet venni.*”⁵⁸ Íme, a megoldás: Deák Ferenc precizítása, a tökéletességhez való ragaszkodása bizonyos korrekciók elvégzésének szükségessége okán nem engedi, hogy a teljes javaslat a ház elé kerüljön, de lehetőséget lát arra, hogy bizonyos részeket át-emeljenek a '43-as elaborátumokból a hatályos jogba. Ez a koncepció tette lehetővé azt, hogy a deáki remekmű néhány töredéke ne csak a levéltárak polcain, országgyűlési iratanyag mellékleteként maradjon az utókorra, de jogszabállyá válva kerülhessen a joghistória lapjaira. Három jellegzetes bizonyítéka a deáki kodifikációnak a sajtóesküdszéki rendelet, a véstörvény és a börtönügyi rendelet.

1. A sajtóesküdszéki rendelet

1848. április 7-én kapta meg a királyi jóváhagyást az április törvénycsomag egyik legkiérleltebb darabja, a sajtótörvény.⁵⁹ A diaetális bizottság és az Állami Konferencia dicsérettel jelzőit is elnyert törvénysszöveg kitűnőségét nem kevéssé az a tény biztosította, hogy a törvénycikk első és második fejezete a '43-as javaslatra támaszkodva készült (amúgy Szemere Bertalan tollából származott). De a sajtótörvény is, miként a legtöbb áprilisi törvény, továbbutalt a részszabályok elkészítésére. A végrehajtó hatalom feladatává tette a részletek kimunkálását. „A miniszterium felhatalmaztatik, hogy szoroson a büntető eljárásról szóló múlt országgyűlési javaslat elvei szerint az esküdtbíróóságok alakítását rendelet útján eszközölje.” A törvényi felhatalmazás alapján három hét alatt készült el Békey István és Szalay László alapfogalmazványa nyomán a sajtóesküdszéki rendelet, melyben – nyilván nem szándékolatlanul – szó szerinti egyezések vannak a '43-as javaslattal.

A rendelet jellegzetes vonása az esküdszéki szerkezethez igazított eljárás. A rendelet Deák álláspontját tükrözi. „Oly országban [...], hol esküdszéki eljárás van, [...] alapelve, hogy inkább mentessék fel tíz bűnös, mint egy ártatlan elítéltesék.”⁶⁰ Ezzel összefüggésben újszerű intézkedés mindenekelőtt a rendőri szervek kikapcsolása a nyomozásból, a nyomozás átadása a közvádlónak alárendelten működő bünvizsgáló

⁵⁷ Sándorfy 305. p.

⁵⁸ Kónyi 2. köt. 250. p.

⁵⁹ 1848:18. tc.

⁶⁰ Kónyi 2. köt. 97. p.

bírónak,⁶¹ a perbefogási törvényszék (vádesküdszék) működtetése,⁶² s a vádesküdszék igenlő válasza alapján a közvádló által készített vádlevellel⁶³ induló esküdszéki eljárás, melyben az ítélő esküdszék mondja ki a verdiktet.

A büntető eljárásjogi koncepcióból kerültek a rendeletbe a vádlott garanciái. Az eljárásban a védő alkalmazása kötelező,⁶⁴ akit szükség esetén a bíróság rendel ki. Az eljárást a szóbeliség⁶⁵ uralja, tanúvallomást csak akkor fogadnak el, ha a tanú meghalt avagy akadályozva van, „holt írományok útján” dönteni nem lehet. A nyilvánosság mellett nagy biztosítéka a törvényes és szabad eljárásnak a vádlott jogainak pontos meghatározása és védelme. Az esküdszéki eljárásban a rendelet szerint a közvádló és vádlott szinte azonos jogokkal rendelkezik.

A rendelet messzemenően igyekszik kihasználni azt a szabadságot, melyet még az esküdszékről benyújtott különvéleményében Deák Ferenc megfogalmazott. Nyomatékosítja a bírák függetlenségét, s felhívja a figyelmet arra, hogy a bírák ítéletüket a bizonyítékok szabad mérlegelésével alakítsák ki. „... a tárgyalás egész folyamán figyelmezek, s félretevén kedvezést, félelmet, gyűlölséget és minden személyes tekintetet, egyedül az előadandó vád és védelem egymáshoz mért erősségei és okai nyomán, saját belső meggyőződésem szerint, igazán szabadon és becsületesen ítélek.” – tették le az esküt a jövőendő bírák.⁶⁶ Esküdt lehetett az a magyar férfi, aki 24. életévét már betöltötte, s legalább 200 forint évi tiszta jövedelemmel rendelkezett. E vagyoni cenzustól eltekintett a rendelet a tanítók, a magyar tudományos akadémia tagjai, az egyetemi végzettségűek, ügyvédek, mérnökök és községi jegyzők esetében. Kizárta a szabály foglalkozásuk és politikai státusuk alapján az egyházi személyeket, katonákat, bírákat, közvádlókat; gazdasági önállótlanáguk következtében pedig a szolgákat, napszámosokat; közreműködésük jelentős akadálya folytán pedig az írástudatlanság, vakokat és süketeket.

A rendelet a közérthetőség miatt már-már unalmasan aprólékos, egészen a teremben leültetendő esküdtek helyének meghatározásáig menően. Persze egy addig teljesen ismeretlen intézmény meghonosításáról és „begyakorlásáról” volt szó.

Az esküdszékek felállításában Deák nem ismert tréfát, minden halasztási kérelmet válogatás nélkül visszautasított.⁶⁷ Levéltári iratok tanúskodnak arról, hogy jónéhány nagyvárosban megalakultak az esküdszékek,⁶⁸ jóllehet működésükről alig

⁶¹ Rendelet 10., 17-20. §§.

⁶² Rendelet 11., 21. §§.

⁶³ Rendelet 27. §.

⁶⁴ Rendelet 32. §.

⁶⁵ Rendelet 45., 59-60. §§.

⁶⁶ Rendelet 43. §.

⁶⁷ Vö. MOL H 69. 4. kútfő, 4-5. tétel.

⁶⁸ MOL H 69. 4. kútfő 6. tétel (Pest), 9. tétel (Buda), 10. tétel (Kassa), 12. tétel (Pozsony).

maradt fön adat. Az igazságügyi minisztérium csupán két alkalommal bocsátott ki utasítást sajtóper megindítására,⁶⁹ egyiket a Márczius Tizenötödike,⁷⁰ másikat a Munkások Újsága⁷¹ ellen. Az eljárásokat a szeptemberi fordulatot követő politikai változások után nem folytatták le. Mindkétszer olyan írások alapján utasította a kormány az igazságügyi minisztert eljárásra, melyek alkalmasak voltak a dinasztíával fennálló viszony megrontására valamint a kormány lejáratására; és olyan időszakban, amikor a felelős minisztérium még mindent elkövetett az alkotmányos út, a dinasztíához fűződő jó viszony betartásának érdekében.

Deák Ferenc tudatában volt a rendelkezés ideiglenességének. Ezért is intézkedett úgy, hogy az esküdtszékek a következő országgyűlésig állíttassanak fel, s azt követően kiérlelt, a tapasztalatokat felhasználó országgyűlési határozattal artikulárisan szabályozott szakaszokkal kell kiegészíteni a sajtótörvényt. Az igazságügyi miniszter munkáját dicséri, hogy ennek dacára „az eljárási résznek bizonyos tételai pedig a sajtóeljárási rendeletben 50 évet meghaladó ideig is érvényben voltak. Maga Deák Ferenc, mint igazságügyminiszter 1848. május elsején adta ki ezt a rendeletet, mellyel csaknem szóról-szóra megegyezik az 1867-diki igazságügyminiszteri sajtórendelet” – értékelte a rendeletet Deák késői tisztelője, Wlassics Gyula.⁷² S így igaz: az 1867. május 17-én, Horvát Boldizsár kibocsátotta sajtórendelet némely kisebb eltérést nem tekintve a Deák-féle javaslat konstrukcióját és szövegezést használta. Az eltérések nem túl érdemiek mellőzi a vádesküdtszék, a választás és a kinevezés vegyesen bukkan fel az esküdtszékek összeállításában (pl. kinevezés a szolgálati lajstromot összeállító tisztviselők esetében), a bűnvizsgáló bíró és a közvádó is kinevezett személy; elveti a kötelező védelem elvét.

2. A véstörvény-javaslat

1848 nyarán az országban, különösen a délvidéken paraszt- és nemzetiségi zavargások törtek ki. A magyar kormány kénytelen volt ezekre a fegyveres mozgalmakra katonai retorzióval válaszolni. Többben a közönséges katonai beavatkozást kevésnek és alkalmatlannak találták, köztük Hadzsics Lázár képviselő is. Többet követeltek: ostromállapot bevezetését az érintett területeken. Hadzsics 1848. július 24-én a képviselőházban törvényjavaslatot nyújtott⁷³ be Temes, Torontál és Bács megyék területén

⁶⁹ Sarlós 66. p.

⁷⁰ MOL H 69. 4. kútfő 11. tétel.

⁷¹ MOL H 67. 24. kútfő 9631/48., 7314/48. sz.

⁷² Wlassics I. köt. 69. p.

⁷³ Hadzsics Lázár képviselő törvényjavaslat a Temes- Torontál- és Bács megyék ostromállapotba helyezéséről, valamint haditörvényszékek felállításáról. In: Az 1848/49. évi népképviseleti országgyű-

ostromállapot kihirdetését követelve, a törvényjavaslat azonnali tárgyalását kérve.⁷⁴ Deák válaszában csillapítani igyekezett a házat, s figyelmeztette Hadzsicsot annak veszélyére, ha ok nélkül rémíti a képviselőket. Ezután alkotmányos felfogásához méltón vette bonckés alá az indítványt. Mint mondta: a kormány mindent megtett az ügyben, minden olyan intézkedést meghozott, „melyeket eddig constitutionális körben felhasználni szükségesnek látott, nemcsak, hanem amelyeket felhasználni joga volt”. Ennek megfelelően kormánybiztosokat küldött ki, rögtönítélő bíróságokat bízott meg, s azok eljárási lehetőségét biztosította. Nem látja azonban célravezetőnek, ha az ország egyes területeit a többitől megkülönböztetve ostromállapotba helyeznék, s még azt is vitatja, hogy a ház ezt a lépést egyáltalán megtehetné: szerinte a ház csak a kormányt hatalmazhatja fel ennek realizálására. De Deák joghoz való ragaszkodását jelzi, hogy bár a javaslattal nem értett egyet, miután benyújtották, mégis indítványozta szabály szerinti napirendre tűzését és tárgyalását.⁷⁵

Az ostromállapotot pártolók erre újabb indítvánnyal rukkoltak elő. Nyáry Pál immáron az egész ország területére kiterjedő felhatalmazási törvényt kívánt alkotatni, mely a kormányt feljogosítja saját hatáskörében akár az alkotmányos törvényeket is felfüggeszteni felelőssége mellett veszélyes esetben.⁷⁶ Deák válaszában nem titkolta, mennyire idegenkedik a különleges, jogot kikerülő megoldásoktól. „... a miniszteriumnak, ha általános vagy speciális törvény által meghatalmazva nincsen, az eddigi formákhoz nem illő, az eddigi törvényekkel ellenkező módon az egyes polgároknak a szabadságát korlátozni és oly tetteiket büntetni, melyeket a törvény büntetteknek nem ismer, nem szabad. Nem szabad a formákat megszegni, hacsak a törvény nem ad rá hatalmat. Tehát ezen szempontból és ezen alapon formákat megszegni és törvényeket alkotni a háznak köréhez tartozik. Én úgy érteltem Nyáry Pál előadását, hogy erről szólt, nem pedig arról, hogy dictatori hatalmat adjon valakinek, amitől Isten mentsen bennünket és az egész hazát.”⁷⁷ Plasztikus megfogalmazása a nullum crimen sine lege elvének, mely a polgári büntetőjog klasszikus princípuma volt, de melynek elfogadtatása éppen a polgári átalakulás feladata volt. De emellett azért sem szívesen terjesztene elő ilyen javaslatot, mert, mint mondta: „azt hiszem, hogy Temes, Torontál, Bács megyékben több szükség volna most ágyúra és katonára, mint akasztófára. Lehet, hogy némely intézkedések szükségesek volnának ottan, s használnának is; de mindeddig tartózkó-

lés. (Szerkesztette Beér János) Budapest, 1954. A képviselőház iratai (a továbbiakban KHIR.) 7. sz. 705. p.

⁷⁴ A képviselőház 1848. július 24-én tartott, 18. ülése. A képviselőház jegyzőkönyvei (a továbbiakban KHJKV.) 158. sz. Beér 166. p.

⁷⁵ Kónyi 2. köt. 96. p.

⁷⁶ Kónyi 2. köt. 96-97. p.

⁷⁷ Kónyi 2. köt. 98. p.

*dott a miniszterium az ilyen lépésektől, mert az ilyenekkel óvatosan kell bánni, mert amit heroicus szerekeknek neveznek az orvosok a betegségre nézve, olyan szer ez is a politikában.*⁷⁸

Az osztályok központi bizottmányának véleményes jelentése magáévá tette Deák vélekedését. Hangsúlyozva azt, hogy a kivételes törvény esetleges meghozatalát nem tartják kizártnak, de az arra vonatkozó javaslatot „a ministeriumtól várják, hogy a körülmények szerint annak idejében indítványozzon ily kivételes törvényt”. Egyébiránt a javaslatot „az osztályok – mind valamennyien – kivétel nélkül” mellőzendőnek tekintik.⁷⁹ Dacára azonban a deáki álláspontnak, a központi bizottmány jelentésének, a képviselők határozatban kötelezték a kormányt, hogy „még ezen ülés folyamata alatt terjesszen elő egy általános vésetörvény-javaslatot”.⁸⁰

Deák jogászi alkatával, alkotmányos felfogásával mélyen ellenkezett az ilyen szabályozás: „Én nebéz szívvél teszem e lépést, mert az ilyen törvény dictatori hatalmat ad, ez pedig alkotmányos országban kényes hatalom. [...] Azonban a ház parancsolt: méltóztassanak megfontolni a tárgyat, én a javaslatnak egyik pontjához sem kötöm magamat; de újra figyelmeztetem a házat, hogy mi nem kértük e nagy hatalmat; de hiszem, míg ezen hatalom kezünkben lesz, nem fogja a ház tettét megbánni; adja Isten, hogy a nemzetnek azt megbánni oka soha ne legyen.”⁸¹ Jellemző módon még az sem inspirálta e helyzetben, hogy a meglehetősen jogellenszerűen funkcionáló állapotot, mely Szemerének a statárium kiszélesítéséről és katonai ellenőrzés fokozásáról szóló, június 12-én és július 19-én kiadott rendeletei következtében előállt, feloldhatta volna a vésetörvény tervezetének elfogadtatásával.

Deák fenntartásait hangoztatta, de rárárt kötelességnél fogva elkészítette a tervezetet. A javaslat szövege hihetetlenül gyorsan került az országgyűlés elé: két napra rá a házelnök már bejelentette a képviselőháznak, hogy Deák Ferenc igazságügyminiszter „a ház határozata következtében a vésetörvényjavallatot az elnöknek átadta”, s az „jelenleg nyomtatás alatt lévén, elkészültével ki fog osztatni”.⁸² A tervezet⁸³ ezt követően az osztályokhoz került, s a központi bizottmány véleményes jelentése már augusztus 4-én a ház asztalán hevert.⁸⁴

A vésetörvény-tervezet a '43-as büntető anyagi jogi javaslat javaslat 43. és 44. fejezetén nyugodott, eljárási vonatkozásaiban pedig követte a választmány által leszögegetett alapelveket, s a garanciákat a lehetséges mértékig igyekezett egyeztetni a statáriális eljárás jellegéből következő, korlátozó intézkedésekkel. A vésetörvény eljárási része valójában óriási jogalkotási bravúr, mert egyszerre tudott statáriális és garanciá-

⁷⁸ Kónyi 2. köt. 98. p.

⁷⁹ KHIR. 11. sz. Beér 707. p.

⁸⁰ A képviselőház 1848. július 29-én tartott, 21. ülése. KHjvk. 158. sz. Beér 173. p.

⁸¹ Kónyi 2. köt. 99. p.

⁸² A képviselőház 1848. július 31-én tartott, 22. ülése. KHjvk. 166. sz. Vö. Beér 174. p.

⁸³ KHIR. 16. sz. Vö. Beér 708. p.

⁸⁴ KHIR. 28. sz. Vö. Beér 713. p.

lis lenni. A konstrukcióhoz Deák az esküdszéki mintát vette alapul, s csak a legszükségesebb helyzetben engedett a statáriális követelményeknek. Alapelveként rögzítette az ügyfélegyenlőséget, szóbeliséget, a szabad és kötelező védelmet, az (igaz, korlátozott) nyilvánosságot. A bíróságot a korábban megszokott katonai törvénykezésben alkalmazott megoldásokhoz képest átformálta. A hivatásos katonák mellett polgári személyeket rendelt az ítélő törvényszékbe. A bírák esküszövege azonos volt az esküdszéki bírakéval, őket ítélethozatalukban a bizonyítékok szabad mérlegelése és a belső meggyőződés kellett, hogy vezesse. A bíróság számára lehetővé tette az eljárás felfüggesztését is. Ehhez képest a statáriális elemek oldalán a nyilvánosság esetenkénti korlátozása, és a fellebbezés kizárása szerepelt nagy nyomatékkal. A javaslat megfogalmazásában Deák mindenesetre hű volt koncepciójához: a kivételes hatalomnak egy szigorúan alkotmányos keretek és miniszteriumi felelősség terhe mellett koncepcióját képzelte el, azzal a megkötéssel, hogy „*a miniszterium csak akkor fogja használni, mikor a körülmények parancsolják, mégpedig a törvény által kiszabott korlátok között.*”⁸⁵

A javaslat és a vélemény tárgyalására azonban a pesti ülészekon már nem került sor. Legközelebb Debrecenben került napirendre a vésztörvény ügye, de akkor is a politikai csatározások sajátos következményeként új előterjesztésben,⁸⁶ melyre a ház a Honvédelmi Bizottmányt kötelezte.⁸⁷ A végül is 1849:1. törvényként elfogadott,⁸⁸ a rögtönítélő hadi s polgári vegyes bíróságok fellitása, szerkezete, eljárása – s ítéleteik alá tartozó esetek meghatározása tárgyában – kibocsátott jogszabály tehát már nem Deák Ferenc igazságügyi miniszteri tevékenységéhez köthető. De nem tagadható, hogy e vésztörvény szinte teljes egészében és szövegszerűen is a deáki javaslaton alapult. Ily módon legalább annyiban illusztrálja Deák Ferenc igazságügyi tevékenységét, mint a sajtóesküdszéki rendelet.

4. Börtönügy

A '43-as büntetőjogi javaslatok csomagjából a börtönügyi plánum csakúgy félretéte-tett, mint a többi. S bár annak idején a törvényalkotás csatornáiban a legtovább jutott, s csupán a királyi resolúción elbukott törvényjavaslat volt a börtönügyi, mégis ebből a jogszabályból került át a legkevesebb a '48-as minisztérium intézkedései közé. Kétségkívül a börtönügy, legyen bármennyire lényeges szakmai kérdés, a forradalmi átalakulás hullámában mellékessé vált. Azon intézkedések, melyek végül is a

⁸⁵ Kónyi 2. köt. 98. p.

⁸⁶ Khir. 129. sz. Beér 714. p.

⁸⁷ A képviselőház 1849. február 3-án tartott, 141. ülése. KHj kv. 825. sz.

⁸⁸ A képviselőház 1849. február 13-án tartott, 146. ülése. KHj kv. 852. sz. Beér 366. p.

büntetésvégrehajtás terrénumában megszülettek, valójában az igazságügyi minisztériumnak a rabokkal kapcsolatos feladatkörével voltak összefüggésben.⁸⁹ Az igazságügyi miniszterhez nap mint nap érkeztek kérvények, panaszok a raboktól,⁹⁰ beadványok ügyvédektől, felterjesztések vármegyei hatóságoktól, városoktól. A korábban a helytartótanácsnak megküldött rabtabellek 1848-ban már az igazságügyi minisztériumba érkeztek be, melyek alapján pontos képet lehetett kialakítani a rabok számáról, a büntetésvégrehajtás számadatairól, a szabadságvesztések szokásos időtartamáról, az előzetes letartóztatás és a megítélt rabok büntetésvégrehajtásának arányáról.⁹¹ A hatóságok rendszeresen tájékoztatták a minisztériumot problémáikról, segítséget kértek rabszállítás⁹², rabtartás⁹³ dolgában, beszámoltak az ügyészi vizsgálatokról,⁹⁴ a rabok fenyítéséről, a testi büntetések alakulásáról,⁹⁵ rabszökésekről⁹⁶ és a jótállás melletti kibocsátásokról.⁹⁷ A miniszter rendszeres levélváltásban állott a hatóságokkal és a király személye körüli miniszterrel, valamint a hadügyminiszterrel a státusfogyók ügyében.⁹⁸ Az igazságügyi minisztérium levéltárának ismeretében kétely nélkül állítható, hogy Deák Ferenc hiteles információkkal rendelkezett a magyar tömlőcügy pillanatnyi állásáról. Levelezése igazolja, hogy a hatóságok nehézségeit is meglehetősen jól ismerte. Bihar megye képviselő bizottmánya *„azon oknál fogva, mint-hogy az eddig vérhatósággal bíró uradalmaknak fogházaiiban létező elítéltek és vádlottak, az 1848:IX. és XI. törvényekkek értelmében a megyei börtönökbe áthelyezendők, azonban a megyének sem elegendő börtönei, melyek a megsokasulandó rabokat befogadnák, sem oly nagyszámú őrei, kik a felügyelést többfelé kellőleg teljesíthetnék nincsenek”,* a minisztérium intézkedését kérte az áldatlan állapotok felszámolása érdekében. Jellemző az az irány, amerre a megoldást a megyében keresték: a minisztériumot arra kérték, hogy a nagyváradi helyőrségi parancsnokságnál járjon el, Bihar vármegye *„az ottani várerősségben található összes szobáknak fogházakul átadását, és katonai őreik kiállítását eszközöltetni kéri”.* Vagyis nem a '43-as javaslat szellemében, a modern börtön irányában kereste a kitérést, hanem a szokásos módon, a totális intézmények azonosságait értékelve, katonai erősségbe,

⁸⁹ Vö. Büntetésvégrehajtás, testi büntetések, rabok elhelyezése: MOL H 67. Az 1848/49. évi minisztérium levéltára. Igazságügyi Minisztérium. Álladalmi titkári osztály. Iratok/1848; Halálos ítéletek, kivégzések, rabok ügyei, státusfogyók ügyei., MOL H 69. Büntető-törvénykezési osztály.

⁹⁰ MOL H 69. 1. kútfő 2-5., 7-8., 16., 19., 24., 26., 30., 40-41., 48., 49., stb. tételek.

⁹¹ Vö. MOL H 69. 1. kútfő 9-15., 22-23., 29., 31., 50., 86., 91., 94., 99., 102-103., 135., 185., 208., 209., 210-225., 227., 250-257., 259-273., 281-289., stb. tételek.

⁹² MOL H 69. 1. kútfő 28. tétel.

⁹³ MOL H 69. 1. kútfő 33., 137. tétel.

⁹⁴ MOL H 69. 1. kútfő 32., 37., 38. tételek.

⁹⁵ MOL H 69. 1. kútfő 119., 135., 138., 352., 645-467., 712. tételek.

⁹⁶ MOL H 69. 1. kútfő 194. tétel.

⁹⁷ MOL H 69. 1. kútfő 35., 122., 536. tételek.

⁹⁸ MOL H 69. 1. kútfő 69., 73., 75., 83., 94., 248., 412. tételek.

katonai felügyelet alatt kívánta elhelyezni rabjait.⁹⁹ Ez a törekvés korábban is konzerválta a magyar börtönállapotokat, most sem a továbblépést szolgálta. Látni kell viszont, hogy az úriszékek megszüntetéséből eredő feladatok hatalmas terhet jelentettek a vármegyék büntetés-végrehajtási intézetei és hatóságai számára, s a kitörést biztosító anyagi feltételek sem álltak ekkor még rendelkezésre; a függetlenségi harc kirobbanása pedig eleve esélytelenné is tett minden idevágó törekvést.

Deák Ferenc legtöbbet emlegetett intézkedése, a Pest város közönsége számára kiadott rendelete is egy beadványnak köszönheti megszületését. Kosovics Hermán folyamodványában „nyomós panaszok tétetvén Pest városa rabjai és börtönei állapotát” illetően. Ezért a város börtöneinek negvizsgálására az igazságügyi miniszter 1848. május 15-én kiküldte Bónis Sámuel osztályigazgatót, és „a tapasztalandókról teendő jelentésének” benyújtására szólította föl.¹⁰⁰ A Pest város tömlöceiről szóló jelentés¹⁰¹ alapján azután rendeletet intézett a városhoz a tömlöcállapotok javításáról.¹⁰² Bónis Sámuel jelentése iszonyatos képet festett a városi tömlöcökről. Bölöni Farkas Sándor 1834-es leírása óta, mely útjára bocsátotta a magyar fogházjavító mozgalmat,¹⁰³ mi sem változott. „... az épület alatt levő börtönöket, melyekben részint vizsgálat alatt levő vádlottak, részint kóbor legények, s koldulásért befogottak vagynak bészárva, megvizsgálván, azokat oly sötéteknek, nedveseknek, és amennyiben előttek egy földalatti, csak csekély szellő ablakokkal ellátott sikkátor vezet, nebezen szellőztethetőeknek, s ezekenél fogva egészségtelemeknek találtam”. De nemcsak a tömlöcök egészségtelen voltát kifogásolta az osztályigazgató. Szóvá tette, hogy egyes zárkákban 12-13 rabot is együvé zártak, hogy a közös elzárásnál semmi tekintettel nincsenek a súlyos bűnelkövetők és a vétségért letartóztatottak, esetleg a kihágásért bekísértek elkülönítésére. „... ezen földalatti tömlöcökben még csak fa nyoszolyák sem lévén, a meg nem ítélteknek e tekintetben rosszabb sorsa van, mint annak, kire már a büntett bébizonyosodván, ítélet következtében lakol.” Végző sommázataiban Bónis Sámuel „addig is, míg a tömlöcök országsszerte jobb karban hozatnak, ideiglenesen rendelkezni műlhatatlanul szükségesnek” ítéli az ügy jelenlegi állása szerint.

Mint tudjuk, Deák néhány napra rá kibocsátotta rendeletét Pest városához. A rendelet méltó emléke Deák Ferenc humanizmusának, büntetőjogi törekvéseinek. A reformkori nagy tervek maradványaként 1848-ra emlékké szelidülő büntetésvégrehajtási eszmék e rendeletben ismét erőre kaptak. Fölbukkant ugyanaz az emberbaráti szellem, mely oly jellemző volt a '43-as javaslat büntetési rendszerére és börtönügy

⁹⁹ MOL H 67. Álladalmi titkári osztály 1. kútfő 831/1848. sz.

¹⁰⁰ MOL H 69. 1. kútfő 731/1848. sz. 2. d. f. 1-5.

¹⁰¹ Jelentése a büntető törvénykezési osztály igazgatójának mint e végre kiküldöttnek a Pest Városi tömlöcök állapotáról. 1848. május 21. MOL H 69. 1. kútfő 1088/1848. sz. 1. d. f. 188-189.

¹⁰² Az Igazságügy Ministere Pest városa közönségének, 1848. május 25. MOL H 69. 1. kútfő 424/1848. 1. d. f. 186-187.

¹⁰³ Bölöni Farkas Sándor: Utazás Észak-Amerikában. Pest, 1834. 62. p.

szabályozására. Deák szerint „a börtönök ily állapotja, kivált az ország fővárosában, undorral s borzadályal tölti el a jobb ember kebelét. Ezen állapotot továbbra is eltűnni súlyos, vétkes hanyagság volna, igazság, méltányosság és emberesség ellen, gúny volna a civilizációnak.”

A fogházjavító mozgalom fő mondanivalóját egyetlen mondatba sűrítő sommázat bevezetesként szolgál a rendelet tartalmi kibontásához. Deák irányt mutat a fogházjavítás irányában, kijelöli a börtönrendszer megjobbításához vezető út cövekeit. Elutasítja a Bihar vármegye által javasolt megoldást: a börtön felváltását más totális intézménnyel (ami már csak azért is aktuálissá lett, mert a hadügyminisztérium elutasította az igazságügyér indítványát a katonai erősség igénybevételéről.)¹⁰⁴ Deák nem a katonai erősség, zárda felé megy, hanem kőépület bérlése iránt tesz javaslatot, mely nyilván egy újszerűbb megoldást, humánusabb kezelést tett volna lehetővé. „Oda utasítom tebát a város közönségét, hogy addig is, míg a börtönök állapotja az egész országban célszerűen rendeztetik, gondoskodjék börtönei jelen állapotjának javításáról, s ha egyébként rögtön nem lehetne a dolgon segíteni, keressenek módot abban, hogy valamely köz- vagy magánépületet béreltessenek ki, melyet börtön építéséig, hasonló célra fordíthasson.”

A büntető eljárás reformja kapcsán oly sokat hangoztatott elkülönítés következetes véghezvitelét várja el a várostól. Mint rendelkez: „Ügyeljenek különösen arra, hogy számos egyént a börtönbe össze ne zárjanak, mert az egészségnek és erkölcsnek egyaránt ártalmas. Ne felejtsek, hogy a vádlott ítélet előtt még bűnösnek sem mondathatik, s annak irányában igazságtalanságot követ el a közállam, ha személyének letartóztatásán kívül neki szenvedéseket is okoz, miket a letartóztatás biztonsága multhatatlanul meg nem kíván. Ne felejtsek, hogy a bűnös ellen kimondott ítélet is fokozottan súlyos, ha a büntetésül kiszabott időt rossz és egészségtelen börtönökben kénytelen eltölteni, a bírónak kimondott ítéletét pedig magában a végrehajtásban meg is súlyosítani igazságtalanság, kegyetlenség.” A differenciált intézeti hálózat kialakításának előjele a kihágásokért letartóztatottak külön intézetbe történő elhelyezésének igénye. „A kisebb rendőri kihágásokért letartóztatott egyéneket csak néhány órára is oly börtönbe zárni, minő a Pest városi börtönök nagyobb része, gyakran súlyosabb büntetés, mint amit a legszigorúbb ítélet mellett is vonhatna maga után az elkövetett kihágás; gondoskodjék tebát a város ezek számára is célszerű elzárási helyekről.”

A modern büntetés-végrehajtás eszméjének felkarolása bizonyosodik be azon rendelkezésből, amelyik a rendi börtönök legfontosabb tételét támadja. Az új felfogás szerint a szabadságvesztés büntetésnek nem célja az elítélt testi sanyargatása. A büntetés lényege a szabadság megvonása, s nem a szenvedések okozása. Ebből fakad azután az a követelmény, hogy a rabok, letartóztatottak elhelyezése legyen emberi és egészséges, a hatóságok ügyeljenek az őrizetben tartottak jó egészségügyi állapotára, legyen rendszeres egészségügyi ellenőrzés. „Tétessék továbbá haladék nélkül rendelkezés, hogy a rabok időnként elegendő őrizet mellett tiszta és egészséges levegőre bocsáttassanak, és ha a város őreinek eddigi száma e célra nem elégséges, szaporíttassák azokat, s legyen szoros ügyelet ar-

¹⁰⁴ 1848. június 4. A hadügyminisztériumtól. MOL H 69. 1. kútfő 125. tétel.

ra is, hogy valamelyik orvos a város börtöneit naponként meglátogassa, s a betegeket azonnal kórházba vitesse.”

A miniszter tisztában volt azzal a jelentős teherrel, ami egyfelől az úriszék (s azzal együtt az uradalmi tömlöcök) eltörlése, másfelől pedig a börtönrendszer megújításával kapcsolatos intézkedések háritottak a városi és vármegyei hatóságokra. „Tudom, ezen ideiglenes javítások is nevelik a városnak amúgy is tetemes költségeit, de itt az igazság s emberiség rovására gazdálkodni akarni vétek volna.” Szándékában azonban ez sem ingathatja meg. Eltökélt határozottsággal zárja rendelkezéseit: „Elvárom mindenekre nézve a városnak serény és pontos intézkedéseit, s a teljesítettekről azonnal jelentést kívánok.” Deák börtönügyi rendelete az első hivatalos jogszabályi megnyilvánulása a polgári kormányzat börtönügyi elgondolásainak, s egyben bizonyítéka 1843 páratlan szellemiségének, a büntetőjogi elaborátum továbbélésének.

5. Kodifikáció

Mint fentebb láttuk, az áprilisi törvényhozás bőséges feladattal látta el az igazságügyi tárcát. Számos törvény és törvénykönyv kidolgozása várt volna a minisztériumra. Ezért a minisztérium szervezetének kialakításakor külön kodifikációs szervezetet hoztak létre, a törvénykönyv előkészítési osztályt. Osztályigazgatónak azt a Szalay Lászlót nevezték ki, aki már a '43-as javaslatok kidolgozásában is közreműködött, így gyakorlatban és elméletben¹⁰⁵ egyaránt foglalkozott a kodifikáció kérdéskörével.¹⁰⁶ Deák 1848. május 5-i körlevelében¹⁰⁷ felszólította a hatóságokat és magánosokat arra, hogy ha kodifikációra vonatkozó javaslataik, kidolgozott tervezeteik lennének, vagy netalán későbbiekben ilyet terveznének, azt juttassák el a minisztériumhoz. „Az igazságügyi miniszter készíttendő a büntető és polgári ítélőszékeknek, a törvénykezési eljárásnak s az ügyvédi karnak rendezését illető törvényjavaslatokat, és a büntető, polgári s bányatörvénykönyvek javaslatát. Ezen munkához a minisztérium rendes személyzetén kívül fognak alkalmaztatni más, e végre külön felszólítandó s díjazandó szakértő egyéneket is. De ezen felül szívesen fogadja az igazságügyi miniszter minden honpolgár célszerű közremunkálását; ugyanezért aki a mondott tárgyak valamelyikére nézve akár az egész tárgyat kimerítő, akár annak valamely részét felvilágosító jól kidolgozott javaslatot akar benyújtani, azt a miniszter készséggel fogadandja.” F. Kiss Erzsébet több tervezetről is említést tesz, mely az igazságügyi minisztérium iratanyagában fennmaradt, s e tevékenységet példázza. Külley Ede öröklési jogi tervezetét vagy Simon Florent elaborátumát említi az országos telekügyben.¹⁰⁸ Hason-

¹⁰⁵ Szalay László: Codificatio. In: Szalay László: Publicisticai dolgozatok. Pest, 1847. I. köt.

¹⁰⁶ F. Kiss 388. p.

¹⁰⁷ MOL H 65. Elnöki iratok 5. kútfő 1. tétel.

¹⁰⁸ F. Kiss 385. p.

lóképpen kérte be a miniszter a váltótörvényszékektől a fennálló jogszabályok korrigálására vonatkozó indítványokat.¹⁰⁹

A háborús események és a politikai válság azonban nem adott lehetőséget a nagy munka megkezdésére. A törvénykönyv előkészítő osztály munkatársai állami megbízások és katonai feladatok teljesítése miatt szétszéledtek. Az osztályt kénytelenek voltak megszüntetni, a megmaradt egyetlen segédfogalmazót pedig az úrbéri osztályhoz besorolni. Deák még vállalta azt a megbízatást, amit 1848. december 14-én az országgyűlés Kossuth kérésére szavazott meg, hogy t. i. a büntető törvénykönyv esküdtzéki alapokon történő átdolgozását végezze el; de mint tudjuk, e munkának gátat vetett a fiatal magyar állam katonai megsemmisítése. Azok a magvak azonban, melyeket Deák és elvbarátai a '43-as javaslat kimunkálásánál, illetőleg az arra épülő negyvennyolcas jogalkotásban elvetettek, termékeny talajra leltek a kiegyezés Magyarországn. S ha nem is valamennyi vonatkozásban, s nem is az eredeti tervezet szövegében, az eszmék tovább éltek, a '43-as javaslatokat pedig mindmáig a büntető-jogalkotás legnagyobb hatású elaborátumaként tartja számon a jogtudomány.

¹⁰⁹ MOL H 65. Elnöki iratok 95/1848 – 103. eln. sz.

DEÁK FERENC TEVÉKENYSÉGE 1848 OKTÓBERÉTŐL
A SZABADSÁGHARC VÉGÉIG

„Deák, mint státusférfit, nem bátor, hanem bölcs. Tagadhatlanul legjobb magyar politikus, kinek jóslatai matematikai pontossággal teljeseznek. Eleme a béke és rend; hol ez megszűnik, ő nincs többé helyén. De mindent elkövet, hogy meg ne szűnjék. Nem forradalmi ember, s a polgári háború viharai közt megszűnt jelentősége. Szerepe ki volt játszva, midőn a forradalom fekete madarainak szárnycsattogása, a testvér-gyilkos ágyúk dörgése kezdődött. Hitszegéstől irtózik a becsületes, ősz tisztaságú kellel, s annak ellenében nincs fegyvere. Mérsékelni, őrizni a szirtektől, ez az ő feladása. Elméletben addig viszi elvéinek következeit, meddig csak okosan lehet, de az életben, a gyakorlatban csak annyit kíván, mennyit megnyerhet. Aranyos éggolyókra sohasem ül, s holdvilágba nem utazik; jár azon földön, melyet ismer, melyen léptei biztosak. Ha e bölcsességgel több bátorságot köt össze, talán megmentheté hazája hajóját a töréstől, melyet, midőn mentori keze megsibbadt, a viharok azonnal szirtre ragadtak. Ő, midőn a szárnyas paripák tüskén-bokron keresztül kezdék ragadni a sima útról kitérített kocsit, nem tartá jónak mérséklet kezével nyúlni a neki eresztett gyepelőkhez” – írta 1850-ben Deákról volt munkatársa, Tóth Lőrinc.¹ Deák 1848 szeptember végét követő ténykedéséről aligha lehet jobb jellemzést adni, mint ez a néhány sor. Ugyanakkor a Deák-mítosz egyik első példája is e jellemrajz. Hiszen 1848 szeptembere után nagyobb erők mozgatták a magyar politikát, hogy sem egy még oly zseniális politikus fellépése megfordíthatta volna a dolgok menetét. Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy az újabb kutatások alapján találjunk választ arra a kérdésre, miként jellemezhető Deák működése a szabadságharc időszakában.²

¹Tóth Lőrinc 37. p.

²A Deákkal kapcsolatos életrajzi irodalom ezen a téren mindmáig nemigen haladta meg Ferenczi Zoltán klasszikus összefoglalóját. Ferenczi II. 195-223. p. Tanulmányomban az elmúlt évtizedekben előkerült újabb adatok, és a Ferenczi által nem hasznosított források alapján foglalom össze ennek az időszaknak a történetét. Az újabb irodalomból kiemelendők a következő munkák, amelyek azonban mindössze néhány oldalban foglalkoznak az általam tárgyalt periódussal: Sarlós Béla; Tanulmányok Deák Ferencről. Zalaegerszeg, 1976.; Fekete Sándor; Sándor Pál; Sarlós Béla: Deák és a kiegyezés. Bp., 1987.; Takács Péter; Körmöczi Katalin; Sándor Pál: Deák Ferenc[,] a történelmi személyiség. Századok, 1993/1.; Király Béla; Deák Ferenc, a liberális politikus. A Zalaegerszegi Liberális Klub konferenciája, 1993. szeptember. TWINS Konferencia-Füzetek 4. Bp., 1994.; Molnár András: Deák Ferenc. Bp., 1998. A forrásanyag érdemi bővülésére sem került sor, a megjelent De-

A tanulmány logikus kezdőpontjának 1848 szeptember vége tűnik. Batthyány Lajos miniszterelnök szeptember 27-én elhagyta a fővárost, hogy a táborba utazva, találkozzon Lamberg Ferenc gróf altábornaggyal, a Magyarországon állomásozó csapatok kinevezett fővezérével. A képviselőház aznap este Batthyány távollétében, Kossuth javaslatára törvénytelennek nyilvánította Lamberg kiküldetését, s másnap, szeptember 28-án a pesti hajóhídon a néptömeg végzett a fővárosba érkező Lamberggel. A képviselőház ezen a napon Batthyány távollétében az Országos Honvédelmi Bizottmányt bízta meg a végrehajtó hatalom vitelével. Szeptember 29-én a magyar hadsereg Pákozd és Sukoró között megállította Jellačić hadseregét. A képviselőház ezen a napon Kossuth indítványára arról döntött, hogy az OHB-t kibővíti a minisztériumok államtitkáiraival.

Szeptember 30-án ifj. Pázmándy Dénes, a képviselőház elnöke beszámolt a képviselőháznak az általa és az OHB által tett védelmi intézkedésekkel, s úgy vélte, a hadihelyzet végleges rendeződéséig nem szükséges üléseket tartani. Javasolta, hogy a fővárosban lévő követek maradjanak együtt, akik azonban el akarnak menni lelkesíteni, ám menjenek. Ha az újabb ütközet szerencsés eredménnyel jár, „akkor az országgyűlés azon órában és napon, amikor a bizottmány [az OHB], vagy a Bécsből visszatérő miniszterelnök szükségesnek tartja, rögtön össze fog hívatni”.

Pázmándy beszámolójához először Deák szól hozzá. Úgy vélte, hogy „akármily csekély számú legyen is a ház, csak existáljon, jobb lesz, mint ha abszolúte elmosódnék, vagy bevégezi üléseit és szétmegy”. Törvényjavaslatokat úgysem fognak tárgyalni, azonban mivel a miniszterelnök nincs itthon, s a végrehajtó hatalom vitelével egy bizottság (az OHB) van megbízva, „a bizottságnak is nagy segítségére leend, ha ezen testületnek akármily része itt marad, s arra mindig számítani lehet. Legyen akármily csekély számú, csak legyen, mert törvényes tekintély, mely minden egyes esetek felett, mikor a bizottság kívánja, intézkedhetik”. Deák szerint ezért fontos lenne, hogy a Pesten lévő képviselők minden nap délelőtt és délután ugyanabban az órában összejöjjenek, kivéve, ha az OHB közölné velük, hogy „semmit sem akar velük”. Pázmándy ennek alapján határozatként mondta ki, hogy a képviselők minden nap délelőtt 10 és délután 5 órakor össze fognak jönni.³

Deák felszólalása látszólag nem különösebben fontos, hiszen technikai jellegű részletet érint. Ugyanakkor arra mutat, hogy Deák érzékelt: Batthyány távozása után fontos, hogy a törvényességet egyedül képviselő törvényhozó testület együtt maradjon és működjön, mert csak ilyen módon biztosíthatja az OHB intézkedései-

ák-kiadványok közül csupán egyben találunk a tárgyalt periódusra vonatkozó újabb adatokat. Kiss Gábor – Molnár András.

³ Kónyi II. 343-344. p.

nek legitimitását. Mindez azért volt fontos, mert az elkövetkező napokban valóban szükség volt a képviselőház együttmaradására. Az uralkodó október 4-én (3-ai dátummal kiadott) kéziratában feloszlatta a magyar országgyűlést. Gondoljunk bele, milyen hatással járhatott volna ez a formailag és tartalmilag egyaránt törvénytelen aktus, ha a magyar országgyűlés nem ül együtt nyilvánosságra hozatalának pillanatában. Deák ezúttal is – akárcsak szeptember 12-én, a parlament permanenciájának kimondásával kapcsolatos vita alkalmával – komoly szolgálatot tett az önvédelmi harc ügyének.

Október 7-én a fővárosba visszatért Kossuth a képviselőház aznapi ülésében csak egy futó célzást tett arra, hogy az országgyűlésnek majd intézkednie kell a végrehajtó hatalomról; de az ülés fő tárgya az volt, hogy a ház nyilvánítsa törvénytelennek az október 3-i manifesztumot. Hiszen ez volt a jogi alapja annak, hogy az egyáltalán intézkedhessen a végrehajtó hatalomról. Kossuth ezen a napon csak ezzel foglalkozott.⁴ Másnap megérkezett az október 6-i bécsi forradalom. Ebből nyilvánvalóvá vált, hogy az október 3-i manifesztum végrehajtására nem lesz erő. Kossuth tehát az október 8-án reggel 10 órakor tartott ülésben javasolta, hogy a képviselőház a végrehajtó hatalmat ruházza az OHB-ra, olyan módon, hogy három tagját bízzák meg ennek gyakorlásával, míg a többiek feladatait e triumvirátus határozná meg. A képviselőház közhelyesléssel fogadta az indítványt, majd az OHB elnökévé választotta Kossuthot.⁵

Fontos megjegyezni, hogy Deák e határozatok vitájában nem vett részt. Az okokat csak találgathatjuk. Az október 3-i manifesztum érvénytelenné nyilvánításával kapcsolatban nemigen lehetett más véleménye, mint Kossuthnak, hiszen Kossuth érvelése részben Deák szeptember 12-i felszólalásának logikáját követte.⁶ Az OHB kormányzati szereppel történő felruházásához pedig részben Deák szeptember 30-i felszólalása adta a muníciót.

Kossuth a képviselőház október 10-i ülésében javasolta, hogy az eddig Szegeden őrzött olasz politikai foglyokat vagy engedjék szabadon, s kísérik el az ország határaiig, vagy fegyverezzék fel, s küldjék őket a Pozsonyban lévő lombardiai 23. (Cecco-

⁴KLÖM XIII. 107-119. p., Kónyi II. 345. p.

⁵KLÖM XIII. 121-126. p.; Kónyi II. 345-346. p.

⁶Ez is lehet a magyarázata annak, hogy Tóth Lőrinc 37. és 46. p. tévedésből az október 3-i uralkodói manifesztumról szóló parlamenti vitához köti Deák szeptember 12-i felszólalását, de a szövegből egyértelmű, hogy a szeptember 12-i ülésről van szó. Egyébként, Deák okt. 7-én nem szólalt fel, s sem szeptember 12-én, sem október 7-én nem volt igazságügyminiszter. Ugyanakkor elképzelhető, hogy Tóth tévedése tudatos csúsztatás volt: így akarta jelezni azt, hogy az október 3-i manifesztum törvénytelen volt. Ez pedig 1850-ben némi bátorságot igényelt egy volt 1848-49-es képviselőtől. Sándor Pál 79. p. tévesen írja, hogy a jellemrajz 1851-ben jelent meg. – Tóth téves adatát átvette Törs Kálmán 87-88. p. és Körmöczy Katalin 76. p.

pieri) gyalogezredhez, „hogy őket mint atyafiakat vegyék pártfogás alá, vagy általában bízzuk meg e részbeni intézkedéssel a honvédi bizottmányt, mert ez nem rendes kormányzási tárgy”. Kossuthot követően Deák szólalt fel, s ismertette, hogy a kormány korábban milyen lépéseket tett Bécsben az olasz foglyok ügyének elintézésére. Deák szerint az osztrák kormány azt az ígéretet tette, hogy szeptember végén átveszi a foglyokat. Mivel ez nem történt meg, „természetes, hogy a ház most a dologban határozhat; legcélszerűbb lenne, hogy az ügy a bizottmányhoz tétessék át”. A képviselőház végül úgy döntött, hogy az OHB intézkedjen a foglyok ügyében „a szabadság alapján”.⁷

Deák következő felszólalására 1848. október 22-én, ismét egy mellékes ügyben került sor. Az Ozoránál magyar fogságba került Roth és Philippovich cs. kir. vezérőrnagyok ellen Kossuth utasítására Kóczán József közvádoló honárulási ügyben vizsgálatot indított. Pázmándy Dénes, a képviselőház elnöke október 22-én közölte a Házzal, hogy Kóczán befejezte a vizsgálatot, s határozatot kért arra nézve, hogy a két foglyot milyen bíróság elé állítsák. Barthos Ede azt javasolta, hogy az ügyről az OHB döntsön saját felelőssége mellett, a törvény korlátai között. Madarász László viszont figyelmeztette a képviselőket, hogy a kormány nincs megalakítva, s Kossuth, az OHB elnöke a táborban van. Ha a kormány a törvényhozáshoz folyamodik, a törvényhozás éljen hatalmával, „mely már sokkal nagyobb tárgyakra is kiterjedt”. Madarász nem osztotta azt a nézetet, hogy statáriális eljárással ne lehetne ítélni a két tábornok ügyében, de ha a Ház úgy véli, „utasítsa őket a királyi tábla által kinevezendő különös osztályra”, mint amelynek eljárása nyilvános.

Deák felszólalásában Barthos javaslatát pártolta, s úgy vélte, nincs veszélyesebb magára az OHB-ra, mint ha a Ház „a végrehajtó hatalom részleteibe beavatkozik, mert ez magára az országra is veszélyt hozna”. A Ház azért bízta az OHB-ra a kormányzást, „hogy teljesítse, mit törvény és igazság szerint a haza javára szükségesnek lát”. Lehet, hogy Kossuth nincs itt, de nem lesz távol hónapokig, s az üggyel lehet várni. Egyébként is elképzelhető, hogy a képviselőház „a törvény szigorú rendelete szerint” határoz, de az OHB „nem fog a törvény rendelete szerint cselekedni, mert oly körülmények között, midőn valamely ország veszélyben és háborúságban van, mint Magyarország, a politikának is nagy befolyása van az igazság kiszolgáltatására”. Nyilván az OHB is figyelembe fogja venni – sugallta Deák a lehetséges megoldást – hogy „meglehet, ezen ítélet felfüggesztése több hasznot hozhat, mint az elítélés, mert megtörténhetik, hogy Magyarország jelesebb polgárai közül is egyik vagy másik az ellenség hatalmába kerül, s akkor a kicseréléssel több hasznot hajthat az országnak, mint egy-két ember feláldozásával”. Utalt arra, hogy a spanyolországi polgárhá-

⁷ Kossuth felszólalását közli KLÖM XIII. 147-148. p. Deákét ld. Kónyi II. 346-347. p. A határozatot közli Beér – Csizmadia 276. p. Az ügyre ld. Urbán Aladár: Kossuth Lajos és a szegedi olasz foglyok kiszabadítása 1848 októberében. Századok, 1994/5. 882-883. p.

ború példája szerint „valakit megfogatni és felakasztani egy pillant műve”, ha a teteket az indulatok vezérlik. Hozzátette, hogy ha Perczel Mór, aki Ozoránál elfogta a két tábornokot, „őket hazaárulóknak és lázítóknak tekintette volna, ellenök tüstént haditörvényszék szerint járt volna el”. (Az utalás itt különösen szerencsés volt, hiszen a képviselők előtt közismert volt Perczel radikális alapállása és ezzel párosult forrófejűsége). Ismét figyelmeztette mind az OHB-t, mind a képviselőket, hogy szükséges megfontolni a körülményeket, „mert az ilyen első lépés egy iszonyú láncolatot húzhat maga után logikai következetesség szerint mind egyik, mind másik oldalról, és midőn az első lépést megtesszük, ne felejtjük Magyarországnak és el ne felejtjük Spanyolországnak régi történetét”.

Deák felszólalása teljes sikert aratott. A képviselőház úgy határozott, hogy Kossuth visszatérteig a tárgyat tartsák függőben, mert az ilyen ügyek amúgy is az OHB, mint a végrehajtó hatalom köréhez tartoznak.⁸ Hogy Deáknak menyire igaza volt, rövidesen kiderült. Egyrészt, a bécsi forradalom után több magyar képviselő került a cs. kir. csapatok fogságába, akiket Windisch-Grätz végül is szabadon bocsátott. Másrészt, Kossuth még a schwechati csata előtt küldte békekövetként a cs. kir. fővezérhez Ivánka Imre ezredes, akit visszatérőben a horvát határőrök elfogtak. Gondoljunk bele, milyen következményekkel járhatott volna, ha a képviselőház a rögtönítélő eljárás útjára utalja a két tábornok ügyét, s netán halálos ítélet születik.

Október 24-én a képviselőházban felolvasták Vay Miklós báró, erdélyi királyi biztos levelét, amely mellett megküldte Anton Puchner báró, altábornagynak, az erdélyi cs. kir. csapatok parancsnokának Erdély hatóságaihoz és lakosságához intézett proklamációját; valamint Vay jelentését arról, hogy már sajtó alatt van Erdély nemzetiségeihez intézett ellenproklamációja. Nyáry Pál, az OHB tagja azt javasolta, hogy intézzenek kiáltványt a magyar néphez, s világosítsák fel a népet arról, hogy az országgyűlés és az OHB nem akar mást, mint az 1848-as törvények biztosítását. Majd a Ház helyeslése közepette indítványozta, hogy a proklamáció szerkesztésével Deákat bízzák meg. Deák elhárította a megtiszteltetést, mondván, hogy ha proklamációt akarnak intézni a néphez, készítse el azt az OHB, s a Ház ne avatkozzon bele. Emellett „a proklamációknak egy oly saját stílusa van”, amihez ő nem ért. Ha törvényjavaslatot akarnak vele készíttetni, azt meg fogja tenni, „de proklamációk írásába sem most, sem máskor nem fogok bocsátkozni”.⁹

Deák hosszú ideig utolsó felszólalására október 28-án került sor. A képviselőház még október 10-én elhatározta, hogy a külföldön tartózkodó magyar honosok 15, illetve 30 napon belül térjenek haza. A bécsi cs. kir. kamara magyar-erdélyi osztályában szolgált, majd onnan a német birodalmi kamarához áttett hivatalnokai aláíratlan kérvényben kérték, hogy hivataluknál fogva Bécsben maradhassanak. Madarász

⁸ Kónyi II. 347-349. p.; Beér – Csizmadia 288. p.

⁹ Kónyi II. 349-350. p.; Beér – Csizmadia 289-290. p.

László javasolta a kérvény elvetését, mivel az nincs aláírva. Öccse, Madarász József szerint a kérvényt akkor is el kellene vetni, ha alá lenne írva. Deák maga is úgy vélte, hogy egyelőre nem kellene foglalkozni a kérvénnyel, viszont fel kellene szólítani az illetőket, hogy név szerint folyamodjanak, mert csak ebben az esetben lehet megítélni, alapos-e a folyamodás. Ugyanakkor igyekezett általánosabb tanulságokat levonni az ügyből, s megkérdőjelezte a kérvényt kiváltó képviselőházi határozat értelmét: „Ilyen tekinteteket figyelembe kell venni, mert ha ellenséges állam szolgálatában lennének, s az ország irányában ellenség gyanánt állanának: akkor az okoskodás állana: de azt hiszem, hogy a politikának egyik főbb feladata, a szomszéd nemzetekkel barátságos viszonyban lenni, s a létező barátságos viszonyt fenntartani; az ily lépések pedig az ügynek is több kárt tesznek, mint amennyi hasznot hajtanak”. A képviselőház végül úgy határozott, hogy a folyamodványt, mint aláíratlan beadványt, nem tárgyalja.¹⁰

Deák szeptember-októberi felszólalásai lényegében két elv köré csoportosulnak. Egyrészt Deák igyekezett elhatárolni a képviselőház és az OHB, a törvényhozás és a végrehajtó hatalom illetékességét. Értelmezése szerint az OHB-nak nemcsak joga, de kötelessége is volt kormányként viselkednie, s ezért is igyekezett visszatartani a képviselőházat attól, hogy a végrehajtó hatalom ügyeibe avatkozzék. Hasonlóképpen azt is el akarta kerülni, hogy az OHB minden kényes ügyben az országgyűlés döntését kérje, hiszen ezáltal azok a képviselők is osztoztak volna a döntések felelősségében, akik esetleg nem értettek volna azokkal egyet. Minden ügyben pedig nem lehetett név szerinti szavazást kérni, hiszen ez megbéníthatta a parlament munkáját. Deák következetes állásfoglalása egyszerre szolgálta a képviselőház tagjainak és az önvédelmi harcnak az érdekeit. Hiszen ha egy olyan alapos jogi képzettséggel rendelkező személyiség, mint Deák, az OHB-t törvényes végrehajtó hatalomnak látja, akkor az OHB legitimitásával kapcsolatos belső és az udvar és a katonai ellenforradalom által keltett külső kételyek minden bizonnyal alaptalanok.¹¹

Hasonlóképpen fontos volt azonban egy másik elem is. Deák igyekezett óvni attól, hogy az önvédelmi harc közben az országgyűlés és az OHB elragadtassa magát. A Roth és Philippovich ügyében mondott beszéd, a békekötés lehetőségének fenntartására történő utalás a hivatalnokok folyamodása ürügyén ezt a kiegyenlítő politikát képviselte. Más kérdés, hogy Schwechat, a nyílt szakítás után Deák sem igen látta ennek esélyeit. Ez lehet az egyik magyarázata annak, hogy október 28-át követően legközelebb csak november 23-án szólalt fel az országgyűlésben.

Deák visszavonultsága mindenkinek feltűnt. Bezerédj István képviselő, amikor megkapta Batthyány Lajos Hegyfaluról írott levelét, amelyben a volt miniszterelnök

¹⁰ Kónyi II. 350-351. p.; Beér – Csizmadia 291. p.

¹¹ Deák egyik legutóbbi életrajzírója tehát joggal állapítja meg, hogy noha Deák nemzetgyűlési jelenléte egyre csendesebb volt, mégis „ténylegesen a forradalom vállalását jelentette”. Fekete Sándor 78. p.

az elmúlt hetekben kifejtett tevékenységéről számolt be, a levelet közölte Deákkal is. Október 16-án Batthyánynak írott válaszában ezt közölte is, s hozzátette, hogy „Deák éppen visszavontan tartja magát”.¹² Október 21-én Széchen Antal arról írt Metternichnek, hogy Batthyány holléte ismeretlen, Deák Pesten van, de már őt is „a terrorizmus áldozatául jelölték ki”.¹³

Érdemes megjegyezni, hogy Deák neve az 1848. november 19-30. között az OHB kormánnyá alakításáról, pontosabban, az újabb kormány megalakításáról szóló tárgyalásokon sem vetődött fel. Kossuth és társai a hatalmi viszonyok konszolidációjára gondoltak, de ehhez a „forradalmi” konszolidációhoz nem volt szükségük Deákra.¹⁴

Kossuth és Deák – avagy kié legyen a gyeplő?

Deák 1848-as működésével kapcsolatban az egyik legismertebb példázat a gyeplőre vonatkozó anekdotája. Az anekdota első említése Tóth Lőrinc-től származik, aki a bevezetőben említett jellemrajzban is utal rá: „Egy anekdotája volt ez eljárásra illő, saját életéből. Egykor egyik ismerője esztelenül s veszélyesen ragadá tűzvérű lovain, s ő, tartva a felfordulástól, a gyeplőbe kapott. „Hagyja ezt Ön” mond nekik a lovak gazdája, így talán megmenekszünk, de ha a gyeplőbe kapkod, s nem hagy szabadon működnöm, biztosíthatom, hogy árokba fordulunk”.¹⁵

Az anekdota második lejegyzése Pálffy Jánostól, az OHB tagjától származik: „848-ban, mikor még nem lett volna késő segíteni a bajon, Kazinczy Deákkal beszélgetve, mondta néki, hogy tegyenek valamit, ne engedjék, hogy Kossuth egészen magához ragadja a hatalmat, hanem fogják meg ők is a gyeplőt. Erre Deák, az anekdoták nagymestere, szokása szerint egy adomával felelt: » Egyszer – úgy szólott – egy ismerősömmel kocsikázni mentem. Lovai nagyon szilajok voltak, ugrándoztak jobbra-balra, s meg-megragadták a kocsit. Egy veszélyes helyen, félve a feldőléstől, magam is hozzákaptam a gyeplőhöz. Ekkor ismerősöm azt mondta: Ha csak én tartom a gyeplőt, lehet, hogy fel nem dőlünk, de ha ketten akarjuk azt tartani, úgy bizonyosan felborulunk». ”¹⁶

¹²Közli Károlyi II. 78-81. p.

¹³Közli Andics II. 170. p.

¹⁴A tárgyalások anyagát közli KLÖM XIII. 503-511., 592-594. p.

¹⁵Tóth Lőrinc 37-38. p.

¹⁶Pálffy János 127. p. Pálffy szerint Deák és társai dolga nem az lett volna, hogy együtt tartsák a gyeplőt Kossuth-tal, hanem az, „hogy kivegyék kezéből, mint ki szokás azt venni a rossz kocsiséből, hogy a szekérben ülők biztosan juthassanak célhoz”.

Az anekdota keletkezését a Kazinczy elbeszélésére történő utalás alapján Sándor Pál 1848 nyarára teszi, hozzátéve, hogy maga a példázat már 1848 tavaszán ismert volt, s Deák valószínűsíthetően Széchenyitől vette át az alapjául szolgáló metaforát a lovait a meredek úton nekieresztő kocsisról. Csakhogy a Széchenyitől származó példázatban nem csupán a vadul vágózó lovakról van szó, hanem arról is, hogy a kocsit egyetlen kocsis hajtja, aki maga dönthet a diktálendő iramról. A deáki anekdota lényege viszont éppen az, hogy ki legyen a kocsis; pontosabban, mi a teendő, ha az utas veszélyesnek ítéli a kocsis hajtási „stílusát”? Deáknak már kétségtelenül 1848 nyarán komoly fenntartásai voltak Kossuth politikájával kapcsolatban, s ezeknek sógorához írott leveleiben hangot is adott, de aligha érezte úgy, hogy Kossuth kezében a gyepelő. A példázat inkább az 1848 őszi helyzetre vonatkozhat, amikor a képviselőházban a mérsékelt politika hívei hirtelen vezető nélkül maradtak.¹⁷

Mindez azért lényeges, mert a Deák-anekdota jól kifejezi azt a dilemmát, amellyel Deáknak, mint a törvényes út emberének meg kellett küzdenie az 1848 szeptembere utáni napokban. Tudta, hogy az uralkodóház lelépett a törvényesség útjáról, de – akárcsak Batthyány – tisztában volt azzal is, hogy a törvénytelenességgel harcolva maga a nemzet is rákényszerülhet a törvénytelenesség útjára. Batthyány távozása után azt is láthatta, hogy a parlamentben ő az egyetlen olyan személyiség, aki ellensúlyozhatja Kossuth veszélyesnek tartott politikáját. Mégsem lépett fel Kossuth ellen, s hogy miért nem, arra talán éppen ez az anekdota adja meg a választ. Azaz: Deák nem volt biztos abban, hogy Kossuth politikája elvezet a kívánt eredményhez, abban azonban biztos volt, hogy a belső meghasonlás mind a forradalmi, mind a törvényes megoldás bukásához vezethet. A Kossuthal kapcsolatos elismerést szűken mérő Csengery Antal szerint „Forradalmunk alatt Kossuthban és Deákban találjuk megtestesítve ez ellentéteket. Amaz képviselte a sértett jogérzet bosszúját, az ingerült haza szenvedélyét; s ez a védelmi harc törvényességét”.¹⁸

A következő olyan politikai esemény, amelynek során Deák válaszút elé került, a trónváltás ügye volt. 1848. december 2-án Olmützben V. Ferdinánd lemondott a trónról, s miután a kijelölt trónörökös, Ferenc Károly főherceg maga is így tett fia, Ferenc József javára, a 18 éves főherceg lépett a trónra. A trónváltás magyar jogi szempontból érvénytelen volt, hiszen az új uralkodót a magyar országgyűlés nem választotta királlyá, Ferenc József nem adott ki koronázási hitlevet az ország törvényeinek megtartásáról, s nem koronáztatta meg magát magyar királlyá (igaz, nem is lett volna mivel, hiszen a korona Budán volt). A trónváltás híre december

¹⁷ Sándor Pál 85. p. Ferenczi II. 170-171. p. Sinkay János elbeszélése alapján 1848 szeptember közepére teszi a példázat elhangzását. Kovács Lajos: A békepárt a magyar forradalomban. Válaszul Irányi Dániel röpiratára. Bp., 1883. 33-34. p. (1848. július – augusztus fordulójára teszi az anekdota elhangzását.)

¹⁸ Csengery Antal 82. p.

5-én érkezett meg Budapestre. Kossuth röviden „abdikacionális [lemondási] komédiának” nyilvánította azt.¹⁹ Az országgyűlésnek azonban reagálnia kellett erre a lépésre. Kemény Zsigmond haditörvényszéki védőirata szerint az országgyűlési döntés a következőképpen született:

„Az uzurpáció feletti határozat genezise következő:

Kossuth magához hívatván Deákot és Pázmándyt, elbeszéli szándokát. Ezek egész erővel ellenszegülnek, és sok küzdés után szelídebb nézetekre bírják őt.

Összegyűjtetik egy vegyes titkos ülés.

Kossuth a szószékre lép, s csúfosan kijátszva azokat, kikkel konferenciát tartott volt, első tervét adja elő, s egy már kész szerkezetből proklamálja, hogy Ferenc Józsefet árulónak tekinti az országgyűlés.

Képzelné alig lehet a vegyes ülés megdöbbenését és bámulatát; csak aki, mint én, személyesen jelen vala, szerezhette meg magának ama mély, de kétségbeejtő meggyőződést, hogy nagyobb illúzió nincs, mint háborgó időben egy tanácskozó testület szellemét a hozott határozatokból ítélni meg. A „többség”, a „közakarat” csak köpönyeg, melybe egyesek takarják ambíciójukat.

Kossuth nyilatkozatára Pázmándy, bár mint elnök a szabályok szerint a diszkussziókba nem vehetett, egész szerénységgel figyelmezteti a vegyes ülést, miként Kossuth indítványának következményei beláthatatlanok, s ő meg van győződve, hogy e lépés akár a jogosság, akár az esélyesség szempontjából tekintve helytelen.

Deák föláll székéből, szintén szóhoz akarván jutni.

De Kossuth magánkívüli dühvel fordul Pázmándy felé: „Meg vagyok győződve – kiáltá –, hogy ha Windisch-Grätz Pestre jő, engem – ekkor nyakán végig vonta kezét – fölakasztatni fog. Azonban legyen az előttem szóló is meggyőződve, hogy lesz, aki azokat előbb felakasztassa, kik szavaik és tetteik által Windisch-Grätz bejövetelét elősegítik”.

Ily őszinte vallomás után, minden észrevétel nélkül, a szerkezet rögtön elfogadtott.²⁰

Magáról a trónváltásra adandó válaszról a Kossuth által javasolt országgyűlési nyilatkozat december 7-én úgy foglalt állást, hogy „Magyarország királyi széke, a nemzet előleges megegyezése nélkül csak az emberiség közös törvénye következtében, a koronás király halála által ürülhet meg”. Amíg ez nem történik meg, „a magyar királyi szék birtokával senki egyoldalúlag nem rendelkezhetik”. Csak az minősül Magyarországi királynak, aki megesküszik a törvényekre, s szabályosan megkoronáztatja magát. Minden más eset trónbitorlásnak minősül. Az országgyűlési határozat

¹⁹Ld. erre Csány Lászlóhoz intézett dec. 5-i levelét. Közli KLÖM XIII. 649. p.

²⁰Beksics Gusztáv 63-64. p. Beér – Csizmadia nem közli a zárt ülésről szóló tudósítások között. Az ülésre ld. még Marczius Tizenötödike, 1848. dec. 8. 913. p.; Szilágyi Sándor: A magyar forradalom története 1848 és 49-ben. Pest, 1850. 241. p.; Horváth Mihály II. 149-153. p.

tehát lényegében elutasította a trónváltozást, s továbbra is a joggyakorlásában nyilvánvalóan korlátozott V. Ferdinándot tekintette Magyarország királyának, de nem zárkózott el Ferenc József elismerése elől, ha az hajlandó betartani az alkotmányos játékszabályokat.²¹

Kemény elbeszélésével kapcsolatban legfeljebb az ad okot némi kételyre, hogy Hunfalvy naplója mit sem tud az egész zárt ülésről és Pázmándy meg Deák állítólagos fenntartásairól. Mindenesetre érdekes, hogy a kérdés december 7-i parlamenti vitáján Kossuth nem vett részt, de nem szólalt fel a vitában Deák sem. Mi lehetett ennek az oka? Talán az, hogy Deák maga is tudta: az udvar lépése törvénytelen, ám nem tartotta tanácsosnak az ezzel kapcsolatos nyílt magyar állásfoglalást. Pulszky Ferenc emlékiratai szerint Deák „hideg észjárással számítgatta az eseményeket, s a trónváltozás után elveszítette reményét”.²²

Deáknak ebben az időszakban elhangzott felszólalásai vagy tökéletesen érdektelenek, vagy olyan szakmai kérdésekben foglalt bennük állást, amelyeknek nemigen volt közük a nagy politikai kérdésekhez.²³ Kétszer is felszólalt a Ludoviceum, a magyar katonai akadémia ügyében; egyszer a Ludoviceumra vonatkozó hadügyminiszteri előterjesztés kinyomtatását javasolta, egyszer pedig az előadások nyilvánosságával kapcsolatos kétségeit hangoztatta.²⁴ December 4-én a közmunkák fejében kivetendő adók mértékének meghatározását sürgette, december 23-án és 24-én pedig az úrbéri kármentesítés vitájában az aránylagos kárpótlás mellett érvelt, hozzátéve, hogy a végleges összeg meghatározása előtt történő előlegezést igazságosnak véli.²⁵

December 12-én, amikor már ismert volt, hogy Franz Schlik altábornagy hadteste Galíciából betört a Felvidékre, s elfoglalta Eperjest, s hogy az OHB elkészített új pecsétjén nem szerepelt a korona, s az OHB új esküszöveget rendelt a katonaságnak, Deák az utcán nevetve mondta több képviselőnek, köztük Hunfalvy Pálnak: „elveszünk ugyan mindnyájan, *de megmarad Perczel hadügyminiszternek és a másik [Kossuth] pénzügyminiszternek!*”²⁶ Hunfalvy feljegyzése igazolja Tóth Lőrinc azon megállapítását,

²¹ Közli Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848-1849. II. k. Pest, 1869.. 261-262. p. és Beér – Csizmadia 324-328. p. Ld. még Kónyi II. 355-356. p. – Király Béla 127. p. szerint Deák a Ferenc József trónralépését bitorlásnak nyilvánító határozat mellett szavazott. Forster-Arnold Florence: Deák Ferencz. Életrajz. Ford. Pulszky Ágost. Bp., 1881. 108. p. szerint a képviselőház Deák szellemében fogalmazta meg a trónbitorlásról szóló határozatát.

²² Pulszky Ferenc: Életem és korom. S. a. r. Oltványi Ambrus. Bp., 1958. I. k. 454. p.

²³ Ferenczi II. 198-199. p. is kiemeli ezt, de ő ezt kiterjeszti az októberi beszédekre is.

²⁴ Kónyi II. 352-353. (nov. 23.), 356-357. p. (dec. 9.)

²⁵ Kónyi II. 357-363. p.

²⁶ Hunfalvy 121-123. p.

hogy Deák „bölcességébe burkolá magát, elnémult, s csak szoros baráti magánykörökben hallatá intő szózatát, s mutatá fel vérző fájdalma sebeit”.²⁷

Maga Kossuth is figyelmeztette Deákot, hogy jobb lesz, ha nyugton marad. A figyelmeztetésre meglehetősen furcsa körülmények között került sor. Kossuth a képviselőház december 14-i ülésében beszámolt Schlik betöréséről és az OHB ezzel kapcsolatban tett intézkedéseiről. A beszéd végén javasolta, hogy a képviselőház nevezzen ki egy bizottmányt az úrbéri kármentesítésről szóló törvényjavaslat kidolgozására. Majd némileg csapongva kitért arra, hogy 1848 előtt „mennyire a sajtónak bilincsei akkor megengedték, az esküdtzéki intézménynek behozatalát áldottuk, s megszaltuk, mely nélkül nincs személy- és vagyonbátorság”. Úgy vélte, szükséges lenne ennek az intézménynek a behozatala, de ez „megkívánja, hogy a büntetőtörvénykönyv átnézzék, s ezen intézmény is a mostani viszonyokhoz idomíttassék”. Úgy vélte, hogy „oly percekben, mint aminőket most Magyarország él, ki kell keresni azon egyes polgárokat, kik egy vagy más dologra nézve méltán megérdemlik a nemzet bizalmát, s azt kell neki mondani: íme, ennek elkészítése tereád bízatik, majd meglátjuk, hogy készíted el; ha rosszul [...], felakasztunk, ha jól, akkor az isten áldjon meg érte, kötelességedet teljesítetted”. Mivel az igazságügy vitelével megbízott Szemere Bertalan kormánybiztosként működik, Kossuth javasolta, hogy „egyik képviselőtársunkat, például Deák Ferencet kérnök s bízók meg, hogy csinálja meg a kódexet, összekötve az esküdtzéki intézmény behozatalával”. Kossuth javaslatára a képviselőház hangosan helyeselt. Kossuth még röviden indokolta, hogy miért tartja lényegesnek az esküdtzéki intézmény behozatalát. A képviselőház Kossuth javaslatára ezt el is fogadta, s határozatban mondta ki: „A büntető törvénykönyv kész tervének esküdtzéki elvre fektetve átdolgozásával Deák Ferenc képviselő megbízatik”.²⁸

A javaslat látszólag Deák törvényalkotói zsenijének elismerése, s a képviselők előtt nyilvánvaló volt, hogy ha Deák hozzákezd a munkához, az eredménnyel nem az akasztófára fog rászorgálni. Mégis, a javaslat az akasztófa és Deák nevének együttes emlegetésével azt jelezte, hogy Kossuth csak Deák törvényhozói munkájára tart igényt, s nem kívánja részvételét a magasabb politikában. Ha igaz az, amit Kemény Zsigmond a trónváltásról hozott határozattal kapcsolatban ír, akkor ez a figyelmeztetés nem lehetett véletlen. Mindenesetre, Hunfalvy előbb idézett naplójegyzete alapján ez egyáltalán nem tűnik valószínűtlennek.

A Deák és Kossuth közötti ellentét híre külföldön is elterjedt. Apponyi Rudolf gróf, Ausztria párizsi követe 1849. január 2-án a Jellačić által Párizsba küldött Andrea Torquato Brlic által mondottak alapján arról írt anyjának, hogy Deák ellentétben

²⁷Tóth Lőrinc 46. p.

²⁸Kossuth felszólalását közli KLÖM XIII. 731-739. p. Az idézetet ld. a 738. oldalon. Ld. még Kónyi II. 357. p. A határozatot közli Beér – Csizmadia 333. p.; Sarlós Béla 77. p.

van Kossuthnal, s ez jó előjel, mert Deák nagy népszerűségnek örvend, s általa lehetséges tárgyalni minden párttal, megnyugtatón a kedélyeket, s megszüntetni az egyes nemzetiségek közötti gyűlöletet és bosszúvágyat.²⁹ Az igaz hazafiak, a mérsékelttel képviselőiként emlegette Batthyányt és Deákot Wessenberg volt osztrák miniszterelnök is 1849 januári leveleiben.³⁰

A békekövetség³¹

Az úrbéri kármentesítés vitája a képviselőház december 30-i ülésében folytatódott. Dedinszky József képviselő azt javasolta, hogy a határozat tárgyalását halasszák el, mert ezáltal egyes képviselők arra kárhozzáttnak, hogy idejüket ezzel töltve, nem vehetnek részt a haza védelmében. Maga Deák is felszólalt, s kifejtette, hogy ha tőle függött volna, „ezt a tárgyat addig, míg az ország békésebb állapotban nem lesz, fel nem vettük volna”. Úgy vélte, hogy a jelen háborús körülmények közepette a kérdést amúgy sem lehet megnyugtatóan rendezni, s felszólította a Házat: „ne piszkoljuk ne a história lapját az által, hogy most olyan tárgyat veszünk elő, mely a képviselőket különösen érdekli”. Hozzátette, van valami bántó abban, „ha most a zsebünkről tanácskozunk, még pedig annyival inkább, mert ne feledjük el, hogy ámbár népképviselői alapon vagyunk választva, talán nagyobb részét teszik a háznak azok, kik kárpótlást kapnak, mint azok, kik kárpótlást nem kapnak”. A képviselőház ezután elfogadta Dedinszky indítványát, s a halasztás mellett döntött. Az ülésben egyébként is kevesen voltak, s a törvényjavaslat vitájában a Ház már az előző napokban is többször határozatképtelen volt.³² Hunfalvy szerint Deák „szépen szólt” a halasztás mel-

²⁹ Waldapfel III. 52. p.

³⁰ Waldapfel III. 69., 86. p.

³¹ A békekövetségre ld. Deák és társai 1849. január 4-én és 14-én kelt jelentéseit, és Csengery Antal Deák 1866-os elbeszélése alapján írott emlékeztetését. Közli Kónyi 367-380. p. Ehhez fűzött kommentárokat Melczer István. A korabeli források közül kiemelendő még Windisch-Grätz 1849. január 3-án Schwarzenberghez írott levele, közli Károlyi II. 117-119. p., magyar fordításban közli Deák Imre: 1848, ahogy a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben. Bp., é. n. [1942.] 289-290. p. és Urbán Aladár szerk.: Batthyány Lajos főbenjáró pöre. Ford. Kurucz György. Bp., 1991. 46-47. p. A történeteket Csengery alapján foglalja össze Hentaller Lajos: Gróf Batthyány Lajos fogsága. Vérrózsák I. 89-91. p. Alexander Helfert munkáját idézi Törzs Kálmán 88-89. p. Főleg Deák beszámolóit használja Körmöczy Katalin 77-79. p. Az összefoglaló munkák közül ld. Ferenczi II. 205-213. p.; Károlyi I. 3-9., 18-28. p.; Urbán Aladár: Batthyány Lajos a népképviselői országgyűlésen 1848 decemberében. Századok, 1992. 217-224. p.; Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála. (In:) Körmöczy Katalin szerk.: Batthyány Lajos gróf első magyar miniszterelnök emlékezete. „... minden hazám javára, ami csekély erőmből kitelik”. Bp., 1998. 157-159. p.

³² Kónyi II. 364-365. p.; Beér – Csizmadia 347. p.

lett. Nedeczky István munkája szerint „soha nem emelkedett ki ez időszakban Deák alakja és erkölcsi bátorsága annyira, mint midőn utószor a házban felszólalt”.³³ Az ülés további részében Somogyi Antal képviselő azt indítványozta, hogy az OHB adja elő „mint állunk most, miszerint tudhassunk mihez fogni”. A képviselőház ezt el is fogadta, s Kossuth megígérte, hogy még aznap, vagy másnap délelőtt megadja a kért felvilágosítást.³⁴

Erre december 31-én délelőtt 11 órakor, a képviselőház zárt ülésében került sor. Az ülést, amelyben a felsőház egyes tagjai is jelen voltak, Pázmándy Dénes nyitotta meg, s azonnal közölte, hogy Perczel hadtestét az előző napon Mórnál meg- és szétverték. Ezért az OHB jónak tartaná, ha az országgyűlés Debrecenbe tenné át székhelyét. „Pestnek elvesztésével az ország nincs elvesztve, sőt, Pestet nem kellén őrzeni, elosztott seregünket egyesíteni lehet, s a Tisza vidékéről visszanyerni, ami el van vesztve – folytatta. – Pest városát nem akarjuk védelmezni, nehogy ezáltal a várost veszélyeztessük. Ha tehát Pestet a képviselőház nem tartja országnak, menjen el innen, hol nyugodtan többé tanácskozni nem lehet. Seregeink a budai oldalról a pestire fognak visszavonulni, hogy itt újra rendeződjenek”.

Pázmándy beszédéhez először Batthyány Lajos gróf, majd Bezerédj István szólt hozzá. Mindketten úgy vélték, hogy az országgyűlésnek nem kellene eltávoznia. Batthyány csak az OHB-t tartotta Debrecenbe küldendőnek, Bezerédj pedig azzal érvelt, hogy az országgyűlés távozása félelmet keltene a fővárosi lakosságban, s bizalmatlanságot a hadseregben. Őket követte Deák, aki azt kérdezte az OHB-tól (azaz, a bizotmányt képviselő Kossuthtól), „hogyan hiszi-e, ha Pest elveszett, még az országot védelmezhetni? gondolja-e, hogy elég pénzzel stb. bírand?” Kossuth erre azt mondta, hogy ez hit dolga; „ő azt hiszi, hogy igen, de hitét nem tudja másba önteni”. Végül Hunkár Antal, Veszprém megye főispánja és kormánybiztosa szólalt fel, s azt javasolta, hogy ha a képviselők távozni akarnak, másnap reggel távozzanak, mert délben már senki sem távozhat. Az ellenségnek annyi ágyúja van, hogy másnap már Budán lesz, s „a mi seregünk nem fog visszavonulhatni”; a Duna a magyar sereg számára Bereczina lesz, s Windisch-Grätz, aki Bécsset szétlőtte, sem Pestet, sem a Lánchidat nem fogja kímélni. Hunkár feltette a kérdést, „nem akarnak-e semmiképp egyezkedni? akarják-e azon férfiakat mind elveszteni, kik 25 év óta a szabadság mellett harcolnak?” Kossuth is csatlakozott, mondván, hogy „ő a háborút nem szereti – ha lehet egyezkedni”. Hunfalvy Pál naplója szerint „ez új gondolat” (ti. az egyezke-

³³Nedeczky István: Deák. A képviseleti alkotmány megállapítása. Bp., 1876. 264-265. p. A szerző azonban itt összekeveri a december 30-i, az úrbéri kárpótlás ügyében mondott, illetve a december 31-i, a követküldéssel kapcsolatos beszédet. Miután azonban az előbbiből idéz, értékelése egyértelműen erre vonatkozik.

³⁴Hunfalvy 132., 171. p.

désé) tüzet fogott, s a képviselőház délutánra vegyes zárt ülést határozott tartani, amelynek az elmenetel, illetve Hunkár indítványa felett kellett határoznia.

A délutáni zárt ülés lényegében eldöntötte, hogy a képviselők másnap vasúton Szolnokra indulnak, s hogy a Ház Majláth György országbíró, Mailáth Antal volt kancellárt, Batthyány Lajost, Lonovics József érseket és Deák Ferencet küldi békekövetségben Windisch-Grätzhez, hogy tőle fegyverszünetet kérjenek, s onnan „Ófelségéhez, Ferenc József császárhoz”, egyezkedés végett menjenek. Deák már a zárt ülésen megjegyezte, hogy ámbár nem vár sikert a követségtől, a követség kapjon utasítást. Az általánosan formulázott utasítást három szóba foglalták: „Az ország szabadsága, jólléte, becsülete”.³⁵

Magára a nyílt ülésre december 31-én az esti órákban került sor. Az ülés elején némi izgalmat keltett az a hír, hogy a nép elfogta a felső- és a képviselőház egy-egy tagját, Pálffy Pál bárót és Kund Vincét. Az eset kisebbfajta vitára adott okot Batthyány Lajos és Madarász László között, majd Pázmándy Dénes elnök bejelentette, hogy az ülés tárgyának fontossága miatt a felső- és az alsóház együttes ülést tart. Majd ismertette a két tárgyat, azaz a kormány és az országgyűlés Debrecenbe költözésére és az ellenséges fővezérhez küldendő békekövetségre vonatkozó javaslatot.

Először Kossuth terjesztette elő határozati javaslatát az országgyűlés és az OHB Debrecenbe költözéséről. Ezt azzal indokolta, hogy ha a hadsereg csatát vesztené is a főváros előtt, „ezen eventualitásnak az ország képviselete és kormánya ne legyen kitéve, hanem bal esemény esetére is, biztosítva legyen az ország védelmének fennakadás nélküli folytathatása és az ország kormányzása”. Úgy vélte, ezzel tartoznak a hadseregnek is, mert a kormányt olyan karban kell tartani, „miszerint a hadseregek lássák, hogy csatavesztések következzenek bár, ha már az isteni gondviselés azt mérte reánk, de azért nem adta fel az ország és a kormány a hadsereget, s akkor a hadsereg sem fogja magát feladni”. A békekövetséggel kapcsolatban kijelentette, nincs elene annak, „ha az országgyűlés meg akarja kísérteni azt, valljon azon részen, mely igazságtalan háborút visel Magyarország ellen, van-e valami akarat az igazságnak fenntartására”. Azonban mindazok után, amik az elmúlt hónapokban történtek, nem sok esélyt lát e lépés sikerére; „hanem ha sikere lesz, áldani fogom az órát, midőn az országgyűlés közbenjárulása által oly békét eszközöl a nemzet, mely által megvédte szabadságát és becsületét; ha pedig sikere nem lenne e lépésnek, akkor újabb ösztön lesz a nemzetnek megállani az igazságos harcot az utolsó emberig”. Ezután kifejtette, hogy szerinte a kiküldötteket „ne tekintsük oly meghatalmazottaknak, kik az országgyűlés helybenhagyása nélkül a speciális feltételeket megköthetik, mert akkor részletes utasítást kellene előre adni, ez pedig az alkura nem jó eszköz”. Kossuth szerint a kiküldöttek fel fogják találni utasításukat a korábban hallott szavakban:

³⁵Hunfalvy 135-137., 171-172. p.; Pálffy János 261-262. p.; Horváth Mihály II. 182-184. p.; Beér – Csizmadia 533-535. p.

„köttessék béke Magyarország szabadságának, becsületének s jólétének megóvására”.

Kossuth után Batthyány szólalt fel, s azt javasolta, hogy csak az OHB távozzon, de az országgyűlésnek Pesten kellene maradnia amíg csak lehet, hogy a békekövetség jelentését véve, határozhasson a teendőkről. Ha a békekövetség jelentése megérkezik, még mindig az országgyűléstől függ, hogy „a nem reménylett esetben” (ti. ha a válasz elutasító lenne), „valjon in corpore [testületileg] által kívánja-e magát helyezni Debrecenbe, mit én az előzményeknél fogva nem tartok gyakorlatilag szükségesnek és hasznosnak, hanem akadályos dolognak; vagy pedig magát prorogálni fogja-e addig, míg az idők olyanok lesznek, hogy hatásköre biztosabb leend”.

Batthyány javaslatát támogatta Bezerédj István. Bezerédj mindenképpen indokoltnak tartotta a békekövetség kiküldését, az országgyűlés távozásával kapcsolatban viszont úgy vélte, elképzelhető, hogy „a főváros- és a közellévő hadseregre nézve (...) sokkal inkább szolgálna a bátorságnak és elszántságának élesztésére, ha tudná, hogy az országgyűlést is kell védenie, mint ha észrevenné, hogy az országgyűlés nem bízván a győzelemben, előre eltávozott”.

Majd Madarász László tartott hosszú és zavaros beszédet az országgyűlés és az OHB együttes távozása érdekében. Felvetette annak a lehetőségét, hogy ha az országgyűlés Pesten marad, s Windisch-Grätz bevonul a fővárosba, „ezen országgyűlés nem lenne egyéb, mint registratora azon hatalomnak, mely zsarnokságával jön ide”. A békekövetséget a hadihelyzet miatt reménytelen vállalkozásnak ítélte. Beszédét azzal a meghökkentő fordulattal zárta, hogy „azt, ki a másikat elhagyja, löje főbe a legközelebbi”. Simonyi Ernő képviselő az utóbbi felszólítást nem tudta összeegyeztetni a haza igazságos ügyével; egyébiránt támogatta az országgyűlés és az OHB együttes távozására vonatkozó indítványt, s idővesztésnek nevezte a békekövetséget. Perényi Zsigmond, a felsőház elnöke vitatta Batthyány indítványát, mondván, hogy az OHB működése „sikert nem arat, ha az országgyűléstől megválnak”. Hunkár Antal szerint másnap reggel a vasútállomáson, indulás előtt fel kell olvasni a képviselők neveit, s aki nincs ott, „az halál fia”. Javasolta, hogy az országgyűlés küldjön ki három személyt, „kik seregünk fővezérével együtt működjenek”. Kossuth úgy vélte, fölösleges előre szankcionálni az elmaradókat; hiszen a parlament engedélye nélkül senki sem maradhat el.

Hunkár újabb felszólalásában javasolta, hogy szavazzanak a kiküldendő követek személyéről. Madarász és Hunkár korábbi felszólalásai azonban némi vitára adtak okot; Batthyány és Bezerédj is lényegében kikérte magának a bennük foglalt fenyegetést. Ugyanakkor Batthyány kijelentette: ha az OHB úgy véli, hogy „megszűnik kifolyása lenni az országgyűlésnek, mihelyt azt a ház más helyre rendeli”, szívesen visszaveszi indítványát. Kossuth maga is úgy vélte, hogy az ezekben említett szankciókra nincs szükség. Ugyanakkor leszögezte: az OHB sikeres működéséhez szükséges, hogy az országgyűlés jelenléte biztosítsa legitimitását.

Pázmándy – visszatérve Hunkár javaslatához – úgy vélte, hogy az országgyűlésnek döntenie kellene a kiküldendő képviselők és felsőházi tagok személyéről. A zárt ülésen elhangzott javaslatok alapján Majláth György országbíró, Mailáth Antal volt kancellár, Lonovics József egri érsek, Batthyány Lajos gróf, Deák Ferenc és Bezerédj István személyéről kért szavazást. Úgy vélte, hogy miután Batthyány újabb felszólalásában lényegében visszavette indítványát, dönthetnének az országgyűlés és az OHB Debrecenbe távozásáról is.

Ezután Perényi Zsigmond báró szólalt fel. Véleménye szerint a küldöttséget nem csak arra kellene felhatalmazni, hogy az ellenséges fővezérrel alkudjon, hanem arra, „hogy az ellenség fővezérével legelőször kívánjon egyezkedni s fegyvernyugvást eszközölni, és onnan menjen aztán tovább Ferenc József”. Végül megjegyezte, hogy elég lenne egy négytagú követség kiküldése, „Majláth György, Mailáth Antal, Lonovics József és Deák Ferenc until elég volna”. Batthyány, mint indítványozót, s némely más körülményeknél fogva is, kihagyandónak vélte.

Pázmándy ezután megpróbálta kimondatni a határozatot a javasolt személyek kiküldéséről, ám ekkor felszólt Ivánka Zsigmond képviselő, s bár egyetértett a kiküldendő személyek számára vonatkozó javaslattal, de a képviselőház részéről szükségesnek tartotta még egy tag kiküldését. Ez is lehetővé tette, hogy Batthyány, aki képviselőként, s nem felsőházi tagként vett részt az ülésen, megkérdezze Perényit, mi kifogása van az ő kiküldetése ellen: talán csak nem tartja őt persona ingratának? Perényi szabadkozott, s kijelentette, „hogy ha a gróf jobban ismerve a körülményeket azt gondolja, hogy a dolgok akadására nem lesz, s oly szívesen ajánlkozik, én, isten látja lelkemet, nem akadályozom kiküldetését”.

Pázmándy – aki láthatólag szerette volna már lezárni a vitát – azt javasolta, hogy határozzanak az említett öt személy kiküldéséről. Őt követte Deák Ferenc.

Deák felszólalása kezdetén kijelentette: nem remél sikert a békekísérlettől, mert gyanítja, hogy mindjárt az első lépésnél hajótörést fognak szenvedni, mert „azon hatalom, amely ezen pesti országgyűlést el nem ismeri az ő fogalma szerint törvényes testületnek minket semmi esetben elfogadni nem fog”. Ám úgy vélte, ha már kiküldik őket, szükséges pontosabban körülírni megbízatásuk tartalmát. Ha az ellenséges fő- vagy alvezér nem fogadná őket, akkor eleve megszűnik megbízatásuk; „hanem mit tegyenek ezen küldöttek akkor, ha azon vezér azt mondja: én semmire nem vagyok felhatalmazva, én veletek semmi tractatumokba nem ereszkedem, hanem ha akartok beszélni, beszéljetek például a fővezérrel, aki távol van, de én addig semmi fegyvernyugvásba bele nem egyezem, s a hadi munkálatokat folytatni fogom”; s mit tegyenek akkor, ha az ellenséges fővezér mondaná ezt, azzal, hogy „ha a fejedelemhez akartok járulni, fogalmunk szerint azt megkísérteni hatalmat adunk, de a hadi munkálatokat azért folytatni fogjuk”. Mi a teendő ebben az esetben, folytassák-e útjukat; s mit tegyenek abban az esetben, ha az ellenség hajlandó a fegyverszünetre: megköthetik-e azt maguk, vagy egyeztetniük kell a magyar hadsereg tábornokaival?

Végül szükségesnek mondta, hogy a kiküldendő tagokat értesítsék, s kérdezzék meg, hajlandóak-e egyáltalán elfogadni a követségben való részvételt?

Pázmány erre olyan értelmű határozatot javasolt, hogy „a fenn említett alapra fektetni a békét mindenesetre késznek nyilatkozzék a választmány; következőleg mindazokat megajánlhassa, melyek ezen célhoz vezetnek; ha pedig oly akadályok gördíttetnek elő, melyek ezen célhoz nem vezetnek, s melyeket tenni hatalmokban nem áll, a vezérelv ellen nem tehetnek”. Deák ezt még mindig túl általánosnak találta, s legalább a fegyverszünettel kapcsolatban konkrét felhatalmazást kért, mondván, hogy vannak, akik azt kívánák, „hogya fegyvernyugvást a fővezértől eszközteni nem tudnak, térjenek vissza, mások pedig, ha akár lesz, akár nem lesz fegyvernyugvás, mindenesetre a küldöttek igyekezzenek a fejedelemhez jutni”. Az elkészült jegyzőkönyv és határozat végül úgy fogalmazott, hogy a kiküldöttek „az ellenség fővezérétől fegyvernyugvást és a céloztatott békekötést kieszközölni iparkodjanak; sőt, a körülmények úgy hozván magukkal, magához ő cs. k. felségéhez, Ferenc Józsefhez is járuljanak. Miről a törvényhozáshoz jelentésük elváratik”. Az ülés éjjel 11 órakor ért véget.³⁶

Deák másnap, 1849. január 1-jén felkereste Majláth György társaságában Mailáth Antalt, akinek szintén eleve kételyei voltak a küldöttség sikerével kapcsolatban, mondván, hogy ez csak egy megjedt frakció műve, s ha Kossuth sem ért vele egyet, aligha várható tőle siker.³⁷ Mailáth Antal megkérdezte, gondoskodott-e már katonai kíséretéről és útleveleiről? Deák nemmel válaszolt, de hozzátette, hogy azonnal felkeresi Kossuthot. Így is tett, ám sem Kossuthot, sem Madarász Lászlót, az Országos Rendőri Hivatal vezetőjét nem találta már a helyén. Fellelt viszont néhány aláíratlan útlevelet, s ezeket magához vette. Deák meghallotta, hogy Nyáry Pál, az OHB helyettes elnöke még a fővárosban van. Deák felkereste Nyáryt, aki magához hívatta Répásy Mihály vezérőrnagyot, a tartalék hadtest parancsnokát. Nyáry levelet írt Görgeinek, s kérte a küldöttség átbocsátását az ellenséghez, illetve a kíséret kirendelését.³⁸ Répásy egy tisztet küldött Görgeihez Nyáry levelével, s a tiszt rövidesen visszatért azzal a hírral, hogy a katonai kíséretet kirendelték, s megtették az intézkedéseket a küldöttség átbocsátására. A tiszt megjegyezte, hogy „a táborban nagy a neheztelés, hogy a hadsereg megkérdezése nélkül akar alkudozni az országgyűlés”. Közben megérkezett Nyáry lakására Csány László fő kormánybiztos is, akit Kossuth

³⁶ Az ülés jegyzőkönyvét közli KLÖM XIII. 941-952.

³⁷ Csengery Deák beszámolója alapján írott elbeszélése szerint Deák Majláth Györgyöt kereste fel, de Melczer István, Mailáth Antal unokatestvérének visszaemlékezése szerint Deák és Majláth György keresték fel Mailáth Antalt. Melczer szerint Csengery elbeszélésében amúgy is többször keveredik a két Majláth személye. Melczer István 164-165. p.

³⁸ „Közlés, hogy a képviselőház részéről egy küldöttség küldetett az ellenséges táborba, s ez átengendő”. Német nyelvű kivonat. MOL Görgey-It. Iktatókönyv No. 378.

a főváros kiürítésének irányításával is megbízott. Csány szintén levelet írt Görgeinek, s közölte, hogy az OHB elhagyta a fővárost, illetve hogy az országgyűlés küldöttséget küldött az ellenséges táborba.³⁹ Csány maga is kiállított egy útlevelet a küldöttség tagjainak. Rövidesen megjött Schmidegg Kálmán gróf, százados, Csány nevelt fia. Schmidegg szintén említette a hadsereg neheztelését, mire Csány leszidta: „A hadsereg ne politizáljon”.

A küldöttség tehát megindult, s rövidesen Görgei Promontoriumban lévő főhadiszállására érkezett. A küldöttség tagjai Görgeit nem találták ott, mert éppen az előőrsoket ment megszemlélni. Pusztelnik Henrik alezredes, Görgei vezérkari főnöke fogadta őket, s közölte, hogy kirendelte a kíséretet, sőt, arról is tudomásuk van, hogy jól fogják fogadni a küldöttséget. „Talán levél?” – kérdezte Batthyány. Pusztelnik habozva igenel felelt, de nem tudta azt előmutatni. Deák visszaemlékezése szerint a főhadiszálláson nem éppen kedvező hangulatot találtak. (A főhadiszálláson azért is nagy volt a neheztelés a követküldés miatt, mert alig néhány órája érkezett meg Kossuth újabb támadási parancsa, s a tisztek többsége a követküldés és a támadási parancs tényét nem tudta összeegyeztetni).⁴⁰ Pusztelnik két tiszt kíséretében küldte a követeket Hamzsabégre, ahol Ernst Poeltenberg alezredes dandára állomásozott. Deák állítólag régebről ismerte Poeltenberget, s az alezredes szívesen fogadta a követeket. Deák későbbi beszámolója szerint az utóvédnél senki sem tudta, hol az ellenség, s amikor Deák ezen csodálkozott, Poeltenberg azzal mentette magát, „hogynincs pénz, a kémek tartása pedig igen sokba kerül”. Az alezredes hosszan és bizal-

³⁹ „Az OHB Pestről történt távozására és egy küldöttségnek az ellenség táborába történő átengedésére vonatkozó közlés”. Német nyelvű kivonat. MOL Görgey-lt. Iktatókönyv No. 390. Csány maga is rosszalta a békekövetség kiküldését: „Az a Windisch-Grätzhez küldés, József Ferenc császárhoz, királhoz-e? az Isten, ki tudja, rosszabb hatású egy csatavesztésnél. Az maga jobban felbuzdítja az ellenséget egy győzelemnél – és a következése, teljes bizonyossággal mondom, semmi, sőt, nem semmi, hanem egy nagyszerű büszke megbántása leend a nemzetnek, az Elnök úrnak akarata nem lehetett” – írta Kossuthnak. MOL H 2. Kossuth Polizei Akten 571. Közli KLÖM XIV. 16-17. p. Kossuth, mint később maga írta Csánynak, nem értett egyet a küldöttség kiküldésével, s valószínűleg ezért nem értesítette róla a feldunai hadtest parancsnokságát. Uo. 18. p.

⁴⁰ Elterjedt a hír, hogy Görgei és Csány nehezteltek az OHB és az országgyűlés távozása miatt, mert erről nem voltak értesítve. „Rossz hatást tett még azon küldöttség kiküldetése, mit előbbi levelemben írtam, mit azonban Görgei, mint hallom, helyre hozott, miután a küldötteket nem engedte átmenni Windisch-Grätz táborába, mivel ez örökös gyalázat volna a nemzetre, most fegyverszünetet kérni és békés kiegyenlítést, egyébiránt is még nincs itt az ideje, s úgy látszik, hogy őneki még a két várost megtartani erős reménye van” – írta Madách Károly január 1-én Madách Imrének. Közli Madách Imre összes művei. S. a. r. Halász Gábor. Bp., 1942. II. k. 1072-1075. p. „Azonnal gyalázta a közönség szájas része a követséget, s dicsérve mesélte, hogy Görgei nem akarta át bocsátani, sőt elfogatással fenyegette volna”. Hunfalvy 141. p. A küldöttség keltette hullámokra ld. még Hermann Róbert: Görgei Artúr váci nyilatkozata. Hadtörténelmi Közlemények, 1988/2. 250-251. p.

masan beszélt a követekkel, s többek között megjegyezte, „hogy igen sok áldozatba kerül védelmi harcunk, s jól tudja, hogy ő lesz az egyik áldozat. Bár a csataterén érve végzetem, kiálta föl”. Végül egy Géczy nevű fiatal hadnagyot adott a küldöttség mellé egy káplárral és tizenkét huszárral.

A követség ezután nekilátott megkeresni a cs. kir. hadsereget. Első nap Martonvásárig jutottak anélkül, hogy az ellenségre bukkantak volna. Hajnalban házigazdájuk azzal ébresztette őket, hogy itt az ellenség. Rövidesen azonban kiderült, hogy az egész csak vaklárma volt. A küldöttek ismét elindultak, s útközben a falusiaktól hallották, hogy Vereb községben „már vagy ötezer német van”. Amikor Deák erre megjegyezte, hogy akkor oda kell menniük, az egyik paraszt felkiáltott: „Mi az ördög, nem hallották az urak, hogy ott a német?” A falusiak csak akkor enyhültek meg, amikor megtudták, hogy a követség békét akar teremteni, s ezért siet a „német” táborba.

Vereben Végh János házánál szállásoltak be, de itt sem tudta senki megmondani, hol vannak a császáriak. Végül a követség tagjai megbízták Géczy hadnagyot, hogy keresse meg az ellenséget. Géczy rövidesen rábukkant Jellačić I. hadtestére, s Baracsán magának a bánnak a főhadiszállására. Jellačić megkérdezte tőle, mi járatban van, s amikor Géczy elmondta, a küldöttek neve után érdeklődött. „Tiszteletreméltó férfiak” – mondta a névsort hallva. Majd egy rövidke levéllel bocsátotta el Géczyt, amiben csak annyi szerepelt, hogy a hadnagy szabadon mehet a cs. kir. hadsereg főhadiszállásáig. A küldöttség ezután Vereben meghált, s másnap innen indult tovább Windisch-Grätz Bicskén lévő főhadiszállására.

Bicske alatt a küldöttség tagjai feléjük irányzott ágyúkat láttak. Kishíja volt, hogy a tüzérek rájuk nem lőttek, ugyanis a bán nem értesítette Windisch-Grätzet a követség érkezéről. Bicskére érve Géczy jelentette magát a főhadiszállás egyik tisztjénél. Egy másik tiszt nekítámadt Géczynek, hogyan mert előőrsi kíséret nélkül a főhadiszállásig jönni. Géczy megjegyezte, hogy sehol sem talált előőrsökre. A tiszt nem hitt neki, mire Majláth György kelt Géczy védelmére. Géczy elővette Jellačić levélkéjét, ami, ha lehet, még nagyobb megdöbbenést keltett a tisztek körében. „Hallatlan Ausztria dicsőséges hadi történetében – mondta egyikük. Csakugyan ide jöhettek ezek a parlamenterek anélkül, hogy előőrsökkel találkozhattak volna. Egy tábornoknak annyira nem tudni a hadi szabályokat. Az ellenség parlamentereit kíséret nélkül egy céduláskával bocsátani a tábor kellő közepébe! És ez a hadvezér – tette hozzá gúnyosan – a lovagias Jellačić bán!”

Egy tiszt jelentette Windisch-Grätznek a küldöttség érkezését, majd maga Majláth, mint régi ismerőse kereste fel a herceget. Rövidesen visszajött egy segédiszt, s közölte, hogy Windisch-Grätz Batthyány kivételével kész fogadni a küldötteket, de nem mint országos küldötteket. Hasonló hírral tért vissza Majláth is. Windisch-Grätz a küldöttek neveit hallva megjegyezte: „Tiszteletreméltó nevek!” Windisch-Grätz Batthyányra vonatkozó megjegyzéséből nyilvánvaló volt, hogy mint országos

küldöttség ugyan nem működhetnek, azonban nem akarva elmulasztani az alkalmat a cél, a békés megegyezés elérésére, s abban reménykedve, hogy a herceg esetleg megenyhül, mégis megjelentek nála.

A küldöttség nevében Majláth adta elő mondandójukat. „Mint a magyar országgyűlés küldöttei jöttünk hercegségedhez” – kezdte beszédét. Ám Windisch-Grätz indulatosan félbeszakította, hogy a magyar országgyűlés nincs, azt már régen feloszlatta az uralkodó. Majláth nem jött zavarba, s elmondta, hogy a nemzet kész elfogadható feltételek mellett felhagyni az önvédelmi harccal. A herceg kijelentette, „hogy azok után, mik az országban történtek, sem fegyvernyugvásról, sem bármi egyéb egyezkedésről szó sem lehet, hanem egyedül csak feltétlen alávetésről (unbedingte Unterwerfung)”. Közölte, hogy „ő az országot fegyverrel fogja elfoglalni, katonai kormányt hozand be, s majd akkor őfelsége fogja elhatározni jövődjére a teendőket”.

Majláth ezután kérte, hogy a herceg engedje meg, miszerint Olmützbe mehessenek az uralkodóhoz, s addig adjon fegyverszünetet. Windisch-Grätz erre kijelentette, hogy az uralkodó nem fogadhatja a küldöttséget, s ő sem adna más feleletet. „Engem Őfelsége a legmesszebb terjedő teljhatalommal ruházott fel – folytatta –, s azért az Önök óhaját nem teljesíthetem. Én hadműveleteimet semmi esetre abba nem hagyom, míg az ország feltétlenül meg nem hódol; csak ha ez megtörtént, engedhetem meg valamely küldöttségnek, hogy királya kegyelméhez folyamodjék. A velem szemben álló rebellis seregtől pedig mindenesetre megkövetelem, hogy elöttem eldefilírozzon [díszmenetben elvonuljon], a fegyvert letegye, s urának, a császárnak és királynak esküvel hűséget fogadjon. Az urak tudni fogják, hogy Bécsben is el tudtam nyomni a lázadást, hol százezerrel álltak velem szemben a fegyveresek, s hol hátamat a magyar lázadók serege fenyegeté. Azonképpen fogok tudni itt is fegyveres erővel szerezni érvényt a törvényes hatalomnak”. Ezután Lonovicshoz fordult, s figyelmeztette arra a kötelességre, „melyet reá a szenvedélytől és félrevezetéstől izgott időben állása szab”. Amikor Deák kérte, hogy visszatérhessenek a fővárosba, Windisch-Grätz először igent mondott, majd hirtelen megváltoztatta ígérését: „Mint parlamenterek vannak itt; s ha útukban valamely összecsapásba keverednének, és baj érné Önöket, bennünket érhetne a vád vagy gyanúsítás. Tudtukra adjuk Önöknek, mikor lehet biztos távozásuk. Lesz rá gond, hogy addig illő ellátásban részesüljenek”. Más változat szerint az indoklás a következő volt: „Nem akar – úgymond – kétkedni a jelenlevő urak becsületes szándokában, mert az iránt biztosítja őt előéletük és előbbeni állásuk, azonban katonai tekintetek nem engedik meg, hogy őket elbocsát-

hassa, azért hát kénytelen őket kérni, tegyék magukat egyelőre kényelembe a kastélyban, s várják be a többi”.⁴¹

Ezzel véget ért a fogadás hivatalos része. Windisch-Grätz ezután Mailáth Antaltól a küldöttség egyes tagjairól tudakozódott. Majláth György bemutatta Deákot is a hercegnek, mire az megkérdezte tőle: „Ugye, rég leköszönt a miniszterségről?” „Mikor többi társaim, mikor Batthyány is” – felelte Deák. Windisch-Grätz közbevágott: „De Batthyány még azután is miniszterelnök maradt, és rendezte a fegyveres támadást”. Deák megjegyezte: „Azaz, őfelsége bízta meg új minisztérium alakításával, ami nem sikerülvén, ő is lemondott”.

A fogadás végeztével Windisch-Grätz eltávozott, a küldöttség tagjai pedig a jelenlévő törzstisztekkel beszélgettek. Deák Rousseau vezérőrnaggyal kezdett társalogni. Amikor az a magyar nemzet ellen „szemrehányásokat kezdett tenni”, Deák lovagiaságára hivatkozva megkérdezte tőle, „ítélje meg maga, vajon ez a hely, s az a helyzet, amelyben küldöttségünk van, alkalmas-e ilyen beszélgetésnek ily hangon folytatására?” Rousseau észhez tért: „Önnek teljesen igaza van. Elnézését kérem” – mondta, s más tárgyra tért át.

Windisch-Grätz még egyszer, négyszemközt beszélt Majláth Györggyel, aki szabadkozott a követségben vállalt szerepe miatt. A herceg kifejezte neheztelését mind az ő, mind a többiek ténykedése felett. Majláth azt javasolta, hogy Windisch-Grätz tartsa vissza a követséget.

A küldötteket ezután szállásukra vezették, ahol mindössze két ágy volt. Délután 4 óra tájban megjelent Windisch-Grätz egyik segédtszjtje, s közölte, hogy a herceg szívesen látja őket ebédre, öt órára, de ha a hosszas utazás miatt ezt alkalmatlannak találják, mellékszobában is teríthet számukra. Deák – Batthyány iránti figyelmeségből is – az utóbbi mellett volt. Az ebéd egyik fogása fogoly volt. „Malum omen” – mondta Deák Lonovicsnak, mire az érsek elkomorult.

A cs. kir. csapatok továbbvonulása után a küldöttség tagjai kényelmesebb szobákat kaptak. Deák Batthyányval került egy szobába. Január 4-én reggel fölébredve csodálkozva látta, hogy Batthyány, aki sokáig szokott aludni, már ébren van. „Már rég nem tudok aludni” – mondta a gróf. „Gondolod-e, hogy életem veszélyben foroghat?” Deák válasza a következő volt: „E kérdésre csak úgy felelhetek, ha őszintén megmondod négy szem közt, tettél-e olyasmit, amiről nekem nincs tudomásom; különösen volt-e részed az olasz mozgalom és a bécsi forradalom előmozdításában?” Batthyány becsületszárára mondta, hogy mindezekben nem volt része. „Így nem gondolnám, hogy életed veszélyben foroghatna – válaszolta Deák. Azonban jobban meggondolva a dolgot, ilyen lázas időkben senki sem tudhatja, mi történhetik. Ha

⁴¹Josef Alexander Helfert: Der ungarische Winterfeldzug und die octroyirte Verfassung. Prag, Leipzig, 1886. I. (Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener October-Aufstandes 1848. IV/1.) 384-386. p. Törzs Kálmán 89. p.

Windisch-Grätz bánásmódja után ítélve, tartasz valamitől: legegyszerűbb dolog most innen elmenni. Künn jártomban séta közben meggyőződtem az iránt, hogy seholy sem tartanak szemüggyel. Bizton menekülhetsz. Ha nem hoztál elég pénzt magaddal, vedd, ami nálam van”. Batthyány válasza is jellemző volt: „Ah, egy pár hitvány év miatt csak nem leszek szökevény”.

Ezen a napon délelőtt Windisch-Grätz egy tiszt útján megüzente a küldötteknek, hogy ha valamelyikük hozzátartozóinak írni akarna, a herceg gondoskodni fog a levél elküldéséről. „Csak küldőinket óhajtánók értesíteni eljárásunkról” – válaszolta Deák. A tiszt távozott, majd visszatérve közölte, hogy megírhatják a jelentést, de a herceg kiköti, hogy el akarja azt olvasni. A küldöttek ezt örömmel fogadták, mondván, hogy legalább nem hazudtolhatják meg utólag az abban foglaltakat. Január 4-én Deák megfogalmazta a küldöttség jelentését, majd ezt továbbították Windisch-Grätzhez, aki el is küldte azt egy honvédtiszt útján Debrecenbe. A jelentés másolatát megküldte Schwarzenberg miniszterelnöknek is.⁴²

Január 8-án tudatták a küldöttekkel, hogy Windisch-Grätz a fővárosba tette át főhadiszállását, s hogy ők is visszatérhetnek. 20-24 dzsidas kísérte kocsijaikat Budára. Itt a várba vitték őket, majd közölték velük, hogy mehetnek, ahová tetszik. Deák Pestre, az István főherceg (Emmerling) fogadóba ment, Batthyány Károlyi György, sógora palotájába. Itt fogták el aznap éjjel 11 órakor.

Deák tovább akart utazni Debrecenbe, hogy szóban is beszámoljon a küldetéséről. Windisch-Grätz azonban csak azon feltétel alatt lett volna hajlandó útlevelet adni neki, ha becsületszávára fogadja, hogy rábírra Kossuthot és az országgyűlést a feltétlen megadásra. „Volt eszem – mondta később Deák a méltatlan ajánlatról Csengery Antalnak – hogy senkit se beszéljek rá, hogy akasztassa fel magát”.

Deák tehát nem saját jószántából nem követte az országgyűlést Debrecenbe. Mindezt azért fontos hangsúlyoznunk, mert némelyik életrajzi munkában Deák kényszerűségből fakadt távolmaradása mintegy szimbolikus jelentőséget kap: az abszolutizmus és a forradalmiság fegyveres konfliktusa során távozó Deák az a személyiség, aki már a jövőre gondol, amikor nem követi volt bajtársait. Deák azonban nem Ghyczy Kálmán vagy ifj. Pázmándy Dénes, akik a további küzdelmet reménytelennek látva maradnak Pesten vagy fordulnak vissza a Debrecenbe vezető útról; nem is a nemzethalál víziójával küzdő Széchenyi vagy a forradalomtól megrettenő Eötvös, akiknek gyenge idegzete teszi lehetetlenné a további szerepvállalást. Deák az a politikus, aki kötelességérzetből elmenne Debrecenbe, még ha vannak is kételyei a további küzdelem esélyeivel kapcsolatban, arra azonban nem hajlandó, hogy a Batthyány letartóztatása utáni időszakban rábeszélje képviselőtársait egy olyan lépésre, amely fizikailag sodorná veszélybe őket. Deák kétségkívül csapdahelyzetbe került

⁴²Károlyi II. 119. p. Király Béla 127. p. tévesen 1849. jan. 1-re datálja a jelentést. Körmöczy Katalin 77. p. szerint a küldöttség jan. 1-jén Bicskén találta Windisch-Grätzet.

1849 januárjában: becsületérzése azt követelte tőle, hogy visszatérjen az őt kiküldő országgyűlésbe, de ugyanez a becsületérzés, a Windisch-Grätz által távozásának fejében követelt feltétel lehetetlenné tette számára, hogy az előbbi követelménynek eleget tegyen. Deák számára az ellenségnek kényszerűségből adott szó is szent volt, s ebből a morális csapdahelyzetből csak úgy menekedhetett meg, ha kivár. Más kérdés, hogy ez a fajta, kényszerűség szülte politikai taktika egyre inkább megfelelt politikai helyzetértékelésének is.⁴³

Deák távolmaradásának indoka nem volt ismert még a kortársak előtt sem. A jelentések alapján feltételezhető volt, hogy Deák a viszonyok változtával visszatér az országgyűlésre. Ezzel magyarázható, hogy Pálffy János jellemrajzában megrója Deákot távolmaradásáért. „Hibázott Deák Ferenc, mint egyén, hogy feladta az ügyet végső körömszakadásig. Ezt méltán várta tőle a haza. Hibázott, mint képviselő, hogy elhagyta helyét, míg azon testület, melynek őtet a nemzet bizalma egyik tagjává tette, önhatározatánál fogva együttmaradott. Mert ne higgye sem Deák Ferenc, sem senki, hogy azon nemzeti gyűlés tagjai között ne lettünk volna többen, akik még ekkor is bízunk volna az ügy diadalában, főképp miután láttuk, hogy miként gyérül a választottak sora, kikhez bizalommal föltekinteni megszokta volt a nemzet, sőt voltunk, kik állásunk, vagy szó és tett által kiteve magunkat az osztrák bosszújának, szemünk előtt láttuk s csaknem kikerülhetetlennek hittük legyőzetésünk valószínű esetében a vérpadot, de azért nem hagytuk el helyünket, melyre a nemzet állított, mert azt parancsolta becsületbeli és képviselői kötelességünk önmagunk s a nemzet iránt. Annyival kevesebb kellett volna elhagyni állását Deáknak, mert a későbbi események fejlődése, a Kossuth népszerűségének fogyatkozása, s a képviselőház ébredése letárgiájából, valószínűvé teszik, hogy Deáknak talán még Batthyány nélkül is sikerült volna a forradalmat, öszveköttetésben Görgeyvel, minden azelőtti magyar fölkelek végéhez terelni, békekötés által végezni. Már pedig minden, még oly kedvezőtlen béke is jobb, s a nemzethez illőbb lett volna, mint föltétlen megadás, annyi tömérdek véráldozattal kíséretében”.⁴⁴

Az idézett szövegben nem annyira a téves kiindulópont és az erkölcsi ítélet ebből fakadó alaptalansága az érdekes, mint inkább az a felismerés, hogy Batthyány kényszerű távozása után Deák lehetett volna Kossuth ellenzékének egyetlen vezére. Pálffy azonban azt nem vette észre, hogy ez a szerep – főleg az 1849 téli és tavaszi kiélezett helyzetben – teljesen idegen volt Deáktól.

Az országgyűlési küldöttség január 4-i jelentése január 12-re érkezett meg a Debrecenbe. A jelentést a képviselőház zárt ülésén olvasták először fel. Először Kubinyi Ferenc szólalt fel. Ő olyan, I. Ferenc Józsefhez intézendő felirat készítését javasolta, amely az uralkodó elismerését és koronázását kérné, annak jogi következményeivel,

⁴³ Ilyen téves értékelést tartalmaz pl. Laveleye 34. p.

⁴⁴ Pálffy János 125-126. p.

így az ország törvényeire teendő esküvel együtt. Ugyanakkor javasolta, hogy a hadsereget mielőbb összpontosítsák és egyesítsék, amíg a válasz meg nem érkezik. Vele szemben a radikális Madarász László a nyaktilót emlegette, s arról beszélt, hogy immáron öt hónapja minden képviselőnek le kellett számolnia mindennel. Kossuth ironikusan megjegyezte: „Akinek tetszik, Madarász barátja úti levelet fog adni”. Ezután hosszan szólt a kudarcba fulladt békekísérletről. Úgy vélte, „most tudjuk, hogy egyezkedni nem akarnak, most kell a nemzetnek erősnek lenni”. Ha Bécsből az államadósság egy részének átvállalását kérnék, meg lehetne gondolni a dolgot. „De a nemzet meggyilkoltatása soha egyezkedés tárgyává nem válhatik”. Csak maradjon együtt az országgyűlés, és intézkedjen. Az ország dolga jobban áll, mint két hónappal korábban, hiszen van 110.000 főnyi hadserege.⁴⁵

Másnap, január 13-án a nyílt ülés ismét a békekövetség ügyét tárgyalta. Szacsvay Imre és Asztalos Pál arról beszéltek, hogy Windisch-Grätz válasza után a küldöttség megbízatását megszüntetnek kell tekinteni, s a nemzetnek az élet-halál harcra kell készülnie. Bezerédj István ezzel szemben úgy vélte, hogy a küldöttség megbízatását fenn kell tartani, „hogy kísértsen meg tovább is mindent, mit a nemzet becsületének, jólétének és szabadságának alapján megkísérthet”.

Kossuth úgy vélte, e válasz után nincs mód az alkudozásra. „Ha a borjút mészárszékre viszi a mészáros, hogy leölje, s szabadkozik a kötélén, ez pedig azt mondja: ne szabadkozzál, legyen köztünk béke, de azon feltétel alatt, hogy végezzek ki; mit tesz ez, hiszen ez a legrosszabb, ami történhetik vele”. Ki kell tehát mondani: „Magyarország az önvédelem terén áll, oly igazságos téren, melynél igazságosabbat nem ismer a história, mégis kinyújtá engesztelésre karjait; de azt felelték, halj meg, ha békét akarsz! Ha pedig így felelnek, nem tehetünk egyebet, mint hogy védelmezzük magunkat, mert hiszen halni lesz idő, erre még ráérünk akkor is, ha elvesztettük a nemzeti létnek harcát”.

Nyáry Pál, az OHB tagja elfogadta Kossuth indítványát, de azzal a kiegészítéssel, „hogy mi erőszakkal voltunk a védelmi térre szorítva, hogy védjük magunkat ameddig lehet, s fel nem adjuk a nemzet jogait, mindamellett a nemzet törvényes jogainkat s függetlenségének alapján minden pillanatban készek vagyunk a békére”. Kossuth viszont úgy vélte, felesleges lenne előre megkötni a nemzet kezét azzal, hogy a képviselőház kimondja: bármely esetben kész az 1848-as törvények fejében a békére. Ebben az esetben ugyanis egyenlőtlen harcot vív az ország. Nyáry Pál ezután azzal érvelt, hogy ő nem Windisch-Grätzet akarta megnyugtatni indítványával, hanem a hazai és az európai közvéleményt. Hiszen az ország nem akar a végtelenségig harcolni, s ha a képviselők a megszállt területek népével el akarják hitetni, hogy nem csupán önmagukért, hanem a nemzetért harcolnak, ki kell jelenteniük, hogy az 1848-

⁴⁵Hunfalvy 151-152. p., Beksics 68-70. p. Ld. még Hermann Róbert: Kossuth és Perczel nézeteltérése 1849 januárjában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1986/2. 315-117. p.

as törvények az a status quo, aminek alapján készek a biztosított békére. A képviselőház azonban Kossuth indítványát fogadta el, s kimondta, hogy a nemzet „országos létét, függetlenségét, alkotmányát és nemzetiségét utolsó emberig, utolsó csepp vérig tovább is védelmezni fogja”.⁴⁶

Deák 1849 első hónapjaiban

A cs. kir. csapatok bevonulása után, január 8-án letartóztatták Batthyány Lajost, Károlyi Istvánt és Szapáry Antalt, de január 9-én elterjedt Andrásy Gyula és Deák letartóztatásának híre is.⁴⁷ A forrásokban azonban nincs nyoma annak, hogy Deák letartóztatásának gondolata felvetődött volna. Egy 1849. január 4-én Zalaegerszegen kelt hadijelentés melléklete ugyan Deákot is a forradalom fejei közé sorolja, mint az „országgyűlés miniszterét” [sic!], de különösebb megjegyzés nincs a neve mellett.⁴⁸

A korábbi életrajzi irodalomban gyakran előfordult az az állítás, hogy Deák a főváros elfoglalása után Kehidára ment, s itt is maradt a szabadságharc leveréséig.⁴⁹ Az adatok azonban arra mutatnak, hogy február végéig bizonyosan a fővárosban volt.⁵⁰

Január 14-én, arról értesülve, hogy Bicskén írott jelentésük még mindig nem ért Debrecenbe, Deák és küldött társai elhatározták, hogy ismét megküldik jelentésüket az országgyűlésnek, s egyben beszámolnak az azóta történekről. A jelentést ismét Deák fogalmazta meg, majd átküldte Majláth Györgynek azzal, hogy közölje azt Mailáth Antallal és Lonoviccsal. Ha mindannyian egyetértenek vele, le lehetne tisztaítani, s a Windisch-Grätzet másnap felkereső Mailáth Antal magával vihetné azt a herceghez, hogy az engedélyezze Debrecenbe küldését. Az elkészült jelentés beszámolt a január 4. óta történekről, a küldöttség visszatéréről, Batthyány elfogatásáról, valamint arról, hogy „a város ostromállapotba; Pest és Debrecen között pedig hadseregek s többféle fegyveres csapatok gátolják a közlekedést”.⁵¹ Nem tudni, hogy ezt a jelentést végül a többiek elfogadták-e, s ha igen, Windisch-Grätz végül beleegye-

⁴⁶ KLÖM XIV. 109-120. p. és Kónyi II. 377-379. p.

⁴⁷ Mátray 63. p.

⁴⁸ Kriegsarchiv, Wien. Alte Feldakten. Krieg in Ungarn 18481-1849. Karton 1888. 2. Reservekorps unter Nugent. 1849-1-24h. Melléklet Johann Burits de Purnay vezérőrnagy 1849. január 4-én Zalaegerszegen kelt jelentéséhez.

⁴⁹ Így pl. Laveleye 35. p. A téves állításait rendszeresen küigazító Szász Károly is kommentár nélkül hagyta ezt.

⁵⁰ Király Béla 129. p. némi önellentmondásba keveredik, mert előbb arról ír, hogy Deák még Pesten volt, amikor az uralkodó március 4-én kiadta az olmützi alkotmányt, majd a következő bekezdésben arról szól, hogy „1849 elején Deák Zalába ment, ahol idejét hol Kehidán, hol sógoránál, Pusztaszentlászlón töltötte”.

⁵¹ Kónyi II. 379-380. p.

zett-e a jelentés elküldésébe. Az országgyűlés iratai között nincs meg, s a rendelkezésre álló forrásokban sincsen arra utaló nyom, hogy eljutott volna Debrecenbe.

A letartóztatott Batthyány Lajost 1849. január 24-én, Budán hallgatta ki első ízben a cs. kir. Központi Katonai-Politikai Vizsgálóbizottság. Batthyány kihallgatása során kérte, hogy tegyék lehetővé, miszerint védelmét „a mind politikai érzelmeit, mind pedig jellemét tekintve általános megbecsülésnek örvendő” Deák Ferenc lát-hassa el. Ludwig Leuzendorf hadbíró százados a kérést még aznap továbbította Windisch-Grätznek. Batthyány kérte szabadlábra helyeztetését is. Trattner ezredes, a Bizottság vezetője a szabadlábra helyezési kérést nem, Deák védőként való szerepeltetését viszont teljesíthetőnek vélte. Windisch-Grätz azonban január 26-án azzal utasította el Deák esetleges bevonását, hogy azt a hadbírószabályai nem teszik lehetővé, hiszen a hadbíró egyben védő is.⁵² Ezzel aztán Deák védőként való szereplése lehetetlenné is vált.

Batthyányné január 20-án tudta meg, hogy férjét elfogták, s 22-én érkezett a fővárosba. Két hét múlva visszautazott Ikervárra, hogy ott rendbetéve a dolgokat, a két kisebb gyermekkel együtt térjen vissza Pestre, a per figyelemmel kísérésére és sürgetésére. A grófné Ikervárott értesült arról, hogy pesti szállásának egy részét lefoglalták, a másik részét kaszárnyának használják. Ekkor írt Deáknak, aki február 24-én válaszolt a levélre. Deák igyekezett megnyugtani Batthyánynét. Úgy vélte, hogy a hadbírószabályai eljárás ugyan elhúzódik, de „ezt a huzavonát nem tudom rossz jelnek látni”, hiszen „aligha lehetséges, hogy valami fontos a terhére róható lenne”. A konkrét ügyre áttérve, kijelentette, hogy Batthyányné vagyona nem zárolható, s ha testvére, Zichy János gróf elrendezi a Batthyányné lakásával kapcsolatos ügyeket, visszatérhet Pestre. Jó lenne, „ha valakit megbízna azzal, hogy az Ön Ikervárott található vagyonának esetleg tévesen megkísérelt elkobzásával kapcsolatban ellenvetést tegyen, ez az ellenvetés bizonyára respektáltatnék”. Sürgette Batthyánynét, hogy jöjjön mielőbb Pestre, hiszen ő az egyetlen, aki a grófot a fogságban meglátogathatja, „s vigaszt és felderülést szerez neki, ha Önt és gyermekeit, ha csak néha is, láthatja. Ön is, kedves grófnő, az aggodalom nehéz terhét sokkal könnyebben viseli el az ő közelében, mint ha tőle teljesen elszakítva, ezer hamis hír által tartatna aggodalomban”.⁵³ Batthyánynénak végül Cziráky Antal révén sikerült elérnie, hogy szállása egy

⁵² Károlyi II. 131-131., 133-134., 137-139. p.

⁵³ Gépelt másolat az eredeti tisztázatról. MOL P 626. Széchenyi-gyűjtemény. Bártfai Szabó László gyűjteménye. Dátum szerint. Közl: Deák Ferencnek egy német levele. Neue Pester Journal, 1903. okt. 17. Ld. még a függelékét. Deák levelét az első közlés alapján tartalmilag ismertette Ferenczi II. 217-218. p. és az ő nyomán Körmöczy Katalin 79. p.

részét használhassa, de így is csak 1849. március 10. táján tért vissza Pestre, ahol igyekezett megsürgetni a per lefolytatását.⁵⁴

Január 20-án arról beszéltek a fővárosban, hogy Windisch-Grätz megbízta volna ifj. Pázmándy Dénest és Deákot, „dolgozzanak ki az uralkodóházzal történendő egyezkedési tervet”. (Pázmándy és Ghyczy Kálmán valóban kidolgoztak egy ilyen tervet, s január 29-én be is nyújtották azt Windisch-Grätznek).⁵⁵ Másnap már arról szólt a fáma, hogy Windisch-Grätz felajánlotta Keglevich Gábor gróf, tárnokmesternek és Deáknak a Helytartótanács visszaállításának eszközölését, s ennek elnökségét, de ezt egyikük sem fogadta el. Helyettük Szőgyény László volt alkancellár mondott igent, azzal a feltétellel, hogy „Magyarország integritása, az 1848 előtti constitúciója és magyar diplomáciai nyelve sértetlenül fog hagyatni”.⁵⁶ Mindenesetre Majláth György volt országbíró éppen január 29-én írt arról Windisch-Grätznek, hogy „a volt igazságügyminiszter, Deák az igaz ember jól megérdemelt nevét viseli, politikai nézeteit tekintve egyike volt a legmérsékeltebbeknek, s kinevezése a leginkább meglepedésre méltónak”.⁵⁷

Amikor február végén magyar sikerekről érkeztek (egyébiránt tartalmilag valóban alaptalan hírek) a fővárosba, Deák a történetíró Jászay Pál, Batthyány volt titkára előtt „ezt mesének, s az egész magyar küzdelmet hasztalan törekvésnek állította”. Jászay naplójában röviden összefoglalta Deák helyzetmegítélését. Deák szerint nagyon csekély belátású ember az, „ki fel nem tudja fogni, hogy független Magyarország független Ausztria mellett fenn nem állhat, s ha csak az európai hatalmasságok el nem határozzák, hogy az ausztriai birodalom feloszlattassék, mi pedig ennek megszüntét vonná maga után, Magyarország tőle el nem válhatik; sőt, még az általános európai háború is a magyar nemzet vesztét eszközölné, mert az olasz [recte: orosz] birodalom seregeinek Magyarországon kellene átvonulniok, ezek pedig mindenekelőtt a magyar nemzetet razióznák”.⁵⁸

⁵⁴ Urbán Aladár: Batthyány Lajosné visszaemlékezései férje fogságára és halálára. Századok, 1981/3. 595-597. p. – Batthyányné érdekes módon, Deák leveléről és szerepéről nem szól.

⁵⁵ Közli Andics II. 412-418. p.

⁵⁶ Mátray 78., 80. p.

⁵⁷ Közli Andics II. 409. p.

⁵⁸ Hentaller Lajos: Az osztrákok Pesten 1849 elején (Jászay Pál naplója 1849. január 1-től május hó 7-ig). (In:) Verrózsák. Bp., 1906. I. k. 153-154. p. (1849. febr. 26.) Hentaller a bejegyzéshez fűzött jegyzetében teljes joggal állapította meg, hogy Kónyi azon állítása, miszerint Deák már januárban Pestről Kehidára ment, s onnan több ízben útnak indult Debrecenbe, alaptalan. Ettől függetlenül ezt az adatot átvette Király Béla 127. p., igaz, azzal az egyébként helytállóan tűnő megjegyzéssel, hogy Deák talán nem is erőlködött túlságosan annak érdekében, hogy Debrecenbe jusson. Körmőczy Katalin 79. p. helyesen állapítja meg, hogy Deák csak 1849 február vége után ment haza Kehidára. 1849 tavaszára teszi Deák távozását Áldor Imre: Deák Ferencz élete. Emlékkönyv. 2. kiadás. Bp., é. n. 185. p. is.

Április 7-én az a hír terjedt el a fővárosban, hogy „az ittmaradott követek és nagy urak közül már sokan elutaztak, mások passusokat [útleveleket] váltottak, hogy a magyar seregek netaláni benyomulása esetében rögtön menekülhessenek, példának okáért Pázmándy, Deák, báró Nyáryak, Babarczy sat.”⁵⁹ Április 20-án Asbóth Lajos ezredes, a 12. hadosztály parancsnoka egy kis cédulát továbbított Aulich Lajos vezérőrnagyhoz, a II. hadtest parancsnokához.⁶⁰ A cédulát öccse, Asbóth János írta Pestről, s a Pesten terjedő híreket tartalmazott:

„Welden Esztergomban – Jósika – új pénz – rosszul hatott.

Deák Ferenc zár alá vett javai felszabadítottak.⁶¹

A magyar ügyekben az osztrák kormány részéről egy kiegyenlítési kísérlet valószínű, és Stadionnak gyengélkedése ezzel összeköttetésben látszik lenni. Ha nem sikerül, inkább az orosz intervenciótól, mint az olasz seregtől lehet tartani”.

A cédula nem annyira a Deákkal kapcsolatos, egyébiránt pontatlan hír miatt érdekes. Sokkal inkább azért, mert a két egymást követő hír, azaz Deák javainak felszabadítása a zár alól, valamint az osztrák kiegyenlítési kísérlet mintegy összefüggésben látszhatott lenni. Azaz, a fővárosi közvélemény egy része úgy ítélte meg, hogy a tavaszi hadjárat magyar sikerei után az udvar csak a kiegyenlítési vagy az orosz intervenció között választhat, s ha az előbbit választja, ehhez Deáknak is vissza kell térnie a magyar politikai életbe. Hozzáteendő, hogy a fővárosban ekkor még nem tudtak a magyar országgyűlés április 14-i, a függetlenséget kimondó és a Habsburg-Lotharingiai-uralkodóházat detronizáló határozatáról.

Sajnálatos módon nem ismerjük Deák egykorú véleményét sem a március 4-i olmützi alkotmányról, sem az április 14-i függetlenségi és trónfosztási határozatról. Azonban aligha tévedünk, ha úgy véljük, hogy Deák véleménye nemigen térhetett el attól, amit az 1860-as években egy osztrák államférfinak mondott, aki felemlgette az április 14-i nyilatkozatot. „Sajnos esemény, egyaránt helytelen lépés politikai és jogi tekintetben. De egy kétoldalú szerződést, még ha kevésbé fontos is az, mint a *pragmatica sanctio*, azon okból, mert a másik rész megsértette, egyik fél sincs jogosítva felbontottnak tekinteni. Követelni kell, hogy tartsa meg a másik fél is”. S emlé-

⁵⁹ Mátray 140. p.

⁶⁰ Asbóth jelentését Aulich 1849. ápr. 20-án küldte meg Görgeinek, Görgei pedig ápr. 24-én továbbította Kossuthnak. MOL H 147. Vegyes iratok. 11. doboz. 534-536. f.; Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 22/633., ad 22/633., 23/544. OHB-iktatószáma 1849:6323.

⁶¹ 1849. ápr. 16-án Zala megye egyik szolgabírája megjelent Kehidán, hogy Deák Ferenc javait – Fiath Ferenc császári biztos rendelkezésére – összeírja és zár alá vegye. Miután azonban bebizonyosodott, hogy a Deák család birtokai közösek (Ferenc birtokrészei sem voltak elkülönítve nővéreitől), a képviselő birtokait nem tudták zár alá venni. Vö. Molnár András: Deák Ferenc birtokai. In: Kapiller Imre szerk.: Gazdaságtörténeti tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 34.) Zalaegerszeg, 1993. 48. p.

keztette vitapartnerét arra, „hogy ápril 14-két március 4-ke, oly nap és olyan okmány kibocsátása előzte meg, amely egy tollvonással eltörölte Magyarország alkotmányát, önállóságát, teljesen mellőzve a pragmatica sanctio azon részét, amely ez alkotmányt, ez önállóságot biztosította”.⁶²

Visszatérni vagy távolmaradni?

A Debrecenben összeült képviselőházban első ülések után aktuálissá vált valamifajta seregszemle tartása. Annál is inkább, mert január 22-ig összesen 15 lemondási nyilatkozat vagy távolléti engedély kérelem futott be a képviselőházhoz. Madarász József Fejér megyei képviselő, az OHB tagjának, Madarász Lászlónak a testvére, még 1849. január 22-én javasolta, hogy a Ház elnöke írja össze a megjelent képviselőket. A meg nem jelenteket pedig ossza két csoportba. Az elsőbe azok kerüljenek, akik a Háztól kapott engedély vagy a kormány megbízatása következtében vannak távol, a másodikba azok, akik egyikkel sem rendelkeznek. Madarász indítványozta azt is, hogy az engedély nélkül távollévő képviselők 14 napon belül kötelesek megjelenni a képviselőházban. A képviselőház elfogadta a javaslatot, s Palóczy László, a képviselőház korelnöke január 26-án bemutatta a távollévő képviselők névsorát. Madarász József azt javasolta, hogy a február 10-ig meg nem jelenő képviselőket a Ház törölje sorából, s helyettük újak választására utasítsa a választókerületeket. A Ház elnapolta az indítvány tárgyalását, s felszólította a távollévőők közé véletlenül beírt képviselőket, hogy addig jelentkezzenek Palóczynál. A indítványból egyértelművé vált, hogy a radikálisok a névsort a képviselőház purifikációjára akarják felhasználni.

A február 3-án tartott ülésben Palóczy bemutatta a helyesbített névsort. Madarász József február 8-án ismét sürgette indítványának tárgyalását. A Ház ezt ismét elhalasztotta. Szaplanczay József képviselő indítványára, február 27-én tűzte napirendjére a képviselőház az indítványt. Ekkorra a február 10-i határidő már illuzórikussá vált, ezért a képviselőház Irányi Dániel javaslatára úgy döntött, hogy aki február 27-ig nem jelent meg, s távolléte igazolva nincs, aki engedély nélkül távozott, vagy a nyert engedélyen túl maradt, s távollétét nem igazolta, azt ki kell törölni a képviselők névsorából, s a kerületeket új választásra kell utasítani. Madarász József – Irányi javára – visszavonta indítványát. A Ház február 28-án tárgyalta meg az újabb indítványt, s március 1-i határidővel elfogadta azt, azzal, hogy a szükséges névsort a jegyzőknek és a Ház elnökségének kell elkészíteniük, s átadniuk az igazolási választmánynak. A választmány március 23-án terjesztette elő jelentését, s a Ház 24-én és 26-án tárgyalta az egyes képviselők igazolását.

⁶² Csengery Antal 86. p.

A 426 képviselőből, a március 1-jei névsor szerint 78 nem jelent meg, s nem igazolta távollétét. A képviselőháztól kapott engedélyben megadott időn túl maradt távol 26 személy; köztük 14 olyan kormánybiztos, akik megbízatása időközben megszűnt. Igazoltnak tekintett a bizottmány 35 személyt. Köztük volt Batthyány Lajos és Deák Ferenc, mint a törvényhozás kiküldöttjei.⁶³ Ez a határozat lehetővé tette, hogy Deák a körülmények változtával visszatérjen a képviselőházba.

Kossuth ellenzéke, az úgynevezett Békepárt lényegében vezér nélkül volt Debrecenben, s azzal töltötte idejét, hogy kényes közjogi kérdésekre igyekezzen Kossuth-tól feleletet nyerni. Természetes lett volna, hogy e képviselők Deákot akarják vezérüknek. Nagy ellenfelük, Madarász László visszaemlékezése szerint Pálffy János, korábban az OHB tagja 1849 márciusában írt is Deáknak Pestre, „hogy kössön békét, Madarásznak nincs pártja”.⁶⁴ A történettel kapcsolatban legfeljebb az ad némi kételyre okot, hogy Kemény Zsigmond haditörvényszéki védőirata szerint az említett cédulát Pálffy nem Deáknak, hanem Pázmándynak írta, azzal, hogy „Windisch-Grätz herceg most könnyen kibékíthetné az országot, mert a képviselő urak meghőkültek”; ám ezt a cédulát végül mégsem küldte el.⁶⁵

Március közepén, a honvédsereg Cibakháza térségében végrehajtott támadási kísérlete idején, Kossuth felszólította a hadsereg mellett tartózkodó Vukovics Sebő teljhatalmú országos biztost, hogy állítson össze egy jegyzéket, „miképp gondolnám a minisztériumot összeszerkeszthetőnek”. Röviddel ezután még egyszer kérte erre Vukovicsot, aki ekkor megkérdezte, „hogy Deák és Pulszky possibilisek-é”, mire Kossuth nemmel felelt.⁶⁶

⁶³ Beér – Csizmadia 848., 850. p.

⁶⁴ Madarász László Madarász Józsefnek, Decatur City, 1867. október 20.; Decatur City, 1871. február 11. MOL R 131. Madarász József iratai. 1. cs. 3. tét. d. sz.

⁶⁵ Beksics 75-76. p.

⁶⁶ Vukovics 26-27. p. Pulszky 1848 december végén máig tisztázatlan körülmények között hagyta el az országot, s noha utólag azt állította, hogy Kossuthtól kapott diplomáciai megbízatást, erre utaló ténynek nem vagyunk birtokában. Vukovics szerint a közel egy hónap múlva kinevezett minisztérium majdnem úgy alakult, ahogy ő azt magában elmélkedve megalkotni gondolta. – Kossuth kijelentése mindenestre ellentétben áll azzal, amit Jókai szerint 1849 február 11-én mondott volna: „Ami engemet illet, szólt Kossuth, én borzadok attól a gondolattól, hogy mi lesz velem, ha e nemzet győzni fog? Ez a nép képes lesz lelkesedésből, hálából engemet koronájával megkínálni; mitől Isten őrizze meg az én fejemet. Ön lát szívembe, hogy erre nem vágytam soha. Ha győz e nemzet, én visszavonulok. Akkor szükség lesz egy higgadt államférfira, minő Deák, egy organizáló főre, minő Szemere, egy adminisztráló tehetségre, minő Nyáry; rám, a nép szószólójára többé semmi! Én, hogy népszerűségem útjában ne legyen az újjáalkotásnak; még csak polgára sem maradhatok ennek az országnak, ha fegyvereink győztek”. Jókai Mór forradalom alatt írt művei. Bp., 1875. 82. p., újabb közlése Jókai Mór: Cikkek és beszédek. (1849. február 9 – 1849. július 6). Összeállította és sajtó alá rendezte Szekeres László. III. k. Bp., 1980. 678. Jókai ezt az esetet már 1850-ben is szinte megegye-

Nem tudjuk pontosan, hogy Deák mikor távozott a fővárosból. 1849 február vége után nincs hiteles információk arról, hogy a fővárosban lett volna, s ottani tartózkodásáról nem szólnak a Buda ostroma alatt keletkezett kormánybiztosi és rendőri jelentések sem. A főváros felszabadítása és az országgyűlés visszaköltöztenek elhatározása után természetesen vetődött fel az a lehetőség is, hogy Deák visszatér a politikai életbe. Windisch-Grätz leváltása és a cs. kir. csapatok kiűzése lényegében tárgyalanná tette azt a Deáktól követelt ígéretet, hogy rábeszéli a képviselőket a megadásra. Deákot az országgyűlés nem fosztotta meg képviselőségétől, s Deák nem kompromittálta magát a cs. kir. megszállás alatt, mint pld. Pázmándy vagy Ghyczy. Somogyi Antal, a Radical Párt tagja június 2-án már arról beszélt Hunfalvynak, hogy a párt elnökévé Deákot akarják választani.⁶⁷ Ugyanakkor Kossuth március közepi megjegyzése arra mutat, hogy ő maga nem tartotta kívánatosnak Deák visszatérését a politikai életbe.

Június elején Deák megjelent Pesten.⁶⁸ Sinkay János képviselő visszaemlékezése szerint június 4-kén, Kossuth ünnepélyes bevonulásának napján találkozott vele az Úri utcában. „Tehát megérkeztek Debrecenből? – kérdezte Deák – én is elmentem volna oda veletek, ha akkor itthon (ti. nem a békeküldöttséggel) lettem volna”. Sinkay megkérdezte Deáktól, látta-e Kossuth bevonulását, amely őt Cola di Rienzi vagy Jan van Leyden pütkösdi királyságára emlékezteti. Deák nemmel válaszolt. Sinkay ezután elmondta neki a debreceni eseményeket, a békepárt kísérleteit, a függetlenség a trónfosztás szabálytalan körülményeit. Deák erre a következőket mondta volna: „Ez túlbecsülése jogainknak és erőnknek; az itteni némely körökben tudni akarják, hogy Kossuthot erre, csakhogy az orosz intervenció indokolható legyen, bécsi emisszáriusok beszéltek rá, ami persze aligha úgy van; a békepártnak a bicskei 'non possumus' és a debreceni függetlenségi nyilatkozat után nincs értelme; de jövőn az oroszok, ne is legyen”. Sinkay erre rezignáltan megjegyezte: „Tehát jönnek az oroszok, s velük Jeruzsálem pusztulása”. „Igenis, Jeruzsálem pusztulása; csakhogy azért mi nem költözünk szerteszét a világba, mint a zsidók, hanem itthon maradunk és helyt állunk; aztán kommt Zeit, kommt Rath” – válaszolta Deák, s ezzel kezét adott, és elbúcsúzott.⁶⁹

zó szavakkal írta le, ld. Jókai Mór: Emléksorok. (In:) Elbeszélések (1850). Sajtó alá rendezte. Győrffy Miklós. 2/B. k. Bp., 1989. 207-208. p. Hasonló szöveget idéz Jókai Mór: Az én életem regénye. Jókai Mór hátrahagyott művei V. Bp., 1912. 36. p.

⁶⁷ Hunfalvy 287. p.

⁶⁸ Laveleye 35. p. szerint „Mikor a magyarok a hadiszerecsere fordultával, visszafoglalták Pestet és Budát, ő akkor sem lépett ki elvonultságából. Forradalomban sem jellemével, sem eszméivel nem használhatott hazájának; job szeretett homályban maradni”. Törzs Kálmán: Deák 89. p. szerint Deák „1849 tavaszán visszatért Zalába, s a szomorú éveket egész 1854-ig Kehidán töltötte”.

⁶⁹ Ferenczi II. 219-220. p., Ferenczi alapján Király Béla 129. p.

Vachott Sándorné szerint a Kossuthnál megjelenő „első tisztelgők egyike” Deák volt. Vachott Sándor, Kossuth titkára azonnal be akarta vezetni a kormányzóhoz, de Deák szabadkozott: „Nem, nem, jelentés nélkül a kormányzót nem lephetem meg”. Vachott ezt az udvariasságot túlzottnak találta, de Deák megmaradt határozata mellett. Vachott tehát bejelentette őt Kossuthnak. Vachottné emlékirata szerint „Kossuth azonnal személyesen s a legmegelőzőbb barátsággal sietett Deák Ferenc elé, s oly melegen ölelte meg őt, mintha legkedvesebb testvérét fogadta s üdvözölte volna”. Több, mint egy óráig beszélgettek, „s megválásuk éppen oly szívélyes volt, mint találkozásuk”.⁷⁰

Deák megérkeztéről az Opposition június 14-én számolt be.⁷¹ Ezt követte június 19-én a *Respublica*, Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter lapja. Az aláíratlan cikk szerint „mindenki örül, látván őt öt hónapi elszakadás után ismét”, s szállásán, a Vadászkürt vendéglőben „sűrűk a jóknak látogatásai”. Deák személyében egy egész időszak jelenik meg, „melyet a békekövetséggel zárt be”. Deáknak, mint az alkotmányos monarchia emberének funkciója abban a pillanatban végződött, amikor az ellenség elutasította a békeajánlatot. „Az a pozíció már el van szigetelve, hullámozó tenger által, melyre a halálig sértett nemzet bocsátkozott vívni, vésszel és zajjal új, boldogabb partokért”. A cikk ezután – sokak találgatására hivatkozva – felteszi a kérdést: „Valjon az idők ezen ciklusában Deák mit teend?”; s nyomban meg is adja a választ: „Elfoglalja kétségtelenül a helyet, mely a parlamentben az övé. Lehetetlen el nem foglalnia”. A cikkíró azonban ezután ismét leszögezi: a nép és az uralkodás [sic!] között sokkal makacsabb a harc annál, hogysem az alkotmányos királyságról, „e tranzakcióról az uralkodás és demokrácia között még szó lehetne”. Amelyik fél győz, az teljessé teszi győzelmét; ám az előjelek a magyaroknak kedveznek. „Ily időben Deák sem hiányozhatik a szenátusban”. Az ország még alig élt parlamenti életet, „s máris nem egy nehéz részletnél néztünk a székre, melyet Deák elfoglalt”. A kodifikációk még csak ezután következnek, „és ennek folyamában Deák erejére szükségünk van. Új földet és új eget kell teremteni, rombolóbul építővé válni: és Deák az épület utolsó zárkövéig nem hiányozhatik. Mi igénybe vesszük erejét a nemzet színe előtt” – zárul a cikk.⁷²

A *Respublica* Szemere hivatalos lapja volt, s az aláíratlan cikk, amelynek szerzője akár Csengery Antal vagy Kemény Zsigmond is lehetett, bizonyára nem állt távol Szemere véleményétől. A cikk egyértelmű felhívás volt arra, hogy Deák térjen vissza a politikai életbe, ugyanakkor azonnal feltételt is szabott e visszatéréshez: a lemondást az alkotmányos monarchia elvéről.

⁷⁰ Vachott Sándorné: *Rajzok a múltból. Emlékiratok.* Bp., 1889. II. k. 121. p.

⁷¹ *Die Opposition*, 1849. jún. 14. No. 263. „Deák ist hier angekommen. – Lonovics und Majláth sind noch bei den Österreichern gefangen (?) Maneant in aeternitate”.

⁷² *Respublica*, 1849. jún. 19. No. 2. 6. p.

Nem tudjuk, hogy Szemere és Deák találkoztak-e; az iratokban ennek nincs nyoma, ahogy annak sem, hogy más politikusok megkeresték volna őt. Sajnos, azt sem tudjuk, hogy Kossuthal miről beszéltek 1849 júniusában. Sinkay visszaemlékezése alapján feltételezhető, hogy Deák a készülő orosz intervencióról szóló hírek miatt nem is akart visszatérni a politikai életbe. Nem tudni, hogy olvasta-e a *Respublica* cikkét; ha igen, ebből nyilvánvalóvá válhatott számára, hogy csak képviselőként számítanak rá; ahogy azt is érezte, hogy sokan a Kossuthal szembeni párt vezérletét szánják neki. Bizonyára érezte a Kossuth és Szemere közötti nézetkülönbséget is. Ezek a tényezők mind arra sarkallhatták, hogy ne akarjon részt venni a július elején összeülő parlament munkájában, hanem inkább térjen vissza Kehidára.

Nem tudjuk, hogy pontosan mikor távozott (a *Respublica* cikke szerint június 18-án még a fővárosban kellett lennie), de tény, hogy Deákot nem hívták meg arra a konferenciára, amelyet az úrbéres maradványok eltörléséről szóló törvényjavaslat kapcsán, Szemere elnökletével 1849 június második felében Pesten tartottak. A meghívottak listáját Vukovics Sebő igazságügyminiszter Szemerével egyeztetve, de Deák neve egyiküknek sem jutott eszébe. (Igaz, a korábban ez ügyben törvényjavaslatot benyújtó Madarász László, Omaszta Zsigmond és Nyáry Pál meghívására sem került sor).⁷³

A Deák esetleges visszatérésére vonatkozó utolsó hír 1849. július 26-áról származik, amikor Stuller Ferenc, Kossuth egyik titkára arról értesítette a kormányzót, hogy „Zala vármegyének egész tisztviselősege jó Szeged felé, Deák is itt lesz ma vagy holnap”.⁷⁴ Szeged felé azonban nem Zala megye egész tisztviselősege és Deák közeledett. Valaki más. Haynau.

A szabadságharc után

Deák ténykedéséről az 1849 júniusa utáni napokban semmit sem tudunk. Életrajzírója szerint egy ideig ő is bujdosott, így 1849 őszén néhány hétig Vas Gerebennek, a Nép Barátja egykori szerkesztőjének kíséretében Felsőnyéken, Komáromy István pap házában tartózkodott.⁷⁵

A kortársak között felvetődött a kérdés, vajon Deákot miért nem ítélték el? A magyarázatot – meglehetősen nyakatekert módon – Törzs Kálmán adta meg. „Deák Ferenczet nem bántották, még csak kihallgatásra se idézték. Miért nem? nem szolgált

⁷³ Vukovics 122-125. p.

⁷⁴ Közli Kossuth Lajos összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. Barta István. Bp., 1955. 783. p. A hírből annyi volt igaz, hogy Csertán Sándor zalai kormánybiztos és jónéhány zalai tisztviselő valóban Szegedre ment.

⁷⁵ Ferenczi II. 221. p.

rá talán, hogy a szabadság és honfírdem többi mártyrjának osztozhassék koszo-ruiban? Azt hisszük, ezt föltételezni tévedés lenne”. Hányan voltak olyanok, „akiknek szereplése pedig korántsem esett oly nagy beszámítás alá a diadalmas reactió szemében, mint a Deáké?” Törzs szerint Deák elítélése azért maradt el, mert a győztes hatalomnak ugyan lett volna reá ereje, „de azt nem tudták volna elhítni, hogy törvényt szegett, hogy jogtalan ügy érdekének szolgált. (...) Azt a bélyeget, hogy igazságtalanul járnak el, Deák elítélésével rányomták volna nyilván a világ előtt minden általuk hozott egyéb ítéletre is”.⁷⁶ Az érvelés tetszetős, de nem állja meg a helyét. Deák elítélése az adott körülmények között fel sem merült, nem is igen merülhetett. A cs. kir. megtorlás a kortársak számára esztelen bosszúhadjáratnak tűnt, s kétségkívül voltak ilyen elemei is. Azonban némi logika mégiscsak volt az eljárásokban. Deák elítélésének jogi alapját csak az képezhette volna, hogy jelen volt az országgyűlésen az október 3-i manifesztum megérkezése után is.

1849. szeptember 1-én Haynau hirdetményben szólította fel a honvédseregben szolgálatot vállalt volt cs. kir. tiszteket, a felkelőkhöz átlépett katonai és polgári hivatalnokokat, a képviselő- és felsőházak a magyar országgyűlés munkájában 1848. október 8. után résztvevő tagjait, az OHB ezután működő tagjait, a kormánybiztosokat, önálló sereg- vagy csapatparancsnokokat, a katonai és polgári közigazgatás vezetőit, végül a rögtönítélő törvényszékek közvádlóit és bírait, hogy a cs. kir. katonai kerületi parancsnokságoknál vagy haditörvényszékeknél három hónapon belül jelentkezzenek. Máskülönben „a törvények értelmében ellenök indítandó nyilvános per következményeit magoknak fogják tulajdoníthatni”.⁷⁷

A hirdetmény lényegében kijelölte azoknak a körét, akik a megtorlás potenciális alanyai voltak. Ennek alapján olyan képviselők ellen is újabb eljárást lehetett indítani, akik 1849 januárjában nem jelentek meg Debrecenben, hanem jelentkeztek a cs. kir. hatóságoknál, s azok nem büntették meg őket. Eszerint tehát az 1848 szeptemberében eltávozott szász képviselőkön kívül mindenki ellen igazolási eljárást kellett volna lefolytatni. Az OHB tagjai közül ez érintette volna pld. Sembery Imrét és id. Pázmándy Dénest is, de e pont hatálya alá esett maga Deák is.

Deák esete azonban speciális volt. Egyrészt azért, mert az 1849 januári békekövetség után nem vett részt a magyar országgyűlés munkájában, s maga Windisch-Grätz sem fogatta perbe, noha a békekövetség egy másik tagját, Batthyány Lajost tartóztattatta, s eljárást indított ellene. Deák 1849 áprilisa után sem tért vissza az országgyűlésre, s ilyen módon az ellene indítandó eljárásnak nem volt jogi alapja. Az

⁷⁶Törzs Kálmán 90. p.

⁷⁷Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott hirdetményeknek. Buda, 1849. 143. p.

általunk ismert iratokból úgy tűnik, hogy a győztes fél egyetlen mértékadó csoportjában sem vetődött fel az a gondolat, hogy Deák ellen eljárást indítsanak.

A szeptember 1-jei rendelet azonban Deákra is vonatkozott, ám ő maga nem sietett a jelentkezéssel. Tolnay Károllyal, a megye egy másik képviselőjével csak november 7-én indultak Pécsre, ahová november 8-án érkeztek. Zala megye ekkor a pécsi katonai kerülethez tartozott. Deák és Tolnay jelentkeztek Karl Wernhardt vezérőrnagynál, a pécsi katonai kerület parancsnokánál. Wernhardt közölte velük, hogy Pécsen megszűnt a hadbírótság, de egy hadbíró százados az 1. (Császár) könnyűlovas ezredből meg van bízva a képviselői nyilatkozatok átvételével és Pestre küldésével. Deák és Tolnay ezután felkeresték az illető hadbíró, átadták neki nyilatkozatukat, s megkérdezték tőle, hogy hazamehetnek-e, vagy Pestre kell-e menniük? A hadbíró azt felelte, hogy erről megkérdezi Wernhardtot, s annak rendeletét tudatni fogja. Még november 8-án este 7-kor közölte Deáékkkal, hogy szabadon hazamehetnek, s nyilatkozatukat továbbítani fogják.

1849. december 4-én Haynau hadseregpáncsnoki rendeletben közölte, hogy csak azok ellen kell igazoló eljárást lefolytatni, akik Debrecenben „a rebellisek konventjének tárgyalásaiban” részt vettek. Ezzel Deák is kikerült a felelőségre vonhatók köréből. Ám 1850 elején Bogyay Lajos zalai cs. kir. megyefőnök felszólította Deákot egy újabb nyilatkozat beküldésére. Deák 1850. március 13-án Kehidán írott válaszában közölte, hogy eddig azért nem adott be újabb nyilatkozatot ténykedéséről, mert ez Wernhardt és a hadbíró százados iránti bizalmatlanságra mutathatna; ám ha kívánják, ismét beadja nyilatkozatát.⁷⁸ Kraft százados, törzshadbíró 1850. május 17-én Pesten írott jelentésében közölte Euthym Nedelkovich törzshadbíróval, hogy Deák az 1849. december 4-i hadseregpáncs alapján „nem tartozik azok kategóriájába, akik ellen hadbíróvási vizsgálatnak még helye lehet”. Nedelkovich másnap ad acta tette a Deákra vonatkozó vizsgálati iratanyagot, s Deáknak bizonyítványt adott ki a vizsgálat megszüntetéséről. Ennek alapján elképzelhető, hogy Deák a vizsgálat befejezésekor Pesten tartózkodott, de az is lehet, hogy postán kapta meg a bizonyítványt.⁷⁹

Takács Ferenc joggal állapítja meg Deák abszolutizmuskori pályáját taglaló monográfiájában, hogy „1849 után a hazai polgárosodásért folytatott küzdelem vezetői közül cselekvőképes politikusként egyedül Deák maradt itthon, így az ő nevéhez kö-

⁷⁸ Közli Kiss Gábor – Molnár András 35-36. p.

⁷⁹ Kónyi II. 381. p. Ferenczi félreértette a szöveget, s arról ír, hogy Deákot az 1849. december 4-i főparancsnoksági rendelet alapján megidéztték, feljelentették, s meg kellett jelennie a pécsi hadbírótság előtt. Nagyjából a Kónyi által közölt dokumentumok alapján ismerteti az eseményeket Köröczi Katalin 82-83. p.

tódott a magyarországi polgárosodásért folytatott küzdelem lezárása”,⁸⁰ Nemkülönböztetve találónak mondható Fekete Sándor megjegyzése arról, hogy Deák szolidaritásból vállalt rebelli pályát. „Azzal, hogy Deák vállalta 48-at, s még 49-cel szemben sem bontott zászlót, megőrizte a lehetőségét annak, hogy a továbbra is polgári átalakulást és nemzeti függetlenséget óhajtó nemesi, polgári, sőt részben népi tömegek változatlanul bizalmat táplálhassanak iránta. Azzal viszont, hogy a forradalom radikalizálódásának szakaszában csupán a csendes támogató, majd szemlélő pozíciójába vonult, egy későbbi szakaszban tárgyalóképesé tette magát a győztesek szemében is”.⁸¹

A forradalom leverése után Deákról is különböző hírek terjedtek el. 1849. augusztus 26-án Lichtenstein György egy Magyarországról érkező levél alapján arról a hírről számolt be Pulszky Ferencnek, hogy Deák az osztrák kormányban magyar miniszter, míg Franz (Franjo) Kulmer horvát miniszter lesz.⁸² A börtönében naplóját emlékirattá kerekítő Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok „szerencsétlen prófétának” nevezte.⁸³ Szilágyi Sándor 1850-es jellemrajzában idézte a közvélekedést: eddig Magyarország deák (latin nyelvű) volt, „s most Deák lett Magyarország”.⁸⁴ Egykori minisztertársa, Szemere Bertalan azt írta róla, hogy Deák magányában olyan, mint egy eltiltott órakulom, akihez senki sem mer közelíteni, hogy tőle a jövődőt megkérdezze.⁸⁵ A négy idézet más-más helyzetben keletkezett, egyet azon-

⁸⁰Takács Péter 25. p. Ugyanakkor hozzáteendő, hogy Takács monográfiája éppen a címében szereplő első évszámmal kapcsolatban hagy jogos hiányérzetet az olvasóban. Deák 1849-es szerepléséről át-tételesen csupán annyit említ meg, hogy „1849-től 1860 decemberéig Deák leveleiből hiányzik a politika”. Takács Péter 45. p. Ez a megállapítás azonban csak részben fedi a valóságot, hiszen pld. 1852. november 6-án Szógyény-Marich Lászlóhoz intézett levelében Deák kérte a birodalmi tanács tagjának közbenjárását Csertán Sándor zalai képviselő és 1849-es kormánybiztos ítéletének enyhítéséért, ez pedig akkor nem csupán humanitárius, de politikai gesztus is volt. Közli Kiss Gábor – Molnár András 37-38. p.

⁸¹Fekete Sándor 80-81. p.

⁸²Waldapfel IV. 341. p.

⁸³Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvéd tábornok levelei és naplója. (In:). Katona Tamás szerk.: Az aradi vértanúk. Bp., 1979. I. k. 107. p. A Deák körüli legendáriumra jellemző a kommentár alapjául szolgáló történet, amelyet Leiningen-Westerburg 1849 március közepén hallott „egy szavahihe-tő személytől”. Eszerint amikor az országgyűlés és az OHB távozásakor a koronát Pestre szállították, Kossuth, azt híven, hogy egyedül van, felpróbálta azt. Azonban egy hölgy (talán Pázmán-dyné), aki ekkor Kossuth feleségénél volt, látta ezt, és észrevette. Amikor a történetet Deáknak elmesélték, állítólag szomorúan fölkiáltott: „Jaj annak az országnak, ahol proletár próbálja magára a koronát!”. Jellemző Leiningen utólagos kommentárja is: „Nemes, szerencsétlen próféta, mennyire igazad volt!”

⁸⁴Szilágyi Sándor: A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből. 2. átdolgozott kiadás. Pest, 1850. 248. p.

⁸⁵Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok. – Okmánytár. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert és Pelyach István. Bp., 1990. 134. p.

ban jeleznek: 1849 augusztusa után Magyarországon Deák lett a jövő embere. Még ha bizonytalan is volt, hogy lesz-e jövő.

Rövidítések jegyzéke

Görgey-lt.	MOL P 295. A Görgey-család levéltára
Iktatókönyv	MOL Görgey-lt. b/31. fasc. Az 1848/9. magyar feldunai, utóbb VII-ik hadtest (Móga, Görgei Artúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti iktatókönyve [sic!]
MOL	Magyar Országos Levéltár
Andics II.	Andics Erzsébet: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. II. k. Bp., 1952.
Beér – Csizmadia	Beér János – Csizmadia Andor szerk.: Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. Bp., 1954.
Beksics Gusztáv	Beksics Gusztáv: Kemény Zsigmond. A forradalom s a kiegyezés. 2. javított bővített kiadás. Bp., 1883.
Csengery Antal	Csengery Antal: Deák Ferencz. (In:) uő.: Deák Ferencz. – Történetirók és történetírás. Csengery Antal összegyűjtött munkái. 2., bővített kiadás. Bp., 1884. III. k.
Fekete Sándor	Fekete Sándor: A nemzet prókátora. Bp., 1976.
Ferenczi II.	Ferenczi Zoltán: Deák élete. Bp., 1904. II. k.
Horváth Mihály II.	Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. 2. kiadás. Bp., é. n. II. k.
Hunfalvy	Hunfalvy Pál: Napló 1848-1849. S. a. r. Urbán Aladár. Bp., 1986.
Károlyi I-II.	Károlyi Árpád: Németujvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. Bp., 1932. I-II. k.
Király Béla	Király Béla: Deák Ferenc. Bp., 1993.
Kiss Gábor – Molnár András	Kiss Gábor – Molnár András szerk.: „A Tekintetes Megye közönségének alázatos szolgája...” Dokumentumok Deák Ferenc életéből. Zalaegerszeg, 1988.

- KLÖM XIII-XIV. Kossuth Lajos összes munkái. XIII-XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I-II. S. a. r. Barta István. Bp., 1952-1953.
- Kónyi II. Deák Ferenc beszédei. S. a. r. Kónyi Manó. 2. kiadás. II. k. Bp., 1903.
- Körmöczi Katalin Körmöczi Katalin: „... a mi megmarad, fordítsa jó czélok-ra”. Deák Ferenc hagyatéka. Bp., 1992.
- Laveleye Laveleye Emil: Deák Ferenc. – után fordította s kiigazító jegyzetekkel kísérte Szász Károly. Pest, 1869.
- Mátray Mátray Gábor: Töredék jegyzemények Magyarország történetéből 1848/49. S. a. r. Fülep Katalin. Bp., 1989.
- Melczer István Melczer István: Deák Ferenc békekövetsége. In: Hazánk. Szerk. Abafi Lajos. II. k. Bp., 1884.
- Pálffy János Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak. S. a. r. Szabó T. Attila. Kolozsvár, é. n.
- Sándor Pál Sándor Pál: Az anekdotázó Deák Ferenc. Bp., 1986.
- Sarlós Béla Sarlós Béla: Deák és Vukovics. Két igazságügy-miniszter. Bp., 1970.
- Takács Péter Takács Péter: Deák Ferenc politikai pályája 1849-1865. Bp., 1991.
- Tóth Lőrinc Tóth Lőrinc: Deák Ferenc. (In:) Csengeri Antal szerk.: Magyar szónokok és statusférfiak. (Politikai jellemrajzok). Pest, 1850.
- Törs Kálmán Törs Kálmán: Deák Ferenc. (In:) Uő. szerk.: Deák Ferenc emlékezete. Bp., d. n.
- Vukovics Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re. S. a. r. Katona Tamás. Bp., 1982.
- Waldapfel III-IV. V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. III-IV. k. Bp., 1952-1965.

DEÁK FERENC IGAZSÁGÜGYI MINISZTERI IRATAIBÓL

Deák Ferenc munkáinak mind válogatott, mind teljességre törekvő kiadásaiból napjainkig hiányoznak az igazságügyi miniszteri, hivatalos iratok. Deák 1848. évi tevékenységével kapcsolatban jobbra csak országgyűlési beszédei és levelei ismeretesek. A pozsonyi, utolsó rendi országgyűlésen 1848 márciusában ill. áprilisában elhangzott felszólalásait a Pesti Hírlap, míg a pesti, népképviselési országgyűlésen tartott beszédeit a Közlöny nyomán Kónyi Manó adta közre 1888-ban. Kónyi közölte először Deáknak a sógorához, Oszterhueber Józsefhez 1848. március 28-án Pozsonyban, április 30-án, június 15-én és szeptember 22-én pedig Pesten írott leveleit. Ő hozta nyilvánosságra Deák Szalay Lászlóhoz június 3-án, és debreceni választóihoz június 14. után intézett leveleit is. Mindezekon kívül kiadta még Deáknak a magyar békeküldöttség sikertelen útjáról készített, 1849. január 9-i ill. január 14-i jelentéseit, valamint utóbbinak Majláth György országbíróhoz címzett kísérőlevelét.¹ Deák említett leveleit – az 1849. januári jelentések kivételével – 1890-ben közreadta Váczy János is, és a sort Deák Szacsvey Zsigmondhoz 1848. június 17-én írott levelével egészítette ki.²

A későbbiekben már csupán egy-egy 1848-as Deák-levél került közlésre ill. újraközlésre. 1903. október 17-én jelent meg a Neue Pester Journalban Deák 1849. február 24-én Batthyány Lajos feleségéhez írott, német nyelvű levele. 1905. március 2-án a Budapesti Hírlap hasábjain látott napvilágot Deáknak a szentgróti választókerület választóihoz 1848. június 20-án intézett köszönőlevele, melyet 1906-ban Novák Mihály is kiadott.³ Deák Imre 1943-ban megjelent forrásgyűjteménye Deák Ferenc 1848. március 28-i, sógorához írott levelét, míg V. Waldapfel Eszter 1950-ben kiadott levelestára a Szacsvey Zsigmondhoz 1848. június 17-én intézett Deák-levelet közölte újra.⁴

Deák miniszteri rendeleteiből, hivatalos jelentéseiből és törvénytervezeteiből az alábbiak láttak napvilágot. Károlyi Árpád 1932-ben adta közre Deák 1848. augusztus 27-én elfogadott tervezetét a horvátokkal történő megegyezésről, valamint a Batthyány Lajos miniszterelnökkel együtt Bécsben folytatott tárgyalásokról írott, szep-

¹ Kónyi Manó 2. köt. 205-380. p.

² Váczy János: Deák Ferenc emlékezete. Levelek 1822-1875. Bp., 1890. 194-211. p.

³ Novák Mihály: Zalavármegye az 1848-49. évi szabadságharcban. 2. bőv. kiad. Zalaegerszeg, 1906. 30. p.

⁴ 1848. A szabadságharc története levelekben, ahogyan a kortársak látták. (Összegyűjtötte és előszóval ellátta Deák Imre) Bp., [1943.] 51-52. p., A forradalom és szabadságharc levelestára. (Összeállította, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta V. Waldapfel Eszter) Bp., 1950. 1. köt. 311. p.

tember 5-i jelentését.⁵ Sándorfy Kamill 1935-ben közölte a királyi kúriához 1848. május 25-én intézett rendeletet.⁶ Ember Győző 1950-ben, az 1848/49-i minisztérium levéltárát bemutató munkájában adta ki Deák 1848. május 5-i, az igazságügyi minisztérium hatáskörét szabályozó rendeletét,⁷ Beér János és Csizmadia Andor pedig Deák két, az ostromállapot bevezetése, ill. az úrbéri maradványok felszámolása kapcsán kidolgozott törvénytervezetét közölte 1954-ben, az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlésről készített kötetben.⁸ Sinkovits István 1957-ben adta közre – Kossuth Lajos pénzügyminiszteri iratai között – Deák és Kossuth közös, 1848. június 17-i, bányatörvényszékekről kiadott rendeletét.⁹ Sinkovits közölt még e kötetben egy, a külzetén olvasható felirat szerint Deák Ferenc által „feltett”, és a Batthyány-kormány első intézkedéseit, valamint az ország helyzetét a népképviseleti országgyűlés számára 1848. július 1. körül összegző beszámolót. Ez a munka, amint az eredeti kéziratból egyértelműen megállapítható, ugyan nem Deák Ferenc s. k. fogalmazványa, hanem valamely – közelebről nem ismert – írnok tisztázata, Urbán Aladárnak azonban az a véleménye, hogy a keletkezési körülményeket is figyelembe véve, mégiscsak Deák művének tekinthető.¹⁰ A Deák igazságügyminiszteri tevékenységével behatóbban foglalkozó Sarlós Béla egy, a Századokban 1955-ben megjelent tanulmányában idézte Deák 1848. augusztus 1-jén, Pest városához intézett utasítását,¹¹ 1970-ben kiadott kismonográfiájában pedig Deák május 19-i, a botbüntetés eltörlése ügyében Vas megye alispánjához írott utasításának lényegi részét adta közre.¹² Közben, még 1960-ban Both Ödön közölte Deák egyik leglényegesebb, a sajtóesküdtisékek felállításáról 1848. április 29-én kibocsátott miniszteri rendeletét.¹³ Both Ödön azonban a rendelet eredeti fogalmazványának kézírása alapján arra a következtetésre jutott, hogy az legkevésbé Deák, sokkal inkább Békey István segédfogalmazó munkája.

Bothnak kétségtelenül igaza van abban, hogy a fogalmazványon csak három kézírás különböztethető meg: Békey Istváné, Szalay Lászlóé és Deák Ferencé, mások közreműködése tehát kizárható. Both szerint Békey maga fogalmazta meg a renделе-

⁵ Károlyi Árpád 2. köt. 9-11., 626-628. p.

⁶ Sándorfy Kamill 306-307. p.

⁷ Ember Győző 1950. 181-182. p.

⁸ Beér János – Csizmadia Andor 622-632., 708-713. p.

⁹ KLÖM XII. köt. 276-279. p.

¹⁰ KLÖM XII. köt. 334-343. p. A beszámoló eredeti tisztázata Kossuth javításaival: MOL H 2. Miniszterelnöki nem iktatott (vegyes) iratok. Deák szerzőségéről lásd kötetünkben Urbán Aladár tanulmányát.

¹¹ Sarlós Béla: A pesti munkásság forradalmi harca és programja 1848-ban. In: Századok 1955. 1. sz. 94. p.

¹² Sarlós Béla 1970. 73. p.

¹³ Both Ödön 43-57. p.

tet, mert ha elméletben fel is merülhet a diktálás lehetősége, erre a gyakorlatban aligha kerülhetett sor.¹⁴ Both érvei közt szerepelt, hogy az igazságügyi minisztériumban szép számmal dolgoztak írnokok, akiknek Deák adott esetben diktálhatott volna – igen ám, de egyikük sem a kodifikációs osztályon tevékenykedett, mert itt a legalacsonyabb rangú beosztott éppen Békey segédfogalmazó volt.¹⁵ Both másik érve Békey szerzősége mellett az volt, hogy a rendelet fogalmazványa a Békey-családtól került vissza az igazságügyi minisztérium levéltárába – miért vitte volna tehát magával annak idején a fogalmazó, ha nem az ő munkája? Nos, Deák Ferencsel kapcsolatban más alkalommal is előfordult, hogy alapvető munkájának fogalmazványát másvalaki készítette el, és hosszú évtizedekig más is őrizte! Deák politikai pályakezdetétől, 1832-től fogva szívesebben diktálta, semmint maga vetette papírra saját, hivatalos jelentéseit. (Az 1830-as évek elején már ügyészi véleményeit is alacsonyabb rangú megyei tisztviselőkkel íratva le.) Zala megyének az országos rendszeres munkálatokra tett, döntően Deák Ferenc által kidolgozott észrevételei sem Deák kézírásában maradtak fenn, és Deák 1833/36-os, valamint 1839/40-es országgyűlési időszaki és záró követjelentéseit is kivétel nélkül Zala megye írnokai vetették papírra.¹⁶

Háry József nyugalmazott törvényszéki bíró – egykor Deák országgyűlési írnoka – 1884-ben küldte meg Zala megyének Deák 1840-es követjelentésének eredeti fogalmazványát. Háry kísérőlevelének tanúsága szerint Deák az országgyűlés végeztével Kehidára kérette az írnokot, hogy lediktálja neki a követjelentést. „Deák Ferenc fejből, minden legkisebb okirat, jegyzék, vagy bármiféle adat megtekintése nélkül – csupa emlékezet után – mondotta toll alá ezen követjelentést” – írta Háry József.¹⁷ Az írnok által lejegyzett, és Deák által helyenként saját kezűleg javított fogalmazvány ma is rendelkezésünkre áll, és bizonyítja, hogy Deák munkamódszerére éppenséggel jellemző volt a hivatalos iratok lediktálása. (Ismeretes, hogy a későbbi demokrata köröket betöltő, 1868. március 3-án kiadott belügyminiszteri rendelet jelentős részét is Deák mondta tollba, ráadásul nem kisebb személyiségnek, mint Horváth Boldizsár.)¹⁸ Mindezek fényében egyáltalán nem zárható ki, sőt éppenséggel indokolható, hogy az esküdtszékek felállításának javaslatát már 1843-ban megfogalmazó Deák

¹⁴ Both Ödön 22-24. p.

¹⁵ MOL H 67. 1848. 5. kútfő 3. tétel. Kimutatás az Igazságügyi Minisztérium osztályainak hatásköréről, személyi állományáról és a fizetésekről.

¹⁶ Deák Ferenc ügyészi iratai 1824-1831. (Sajtó alá rendezte Molnár András) Zalaegerszeg, 1995. 16. p., Molnár András: Deák Ferenc és a rendszeres munkálatokra tett zalai észrevételek. In: Századok 1995. 2. sz. 387. p. Deák országgyűlési követjelentéseinek eredeti tisztázatai: Zala Megyei Levéltár (ZML) Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1833/1836 és 1839/1840.

¹⁷ ZML Országgyűlési iratok 1839/1840. Az 1840-es záró követjelentés eredeti fogalmazványa, mellette Háry József Budapesten, 1884. dec. 29-én kelt kísérőlevele.

¹⁸ Kónyi Manó 5. köt. 347-351. p.

diktálhatta le az 1848. április 29-i sajtóesküdszéki rendelet jelentős részét is. (Egyébként is nehezen képzelhető el, hogy egy mindössze 21 éves, tapasztalatlan segédfogalmazó képes lett volna ilyen horderejű szellemi munkát alig néhány nap alatt önállóan elvégezni.)

Mivel Deák Ferenc igazságügyi miniszteri iratai – legyen szó akár fogalmazványokról, akár tisztázatokról – általában nem sajátkezű kéziratban maradtak fenn, más esetekben is nehéz eldönteni, hogy a Deák által kiadott miniszteri rendeletek, utasítások és egyedi intézkedések, valamint az ő nevével fémjelzett törvényjavaslatok mennyiben tekinthetők Deák szellemi alkotásának. Noha a hivatalos iratok megszüvegezője nem mindig azonosítható, és szerzőségük nehezen bizonyítható, kétségtelen, hogy nem kerülhetett volna nyilvánosságra olyan irat, melynek politikai tartalmával Deák nem ért egyet. Végső soron tehát akár Deák írta saját kezűleg, akár le-diktálta, akár pedig csupán jóváhagyta az általa vázlatosan körvonalazott intézkedések szövegének mások által történő megfogalmazását, az igazságügyi miniszteri iratok feltárása és feldolgozása nélkül nem rekonstruálható pontosan Deák 1848-as tevékenysége, és nem mutathatók be árnyaltan politikai nézetei sem.

Tanulmánykötetünk Ferenczi Zoltán biográfiája óta elsőként kísérli meg teljességre törekvően, részletesen bemutatni Deák Ferenc politikai pályafutásának forradalom és szabadságharc alatti időszakát. Forrásközlésünk – mintegy a tanulmányok függelékeként – elsősorban a tanulmányokban érintett és elemzett miniszteri iratokból nyújt választást. Közzétesszük Deák valamennyi – egykoron a sajtóban is közreadott – miniszteri körrendeletét, vagy nyomtatott törvényjavaslatát, függetlenül attól, hogy azóta kiadták-e őket. Közzöljük Deák számos miniszteri utasítását, továbbá több, a dunántúli megyékhez intézett leirattal illusztráljuk Deák egyedi ügyekben hozott döntéseit, állásfoglalásait. Válogatást adunk közre azokból a rendeletekből is, amelyeket Deák Batthyány Lajos miniszterelnököt helyettesítve, ideiglenes hadügy-miniszterként adott ki. Végül itt jelenik meg először nyomtatásban Deák több, saját kezűleg írt levele is.

Deák Ferenc igazságügyi miniszteri iratait az eredeti fogalmazványok és tisztázatok, valamint egykorú nyomtatványok alapján, modernizált helyesírással adjuk közre. A központosításban, a szavak egybe- és különírásában, a nagy- és kisbetűk, a hosszú és rövid magán- ill. mássalhangzók használatában, valamint a tulajdonnevek írásában – az utóbbi esetekben Deák s. k. leveleinek kivételével – a mai helyesírást követjük. Az egyértelmű rövidítéseket szögletes zárójelben oldottuk fel, az idegen eredetű, ill. régies szavak esetében viszont megtartottuk az eredeti írásmódot.

A 43. és 60. sz. irat szövegét Hermann Róbert bocsátotta rendelkezésünkre. A Magyar Országos Levéltárból közölt iratok másolatát szintén Hermann Róbert, valamint Dobszay Tamás, míg az országgyűlési nyomtatványok másolatait Fónagy Zoltán készítette el. Sopronban Dominkovits Péter kutatta fel Deák miniszteri iratait. Szekszárdon Cserna Anna, Veszprémben Lichtneckert András, míg Kaposváron Já-

ger Márta volt segítségünkre az iratmásolatok elkészítésében. Segítségüket ezúton is megköszönjük! Külön köszönettel tartozunk az iratok sajtó alá rendezésében ill. összeolvasásában való közreműködésért Árkovics Istvánnénak és Oláhné Szakály Gabriellának!

Rövidítések jegyzéke

GySML Sopron Kgy. ir.	Győr Sopron Megyei Levéltár Soproni levéltára. Sopron vármegye közgyűlésének iratai.
MOL	Magyar Országos Levéltár
H 3.	Miniszterelnök hadügyi és nemzetőri iratai.
H 65.	Igazságügyi Minisztérium. Elnöki iratok.
H 67.	Igazságügyi Minisztérium. Álladalmi titkári osztály.
H 69.	Igazságügyi Minisztérium. Büntetőtörvénykezési osztály.
SML KB ir.	Somogy Megyei Levéltár. Somogy vármegye közigazgatási bizottmányának iratai.
VaML KB ir.	Vas Megyei Levéltár. Vas vármegye képviselői bizottmányának iratai.
VeML ÁB ir.	Veszprém Megyei Levéltár. Veszprém vármegye állandó bizottmányának iratai.
ZML ÁB ir.	Zala Megyei Levéltár. Zala vármegye állandó bizottmányának iratai.
Beér János – Csizmadia Andor	Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. (Szerk. Beér János, a bevezető tanulmányt írták Beér János és Csizmadia Andor) Bp., 1954.
Both Ödön	Both Ödön: Küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. április 29-i esküdtszéki rendelet. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tomus VII. Fasciculus 1.) Szeged, 1960.
Ember Győző 1950.	Ember Győző: Az 1848/49-i minisztérium levéltára. Bp., 1950.
F. Kiss Erzsébet 1989.	Az 1848-1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. (Szerk. F. Kiss Erzsébet) Bp., 1989.
Hudi József	Hudi József: Veszprém megyei parasztmozgalmak 1848/49-ben. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. (Szerk. Kredics László) Veszprém, 1984.
Károlyi Árpád 2. köt.	Károlyi Árpád: Németujvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. Bp., 1932. 2. köt.

- KLÖM XII. köt. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. (Kossuth Lajos Összes Munkái XII.) (Sajtó alá rend. Sinkovits István) Bp., 1957.
- Kónyi Manó Deák Ferencz beszédei. (Összegyűjtötte Kónyi Manó) 2. köt. Bp., 1886., 5. köt. 1898.
- Molnár András 1988. Molnár András: Deák Ferenc a hadbírótság előtt. In: Nótárius. A zalai honismereti mozgalom folyóirata 1987/2-1988/1. sz.
- Sarlós Béla 1970. Sarlós Béla: Deák és Vukovics. Két igazságügy-miniszter. Bp., 1970.
- Sándorfy Kamill Sándorfy Kamill: Törvényalkotásunk hőskora. Bp., 1935.
- Urbán Aladár 1973. Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp., 1973.
- Urbán Aladár 1986. Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Bp., 1986.

1.

Pest, 1848. április 23.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter előterjesztése István nádorhoz

Az igazságügyi ministerium személyzetéhez következő egyéneket van szerencsém előterjeszteni: Álladalmi titoknoknak: Ghiczey Kálmán urat.¹⁹ Osztályi főnököknek: Dubraviczky Simon, Bonis Sámuel, Nagy Károly, Szalay László, Hadzsits János urakat.²⁰

Osztályi tanácsnokoknak: Beöthy Lajos és Kis Lajos urakat.²¹

Ministeri titoknoknak: Tóth Lőrinc urat.²²

Osztályi titoknokoknak: Krajnik Imre, Pap Antal, Kendelinyi Ferenc, Farkas Ágoston és Irányi Dániel urakat.²³

A még ezeken kívül még hiányzó egy osztályi tanácsnokot²⁴ és két osztályi titoknokot rövid időn leendő szerencsém Fenségednek előterjeszteni.

Pesten ápril. 22-én 1848.

Deák Ferenc
igazságügyi miniszter

S. k. eredeti tisztázat. MOL N 31. Regnicoláris levéltár. István nádor levéltára. Miniszteri iratok 1848:906.

¹⁹ Ghiczey Kálmán (1808-1888), korábban Komárom megye alispánja, 1847-től nádori ítélőmester.

²⁰ Dubraviczky Simon (?-1849), korábban Pest megye alispánja, 1845-től helytartótanácsi tanácsos, Bónis Sámuel (1810-1879), több alkalommal Szabolcs megye liberális országgyűlési követe, Nagy Károly, Gömör megye volt főjegyzője, Szalay László (1813-1864), centralista jogtudós, a Pesti Hírlap volt szerkesztője, Hadzsics János (1799-1869), ügyvéd, 1847/48-ban Újvidék sz. kir. város országgyűlési követe. Hivatali tevékenységükről bővebben: F. Kiss Erzsébet: Az 1848-1849-es magyar minisztériumok. Bp., 1987., és kötetünkben Dobszay Tamás tanulmánya.

²¹ Beöthy Lajos korábban helytartótanácsi titkár volt, és Kis Lajos is a helytartótanácsnál viselt hivalt.

²² Tóth Lőrinc (1814-1903), jogtudós, író, a Védegylet volt titkára.

²³ Krajnik Imre és Papp Antal, volt helytartótanácsi titkárok, Kendelinyi Ferenc, volt tiszteletbeli kancelláriai titkár, Farkas Ágoston korábban pesti ügyvéd, Irányi Dániel (1822-1892), radikális demokrata politikus és publicista, a márciusi ifjak egyike.

²⁴ Deák a törvénykönyv-készítési osztályon tartott fenn Bezerédj István számára egy tanácsnoki állást – lásd a következő dokumentumot, Bezerédjhez ugyanezen a napon írott levelét.

2.

Pest, 1848. április 23.

Deák Ferenc levele Bezerédj Istvánhoz

Kedves barátom!

Sokat hánytam vetettem magamban válaszd tartalmát. Kedves volt ugyan nékem, hogy annyi odaadást, s oly hű ragaszkodást láttam abban ön személyem iránt, s kezdetben már csaknem elcsábított azon vágy, hogy Téged hivatalom körében bírhasalak, s kész vala előterjesztésem, melybe a Te nevedet is igtatám. De újra és ismét újra olvasgatóm leveledet, s éreztem, hogy mint becsületes ember, köteles vagyok előre Téged arról is értesíteni, miszerint én csak rövid ideig, s talán csak hetekig maradhatok valószínűleg a ministeriumban mindinkább roskadozó egészségem miatt, s téged, ki nem csekély részben személyemhez is kötötted elhatározásodat, nem tehetlek ki előleges figyelmeztetés nélkül annak, hogy most néhány hétre belépve, az én leléptemmel, ha oly utódom leend, ki néked kedves nem volna, ismét kilépj, s így mostani helyzetedből, s némileg a politikai életből is miattam kisodortassál. Ezt tehát lelkiismeretes előleges figyelmeztetésül; de ha mindemellett inkább tekinted a közjót, minthogy személyem vagy általában a miniszternek személye utóbb az én leléptemkor is határozatodra befolyással legyen, ezt pedig a közügy miatt szívemből ohajtom, egy helyet válaszdíg nyitva hagyok számodra, s mivel azt hiszem, hogy erődöt, készségedet, tabellák készítésével vagy repositionalis²⁵ ügyek vizsgálásával elfoglalni annyi volna, mint pazarolni azon kincset, mi hazánkban sokkal ritkább, semhogy azzal könnyelműleg bánhatnátok, s annyi volna, mint meglopni a hon intelligentiájának öszvegét, mechanicus munká[ra] fordítva, mi jobbra, nemesebbre való, a codificationál tartok üresen egy tanácsnoki helyet (2500 ft fizetéssel), hol szép téren működhetnél Szalay Lacival.

Írj barátom minél előbb.²⁶ Isten veled

hű barátod

Deák

S. k. eredeti. Tolna Megyei Levéltár. Bezerédj család iratai. Bezerédj Istvánhoz írott levelek.

²⁵ Valamely jogba vagy birtokba visszahelyezettő.

²⁶ Bezerédj válaszelevelét ugyan nem ismerjük, de feltehetően elutasító lehetett. Bezerédj hivatalvállalásának nincs nyoma, és Deák mással sem töltötte be a felajánlott állást. Vö. MOL H 67. 1848. 5. kút-fő 3. tétel. (Kimutatás az IM személyzetéről.)

Deák Ferenc igazságügyi miniszter sajtóeskütszéki rendelete

Az 1848. XVIII-dik törvénycikkely²⁷ felhatalmazta a ministeriumot, hogy a büntető eljárásról szóló 1844-diki országgyűlési törvényjavaslat²⁸ elvei szerint a sajtóvétségek felett ítélandó eskütszékek alakítását ideiglenesen eszközölje; – ehhez képest rendelkeznek:

1. §. A sajtóvétségek megítélésére minden törvényhatóságban külön eskütszék leend.

2. §. Minden törvényhatóság köteles a jelen rendelet vétele után legfellebb 14 nap alatt a kebelében lakó mindazon egyéneket összeírni, kik eskütszéki tagságra képesek.

3. §. Képesek pedig mindazok, kik életkoruknak 24-ik évét már elérték, s a 60-ik évet még túl nem haladták, és ezenfelül évenkénti 200 frt tiszta jövedelemmel bírnak; – úgy azok is, kik ha mindjárt annyi jövedelmök nem volna, s életkoruknak 24-ik évét nem töltötték volna is be:

- a) nyilvános oktatók, vagy oktatói segédek,
- b) magyar tudós társasági tagok,
- c) bölcsészet, törvény s orvosi tudományok tudorai és okleveles sebészek,
- d) hites ügyvédek, és mérnökök
- e) községi jegyzők.

4. §. Ellenben eskütszéki képességgel egyáltalában nem bírnak:

- a) egyházi személyek,
- b) szolgálatbeli és nyugdíjazott katonák,
- c) bírák és közvádlok,
- d) szolgák, napszámosok és írástudatlanok,
- e) azok kik nem látnak, vagy nehéz hallásúak.

5. §. Elkészülvén az eskütszéki képességgel bírók öszves lajstroma, választ a törvényhatóság egy három tagból álló bizottmányt, mely azon lajstromot átnézi, s ha abba hibák csúsztak volna be, vagy azért, mert olyas egyének maradtak ki belőle, kik a törvényszabta képességgel bírnak, vagy azért, mert olyanok vezettettek az összeírásba, kikben azon képesség hiányzik, – és ily hibák miatt panasz tétetik: azokat ki-

²⁷ Az 1848:23. tc., azaz a sajtótörvény II. fejezetének 17. §-a hatalmazta fel erre a minisztériumot.

²⁸ A büntető eljárás II. (eskütszéki) javaslatát az 1843/1844-es országgyűlés írásai nyomán közli: Fayer László: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. Bp., 1896. 1. köt. 370-444. p. A sajtóeskütszéki rendelet alapvetően e javaslat, ill. az 1848:23. tc. alapján készült. A keletkezési körülményekről ill. a rendelet elemzéséről lásd Both Ödön i. m., és kötetünkben Mezey Barna tanulmányát.

igazítja, s az átnézett és illetőleg kiigazított lajstromból a szolgálatbeli lajstromot elkészíti.

6. §. Ezen szolgálatbeli lajstrom elkészítésének módja következő leendő:

Az említett bizottmány kijelöl az eskütszéki képességgel bírónak öszves lajstromából legalább 72, s legfeljebb 144 tagot, s azoknak neveit, mindenikét külön papírtokercsre írva, s egy edénybe vetve, nyilvános ülésben egymás után kihuzatja, és azon sorban, melyet ekképpen a sors határozott el, külön lajstromba vezeti, mégpedig osztályonként olyképpen, hogy minden osztály 36 tagból álljon, következőre, az első 36 teendő az első osztályt, a második 36 a másodikot, és így tovább.

7. §. Az ily módon készített s osztályozott szolgálatbeli lajstromban foglaltakból fognak a jövő országgyűlésnek további rendelkezéseig minden sajtóvétségi esetben az eskütszék alakulni, és pedig első évnegyedben az első osztályból, másodikban a második osztályból, s így tovább.

8. §. Az eskütszék 12 tagból fognak állani, határozat hozatalára mind a 12 tagnak jelen- és együttléte szükséges.

9. §. Alakításuk módjáról az alább következő 34-44. §§. bővebben rendelkeznek.

10. §. Tartozik továbbá minden törvényhatóság a jelen rendelet vétele után legfeljebb 14 nap alatt, sajtóvétségekre egy, vagy ha szükségesnek találtatnék, több bűnvizsgáló bírót tisztviselői közül kijelölni, – valamint egy, vagy a szükséghez képest több közvádlót választani.

11. §. Tartozik végre minden törvényhatóság 13 tagból álló perbefogási törvényszéket választani, melyhez elnökül a törvényhatóság rendes elnöke adatik, s melynek csak oly egyének lehetnek tagjai, kik a fellebb körülírt eskütszéki képességgel bírnak.

12. §. Ezen törvényszéknek tiszte egyedül azon kérdés iránt végezni: vajon a sajtóvétség miatt vádlott, vagy bépanaszolt perbefogatandó-e vagy sem?

13. §. Minthogy az eskütszéki tagok csak azon kérdés felett határoznak: ha vajon a vádlott vétkes-e vagy sem? szükséges egy bíróság, mely a törvényt a vádbeli esetre alkalmaztatva, a vétkesnek talált vádlottra ítéletképpen kimondja a törvényszabta büntetést, s mely egyszersmind az egész eskütszéki eljárást vezeti.

14. §. Ezen tisztet minden törvényhatóságban külön, egy a törvényhatóság által, már most előre megválasztandó bíróság fogja minden sajtóvétségi esetben teljesíteni.

15. §. Álland pedig ezen bíróság egy elnökből, két ülnökből, és egy szavazat nélküli jegyzőből, kik a jövő országgyűlésének további rendelkezéseig az 1848. XXVIII-ik törvénycikkely értelmében elmozdíthatlanok, s kiknek rendes fizetésök nem leendő ugyan, de hivatalos foglalkozásuk idejére, az elnök 6 frt, az ülnökök 4 frt, s a jegyző 3 frt napidíjt kapnak a törvényhatóság pénztárából, s amennyire a törvényhatóság székhelyén nem lagnának, hivatalos utazásaik költségei is meg fognak ugyanazon pénztárból téríttetni.

16. §. Sajtóvétségekre nézve a bírói illetőségről az 1848. XVIII. törvénycikkely 23. §-a rendelkezik; minden egyes esetben tehát azon kérdést, hogy a sajtóvétségről

vádlott melyik törvényhatóság eskütszéke elébe léssen állítandó, a most idézett § szerint kell megítélni.

17. §. Az előforduló sajtóvétségek vagy olyasok lesznek, melyeknél a közvádló hivatalos kívánatára történik a vizsgálat és közkereset alá vétel, vagy olyasok, melyekre nézve csak a sértett fél panaszára indíthatatik meg a közkereset; amazok az 1848. XVIII. törvénycikkely 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10. §§-ban – emezek a 11. és 12. §§-ban irattak körül; mindnyájokra nézve azonban egyiránt áll, hogy az elkövetett sajtóvétség bejelentésének, – eszközöltessék ez bár tiszti vádlevél, vagy magán panasz képében, – mindig a bűnvizsgáló bírónál kell történni, s mindig szabatosan és világosan kell kijelelnie azon vétséget, melynek megfenyítését szorgalmazza, különben egyszerűen félretéteik.

18. §. A bűnvizsgáló bíró, mihelyest a vád vagy panasz elébe terjesztetett, a bévádlott vagy bépanaszlott nyomtatványokat vagy metszvényeket, ha szükségesnek tartja, tüstént zár alá veheti, s ezen eljárásáról rendes jegyzőkönyvet viszen; – mindenestre azonban, kihallgatván mind a vádlottat, mind azon személyeket, kiket ez utóbbi, vagy a közvádló, vagy a panaszló mint olyanokat jelel ki, kiknek a vádra és védelemre szolgáló bármily körülményről tudomásuk van, a vizsgálatot minél előbb berekeszteni tartozik.

19. §. Eljárását a bűnvizsgáló bíró körülményesen írásba foglalni, és jegyzőkönyv alakjában szerkeszteni köteles, melynek elején az eljárás helyét, évét és napját, úgy a vizsgálatra alkalmat szolgáltatott okokat megemlítvén, a kiviláglott körülményeket híven elősorolja, tartozván az ekképp szerkesztett, s általa aláírt jegyzőkönyvet a bévádlott vagy bépanaszlott nyomtatvánnyal, vagy metszvényvel, s a vizsgálat közben beérkezett többi mellékletekkel egyetemben az illető közvádlónak beküldeni, s ez a beküldött irományok megtekintése után, ha véleménye szerint a bűnvizsgálat kimerítve nincsen, a bűnvizsgáló bírót az előforduló hiányok kijelelése mellett a bűnvizsgálat folytatására azonnal felhívja, ki is a hiányok pótlása után az irományokat a közvádlónak újra beküldeni köteles.

20. §. Az ekképp szerkesztett jegyzőkönyv nyomán készült vádirat, ezen jegyzőkönyvvel együtt, a törvényhatóság rendes elnökéhez küldetik be, ki a perbefogási törvényszéket legfellebb harmadnapra tartozik egybehívni.

21. §. Egybegyűlvén a perbefogási törvényszék, mely nyilvános ülésben tárgyal, de végzést zárt ajtónál hoz, – először a bűnvizsgáló bírónak jegyzőkönyve, s ennek mellékletei olvastatnak fel vagy mutattatnak be, azután a közvádló véleménye. Midőn a perbefogási törvényszék, végzeshozatal végett, külön terembe vonul vissza, az elnök azon kérdést teszi fel *a törvényszék tagjainak*: „meg vannak-e győződve, hogy a vádlott az előterjesztett bizonyítékoknál fogva a vádlevélben kijelelt sajtóvétség miatt igazságosan perbefogathatik?” A szavazás élőszóval történik, de mihelyest csak egy tag kívánja, titkossá alakul át, s a perbefogásnak csak akkor van helye, ha a többség, tehát 13 szavazat közül legalább 7 a feltett kérdésre „igen”-nel felel.

22. §. Jegyzőkönyv a perbefogási törvényszék üléséről nem vitetik, hanem az elnök a végzéshezatal értelmében az illető közvádlói véleményre vagy ezt írja: „a vádlott ellen a perbefogásnak helye van”, vagy ezt: „a vádlott ellen a perbefogásnak nincsen helye”, mi megtörténvén, hozott végzésével a perbefogási törvényszék a nyilvános tanácskozási teremben megjelenik, s itt a végzést az elnök felolvassa.

23. §. A perbefogás alól felmentő végzés a vádlottal haladék nélkül írásban közölik, s ilyenkor a netalán lezárolt nyomtatványokat vagy metszvényeket a vizsgálóbíró köteles 200 ft büntetés terhe alatt azonnal kiadni.

24. §. A perbefogást elrendelő végzés a perbefogottnak az eskütszék elébe idézéssel együtt adatik tudtára.

25. §. Perbefogást megrendelő, vagy az alól felmentő végzés oly vádlott ellen is hozzattathatik, ki vagy makacsságból, vagy egyéb oknál fogva távol van.

26. §. A közvádló, perbefogás esetében legfellebb három nap alatt tartozik a 13-ik § alatti bíróság elnökét eskütszék tartására felhívni, s a vádlevelet kezéhez küldeni.

27. §. A vádlevelnek magában kell foglalnia:

a) azon nyomtatványnak vagy metszvénynek pontos megjelelését, s azon helyeknek, vagy részeknek felemlítését, melyeken a vád alapul,

b) azon vétség megnevezését, mely *miatt* a vádlott perbefogatott, *s a törvény azon szakaszának felhívását, melybe a vádbeli vétség ütközik,*

e) a bevádlott személy nevét, polgári állapotát, lakását, tartzkodási helyét,

d) azon tanúk és műértők lajstromát, kiknek megjelenését az eskütszéki tárgyalás alkalmával a közvádló szükségesnek tartja.

28. §. A vádlevel két párban küldetik be az elnökhez, ki a fennforgó körülményekhez képest az idézési határidőt bennök kijeleli, s erről a törvényhatóság elnökét az eskütszéki tagok berendelése végett is nyomban értesíti.

29. §. A 13-ik § alatti törvényalkalmazó bíróság elnökének aláírásával ellátott vádlevel egyik párja a közvádlónak visszaadatik, a másik pedig legalább 14 nappal a megjelenési határidő előtt a vádlottnak kezéhez szolgáltatik. Ezen 14 naphoz még annyi nap toldatik, mennyi hat-hat órai távolságra fekszik a vádlott lakhelye az ítélő eljárás székétől.

30. §. Midőn a vádlott a maga védelmére tanúkat vagy műértőket kíván az eskütszék elébe rendeltetni, tartozik azokat a vádlevelnek vétele után 3 nap alatt a bíróság elnökének kijelelni.

31. §. A vádló s a vádlott által berendeltetni kívánt tanúk és műértők *lajstroma*, melyre a bíróság elnöke az általa kitűzött megjelenési napot feljegyzi, a bünvizsgáló bírónak adatik ki, s ennek kötelessége a tanúkat és műértőket a kitűzött határidőre berendelni.

32. §. A vádlott nem-ügyvédet is választhat védőjének; ha védőt választani vonakodnék, a bíróság a helybeni ügyvédek sorából rendel egyet védelmére.

33. §. A per felvételére kijelelt nap halasztásának csak azon esetre van helye, ha a bíróság a közvádlónak, vagy a vádlottnak e részben előadott okait érvényeseknek találja.

34. §. A törvényhatóság elnöke, mihelyest a 28. § értelmében a bíróság elnökének értesítését veszi, az illető eskütszéki osztályt, azt t. i. melyen azon évnegyedben a szolgálat rende vagyon, a tárgyalásra kitűzött napot megelőző napnak estéjére berendeli.

35. §. A meg nem jelent, vagy idő előtt s engedelem nélkül eltávozott eskütt, ha kimaradásának, vagy eltávozásának nyomós okát nem adhatja, 100 ft-ig terjedhető bírságban marasztalják el.

36. §. Megérkezvén a tárgyalás napja, az ülés megnyitása előtt, de a közvádlónak s a vádlottnak és védőjének, valamint szintén a szolgálatra berendelt eskütszéki tagoknak – kiknek névsora már két nappal azelőtt, mind a közvádlóval mind a vádlottal elnökileg közöltetett – jelenlétében a bíróság elnöke felolvassa a szolgálatra berendelt eskütszéki tagok neveit, hogy ekképpen mindannyinak jelenlétéről meggyőződjenek.

37. §. Ha a beérkezett eskütszéki tagok nincsenek 36-an, akkor a megjelentek az eskütszéki képességgel bíró helybeli egyének közül szabad választás által azonnal kiegészítik magokat.

38. §. Együtt levén a 36 eskütszéki tag, mindeniknek neve külön papírra felíratik, s ugyanazon egy edénybe vettetik.

39. §. Az eskütszéki eljárásnál mind a vádlott, mind a közvádló azon joggal bír, hogy az eskütszéki szolgálatra kijelelt 36 eskütszéki *tagok sorából* mindenik külön-külön 12 tagot határozottan visszavethet anélkül, hogy ezen visszavetésnek okát adni köteles volna. Ugyanazért, midőn az eskütszéki tagoknak a fellebbi 38-ik § szerint egy edénybe vetett neveit a bíróság elnöke egymás után kihúzza, minden kihúzott névnél megkérdeztetik a közvádló is, a vádlott is: ha azon tag ellen, kinek neve éppen kihúzatott, akar-e visszavetési jogával élni?

40. §. Ha 12 oly tagnak neve lett már kihúzva, kik ellen sem a közvádló, sem a vádlott visszavetési jogukkal nem éltek, e 12-ből fog alakulni az eskütszék; ugyanazért, a nevek kihúzása mindaddig folytattatik, míg vagy ilyen 12 tag össze nem került, vagy míglen visszavetési jogukat mind a közvádló, mind a vádlott teljesen kimerítették, mert ez utolsó esetben, midőn t. i. mind a közvádló mind a vádlott külön-külön 12, és így összesen 24 kihúzott tag ellen éltek már a visszavetési joggal, azon 12 tag, kiknek nevei az edényben maradtak, képezendik minden visszavetés nélkül az eskütszéket.

41. §. Midőn ugyanazon egy sajtóvétségért több vádlott együtt fogatott perbe, valamennyi együttvéve vethet vissza csak 12 tagot, s aziránt, hogy e jogot közösen, vagy magok közt felosztva miként gyakorlandják, egymás közt értekezhetnek.

42. §. Midőn a közvádoló nem akar visszavetési jogával élni, vagy midőn azt a teljes számig ki nem meríti, szabadságában áll jogát a vádlottnak általengedni.

43. §. Az eskütszék tagjai tárgyalás előtt ezen esküt fogják letenni:

Esküszöm az élő Istenre, hogy a tárgyalás egész folyamára lelkiismeretesen figyelmezek, s félretévén kedvezést, félelmet, gyűlölséget, és minden személyes tekintetet, egyedül az előadandó vád és védelem egymáshoz mért erősségei és okai nyomán, saját belső meggyőződéseim szerint, igazán, szabadon, és becsületesen ítélek. Isten engem úgy segítjen.

44. §. Minthogy megtörténhetik, hogy a megalakult eskütszék 12 tagjai közül a tárgyalás folytában valamelyik megbetegszik, az eskütszéki határozat hozatalához pedig 12 tagnak együttléte múlhatatlanul szükséges, joga leend a bíróság elnökének azon 12 tagon felül, kikből a fellebbi §§ szerint az eskütszék alakult, a többi vissza nem vetett tagokból még kettőt felesketni, s ezek ama 12 taggal együtt az egész tárgyaláson jelen leendenek, de a határozat hozatalában csak akkor vesznek részt, ha ama 12 tagok közül valamelyik megbetegedettnek helyét pótolják.

45. §. Az eskütszék előtti tárgyalás nyilvános és szóbeli leend.

46. §. A bíróság elnöke köteles azon esetre, ha eljárás közben tolmácsra lehetne szükség, alkalmas egyénről előre gondoskodni, s ezt a tárgyalás megnyitása előtt arra megesketni, hogy tisztében lelkiismeretesen fog eljárni.

47. §. Szükséges lévén, hogy az esküttek az ülés lefolyása alatt folytonosan szemmel tarthassák a vádlottat, hogy ne csak nyilatkozásait hallják, hanem azt is láthassák, mily hatással vannak reá a fölhozott bizonyítékok: ez oknál fogva tárgyalás közben a bíróságtól, ügyvédektől, felektől és tanúktól, úgy a hallgatóságtól elkülönített helyen, a vádlottal szemközt foglalnak helyet.

48. §. A vádlott az eskütszék előtt szabadon jelenik meg.

49. §. A bírósággal szemközt korlátokkal elkülönített hely rendeltetik a hallgatók számára, kiknek a csendet zavarni semmi módon sem szabad.

50. §. A bíróság elnökének tiszte lévén az egész eljárást vezetni, s az ülésbeni rendről gondoskodni, ennek fenntartására adott parancsai pontosan és nyomban teljesítendőek.

51. §. Védőjével tárgyalás közben a vádlott szabadon értekezhetik, csak akkor nem, midőn hozzá a bírák vagy az esküttek, vagy a közvádoló által kérdés intéztetik. Ha a vádlott vagy védője azt tartaná valamely kérdésről, hogy ezt hozzá nem kellett volna intézni, ez elleni kifogását megteheti.

52. §. A tárgyalást a bíróság elnöke a vádlottnak kereszt- és vezetékneve, születéshelye, állapota s életkora iránti kérdésekkel nyitja meg.

53. §. Megnyitván ekképp a tárgyalás, ez minden megszakadás, s a külvilággali minden közlekedés nélkül mindaddig folytatandó, míg az esküttek határozatot hoztak a vétesség kérdésében. Az elnök csak annyi időre függesztheti fel a tárgyalást, mennyi a bírák, esküttek, tanúk és vádlottak kipihenésére szükséges.

54. §. Az elnök, miután a fellebb említett kérdéseket a vádlotthoz intézte, a közvádolóhoz és védőhöz fordul, emlékeztetvén őket a törvény iránti tiszteletre, és azon kötelességökre, mely szerint jogaik gyakorlatában illedelemmel tartoznak eljárni.

55. §. Mindenekelőtt a perbefogó végzés s a vádlevél olvastatnak fel a jegyző által, azután, ha a vádlott nem akar már előre az ügy felől nyilatkozni, a kérdéses nyomtatványok vagy metszvények bemutatása s illetőleg felolvastatása után, a vallo-mástételeik előtt megeskütendő tanúk és műértők kihallgattnak.

56. §. Vallomása közben a tanú vagy műértő félbe nem szakaszthatatik, ennek berekesztése után azonban a vádlottnak vagy védőjének joga van a tanúhoz kérdéseket intézni, s az ellene vallottaknak személyes hitelessége, és előadása ellen mindazt felemlíteni, mi támaszul szolgálhat a védelemnek.

57. §. A megbecstelenítő, meggyalázó, sértő állítások bebizonyítására nézve az 1848:XVIII-ik törvénycikkely 24-ik s 25-dik §-aiban foglalt külön rendelkezés szolgáland sinórmértékül.

58. §. A bírák, az esküttek s a közvádló mindazon kérdéseket intézhetik a tanúhoz, melyeket az ügy kifejlésére szükségeseknek gondolnak.

59. §. A bűnvizsgálati irományok egyes pontjai a bírák, esküttek, közvádló vagy védő kívánságára a jegyző által felolvastatnak, de a bűnvizsgálati írott tanúvallomások csak annyiban olvastatnak fel, mennyiben a tanúknak élőszóvali, s az eskütszék színe előtti kihallgatása, időközben történt haláluk miatt, vagy egyéb okoknál fogva lehetetlenné vált.

60. §. Az elnöklő bírónak tájékoztatására ismételve megjegyeztetik, hogy a tárgyalásnak szóbelinek kell lenni. Az eskütszékű institutióknak egyik alapelve szerint csak az élőszóvali tárgyalás, nem pedig holt irományok útján eszközölthetik a kiviláglás; ez oknál fogva az úgynevezett informatióknak az esküttek közötti kiosztogatása is tilos. Ilyes emlékiratokban már előre fejtegettetvén az ügy, olyas érzelmek befolyása alatt jelenhetnének meg tárgyaláskor az esküttek, melyek őket azon kötelességök teljesítésében gátolnák, miszerint letett hitöknél fogva egyedül az ülésben előadandó vád és védelem egymáshoz mért erősségei nyomán tartoznak határozatot hozni.

61. §. Midőn a tárgyalásból valószínűséggel kiviláglik, hogy valamely tanú vagy műértő tudva hamis bizonytságot tett, azon tanú vagy műértő letartóztatandó, s ellene a bűnvizsgálat elrendelendő.

62. §. A bíróság elnöke akár a közvádló, akár a vádlott kívánatára, s önmagától is, ha a kiviláglás eszközzésére szükségesnek tartaná, ülés közben új tanúkat vagy műértőket is rendelhet be kihallgatás végett.

63. §. Kihallgatván ekképp a tanúk és műértők, a közvádló a vád pontjait, a vádlott s ennek védője pedig a védelem pontjait összefogják; a közvádló a védelemre válaszolhat, de a végszó mindig a vádlottat és védőjét illeti.

64. §. Berekesztetvén a vitázat, az elnök pártatlanul köteles összegezni (reassumálni) az egész tárgyalást. Az összegezés módjának és terjedelmének meghatározása

az elnök bölcsességére bízatik, de ennek semmi esetre sem szabad személyes véleményét a fennforgó ügyről nyilvánítani, tiszte csak abban állván, hogy az esküttek előtt minél nagyobb világosságba helyezze a vád és védelem erősségeit, hogy az ügyet egyszerű alkatrészeire visszavezesse, s hogy különválasszon tőle minden idegenszerűt, mi az esküttek figyelmét másfelé térítvén, őket tévedésbe hozhatná.

65. §. Az összezezés után az elnök felteszi az esküttek által megfajtott kérdéseket.

66. §. Ezen kérdéseknek mindenkor a vádbeli vétség minőségéhez alkalmazottnak, de egyszersmind oly tisztáknak és határozottnak kell lenni, hogy azokra az esküttszék mindig egyszerűen „igen”-nel, vagy „nem”-mel felelhessen; egyik kérdésnek minden esetben annak kell lenni: „valjon meg vannak-e az előadottak után lelkiismeretükben győződve az esküttszéki tagok, hogy a vádlott cselekedte azt, miről a vádlevélben vádoltatik?” Egy másik kérdésnek pedig azt kell tartalmazni: „vajon az, mit a vádlott cselekedett, oly cselekvés volt-e, minőnek az a vádlevélben állítatik?” Így például, midőn valaki arról vádoltatnék, hogy sajtó útján közölt valamely iratában a törvényes felsőség elleni engedetlenségre lázított, egyik teendő kérdés az volna: „vajon az előadottak után meg vannak-e az esküttszéki tagok lelkiismeretükben győződve, hogy a vádlevélben felhozott azon iratnak valósággal a vádlott volt szerzője?” Egy másik kérdés pedig az volna: „vajon meg vannak-e arról is győződve, hogy azon iratnak a vádló által kijelölt szavai valósággal lázító a törvényes felsőbbség ellen?”

67. §. A mondott kérdéseken kívül egyes esetekben más oly kérdések is fejlődhetnek ki a körülményekből, melyeknek az esküttszék általi eldöntése szükséges. Ezek minden egyes esetben a bíróság belátásra bízzák.

68. §. A bíróság által feltett kérdések mellé, úgy a közvádló mind a vádlott, még más kérdések iktatását is kívánhatják, melyek iránt a bíróság határozni köteles.

69. §. Az elnöklő bíró a jegyző által írásba foglalt kérdéseket aláírja, s általadja a perbeli oklevelekkel együtt – a bűnvizsgálati írott tanútételek kivételével – az eskütteknek, figyelmeztetvén ezeket: hogy a törvény annál fogva bízta a „vétkes”-nek vagy „nem vétkes”-nek kimondását szabad és független polgárokra, mert e kérdésben az ember élő lelkiismerete biztosabban ítél, mint a holt szabályok; – hogy a törvény nem kéri tőlök számon, mi által, s miért éreznek magokban meggyőződést, nem adott elejükbe szabályokat, melyek szerint a bizonyítékok teljessége, a próbák igazságos volta mérendő, nem parancsolja, hogy minden tényt igaznak ismerjenek már azért, mert ennyi vagy annyi tanúktól állítatik, hanem csak azt hagyja meg nekik, hogy aggódó gondossággal figyelmezzenek a tárgyalás egész folyamára, s most már magokba szállva, tiszta lelkiismerettel kérdjék meg maguktól: valjon úgy a vádlott ellen, mint mellette felhozott próbák és erősségek miként hatottak ítélőtehetségükre, s igaz meggyőződésök szerint, részrehajlás nélkül, és férfiakhoz illő bátor

sággal mondják ki az elejökbe terjesztett vádra nézve a felhozott bizonyítékok nyomán a „vétkest”, ha a vádlott vétkes, – a „nem vétkest”, ha a vádlott nem vétkes.

70. §. Ezen figyelmeztetés után az esküttek határozat hozatala végett a számukra készen tartott szobába visszavonulnak. Ugyanekkor az ítélet kihirdetéseiglen a vádlott is eltávozhatnak.

71. §. A szobájokba visszavonult esküttekhez senki sem mehet be, s a határozat hozatala előtt ők sem távozhatnak el. Ennek eszközzésére a terem ajtaja elébe őr állítatik, s csak az elnöknek írásban adott engedelmével jöhetnek érintkezésbe a külvilággal.

72. §. Az esküttek a tanácskozás megnyitása előtt főnököt választanak magoknak, ki a megfejtés végett nekik általadott kérdéseket előttök fölolvassa.

73. §. Amint a főnök egyenkint felolvassa a feltett kérdéseket, úgy döntenek el szavazással egymás után.

74. §. A szavazás előszóval történik, de mihelyest csak egy tag kívánja, titkossá változik át. „Igen” vagy „nem”, ennyiből áll az egész szavazat.

75. §. *Arra, hogy a vádlott vétkesnek mondassék ki, legalább 8 szavazat szükséges.* 5 felmentő szavazat elégséges a vádlottnak feloldozására.

76. §. Az esküttek, miután feleleteik főnökük által a megfejtés végett nekik általadott kérdések aljára irattak, a tárgyalási terembe visszatérnek, hol előbbeni helyeiket újra elfoglalván, *főnökük így szól:* – „becsületemre és lelkiismeretemre, Isten és emberek előtt, az esküttszék határozata ennyi vagy annyi szavazattal: „a vádlott vétkes”, – vagy: az esküttszék határozata ennyi vagy annyi szavazattal: „a vádlott nem vétkes”, – s a többi – egyszersmind az írott feleleteket az elnöknek általadja, ki azokat a jegyzővel együtt aláírja.

77. §. Ha a bíróság tagjai kivétel nélkül úgy vannak meggyőződve, hogy az esküttek az ügy lényegére nézve hibáztak, joguk van az esküttszék határozatát felfüggeszteni, s az ügyet új esküttszék elébe terjeszteni, *ezen új esküttszék szintén a 34-44. §-ok szerint léssen alakítandó, de nem azon osztályból, melyből az előbbi alakított, hanem azon osztályból, melyet a következő évnegyedben érne egyébként a szolgálat rende.*

78. §. A határozat ezen felfüggesztésének egy ügyben csak egyszer van helye, s csak elmarasztó határozat esetében, – feloldozó határozat nem függesztethetvén fel.

79. §. Az esküttszéki határozatnak kijelentése után az elnök a vádlottat előrendeli, s a hozott határozatot a jegyző által előtte felolvastatja.

80. §. Midőn a vádlott nem vétkesnek nyilvánítatik, az elnöklő bíró által a vádlól haladék nélkül felmentetik.

81. §. Ha a vádlott vétkesnek jelentetett ki, a közvádoló előadja kívánatát a törvény mikénti alkalmazása iránt.

82. §. Erre a vádlott felelhet, s magát védheti akár azzal, hogy a közvádoló által követelt büntetés mérték feletti, akár azzal, hogy kárpótlással éppen nem, vagy leg-

alább nem annyival tartozik, mennyi a sértett fél számára követeltetik; de a vétség bizonyossága, s általa lett elkövettetése iránt többé nem vitatkozhatik.

83. §. Most a bírák vagy a teremben lassú hangon, vagy ha bővebb tanácskozás volna szükséges, tisztí szobájokba visszavonulva hoznak a törvény alkalmazása, s a vétségre szabandó büntetés iránt szavazatok többségével ítéletet, mely az elnök által nyilvános ülésben s a vádlott jelenlétében kihirdetendő. Azon törvény, melyen az ítélet alapul, minden esetben felolvastatandó.

84. §. Meghozatván az elmarasztó ítélet, azon kívül, hogy ez az elmarasztott költségén közzététeik, egyszersmind az 1848:XVIII-dik törvénycikkely 26-dik §-ának rendeletéhez képest a lefoglalt darabok elnyomása vagy megsemmisítése egészen, vagy részben elrendeltetik.

85. §. Ki az elmarasztó ítélet által ekképpen sújtott elmeművet sajtó útján újra közzéteszi vagy árulja, az a sajtóvétségekről szóló 1848-ik XVIII-ik törvénycikkely 27-ik §-ának büntetése alá esik.

86. §. Ha valamely vádlott a tárgyalásra kitűzött határnapon meg nem jelenik, ellene az eskütszéki eljárás azért mégis folyamatba teendő, s ily esetben a közvádló előadása és bizonyítékai nyomán határoz az eskütszék a vétkeesség kérdése felett, s ha a vádlott az eskütszék által vétkesnek találtatott, a bíróság is azok szerint mondja ki a törvénynek büntető súlyát.

87. §. Ezen eljárásnál védőt a meg nem jelent vádlottnak a bíróság nem rendel ugyan, de rokoní vagy baráti hozhatnak fel bizonyítékokat aziránt, hogy a vádlott nem makacsságból, hanem kéntelenségéből mulasztotta el a megjelenést; s ha ezen okokat az eskütszék alaposnak találja, a tárgyalás egy, a bíróság által előre kitűzendő, de három hónapot meg nem haladható határidőre halasztatik.

88. §. A 86-dik § esetében a bíróságnak ítélete, mennyiben kárpótlást és pénzbírságot foglal magában, az elítéltnak bárhol találtató értékéből végrehajtandó. De ha a vádlott, akár a végrehajtás előtt, akár a végrehajtás után legfellebb két hónap alatt előáll, s bebizonyítván, hogy nem makacsságból, hanem valamely alaposnak tekinthető okból mulasztotta el elsőben a megjelenést, új eskütszéki eljárás melletti kihallgatását kéri, ez tőle meg nem tagadtatik, s ellene az új eljárás minden részben olymódon tétetik folyamatba, mintha az előbbi eljárás nem is történt volna; s ha ekkor teljesen felmentetik, visszakapja mindazt, mi vagyonából az előbbeni ítélet folytában bírság s kárpótlásképpen végrehajtás által elvétetett; ha pedig a második eljáráskor teljesen ugyan fel nem mentetik, de kisebb kárpótlási s bírsági summára ítéltetett, mint ami az első eljáráskor rajta végrehajtás által megvétetett, akkor a két summa közötti különbséget kapja vissza.

89. §. Midőn pedig a meg nem jelent vádlott fogságra is ítéltetik, ezen büntetés újabb eskütszéki eljárás nélkül nem lesz ugyan rajta végrehajtható, hanem az ítéletnek az leend következése, hogy az elítélt vádlottnak eskütszék elébei állítása, a köz-

törvényhatóság útján, ha egyébként nem lehet, személyének letartóztatása által is eszközöltetik.

90. §. A fellebbi 89-dik § esetében az új eljárás minden részben úgy történik, mintha az első makacsságbeli eljárás meg sem történt volna, de a vádlott mind az első, mind a második eljárás költségeiben elmarasztatik még akkor is, ha érdemileg felmentetnék, – kivéve azon esetet, ha bebizonyítaná, hogy elsőben is a megjelenést nem makacsságból, hanem alapos okoknál fogva mulasztotta el.

91. §. Az öszves tárgyalás a jegyző által írásban foglaltatik annak bécizonyítására, hogy a törvény rendeletei mindenben megtartatván, semmi lényeges forma sem sértetett meg. Ezen jegyzőkönyvbe, ha követeltetik, a közvádlónak s a vádlottnak minden olyan kívánatai, melyektől a bíróság által elűttettek, szintén bécjegyeztetendők.

92. §. A jegyzőkönyvet a jegyzőn kívül az elnök is aláírja. A bírói ítélet kihírdetése után a közvádlónak 24 óra alatt, s a vádlottnak 3 nap alatt joga van az ítélet megsemmisítése végett a hétszemélyes táblához folyamodni, – minden ilyes folyamodás egy évégre rendelt nyílt könyvbe soroztatik.

93. §. Midőn az ítélet ellen a közvádló folyamodik, e folyamodásnak a vádlottal 3 nap alatt kell közöltetnie, a 3 nap, ha a vádlott 6 órányi távolságnál messzebb lakik, minden hat órányi távolságra még egy nappal todatván meg.

94. §. Ha a vádlott pénzbírságon kívül fogságra is, vagy egyedül fogságra ítéltetett, a hétszemélyes táblához csak úgy folyamodhatik, ha már vagy el van zárva, vagy kezesség mellett hagyatott szabadlában.

95. §. Úgy a vádoló mint a vádlott folyamodásuk beadásakor az eljáró bíróság kezébe leteszik mindazon adatokat, melyeknél fogva az ítéletet megsemmisíttetni kérik.

96. §. A folyamodások a hétszemélyes táblához fölrkezésök után legalább 14 nap alatt tárgyalás alá vétetnek.

97. §. A hétszemélyes tábla a hibásnak talált ítéletet új ítélettel nem pótolhatja, de a perbefogási, az eskütszéki, s a bírósági ítéleteket megsemmisíti, a) ha az eljáró hatóság nem volt az illetékes; b) ha az eljárás lényeges formái megsértettek; c) ha a közvádló vagy a vádlott által előadott törvényes kívánatok a bíróság által meg nem hallgattattak; d) ha a vétségre a törvény helytelenül alkalmaztatott.

98. §. Ha a hétszemélyes tábla azt találja, hogy a vádlott nem azon törvényhatóság eskütszéke előtt pereltetett meg, mely törvény szerint illetékes lett volna, a pört illetőségéhez utasítja.

99. §. Ha a tárgyalás vagy határozathozatal bármely részében a törvény formái megsértettek vagy elmellőztettek, ez esetben a hétszemélyes tábla az elmarasztó végítéletet minden esetre megsemmisítvén, a pert ugyanazon törvényhatóságbeli, de új eskütszék elébe utasítja, mely olyan 36 tagból alkottatik, kik között az előbb ítélt 12 eskütből egy sem lehet. Ha a megsemmisítő ítélet a perbefogási törvényszék eljárására is kiterjed, annak az előbbiektől külön, a törvényhatóságtól évégre választandó

tagokból kell állania. Ha pedig a bűnvizsgálatra is kihat, új bűnvizsgáló bírót a hétszemélyes tábla rendel.

100. §. Ha az eskütszéki eljárás közben a közvádó vagy a vádlott által előadott törvényes kívánatok a bíróság által meg nem hallgattak, vagy ha a vétségre a törvény helytelenül alkalmaztatott, az ügy az első esetben az igazságügyi miniszteriumhoz más eskütszék és más bíróság kijelölése végett küldetik be, a második esetben pedig az eljáró bírósághoz küldetik vissza, mely az eskütszék határozatának épen tartásával, minden egyébnek elmellőzésével a törvény helyes alkalmazására utasítatik.

101. §. A hétszemélyes táblához megsemmisítés eszközölése végett csak egy ízben engedtetik meg a folyamodás.

102. §. A megsemmisítő eljárás tökéletesen nyilvános.

103. §. Ha az ítélet megsemmisített, a hétszemélyes tábla ebbeli ítélete minden periratokkal egyetemben 3 nap alatt új eljárás végett a kijelelt helyekhez általtétetik; ha pedig a megsemmisítésnek helye nem találtatott, folyamodás és mellékletek 24 óra alatt azon bírósághoz küldetnek vissza, melynek ítélete vagy eljárása ellen a folyamodás történt. A hétszemély táblához ezen folyamodáson kívül a sajtóvétségek feletti eljárásnál végrehajtás előtt semmi más perorvoslatnak nincsen helye. A végrehajtás elkezdése után azonban az elmarasztott a reá szabott büntetésnek kegyelem újtáni mérsékléséért vagy elengedéséért őfelségéhez akármikor folyamodhatik.

104. §. Az elmarasztó ítélet, ha ellene a hétszemélyes táblához folyamodás nem történt, a folyamodhatásra engedett törvényes időnek elmúltá után azonnal végrehajtatik, – ha pedig ellene folyamodás történt, akkor a végrehajtás a 94. § rendeletének épségben tartásával, a semmisítésnek helyét nem találó ítéletnek az illető törvényhatósághoz érkezése után 24 óra alatt történik.

105. §. Az ítélet végrehajtását az illető törvényhatóság fogja eszközölni.

106. §. Minden olyas sajtóvétség, melynél hivatalbóli megtorlásnak van helye, 6 hónap múlva, – amely ellen pedig csak a panaszló fél folyamodására indíthatatik meg a kereset, 2 év múlva idősül el.

107. §. Az eskütszék által vád alól törvényesen felmentett ellen a büntető eljárás meg nem újíthatatik, kivéven, ha az általa elkövetett vétséget az elidősülési időszak lefolyása előtt, törvény előtt önként megvallaná.

108. §. Az eskütszéki határozatnál fogva elmarasztott, perének megújítását új bizonyítékok alapján bármikor követelheti, de a perújítás az ítélet végrehajtását nem akadályozhatja.

Eredeti fogalmazvány, Deák Ferenc és Szalay László s. k. javításaival, kiegészítéseivel. MOL H 69. 1848. 4. kútfő 1. tétel. (Deák kiegészítéseit kurzivalással jeleztük.) Somogy megyéhez intézett példánya (nyomtatvány): SML KB ir. 1848:13. Mellette Deák Pesten, 1848. ápr. 29-én kelt kísérlőlevele: „Az 1848-dik évi XVIII-dik törvénycikkely folytán idezárva megküldöm a sajtóvétségek felett ezentúl bíraskodó eskütszék iránti rendeletet s

utasítást.” Közli Pesti Hírlap 1848. május 1. (44. sz.) 387-388. p., május 2. (45. sz.) 389-390. p.; Both Ödön 43-57. p.

4.

Buda, 1848. május 1.

Deák Ferenc igazságügyi miniszteri körrendelete

A pesti ügyvédi kar választmányának hozzám intézett felterjesztése folytában mind az ügyvédeknek, mind magoknak az illető feleknek is érdekében egyiránt célszerűnek tartottam *e megye közönségét* jelen körlevelem által aziránt felszólítani, miszerint kebelében akként intézkedjék, hogy addig is, míg e tárgyban törvényhozás útján további intézkedés történék, mind a fel-, mind az alperesi ügyvédek munkájának díja, mind a rendes, mind a summás perekben bíróiképpen mindég számíttassék fel és határozassék meg.

Kelt Budán pünkösöd hó 1-sőjén 1848.

Igazságügyi miniszter
Deák Ferenc

Nyomatott körlevél, a kurzivált szavak kézírással. GySML Sopron Kgy. ir 1848:1503. A körlevél Vas megyéhez intézett példánya: VaML KB ir. 1848:267.

5.

Pest, 1848. május 2.

*Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter²⁹ rendelete
az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz*

Az országos nemzetőrségi tanácsnak.

Mínthogy 1200 rendes nemzetőrseregi részleg felállítási tervre haladéktalanul szükségem van, felszólítom ezennel az országos nemzetőrseregi tanácsot, miszerint

²⁹Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. május 2. és 10. között Bécsben tárgyalt, és ezidő alatt Deák Ferenc helyettesítette. Mivel Mészáros Lázár kijelölt hadügyminiszter még Itáliában tartózkodott, Deák Batthyánytól átvette az ideiglenes hadügyminiszteri teendőket és a nemzetőri ügyeket is. Vö. Urbán Aladár 1986. 351-359. p.

egy ilyes testület teljes felállíthatási tervezete kidolgozásával egy ehhez értő képes egyént bölcs belátása szerint bízson meg.³⁰

Eredeti fogalmazvány. MOL H 3. 1848:93.

6.

Pest, 1848. május 3.

*Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter rendelete
a budai főhadparancsnoksághoz*

A budai főhadikormányznak.

Nyitra megye alispánjának jelentése szerint az ottani megyei börtönök a lázongó és elfogott gonosztevőkkel annyira be levén töltve, hogy azokba szállítani többet nem lehet, ennek folytán a főhadikormányznak meghagyom, miszerint a leopoldvári³¹ hadi vezérletnek tegye kötelességévé, hogy az a polgári hatóság által befogandó gonosztevőket általvegye, a várbeli börtönökbe bezárassa.

Eredeti fogalmazvány. MOL H 3. 1848:97.

7.

Pest, 1848. május 4.

*Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter utasítása
Ottinger Ferenc vezérőrnagyhoz*

Bars megye azon aggodalma kijelentésére, miszerint a vidékéhez közel eső komoly nyugtalanságoknak, ha ez nálok kiütne, sem a rendes katonaság, sem pedig alakult nemzetőrsége lőfegyver hiánya miatt erősen ellene lépni képes nem leend, rendellem, hogy a budai fegyvertárból ezen megye számára 2000 darab lőfegyvert rakásokba jól berakva haladéktalanul szállíttasson.³²

Az ezen fegyverek számára megkívántató erős őrizet kieszközlését, mely őrizet egyénei Bars megye közpénztárából fognak napidíjjal elláttatni, szinte Önre bízom,

³⁰A miniszterelnököt helyettesítő Deák a minisztertanács április 26-i határozata nyomán adta ki e rendeletet. Vö. Urbán Aladár 1973. 225-228. p.

³¹Lipótvár erődje a Vág folyó jobb partján, Galgóccal átellenben állt.

³²1848. május 4. és 10. között Deák számos megyének és városnak utalt ki hasonló módon fegyvereket. MOL H 3. 1848: 102-103., 105. (lásd 9. dokumentum), 114., 133. Vö. Urbán Aladár 1973. 98. p.

azon megjegyzéssel, hogy az egyéb szükséges intézkedések iránt, a budai tartományi biztossággal tegye magát érintkezésbe.

Eredeti fogalmazvány. MOL H 3. 1848:101.

8.

Pest, 1848. május 4.

*Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter átirata
Széchenyi István közlekedési miniszterhez*

Folyó hó 4-éről 345/P. szám alatt kelt jelentését a főhadikormányznak ide mellékelve avégett közlöm a miniszter úrral, miszerint a sürgető körülmények tekintetébe a szükséges intézkedéseket akképp megtenni sziveskedjék, hogy a Kikindára elindítandó tüzérséget még holnap a vaspályán és gőzhajón az illető helyre szállíttatni lehetne, s ebbeli intézkedését valamint az indulási órát is Ottinger Ferenc őrnagyvezér úrral³³ tudatná, az idemellékelt irományt pedig a levéltár számára a kellő rendelkezések után visszaküldeni sziveskedne.

Eredeti fogalmazvány. MOL H 3. 1848:107.

9.

Pest, 1848. május 5.

*Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter utasítása
Ottinger Ferenc vezérőrnagyhoz*

A Bihar megyei nemzetőrseregnek fegyverrel mielőbb leendő ellátása több tekintetnél fogva szükségeltetvén, ennek folytán ezennel meghagyom önnek, miszerint 2000 lőfegyvernek a péterváradai fegyvertárból nevezett megye kebelébe leendő szállítást hovahamarabb eszközölje, s erről, valamint az elindítás napjáról jelentést tessen. Mely jelentésben foglaltassék egyszersmind az elszállítandó fegyvereknek ára is, hogy annak megterítését az illető megyében eszközölhessem.

Eredeti fogalmazvány. MOL H 3. 1848:105.

³³ Ottinger Ferenc (1792-1869), vezérőrnagy, budai dandárparancsnok, 1848. április 24-től május 23-ig helyettes hadügyminiszter. Vö. Urbán Aladár 1973. 51. p.

10.

Pest, 1848. május 5.

*Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter rendelete
Szeged város tanácsához*

Folyó hó 1-ső napján 1204-ik sz. alatt felterjesztett azon levelére e városi tanácsnak, melyben a polgárok által kért vadászseregnek felállhatásáról utasítást kér, ezennel válaszolom, hogy az elkülönzött seregek, miután ezeknek fennállása nemzetiség tekintetében veszélyes utánzásokra adhatna alkalmat, ily minőségben meg nem maradhatna,³⁴ e vadászsereg pedig annyival inkább nem, mert a nemzetőrség általános rendezésénél minden zászlóaljhoz egy vadászosztály fogván adatni, ez egészen feleslegessé válik.

Eredeti fogalmazvány. MOL H 3. 1848:109.

11.

Pest, 1848. május 5.

*Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter leirata
Gömör megye alispánjához*

Folyó hó 2-án kelt levelére Önnek, melyben – hivatkozva az ottani sajátlagos patriarchalis birtoklámódra – utasítást kér az összeírás mimódon leendő eszközlésére nézve, ezennel válaszolom, hogy oly esetben, midőn féltelket osztatlan család bír – nehogy a honvédelem ily helyeken gyenge legyen – ezen családból egy alkalmas tag összeírás alá essék.³⁵

Az 1840-iki felhívott törvény katonaságról, nem pedig nemzetőrsegről rendelkezvén, ide nem alkalmazható, annyival inkább, mivel a nemzetőrség és gazdálkodás egymás mellett megállhatnak, és így ki képességgel bír, legyen bár egyetlen fiú is, a nemzetőri kötelesség alól felmentve nincs. Ami pedig azon kérdést illeti, vajon általánosan történjék-e az összeíratás vagy nem? erre nézvéen meghagyom Önnek, hogy miként 15-dik számú rendeletemben már egyszer rendeltem,³⁶ azon helyeken, hol a nemzetőrség iránt ellenszenv nyilatkoznék, az összeíratás ne eszközöltessék.

Eredeti fogalmazvány. MOL H 3. 1848:110.

³⁴Hasonló tartalmú utasítást küldött Deák Heves megyének is. (Lásd a 17. dokumentumot.)

³⁵Vö. Urbán Aladár 1973. 57. p.

³⁶Batthyány Lajos miniszterelnök 15. sz., 1848. április 21-i bizalmas rendelete. Vö. Urbán Aladár 1973. 50., 76. p.

12.

Buda, 1848. május 5.

*Deák Ferenc igazságügyi miniszter rendelete minisztériumának hatásköréről
és eljárási rendjéről*

Az igazságügyi miniszter felügyel az egész polgári törvénykezésre, ideértve a sz[ent]-széki, bányászati s váltói bíróságokat is. Felügyel a büntető törvénykezésre, börtönökre, közvádlókra s esküdtszékekre, az ügyvédi kar viszonyaira s hiteleshelyekre. Ugyanazért minden ezekre vonatkozó jelentések és folyamodások az igazságügyi miniszterhez intézendők.

A királyi fiscussal³⁷ s a királyi ügyek igazgatóságának egész személyzetével csak annyiban leendő érintkezésben az igazságügyi minisztérium, amennyiben törvény szerint némely büntető perekben a királyi fiscust illeti, mint közvádlót, a felperesség, s evégre külön egyének fognak, mint országos közvádlók, kijeleltetni, s azoknak hivatalos eljárására az igazságügyi miniszter ügyelend fel. Minden egyéb tárgyakban a királyi ügyek igazgatósága a pénzügyi miniszter alatt áll, ugyanazért oly folyamodások, melyek a királyi fiscust más egyéb viszonyokra nézve tárgyazzák, nem az igazságügyi miniszterhez utasítandók.

A kegyelmezés jogának gyakorlását őfelsége magának fenntartván, e tárgyakat az 1848. III-ik törvénycikknek³⁸ 21-ik paragrafusa szerint az őfelsége személye mellé rendelt felelős magyar miniszter fogja kezelni, mindazon perek tehát, melyek kegyelem útján őfelségéhez viendők, valamint szintén minden egyéb a királyi kegyelmezés köréhez tartozó magánfolyamodások is egyenesen Bécsbe az őfelsége személye mellett levő magyar felelős miniszterhez³⁹ lesznek küldendők.

A már folyamatban levő vagy még ezután folyamatba teendő úrbéri perek az 1848-ik évi 10-ik törvénycikk⁴⁰ szerint a megyei törvényszéktől ezentúl a királyi táblára lévén felviendők, minden efféle perek, midőn fellebbvitetnek, az illető törvényhatóságok által egyenesen a királyi táblához küldessenek fel. Minthogy azonban az igazságügyi miniszterének köréhez tartozik e részben is az igazság gyors és rendes kiszolgáltatására felügyelni: minden oly folyamodások, melyek valamely úrbéri pernek helytelen késleltetését illetik, vagy a törvény szabta útnak elmellőzéséből származott panaszokat tárgyazznak, az igazság miniszteréhez adandók.

³⁷ A királyi jogügyek igazgatójával ill. ügyészével.

³⁸ A független, felelős magyar kormány alakítására vonatkozó törvénycikk.

³⁹ Esterházy Pál herceg (1786-1866), konzervatív diplomata volt 1848. ápr. 11. és szept. 5. között a király személye körüli miniszter.

⁴⁰ Az 1848:10. tc. az összesítésekről, legelőelkülönözésekről és faizásokról rendelkezett. A tc. 2. és 5. §-a tartalmazta a fellebbvitel említett útját.

Csődületi határnapokat, kötelezvényeknek, váltóknak s más okiratoknak megsemmisítését az igazságügyi miniszter hirdetteti ki. Az határoz a korengedmények megadása felett, s az tárgyalja a protestánsoknak a házassági akadályoktól felmentése iránti kérelmeit, minden oly esetekben, melyek ekkorig a magyar udvari cancellaria elébe tartoztak; – az ügyel fel a honpolgároknak idegenekkel jogviszonyait tárgyzó ügyekre. Minden ezekre vonatkozó folyamodások tehát akár törvényhatóságok útján, akár egyenesen és közvetlenül ideterjesztendők.

A politikai bíraskodást, melyet eddig törvény szerint a magyar udvari cancellaria gyakorlott, ezentúl a törvény további rendelkezéséig az igazságügyi miniszter gyakorolja. Ugyanazért a sommás visszahelyeztetési perekben a föllebbviteli bíraskodás, minden akár polgári, akár büntető törvénykezésben elkövetett forma hibák iránti folyamodások elintézése, valamint szinte ekkorig az udvari magyar cancellaria által kiadatni szokott bírói parancsok kiadása, továbbá bírói delegatiók, bírói zár iránti kérések az igazságügyi miniszter köréhez tartoznak, s minden ezekre vonatkozó folyamodások és panaszok ahhoz intézendők.

Az igazságügyi miniszter készítendi a büntető s polgári ítélő székeknek, a törvénykezési eljárásnak, s az ügyvédi karnak rendezését illető törvényjavaslatokat és a büntető, polgári s bányá törvénykönyvek javaslatát. Ezen munkához a minisztérium rendes személyzetén kívül fognak alkalmaztatni más e végre külön felszólítandó s díjazandó szakértő egyének is, de ezenfelül szívesen fogadja az igazságügyi miniszter minden honpolgárnak célszerű közremunkálását, ugyanazért aki a mondott tárgyak valamelyikére nézve, akár az egész tárgyat kimerítő, akár annak valamely részét felvilágosító, jól kidolgozott javaslatot akar benyújtani, azt a miniszter teljes készséggel fogadandja.

Hivatalos levelek, melyek az igazságügyi miniszterhez iratnak, azon egyszerű cím alatt: „az igazságügyi miniszternek” hivatalból postán Budára intézendők.

Magány folyamodók írják a miniszterhez intézett folyamodásaikat ugyanazon egyszerű cím alatt, de a folyamodvány külsején a folyamodónak neve s a folyamodás tárgyának rövid megemlézése kitétéssék.

A folyamodó leveleket s egyéb, nem postán küldött hivatalos iratokat Pesten Tóth Lőrinc miniszteri titoknok úrnak hivatali szobájában (jelenleg az István főherceghez címzett vendéglő 27-ik száma alatt) naponkint reggeli 9 órától 12-ig vagy pedig Budán az igazságügyi minisztérium igtató hivatalában, az ország házában szintén reggeli 9 órától 12-ig kell beadni.

Aki valamely hivatalos ügyben az igazságügyi miniszterrel személyesen kíván szólni, azt a miniszter tulajdon szállásán mindennap délelőtti 9 órától 10-ig elfogadja, ha csak rendkívüli hivatalos foglalatosság, mint például miniszteri tanácsnak éppen ezen időre eshető öszvehívása azt lehetetlenné nem teszi. Ghyczy Kálmán álladalmi

titkárral pedig a vele hivatalos dologban értekezni kívánók hivatali szobájában Budán, az ország házában, a délelőtti órákban, naponként értekezhetnek.⁴¹

A tárgyalás alatt levő vagy már bevégzett ügyeknek mibenlétéről az igazságügyi miniszter iktató hivatala (Budán az Országházban) adand felvilágosítást.

Kelt Budán május 5-én 1848.

Igazságügyi miniszter
Deák Ferenc

Nyomatvány. ZML ÁB ir. 1848:20. A körrendelet Vas ill. Sopron megyéhez intézett példánya: VaML KB ir. 1848:268., GySML Sopron Kgy. ir. 1848:1501. Egykorú közlése: Pesti Hírlap 1848. május 9. (51. sz.) 415. p. Közölte még Ember Győző 1950. 181-182. p.

13.

Pest, 1848. május 6.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter körlevele a váltótörvényszékekhez

Az igazságügyi miniszter a váltó feltörvényszékeknek.

A váltótörvényeket átnézni, s ha azokban valamely hiányok volnának, miket a gyakorlat kifejtett, azoknak pótlása s javítása eránt a közel lévő országgyűlésére javaslatot készíteni kötelességem. Felszólítom tehát a váltó feltörvényszéket, hogy a netán javítandók eránt gyakorlatból merített nézeteit vélem írásban minél előbb közleni szíveskedjék, egyszersmind pedig tagjai közül Zsoldos Ignác⁴² ülnök urat ideiglenesen bíráskodási kötelességétől felmentve, ezen minisztérium codificationalis osztályához utasítsa, hol ő vélem és némely általam kijelelendő egyénnel a váltótörvények átnézésében fog egy ideig foglalatoskodni.

Költ Pest május hó 6-án 1848.

Deák Ferenc m. k.
igazságügyi miniszter

Eredeti fogalmazvány. MOL H 65. 1848:95-103.

⁴¹ A minisztérium hivatali munkájáról lásd kötetünkben Dobszay Tamás tanulmányát.

⁴² Zsoldos Ignác (1803-1885), jogtudós, a pesti váltótörvényszék bírása.

14.

Pest, 1848. május 6.

*Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter átirata
Latour osztrák hadügyminiszterhez*

Folyó hó 4-ről 1014/m.k. szám alatt kelt azon levelére önnek, melyben az itteni 5-ik tüzérezred két századának Fiuméba és onnan tovább leendő elindíttatása iránt rögtöni intézkedést tétetni kér, ezennel válaszolom, hogy a nevezett századoknak Fiuméig leendő elindíttatását részemről nem ellenzem.⁴³ Minthogy pedig a magyar hadügyminisztérium rendelkezési joga Fiume határán túl nem terjed, a továbbküldés másképpen nem, hanem az 1848-ik 3-ik törvénycikkely szerint csak őfelségének a magyar külügyminiszter ellenjegyzésével ellátott engedelmével történhetik meg.

Pesten, május 6-án 1848.

Eredeti fogalmazvány. MOL H 3. 1848:112.

15.

Pest, 1848. május 6.

*Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter rendelete
Ottinger Ferenc vezérőrnagyhoz*

A bécsi hadügyminiszternek⁴⁴ ide ./ . alatt másolatban mellékelt felkérésére, melyben 2 teljes hadiállványra állított tüzérszázadnak Pestről Fiuméba s onnan tovább leendő rögtöni elindíttatását kéri, ezennel értesítem Önt, hogy a kívánt tüzérszázadoknak azonnali Fiuméba indíttatását eszközölje, megjegyezve azt, hogy a magyarországi katonaságnak az ország határain kívüli alkalmazását az 1848-ik évi 3-ik törvénycikkely 8-ik szakaszának rendelete szerint az illető felelős magyar minisztérium ellenjegyzése mellett egyenesen őfelsége határozandja el.

Eredeti fogalmazvány. MOL H 3. 1848:112.

⁴³Deák ezügyben hozott intézkedésére lásd a következő, 15. dokumentumot. Deák egyébként a május 8-i minisztertanácsi ülésen is beszámolt erről az ügyről. Vö. F. Kiss Erzsébet 1989. 44. p.

⁴⁴Theodor Latour gróf (1780-1848), osztrák tábornagy, 1848. ápr. 29-től osztrák hadügyminiszter.

16.

Pest, 1848. május 7.

*Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter utasítása
Csillagh Lajos zalai első alispánhoz*

Azon tudósításból, melyet Ön [folyó] h[ónap] 6-dikáról, a Grätzből Szerdahelyre, a Murán szállított ágyúrészek letartóztatása iránt a miniszterelnökséghez tett, világosan kivehető nem lévén: vajon az említett ágyúrészek név szerint ki által, ki részére, s mily mennyiségben, s miféle bárcák vagy útilevelek mellett szállítatnak? Önt ezennel odautasítom, hogy mindezen körülmények iránt haladék nélkül vizsgálatot tétetvén, a tapasztalandók felől bővebb értesítést adjon, további rendeletem vételéig pedig azon ágyúrészeket tartóztassa le.⁴⁵

Kelt Pesten, május 7-dikén 1848.

A miniszterelnök távollétében
Deák Ferenc igazságügyi miniszter

Eredeti tisztázat. MOL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. Miniszterek levelei. Miniszterelnök 1. sz.

17.

Pest, 1848. május 7.

*Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter rendelete
Heves megye alispánjához*

Eger város némely nemzetőreinek ön által ide felterjesztett azon folyamodására, melyben egy vadász századnak állítására engedélyt kérnek, ezennel válaszolom, hogy a nemzetőrségben semminemű elkülönített és így castszinezetű osztályok már csak a kimondott egyenlőség elvénél fogva is fenn nem állhatnak, mennyivel inkább nem pedig azért, mert a nemzetiségre nézve veszélyes utánzásokra adnak alkalmat.⁴⁶ Ezeknél fogva tehát, valamint különösen még azért is, mivel a nemzetőrség rendezésénél minden zászlóaljhoz egy vadászosztály adatván, a vadász századok felállítása feleslegessé válik, a folyamodó városi nemzetőrök önként általlátandják, miszerint a kért, s általok tervezetben felmutatott elkülönített vadász század felállítása meg nem engedhető.

Eredeti fogalmazvány. MOL H 3. 1848:116.

⁴⁵Deák erről is beszámolt a május 8-i minisztertanácsi ülésen. Vö. F. Kiss Erzsébet 1989. 44. p.

⁴⁶Idézi Urbán Aladár 1973. 65. p.

18.

Pest, 1848. május 9.

*Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter rendelete
Heves megye alispánjához*

M[ező]túr⁴⁷ város lakosainak a nemzetőrségi tanácshoz beadott, s onnan hozzám átküldött folyamodásokra vonatkozólag, melyben a nemzetőrségi kötelesség minő szabályok szerénti felosztása tárgyában, némely a törvényben világosan kitéve nem levő, s előttök kétes eseti kérdéseknek megoldását kérik, a nevezett városra leendő tudatás végett, közlöm Önnel, miszerint ha ugyanazon atyának több gyermekei vannak is, de ezek saját vagyonnal vagy saját keresménnyel bírnak, a nemzetőrségi kötelességgel mindegyik külön tartozik, – ha pedig több gyermekek vannak, de kiknek saját vagyonuk, vagy keresményök nincs, ezek a törvény rendelete alá nem esnek, hanem az atya, vagy helyette valamelyik alkalmas fia leend nemzetőr.⁴⁸ – Végre azon esetben, ha atya nem volna, de több az anya szárnyai alatt élő, különben alkalmas fiak volnának, ha ezek összes vagyona vagy jövedelme a törvényszabta mennyiségű, ezen fiak közül is egy a nemzetőrök közé beírandó.⁴⁹ Ami a fegyvert illeti, bármennyire óhajtja is a minisztérium a nemzetőrségnek általában mindenütt mielőbbi ellátását – mind amellet is –, minthogy a rendelkezése alatti fegyverek mennyisége oly csekély, hogy az oly helyeknek is, hol a zavarok már kiütöttek, vagy ennek némi nyomai látszanak, felfegyverzésére alig elegendő, ezt teljesíteni jelenleg lehetetlen. Mely miatt Túr város ebbeli kérelme is most nem teljesíthető.

Eredeti fogalmazvány. MOL H 3. 1848:122.

⁴⁷ A túriak folyamodványán is „M. Tur város lakosi” aláírás szerepel (MOL H 3. 1848:122.), ezért Mezőtúrról, nem pedig Túrkevről van szó (mint ahogy Urbán Aladár korábban említette).

⁴⁸ Vö. Urbán Aladár 1973. 57. p.

⁴⁹ Idézi Urbán Aladár 1973. 79. p.

19.

Pest, 1848. május 9.

A miniszterelnököt helyettesítő Deák Ferenc rendelete az ideiglenes hadügyminisztériumhoz

A belügyminiszter május 5-éről 647/B. sz. alatt kelt hivatalos jelentése következtében odautasítom ezennel az ideiglenes hadügyminiszter urat,⁵⁰ miszerint a legújabbban szentesített 1848. 21. tc.⁵¹ azon rendeletét, hogy minden magyarországi és kapcsolt részeiben létező katonai laktanyákon, épületeken és egyéb hadi bárminemű intézeteken az ország méltóságához képest a magyar veres, fejér és zöld szín az ország címerével együtt az eddig divatban levő ausztriai színek és címerek helyett haladéktalanul alkalmazását életbe léptesse.

Eredeti fogalmazvány. MOL H 3. 1848:118.

20.

Pest, 1848. május 19.

*Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata
Vas megye első alispánjához*

Folyó hónap 15-én költ hivatalos levelének⁵² folytában sietek önt ezennel arról tudósítani, miszerint a botbüntetés inntentűli megszüntetése iránt általános rendeletet kibocsájtani, az ily intézkedésnek az ország jelen izgatott állapotában előre nem látható erkölcsi hatása tekintetéből ez idő szerint célszerűnek nem tartván, annak meghatározását, hogy a botbüntetés helyett a vétkeseknek megfenyítésében mely más büntetés helyettesíttessék, a bíraskodás alá kerülendő minden egyes esetekben az illető törvényszékeknek belátására bizandónak vélem.

Eredeti fogalmazvány. MOL H 67. 1848. 28. kútfő 1. tétel. 925. Közli (a bevezető tagmondat elhagyásával) Sarlós Béla 1970. 73. p.

⁵⁰Deák nem önmagát, hanem Ottinger Ferenc vezérőrnagyot utasította, aki ápr. 24-től máj. 23-ig elvileg ideiglenes (vagy helyettes) hadügyminiszter is volt.

⁵¹Az 1848:21. tc. a nemzeti színről és az ország címeréről rendelkezett.

⁵²Szell József vasi első alispán 1848. máj. 15-i levelét lásd: MOL H 67. 28. kútfő 1. tétel 925.

21.

Pest, 1848. május 20.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter utasítása Pest városhoz

Azon rendeletben, melyet a sajtóvétségek felett ítélendő eskütszékek alakítására nézve küldöttem a város közönségének,⁵³ 14 nap vala kitűzve az eskütszéki képességgel bírónak összeírására, a bűnvizsgáló bírónak s a közvádlónak megválasztására. A kitűzött 14 nap már lefolyt, mindezek még eddig teljesítve nincsenek, pedig már több sajtóvétségi esetek vannak bejelentve, melyek minél előbb a törvényszabta úton volnának elítélendőek. Szoros felelet terhe alatt meghagyom tehát a város közönségének, hogy a fennemlített összeírások minél előbbi bevégezését minden kitelhető módon siettesse, a sajtóvétségek eseteiben eljáró bűnvizsgáló bírót tisztviselői közül most mindjárt kijelölje, úgyszintén a közvádlókat is haladék nélkül megválaszolja, engem pedig mind az eskütszéki összeírásoknak jelenlegi mibenlétéről, mind pedig a kijelölt bűnvizsgáló bírókról, megválasztott közvádlókról sietve tudósítson.⁵⁴

Eredeti fogalmazvány. MOL H 67. 1848. 5. kútfő 1. tétel.

22.

Budapest, 1848. május 24.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Zala megyéhez

Pölöskeszentmihály⁵⁵ helysége közönségének ./- alatt idezárt folyamodványa, melyben a megtörtént tagosztás által okozott állítólagos megkárosítását, s a faizás használatából kizáratását panaszolván, annak megvizsgáltatását, vajon birtokaik az ítéletek értelmében metszettek-e ki? elrendeltetni, egyszersmind részükre egy kis erdőt fennhagyatni, folytonos korcsmáltatást, nemkülönben mészárszéket is adatni kér. A megye közönségének visszavárás mellett avégett tétetik át, hogy a folyamodókat a mészárszék és folytonos korcsmáltatásai iránt tett kérelmüknek törvénytelenységéről a legújabb törvényeknek kellő megmagyaráztatása mellett felvilágosíttatván, a többire nézve a folyamodásbeli panaszt s kérelmet az illetők meghallgatásával megvizsgáltatván, a fennforgó körülményekről a kérdéses tagosítási per felküldése mellett mielőbb kimerítő jelentést tegyen.

Eredeti tisztázat. ZML. ÁB ir. 1848:910.

⁵³ Az április 29-i sajtóeskütszéki rendeletről van szó, lásd a 3. dokumentumot.

⁵⁴ Vö. Spira György: A pestiek Petőfi és Haynau között. Bp., 1998. 191. p.

⁵⁵ Pontosabban a Pölösketől délre fekvő Zalaszentmihály.

23.

Pest, 1848. május 24.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter átirata Kossuth Lajos pénzügyminiszterhez

A pénzügyi miniszter meghagyásából az álladalmi javak osztályigazgatója⁵⁶ által következő három kérdés intéztetett hozzám:

1. Vajon az álladalmi javaknak célba vett úrbéri rendezése s elkülönzése által eredhető és valamint az úrbér behozatalakor, úgy az 1828-ik évi országos összeírás alkalmával készült lajstromokban foglalt telkek számát és illetőségét meghaladó felesleg földek megtarthatók vagy a jobbágyságok közt ismét kiosztandók lesznek-é?

2. Vajon az irtásföldek az álladalom tulajdonához tartoznak-é? s e szerint

3. általán a maradványi földekre nézve az igazságügyi minisztériumtól elhatározó intézkedés kéretik.⁵⁷

E három kérdés felett az úrbéri törvények, név szerint az 1832/6-ik évi 6-ik [törvény]cikknek első szakasza és a 10-ik cikknek 7-ik szakasza határoznak,⁵⁸ s mivel e törvényszakaszok újabb törvények által sem eltörölve, sem módosítva nem lettek, azoknak kötelező ereje még ma is fennáll.

Az álladalom, mint ingatlan javak birtokosa az úrbéri viszonyokra nézve is éppen azon jogokkal bír, melyekkel bírnak a magánbirtokosok, ugyanazért az álladalom is kiválthatja volt jobbágyságainak kezeiken levő mindazon irtásokat, melyek az említett 6-ik törvénycikk első szakaszának e jogot némileg megszorító rendelkezése alá nem esnek, a maradványföldekről pedig csak akképpen rendelkezhetik, miképp azt a fennebb felhívott 10-ik cikk 7-ik paragrafusának világos rendelete engedi.

A törvények ezen rendeleteinek tetteles alkalmazása minden egyes esetben egyenesen a törvényes bíróság köréhez tartozik, s az igazságügyi miniszternek joga nincs a törvény világos rendelete alá eső kérdések felett már előre általános elhatározó intézkedést tenni, de az ilyen intézkedés éppen a jelen kérdésekre nézve, hol a törvény minden egyes esetre az esetek körülményei szerint alkalmazható szabályt foglal magában, véleményem szerint fölösleges is volna.⁵⁹

Pesten, máj. 24. 1848.

igazságügyi miniszter

Eredeti fogalmazvány. MOL H 67. 1848. 2. kútfő 1. tétel

⁵⁶ Ilkey Sándor, a Pénzügyminisztérium állami javak osztályának igazgatója.

⁵⁷ Ilkey átiratát közli KLÖM XII. köt. 157-158. p.

⁵⁸ Az 1836:6. tc. a jobbágyság telekhaszonvételén felüli más hasznairól, míg az 1836:10. tc. a földesúri törvényhatóságról és az úrbéri perről rendelkezett.

⁵⁹ Deák válaszában lényegét ismerteti KLÖM XII. köt. 158. p.

Az igazság gyorsabb kiszolgáltatása tekintetéből a királyi kuriánál következőket látam szükségesnek:⁶⁰

A hétszemélyes tábla váltóosztálya ezentúl naponként tartson üléseket.

A váltóosztályon kívül, amennyire csak lehet, még két tanácsban üljön össze a hétszemélyes tábla, polgári s büntető ügyek felett ítélendő, éspedig mindaddig, míg szükséges leend; különösen a büntetőperekben törvényszünetek alatt is.

A királyi tábla ezentúl az úrbéri perekben is fellebbviteli bíróság leendvén, ott egy állandó s rendes úrbéri osztály alakíttassék, melynek külön állandó előadói lesznek, s ezen előadókhöz, mind a számvevői hivatalból, mind pedig a volt helytartótanácsnak eddigi úrbéri dolgokkal foglalkozott némely egyéneiből, ha szükséges leend, újból is, segédszemélyzet fog adadni.

Ezen úrbéri osztályon kívül a kir. tábla mindenestre még két, sőt – ha a szükség úgy hozza magával – három tanácsban üljön össze, s foglalkozását különösen a bűnvádi perekben, valamint szintén az úrbéri osztály is az úrbérikben, törvényszünetek alatt is folytassa.

A váltófeltörvényszék hasonlóul két tanácsban fog ezentúl folyvást összeülni. Magától a törvényszéktől véleményt kívánok aziránt: nem volna-e célszerű e két tanácsra nézve, hogy az egyik folyvást s kizárólag váltói, másik pedig csak csődperekkel foglalkozzék.

Hogy pedig a k[irályi] curia ekképpen több tanácsokra oszolhasson, szükséges, hogy annak állandó rendes tagjai megszorítottassanak. Ugyanazért:

A hétszemélyes táblának, – melynél a főherceg nádor,⁶¹ mint őfelségének az országbéli távollétében teljhatalmú királyi helytartója, semmi esetben nem elnökölhet, – rendes elnöke az ország bírója leend; ezen elnökön kívül, az ország primásával együtt, kit, ha a most üres primási szék betöltetik is, egyéb foglalatoskodásai ritkán engednek a bíraskodásban résztvenni, harminchárom egyházi s világi tagokból álland, kik között öt váltói előadó leend.

A kir. tábla fog állani elnökén, a kir. személynökön kívül, szintén harminchárom egyházi s világi tagból; ezek között négy tag állandóul és rendszeren az úrbéri pereket fogja előadni. Az úrbéri osztályhoz kir. személynök úr nevezzen ki a tábla tagjai közül egy állandó elnököt, és az általam alább kijelölendő előadókon felül még két közbíró.

⁶⁰Deák rendeletének lényegét közli, ill. azt elemzi: Varga Endre: A királyi curia. Bp., 1974. 133-134. p.

⁶¹István főherceg (1817-1867), 1847. nov. 12-től Magyarország nádora.

A váltófeltörvényszék állani fog az elnökön felül még egy rendes alelnökből és tizenegy tagból.

A hétszemélyes táblához, kir. táblához és váltófeltörvényszékhez [olyó] hó 21-én történt kinevezéseket azon megjegyzéssel küldöm át a kir. kúriának, hogy e hétszemélyes táblánál eddig volt számfeletti három közbíró: Vághy Ferenc,⁶² Széll Imre és Bay György urak – valamint szintén a most kinevezettek és a közelebb kinevezendők is – egyaránt rendes tagoknak tekintendők. A hétszemélyes táblához még hiányzó egy ország zászlósa, az egyházi rendből hiányzó egy tag, és a világiakból hiányzó négy tag, s ezek között különösen két váltói előadó, valamint szintén a kir. táblánál hiányzó egy papi s három világi tagok, közelebb fognak előterjesztésemre őfensége a nádor s kir. helytartó által kineveztetni; ugyanekkor a most ürességben levő ítélőmesteri hivatal is betöltetik. Az úrbéri osztályban előadók leendenek: Olgyay Titusz,⁶³ Balla Endre, Toperczer Ödön⁶⁴ urak, a negyedik még kinevezendő.

Az 1807:10-ik cikkelynek⁶⁵ rendelete, mely szerint a kir. curiánál minden oda fellebbvitelt, s ott folyamatban levő perek szigorún megtartandó sorozat szerint volnának elítélendők, már hosszabb idő óta meg nem tartott. Legegyszerűbb volna ugyan a pereket mostantól kezdve az említett törvényben kijelölt sor szerint venni vizsgálat alá, de mivel a vizsgálandó perek száma felette nagy, s azok között számos oly per van, melynek felvételét a felek csak azért nem sürgetik, mert már magok közt rég megegyeztek, és így az ily pereket is sor szerint vizsgálat alá venni nemcsak szükségtelen idővesztés volna, hanem az egység által már megnyugtatott felek között könnyen újabb zavart s egyenetlenséget is támaszthatna: felszólítom ezennel a kir. curiát, terjesszen előmbé javaslatot aziránt, miképp lehetne, a most említett bajt is elkerülve, a sorozatra nézve úgy intézkedni, hogy minden kedvezés vagy megkülönböztetés nélkül a perlekedők a felhívott 1807:10-ik tc. értelmében sor szerint nyerjék el az igazság kiszolgáltatást. Addig is pedig szükségesnek tartom azt, hogy azon sorozat, mely minden törvényfolyam idejére megállapítatik, nyilván kifüggesztessék, és szigorúan megtartassék. Ezenfelül pedig naponként kifüggesztessék azon perek sora is, melyek következő napon a királyi vagy hétszemélyes táblánál megvizsgálatnak.

Azon szokást nem tartom célszerűnek, hogy a kir. táblánál minden előadónak külön pertára van, s azt mindeniket az előadó által megbízott egyének kezelik, kik minduntalan változnak, – minden ilyen pertárban külön folyószáma van a pereknek, s midőn maguk az előadók is változnak, s egyik vagy másik per az elébbi pertárból elvéve, más előadónak adatik át, a zavart elkerülni gyakran alig lehet. Szükségesnek

⁶² Vághy (Wagner) Ferenc (1776-1862), a hétszemélyes tábla ülnöke.

⁶³ Olgyay Titusz (1812-1868), Pozsony megye volt főjegyzője és országgyűlési követe.

⁶⁴ Toperczer Ödön, Bihar megye volt főjegyzője és országgyűlési követe, 1848. ápr. 26-tól a Belügyminisztérium osztályigazgató tanácsosa.

⁶⁵ Az 1807:10. tc. a pereknek a királyi ítélőtáblán megtartandó soráról rendelkezett.

tartom tehát, hogy egy összes nagy pertár alakíttassék, melyben minden, akár fellebbvitte, akár a kir. tábla előtt folyamatba tett polgári s bűnvádi perek egyesíttessenek. Úgy mindazáltal, hogy külön helye, osztálya és folyószáma legyen a táblai pereknek, külön a fellebbvitteknek, s ezek közt ismét külön a polgáriaknak, külön a bűnvádiaknak. Az egész pertárra egy állandó, rendes fizetéssel ellátott, hites főpertárnok, s a szükséghez képest több – szintén állandó s fizetéses pertárnokok viselnek gondot; ezek volnának felelősök az egész kezeléstről, ők adnák ki az illető feleknek vagy ügyvédeknek térítvény mellett a pereket, mindenről rendes jegyzőkönyvet vezetnének; az ítélet alá bocsátott pereket is ők adnák az elnöknek rendeletére az előadókhöz. Intézkedjék a királyi curia e szabálynak célszerű végrehajtása módjáról, s nekem aziránt tegyen tudósítást.

Pesten, május 25-én 1848.

Deák Ferenc
igazságügyi minister

Pesti Hirlap 1848. május 26. (66. sz.) 477. p. A rendelet első felét közli Sándorfy Kamill 306-307. p.

25.

Pest, 1848. május 25.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter börtönügyi rendelete Pest városához

A Pest városi börtönök legnagyobb része sötét, nedves, nehezen szellőztethető s fellebbeztelen, ily tömlöcökbe záratnak nemcsak az elítélt bűnösök, hanem a vizsgálat alatti vádlottak is, nemcsak azok, kik súlyos büntetést követnek el, de a kóborlásért vagy koldulásért rendőrileg befogottak is. És még ezenfelül helyszűke miatt számosabb egyének záratnak össze az apró, nedves, sötét, egészségtelen börtönökbe, s az alsó tömlöcök lakói az őrizeti személyzet csekély száma miatt csupán a tömlöcök előtti elzárt, föld alatti sikátorra bocsátatván időnkénti szellőzés végett, még egészséges jó levegőt sem szíhatnak.

A börtönök ily állapotja, kivált az ország fővárosában, undorral s borzadással tölti el a jobb ember kebelét. Ezen állapotot tovább is eltűrni súlyosan vétkes hanyagság volna; igazság, méltányosság és emberiség ellen gúny volna a civilisatiónak.

Odautasítom tehát a város közönségét, hogy addig is, míg a börtönök állapotja az egész országban célszerűebben rendeztetik, haladék nélkül gondoskodják börtönei jelen állapotjának javításáról, és ha egyébkint rögtön nem lehetne a bajon segíteni, keressen módot abban, hogy valamely köz- vagy magánépületet bérelhessen ki, me-

lyet új börtönök építéseig hasonló célra fordíthasson. Ügyeljenek a város tisztviselői különösen arra, hogy számos egyént egy börtönbe össze ne zárjanak, mert ez egészségnek és erkölcsiségnek egyaránt ártalmas. Ne felejtsek, hogy a vádlott ítélet előtt még bűnösnek nem mondhatják, s annak irányában igazságtalanságot követ el a közállomány, ha személyének letartóztatásán kívül neki szenvedéseket is okoz, miket a letartóztatás biztossága mulhatlanul meg nem kíván. Ne felejtsek, hogy a bűnös ellen kimondott ítélet is sokszorosan súlyos, ha az a büntetésül kiszabott időt rossz és egészségtelen börtönben kénytelen eltölteni, a bírónak kimondott ítéletét pedig magában a végrehajtásban még meg is súlyosítani igazságtalanság, kegyetlenség.

Tétessék továbbá haladék nélkül rendelés, hogy a rabok időnként elegendő őrizet mellett tiszta és egészséges levegőre bocsáttassanak, és ha a város őreinek eddigi száma e célra nem elégséges, szaporítsák azokat, s legyen szoros ügyelet arra is, hogy valamelyik orvos a város börtöneit naponkint meglátogassa, s a betegeket azonnal kórházba vitesse.

A kisebb rendőri kihágásokért letartóztatott egyéneket csak néhány órára is oly börtönbe zárni, minő a Pest városi börtönök nagyobb része, gyakran súlyosabb büntetés, mint amit a legszigorúbb ítélet mellett is vonhatna maga után az elkövetett kihágás; gondoskodják tehát a város ezek számára is célszerű elzárási helyekről.

Nem kétlem, ügyeltek eddig is a város tisztviselői arra, hogy mindazok, kik csupán rendőri kihágásért lőnek bekísérve, még azon napon vagy legkésőbb a következő nap reggelén, azok pedig, kik valamely büntettről vádoltatva kerültek börtönbe, legfőllebb harmadnap alatt törvényes bíró elébe állíttassanak, s ellenök a törvényes eljárás célszerűen, lehető legnagyobb gyorsasággal folytattassék s bevégeztessék, csak azt említem meg, hogy minden e részbeni mulasztás súlyos felelet terhét vonná maga után.

Elvárom mindezekre nézve a városnak serény és pontos intézkedéseit, s a teljesítettekről azonnal jelentést kívánok.⁶⁶ Tudom, hogy ezen ideiglenes javítások is nevelik a városnak amúgy is tetemes költségeit, de itt az igazság s emberiség rovására gazdálkodni akarni véték volna.

Végre méltányló elismeréssel kell megemlítenem a városi rabok kórházához rendelt orvosnak, Düffel úrnak a beteg rabokkali szelíd bánásmódját s kitűnő szorgalmát, melyet általam a pesti börtönök megvizsgálására kiküldött osztályigazgatónak, Bónis Sámuel úrnak hivatalos jelentése szerint magok a beteg rabok is a vizsgálatot teljesítő előtt hálásan kiemeltek, s kívánom, hogy erről maga Düffel úr is a város által értesíttessék.

Eredeti fogalmazvány. MOL H 69. 1848:424. A rendelet egykorú közlése: Pesti Hirlap 1848. május 28. (68. sz.) 487. p.

⁶⁶Vö. Sarlós Béla: Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga. Bp., 1959. 84. p. Deák rendeletét bővebben elemzi kötetünkben Mezey Barna tanulmánya.

26.

Budapest, 1848. június 4.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Somogy megyéhez

Bodvica helység községének ./- alatt idezárt folyamodványát, melyben a tagosztály által, különösen a legelőre nézve történt állítólagos megkárosítását panaszolja, a megye községének ezennel avégett teszem át, miszerint a folyamodó községnek adja tudtára, hogy kérelmének hely nem adathatik, mert az itteni előiratok bizonyítása szerint ezen helységben mind a legelő elkülönözési, mind az úrbéri rendezési per már valóságosan s tettelesen végrehajtott, az olyan legelő elkülönözési s úrbéri rendezési per pedig, mely a törvény rendes útján, a törvény által rendelt bíróságok, s a helytartótanács mint törvény által rendelt legfőbb vizsgálati bíróság vizsgálatán is keresztülment, és tettelesen végrehajtással befejeztetett, az 1848. 10. törv[ény]c[ikk] 1-ő paragrafus világos rendelete szerint többé fel nem bontathatik.

Kelt Budapesten június hó 4-én 1848.

igazságügyi miniszter

Deák Ferenc

Eredeti tisztázat. SML KB ir. 1848:2535.

27.

Budapest, 1848. június 5.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Somogy megyéhez

Gige helység lakosainak folyamodása, melyben az úrbéri rendezés által részükre jutott legelőnek állítólagos csekélysége és silánysága iránt panaszkodnak, e megye községéhez azzal küldetik át, hogy a gigei úrbéri rendezési per tettelesen foganatbavétel által befejezve, s a miként történt végrehajtásról szóló megyei jelentés a kir. helytartótanács által az 1844-ik év január 23-án 203. szám alatt a megyéhez utasított intézmény szerint helybenhagyva lévén, folyamodóknak kérelme az 1848. 10-ik törvénycikknek rendeletéhez képest, mely a tettelesen végrehajtással befejezett úrbéri rendezéseket felbonthatatlanoknak nyilatkoztatja, nem teljesíttethetik.

Kelt Budapesten június 5-én 1848.

igazságügyi miniszter

Deák Ferenc

Eredeti tisztázat. SML KB ir. 1848:1445.

28.

Budapest, 1848. június 6.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Somogy megyéhez

E megye helyett Zala megye által 1811-ik s későbbi években a katonaság tartására kiszolgáltattott természetmennyek árának ennyi évek hosszú során törvény útján szorgalmazott, utóbb közigazgatási úton is őfelsége által a volt magyar kir. helytartótanács több rendbeli intézvényi mellett elrendelt megtérítése tárgyában Zala megye másolatban idecsatolt felírásával újabban hozzám járulván, nem kések e megye közönségével azon véleményemet tudatni, miszerint ezen tárgynak mind e két megyére nézve igenis kívánatos hovahamarábbi befejezése legsikeresebben azáltal éretnek utól, ha annak elintézése mind e két megyék közönségei által szabadon nevezendő két-két, s ezek által választandó egy, és így öt tagból álló bíróságra bíztnék, minek folytán e megye közönségét általam egyezőtleg mai napon értesített Zala megyével⁶⁷ e részbeni értekezésre utasítván, egyszersmind maga részéről két bírónak nevezésére szólítom fel. Reményilem, miként e két megyék közönségei hatósági kitűnő állásukból kifolyó egymás eránti viszonyaikat kellőleg méltányolva, önérdékükben tett ezen javallatomat elfogadni hajlandók lesznek, mindazáltal e részben jelentést várok, hogy a kifejlendő körülményekhez képest e tárgyban további határozott intézkedés tétethessék.

Kelt Budapesten, június 6-án 1848.

igazságügyi miniszter
Deák Ferenc

Eredeti tisztázat. SML KB ir. 1848:1464.

29.

Pest, 1848. június 10.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter átirata Kossuth Lajos pénzügyminiszterhez

Azon tervezetre nézve, melyet Miniszter úr a harmincad csempészeti bíróságnak mikénti felállításáról vélem közölni szíves vala,⁶⁸ jogtudományi tekintetből általános észrevételem nincs, de ami a tervezetnek azon pontját illeti, hol a vagyontalanok ellen kimondott csempészeti büntetéseknek más valamely büntetés nemére leendő át-

⁶⁷Deáknak e tárgyban Zala megyéhez intézett leirata: ZML ÁB ir. 1848:1069.

⁶⁸Kossuth 1848. jún. 5-i átiratában kért véleményt Deáktól a harmincadcsempészeti bíróság utasítás-tervezetéről. Kossuth átiratát közli KLÖM XII. köt. 227. p.

változtatása említették, nézetem az, hogy a törvényben szorosan meghatározott csempészetű büntetést más büntetés nemére átváltoztatni törvényeink jelen állásában nem lehet, mert ilyen átváltoztatás semmi törvényen nem alapulna, éppen azért kormányi rendelet által az sikeresen be sem hozhatnák. A törvényhozás azonban ez esetben is, valamint egyéb oly esetekben, hol egyedül pénzbeli büntetéseket rendel a törvény, kétségtelenül segítendő a hiányon, s az igazságügyi minisztérium által javaslatban hozandó törvénykönyvben bizonyosan figyelem leendő az ilyenmű átváltoztatásokra.

Miniszter úrnak a sóforrások eltilthatására vonatkozó kérdését illetőleg véleményem az, hogy az ily források eltiltása nem a törvény világos rendeletén alapul. Vannak ugyan törvényeink, melyek azt rendelik, hogy senki másféle só nem árulhat, vehet vagy fogyaszthat, mint királyi só, mely e hazában ásatott. Ilyen például Zsigmond király II. decretumának 20-ik cikke, de a törvényekből a sóforrások használatának eltiltását egyenesen következtetni még nem lehet, sőt 1825-dik évben is előleges sérelmek között felhozták az ország rendei, hogy a sóforrások szabad használatát gátolják. A kincstárnak ebbéli gyakorlatát tehát az ország jogszerűnek el nem ismerte, és így törvényes tekintetben a közállománynak joga ily sókutakra és forrásokra nézve legfellebb csak arra terjedhet ki, hogy azokból senki só ne főzhessen, vagy a sóvízzel kereskedést ne űzhessen, de a sóvizet maga vagy marhái számára ki-ki szabadon használhatja. Azon rendeletében, melyet a sókihágások feletti bíraskodásról volt szerencsém Miniszter úrral közleni, a sócsempészetek esetei között meg van ugyan E betű alatt említve a kincstár által elfojtatni rendelt sóforrásoknak használása is, mert én e bíraskodás feletti rendeletet, mint ideiglenest a kir. kincstár e részbeni gyakorlatának alapján készítettem, nem tudván Miniszter úrnak ezen, a közjóvédelmekkel oly szoros kapcsolatban álló tárgy iránti véleményét, de örömmel kitörlöm azt az említett e) pontból, ha Miniszter úr eziránti nézeteimet osztva, kész a közjóvédelmek némi csorbításával is a népnek méltó kívánságát, s az országgyűléseknek ismételve sürgetett jogszerű igényeit azonnal tettleg teljesíteni.

Kérem eziránt miniszter úrnak minél előbbi választát, hogy a sócsempészet feletti bíraskodás iránt a rendeletet én is mielőbb kibocsáthassam.⁶⁹

Eredeti fogalmazvány. MOL H 65. 1848:766.

⁶⁹Deák válaszában lényegét közli röviden KLÖM XII. köt. 227. p.

30.

Buda, 1848. június 14.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter rendelete a királyi kúriához

Miután az úrbéri osztály a kir[ályi] táblánál rendszeresítve van, s legközelebb megkezdendi hivatalos munkálkodását, ezt illetőleg rendelem, amint következik:

Az úrbéri perekben hozandó végzések ezentúl nem úgy, mint a volt helytartótanácsnál szokásban volt, intézvény vagy leirat, hanem nagyobb ünnepélyesség s a köznép előtt szerzendő tekintély végett, pecsétes ítéletlevél alakjában, mindenkor két példányban adassanak ki, melyek egyike a volt földesuraság, s másika a volt úrbéres egyén- vagy községnek kezébe szolgáltatandó.

Mínthogy azonban ezen ítéletlevelek leginkább a csekély vagyonú s az eddigi viszonyoknál fogva atyai kíméletet igénylő honpolgárok részére adatnak ki, s nemcsak magánérdeket tárgyznak, hanem a közcsend és a rend s a viszonyok békés kiegyenlítése, a kedélyek megnyugtatósa tekintetéből álladalmi tekintetben is nagy fontosságúak: az ítéletlevelekért és ugyan mind a kiadásért, mind a bírói pecsétért jární szokott díjak úrbéri perekben el lesznek engedendők, s ezen ítéletlevelek ingyen az illetőknek minden terheltetése nélkül kiadandók.⁷⁰

Eredeti fogalmazvány. MOL H 65. 1848:791., Közlöny, 1848. június 18. (10. sz.) 37-38. p. Utánközlése: Pesti Hírlap 1848. június 21. (87. sz.) 571. p.

31.

Budapest, 1848. június 17.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter és Kossuth Lajos pénzügyminiszter rendelete a bányatörvényszékekről

Az igazság- és pénzügyministerektől.

Addig is, míg a bányatörvényszékek a törvényhozás által fognának rendeztetni, a pénz- és igazságügyi ministerek egyetértőleg, e tárgyra nézve a következő rendeletet láták szükségesnek kibocsátani.

A bányatörvényszékek állását és szerkezetét fontolóra vevén, tapasztaltott, hogy a bányatörvényszékek mindeddig nemcsak mint bíróságok a bányászati tárgyakból és bányakezelésből folyó jogok, kötelelések és viszonyok kérdéseiben bíráskodtak, hanem a bányászati személyek némely osztályaira nézve polgári hatóságot is gyakoroltak, sőt ezen bírói határkörükön túl, mint az összes bányászatnak felügyelési és igazgatósági organumai, a fennértett közpolgári hatóság és egyéb, a bányá-

⁷⁰Deák rendeletének lényegét ismerteti Varga Endre im. 136. p.

szat viszonyaiból folyó, és természetökhöz képest részint köztisztviselősi, részint bányagazdasági hivatali hatáskörhöz tartozó közügyeket is kir. hivatalnokok minéműségében ellátják s intézik, azonkívül pedig némely helyeken a területi és uradalmi hatóságot is gyakorolják, és ezen többnemű, illetőleg a bírói állással össze nem férő foglalkozásaik tekintetéből általában a kincstári kormánytestületeknek és illetőleg főhivataloknak vannak alávetve, különösen pedig a felső-magyarországi, nagybányai és bánáti kerületekben az igazság szolgáltatása ugyanazon személyek által gyakoroltatik, akik egyszersmind a kincstár ügyeit és bányaműveit kezelik, az al-magyarországi Selmecen külön fennálló kerületi bányatörvényszék pedig az ottani főkamara-grófsági, és általa a fensőbb kincstári kormánytestületek felügyelésének alája van vetve, mi a bírói önállás, függetlenség és részrehajlatlanság eszméjével annál nyilvánosabb ellentétben áll, mivel mint bírák, törvény útján kívül elmozdíthatlanok, mint bányászati tisztviselők pedig elmozdíthatók levén, egyszemélyben két ellenkező minéműséget egyesítenek, miért is rendellenes állásuk számos panaszokra s országgyűlési sérelmekre okot szolgáltatott.

Noha ezen hiányos rendszer gyökeres orvoslása azt tenné szükségessé, hogy a bányatörvényszékek hatásköre a bírói ténre szoríttassék, a többi általok kezelt köztisztviselősi és illetőleg gazdasági tárgyalások pedig más hivatalok kezelésére bízattassanak, ezen elkülönítés azonban a fennforgó akadályok miatt törvényhozás útján kívül nem eszközölthetvén, az ebbeli panaszok és sérelmek lényegesb részeinek megszüntetése végett addig is, míg eziránt a törvényhozás bővebben intézkednék, ideiglenesen rendeltetik.

1. A bányatörvényszékek ezentúl önállólag a kir. kerületi főbányaigazgatóságtól tőkéletes függetlenségben fognak bíraskodni; azért is:

2. Az al-magyarországi kerületben Selmecbányán létező, és tovább is ottmaradandó kerületi bányatörvényszék a főkamara-grófi hivataltól minden függéstől feloldatik.

3. A felső-magyarországi, nagybányai és bánáti kerületekben pedig a főbánya-hivatalok által eddig gyakorlott bíraskodás jövőre megszüntetvén, ezentúl külön kerületi bányatörvényszékek, és pedig felső-magyarországi kerület részére Iglón.

Nagybányai kerület részére Nagybányán.

A bánáti kerületre nézve pedig Oravicán állíttatnak fel oly hozzáadással, hogy Középszolnok vármegye és Kővárvidéke a nagybányai, Zaránd és Kraszna vármegyék pedig a bánáti kerülethez tartozandanak.

A bányatörvényszéki helyetteségek leendenek:

Al-magyarországi kerületben: Körmöcön, Besztercén, Maluzsinán, Újbányán, Bazinban és Radobojban Horvátország részére.

Felső-magyarországi kerületben: Szomolnokon, Göllnicen és Rosnyón.

Nagybányai kerületben: Kapnikon és Borsabányán.

Bánáti kerületben: Dognacsán, Szászkán, Moldován, Rézbányán, Ruszkahelyen, Boksánban, Resicán és Kőrösbányán fennmaradnak és illetőleg felállítatnak.

4. Ezen kerületi bányatörvényszékek mindegyike állandó elnökből, három ülnökből, kik közül az egyik bányamérnöki képzettséggel bírand, és szinte szavazattal bíró jegyzőből, a szükséges segédszeméllyel együtt. A bányatörvényszéki helyetteségek pedig állandóan egy helyettes bányabíróból, egy tollnokból, és a szükséges segédszeméllyel együtt.

5. A bányász személyek ellen, vagy bányász személyek között fennforgó, de nem bányászati viszonyokra vonatkozó, személyes és értéki keresetek és ügyekről, az 1848:23. tc.⁷¹ értelmében ezentúl a polgári hatóságok ítélelnek s intézkedendnek, a bányavám kezelése s attól mentesítésre vonatkozó tárgyalások a kincstári főbányahivatalok köréhez tartozandnak, a többire nézve a bányatörvényszékek eddigi hatáskörükben ideiglenesen meghagyatnak, és 8., 9., és 10. pontokban érintett módosításokkal az igazságügyi minisztérium felügyelése alá rendeltetnek.

6. E bányakerületi törvényszékektől a föllebbvitel a királyi, s innen a hétszemélyes táblára, úgy mint eddig, intézendő; a föllebbvitt bányapereknek a k[irályi] curiánál eddig egy k[irályi] kincstári tanácsnok általi szokásos előadása ezennel megszüntetvén, annak helyébe e fő törvényszékekhez két-két bányai tárgyakban jártas és bányatörvény-tudó tagok fognak az igazságügyi miniszter által kineveztetni.

7. A selmeci kerületben az 1848. évi 23. tc. végrehajtása iránt támadt, és a minisztériumoknak bejelentett kérdések kiegyenlítésére egy bizottmány rendeltetik, és amennyiben az idézett törvénycikk életbeléptetése a bánáti kerületbeli azon bányatelepekben, melyekben az ottani bányatörvényszékek polgári és territoriális hatóságot gyakorolnak, többféle rendezési előmunkálatok szüksége miatt rögtön nem eszközölhető, oda szinte az 1848:24. tc.⁷² értelmében az illető hatóságok befolyásával javaslatot teendő bizottmány fog kiküldetni, addig pedig a mostani gyakorlat maga épességében maradand.

8. A bányabíróságok az adományozási jog gyakorlatában akként járandnak el, hogy a benyújtott felkérések folytában ezentúl is a törvény szerint működendvén, midőn az adományzásnak mi sem áll ellenében, vagy ahol gátló akadályok előfordulnak, azoknak a törvény értelmében történt teljes elhárítása után, az adomány kiadása végett a pénzügyi minisztériumhoz tegyenek felterjesztést.

9. Míg a fenntartott erdők kezelése iránti bonyodalmak bírói ítélet vagy egyezkedés útján kiegyenlítettnek, az eddigi gyakorlat további folytatásával a bányafőigazgatóságok megbizatnak, a bányatörvényszékek azonban egyúttal az illető minisztérium által ezen gyakorlat szoros fenntartására azon okból utasítatnak és illetőleg felha-

⁷¹ Az 1848:23. tc. a szabad királyi városok önkormányzati reformjáról rendelkezett.

⁷² Az 1848:24. tc. a 23. tc. választási előírásait kiterjesztette a szepesi városokra, valamint az ún. első bírósági hatósággal rendelkező vagy ezután felruházandó községekre is.

talmaztatnak, nehogy ezen rendelet félremagyarázásából az illető felek valamelyike erdőhasználati jogaiban a bányamívelés fennakadásával megsértethessék.

10. A törvényszékek ebbeli eljárásából netalán eredő kérdéseknek eldöntése a pénzügyi ministeriumnak fenntartatik.

Az erdélyi bányatörvényszékek, a magyar s erdélyországi unióból folyó érintkezéseknek az erdélyországi választmánnyal egyetértőleg eszközendő eligazítása után, szinte ezen elvek szerint fognak elrendeztetni.

Kelt Budapesten, jún. 17-kén 1848.

igazságügyi minister
Deák Ferenc

pénzügyminister
Kossuth Lajos

Közlöny 1848. június 20. (12. sz.) 46. p. Egykorú utánközlése: Pesti Hírlap 1848. június 22. (88. sz.) 575. p. Közölte még KLÖM XII. köt. 276-279. p.

32.

Budapest, 1848. június 22.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Sopron megyébe

Miután önök folyó év június 6-án 21. s 25. sz. alatt kelt felírásaikkal a hegykői községnek gróf Széchenyi István ellen, valamint a kőszegi és lékai uradalomnak Kethely, Alsólászló, Nicske és Pleigraben községek ellen lévő és törvényszékükön átvizsgált úrbéri pereket ide terjesztették fel, önöket figyelmeztetem, hogy ezentúl az illetén úrbéri pereket az 1848-ik évi X-ik törvénycikk értelméhez képest közvetlen a királyi ítélőtáblához terjesszék fel, hová általam az említett perek is már általtétettek.

Kelt Budapesten június 22-én 1848.

Igazságügyi miniszter
Deák Ferenc

Eredeti tisztázat. GySML Sopron Kgy. ir. 1848:1671.

Budapest, 1848. június 24.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Zala megyéhez

Hegy Domonkos⁷³ rabnak azon folyamodása tárgyában, mely szerint állítólag kihallgatatlanul 5 évi fogságra lett elítéltetését s beteges állapota miatt elviselhetetlen büntetését panaszolván, a hozott törvényszéki ítéletet megsemmisíttetni, s a megyét annak fogamatba vételétől eltiltatni, magát pedig szabadon bocsáttatni kérte, a megye közönségének f[olyó] év máj[us] 22-én 647. sz. alatt hozzám tett jelentése folytán, a folyamodó hátrattal ellátott kérévelét kézbesítés végett Önöknek azzal küldöm ezennel vissza, hogy miután a megye által a kir. táblára felterjesztett, onnan pedig rendeletem következtében hozzám áttett kérdéses bűnvádi per tanúsítása szerint a folyamodó a törvénykezési formák megtartása mellett, a törvény rendes útján ítéltetett el, és mint ingatlan vagyonnal nem bíró, megszökhetési félelem miatt, ítéletileg tartóztatott le, azon kérelmének, hogy az ellene ezen perben hozott, s különben is a kir. ítélőtábla felsőbb megvizsgálásától függő törvényszéki ítélet megsemmisítésék, hely nem adathatik, ellenben hogy perének felsőbb megvizsgálása alatt szabadlára helyeztessék, ha maga mellett teljesen biztos kezességet tud állítani, az nekie megengedtetik, azonban a kezesség biztosságának megbírálása a törvényszékre bízatik, s a folyamodónak kezesség melletti kibocsátása esetében aziránt a k[irályi] tábla is tudósítandó.

Ami pedig a megyének a törvényszéki ítélet fogamatba vételétől eltöltése iránti kérelmét illeti, minthogy mind a megye által felterjesztett tisztü ügyészi véleményből, mind pedig magából a perből is az tetszenék ki, hogy a folyamodó által fellebbezett törvényszéki ítélet csakugyan a pernek felsőbb vizsgálata előtt rendeltetett végrehajtatni, a feljebbvitt ítéletek pedig, amint a vádlottaknak biztosság tekintetébeni letartóztatását nem zárják ki, úgy felsőbb helybenhagyás előtt végrehajthatók nem lennének, ennélfogva a kérdéses ítéletnek fogamatba vétele, a folyamodónak biztosság tekintetében elrendelt letartóztatása mindazonáltal a fentebbiek szerint ide nem értetvén, a pernek felsőbb vizsgálatáig felfüggesztendő lészen.

Egyébiránt a megye jelentése tudományul vétetett

Kelt Budapesten június 24. 1848.

igazságügyi miniszter
Deák Ferenc

Eredeti tisztázat. ZML. ÁB ir. 1848:1306.

⁷³Hegy Domonkos ságodi (Zalaegerszeg melletti) birtokos – 1830-ban Zala megye esküdtje – ellen évek óta számos per folyt Zala megyében.

34.

Budapest, 1848. június 25.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Veszprém megyéhez

Megyénkbeli Döbrönte-i község lakosainak idemlékelt folyamodványa, mely szerint házaiktól és földjeiktől az uradalommal kötött szerződés szerint teljesített tartozások alól magukat felmentetni kérik, Önöknek avégett küldetik ezennel át, hogy miután az esedező község saját állítása szerint pusztán telepített, és azidő óta folyvást szerződés mellett szolgált, azt, ha ezen kitétel csakugyan valónak tapasztalják, afelől értesítsék s megnyugtatón igyekezzenek, hogy ily helyzetben az 1848. évi IX. tc. reája, mint majorsági földön telepítetre, alkalmazható nem lévén, a saját jog megsértése nélkül kérelmének hely nem adhatatik,⁷⁴ mindenesetre azonban a fennforgó körülményeket megvizsgálván, azokról ide is jelentést tegyenek.

Kelt Budapesten június 25-én 1848.

igazságügyi miniszter
Deák Ferenc

Eredeti tisztázat. VeML ÁB ir. 1848:1296.

35.

Budapest, 1848. június 27.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Veszprém megyéhez

Tés helysége több censualis lakosainak azon folyamodásuk tárgyában, mely szerint a legújabb törvények jótékonyágabeli kiszámításukat panaszolva annak előadása mellett, hogy néhai Vurum József püspök⁷⁵ volt földesurokkal szerződésbe elegendtek, magukat fennforgó panaszaira nézve felvilágosíttatni, és a többi helybeli volt úrbéresekkel egyenlővé tétetni kérik, a megye közönségének f[olyó] e[isztendő] június 9-ről az 1019. sz. a[latt] kelt jelentése folytán a folyamodóknak kérdéses kérévelét kézbesítés végett Önöknek azon felhívással küldöm ezennel vissza, miszerint kívánt felvilágosításul a folyamodóknak adják tudtára:

Hogy mivel a köztök és az illető földbirtokos közt fennálló, s Önök által felkültött földbéri szerződésből a folyamodóknak haszonbéri használatában lévő kérdéses birtoknak majorsági minősége teljesen kitetszik, az 1848. 9. t[örvény]cikk pedig csak az úrbéri birtok után járó szolgáltatásokat s pénzbeli fizetéseket szüntette meg, önként

⁷⁴Deák elutasító válaszát említi Hudi József 424. p. Itt jegyezzük meg, hogy Deák Veszprém megyéhez intézett miniszteri leiratait e munka alapján választottuk ki közlésre.

⁷⁵Vurum József (1763-1838), 1816-tól 1821-ig székesfehérvári, majd 1827-től haláláig nyitrai püspök.

következik, hogy ezen szerződésben foglalt kötelezettségüket teljesíteni tartoznak, s így abbéli kérelmüknek, hogy a többi helybeli volt úrbéresekkel e részben egyenlővé tétessenek, hely nem adathatik.⁷⁶

Kelt, Budapesten június 27-én 1848.

igazságügyi miniszter
Deák Ferenc

Eredeti tisztázat. VeML ÁB ir. 1848:1331.

36.

Budapest, 1848. június 28.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Veszprém megyéhez

Csernye helysége lakosainak folyamodásuk tárgyában, mely szerint szabad hús- és bormérést, a helybeli malmok szabad használatát, nemkülönben az elvett legelőnek és az Inotai pusztának visszaadatását kérték; önöknek folyó évi június 9-ről az 1018. szám alatt hozzám tett jelentésük, melynél fogva a folyamodók ebbeli kérelmeiknek alaptalanságát magok is elősmérték, s azon felvilágosításban, hogy az elkülönözésről szóló egyezséglevél az illető perrel együtt annak idejében beküldetvén, annak egyik példánya akkor kezeikbe fog szolgáltatni, szinte megnyugodtak, tudomásul szolgálván, ugyanezt önökkel avégett tudatom, miként erről a folyamodókat is ide visszazárt kéréseiknek kézbesítése mellett azzal értesítették, hogy saját javukat, szinte úgy mint a haza közérdekét, leginkább a törvény eránti ezúttal is tanúsított tisztelettel mozdítandják elő.⁷⁷

Kelt Budapesten június 28-án 1848.

igazságügyi miniszter
Deák Ferenc

Eredeti tisztázat. VeML ÁB ir. 1848:1338.

37.

Budapest, 1848. június 28.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Vas megyéhez

Megyéjökbeli Felsőoszkó helysége községének idemellékelt folyamodványa, mennyiben abban a mezei és tarlói legelőnek, úgy bizonyos Csorna nevű erdőnek volt

⁷⁶ Vö. Hudi József 423. p.

⁷⁷ Vö. Hudi József 393. p.

földesurok által eltiltott használatába magát visszahelyeztetni kívánja, önökkel avégett közöltetik, hogy a községet ezen kérelmeikre nézve a volt magyar királyi helytartótanáctól 1840-ik évi 46754 sz. a[latt] költ intézmény tartalmához képest utasítsák, egyébiránt pedig a faizás eránt tett panaszára nézve vizsgálatot rendelvén, a törvény értelmében intézkedjenek, s amennyiben a folyamodó község írtásbeli szántóföldjeinek termése iránt arról felvilágosíttatni kíván, vajon azoktól dézsmát adni tartozandé? azt arról értesíttessék, hogy úri tartozások törvény által csak az úrbéri birtokra nézve szüntettek meg, a törvénynek azon rendelete a telek utáni állományba be nem számított írtásokra ki nem terjesztethetik, s így ezen írtásoktól az eddig tett adózások s szolgálatok ezentúl is teljesítendőők.

Kelt Budapesten június 28-án 1848.

igazságügyi miniszter
Deák Ferenc

Eredeti tisztázat. VaML KB ir. 1848:616.

38.

[Budapest, 1848. július 1. körül]

A miniszterelnök Deák Ferenc által fogalmazott beszámolója a kormány munkájáról és az ország helyzetéről a népképviseleti országgyűlés számára

Uraim, hazánk képviselői!

Midőn képviseleti joguk gyakorlásához fognak, szükség, hogy azon állapotról jelentést tegyünk,⁷⁸ melyben újjáalakulásunk után a ministerium találta az országot, és amelyben jelenleg a hongyülés találja hazánkat.

Az utolsó országgyűlés április 11-kén eloszolván, mi azonnal hazánk kormányzását a törvények értelmében átvettük, átvettük a közkormányzat különféle egybekevert ágait a kancellariától, a helytartó-, és a haditanácstól, a kamarától pedig az üres pénztárat. Nem öröklöttünk kész közigazgatási gépet, mindent magunknak kellett rendeznünk, elkülönözött alakot adnunk a formátlan tömegnek, és emellett intéznünk az ország nagy ügyeit.

⁷⁸Batthyány Lajos miniszterelnök a július 5-én nyíló országgyűlésre szánta e beszámolót, amely – talán éppen Batthyány júl. 6-9-i bécsi útja miatt – sohasem hangzott el a nyilvánosság előtt. A júl. 12-i, a képviselőház felirati bizottsága számára tartott tájékoztatón azonban akár Batthyány, akár Deák – aki Széchenyi szerint úgy beszélt ekkor, „akár egy isten” – felhasználhatta e szöveget, egyes fordulatjai, tartalmi elemei pedig Kossuth júl. 1-jei, képviselők számára tartott értekezletén, és július 11-i nagy beszédében is visszaköszöttek. (Urbán Aladár 1986. 521-524. p., KLÖM XII. köt. 346-347., 424-438. p.)

Hazánk felső vidékén egyrészt az ínségnek aggasztó jelei mutatkoztak, másrészt a panslavismust hirdető egyes féktelenkedők ellen intézkedés kívántatott; több városokban az izraeliták elleni lázongás a szabadság és jogosság szegényére rabló merényekben tört ki; a mezei helységekben a földbirtokok tulajdona támadta meg azok által, kiknek panaszait az úrbéri tartozások megszüntetése által örökre véltük elnémítani, – a vagyonviszonyaikban megrendített földbirtokok seregétől bocsátották el tisztjeiket és szolgálóikat, mi által sok ezer ember kenyerétől megfosztván, az elégedetlenség csírája tápláltatott, – a bécsi főhadikormány a magyarországi és kapcsolt részekbeli katonai parancsnokságokkal még mindig rendelkezvén, a hazánkban tanyázó, különben is csekély számú katonaság a ministerium parancsainak hódolni késedelmezett; – a nemzetőrsereg kellő felfegyverzésére szükséges fegyver nem létezett, – és végtére Horvátországban báró Jellačić József,⁷⁹ ki a ministerium alkotása előtt, hírem, tudtom nélkül martius 23-kán bánnak kinevezett, a reactio égő fáklyáját tartva kezében, az óhajtott békét, és egyetértést számúzte nemcsak határaiból, de ellenséges érdekekben is izgatta a szerb ajkú lakosokat.

Ezen aggasztó jelenetek mellett a szomszéd tartományokban, különösen Bécs városában napról-napra növekedő zavarok, a kereskedés felakadása, a hitel fölzavarása, a takarékpénztárak megrohanása a társaság minden rétegeit súlyosan érték, és az egész országra, főleg fővárosunkra nyomasztó hatással voltak.

A ministerium tehát mindenekelőtt a rend fenntartása és illetőleg helyreállításáról gondoskodván, a legújabb törvényeket a lehető legrövidebb idő alatt, hazánkban divatozó minden nyelven közhírré tette, azoknak fogantatba vételét kellő utasítások mellett elrendelte, a megyei és városi hatóságokat haladék nélkül elrendeztette, a becsempésztett administratorok helyébe a törvényes főispánokat kinevezte, és a rendbontók ellen rögtön intézkedvén, a közigazgatási gépet újjá teremtette.

A mutatkozó ínségnek, különösen a földek vetetlen maradásának elhárítása végett 150000 pengőforinttal ellátott biztost küldöttünk ki Árva, Trencsin, Liptó és Turóc megyékbe,⁸⁰ – a tót ajkú lakosok közt a panslavismust hirdető lázítók elleni tisztizomozást rendelvén el, a mozgalmakat csírájukban elfojtottuk, – az izraeliták személy- s vagyonbátorságát kellő eréllyel visszaállítottuk, a takarékpénztárakat a közpénztárból ideiglenesen kölcsönzött summákkal elősegítettük, – az úrbéri szolgálatok megszüntetése folytán méltatlan követelésekre csábított, és a nemzetőrsereg felállítását által megdöbben falusi lakosokat a dolgok valódi állásáról felvilágosítván, csak kevés helységekben kéntelenítettünk az elkövetett erőszakosságok megtorlására katonai erőt használni; – mindazonáltal a közbátorság fenntartása tekintetiből addig is, míg a külföldön lévő összes katonaságunk, megszünnvén az Austria monarchia jelenlegi kényes állapota, behozhatnék, Őfelségénél három magyar ezrednek beho-

⁷⁹Josip Jellačić (1801-1859), császári ezredes, 1848. március 23-tól horvát bán.

⁸⁰Madocsányi Pál (1808-1875) országos biztos küldetéséről van szó. Vö. KLÖM XII. köt. 32. p.

zatalát kieszközöltük, – abbeli kérelmünk, hogy Cseh-, Morva-, és Galícia országokból minden magyar hadak visszahívassanak, eddig siker nélkül maradván, amint egyáltalában bajunk növekedett, mihelyt az Austria hadügyministeriummal érintkezésbe jönni kellett, mely a magyarországi főhadiparancsnokságoknak aziránt, hogy jövőre parancsaikat kizárólag a magyar hadügyministertől veendik, hat hétig nemcsak semmi utasítást nem adott, de Őfelségéhez aziránt ismételve intézett felírásaink teljesítését is megakadályoztatta úgy, hogy még április 16-kán az említett parancsnokságokhoz kibocsátott rendeletünk csak június hó elején, miután ez Insbruck városából Őfelsége legkegyelmesebb saját aláírásával ellátott parancs által megerősített volt, foganatba vétethetett, mely alkalom egyszersmind a magyar katonatisztek kineveztetésének hadügyministerünk ellenörködése alá rendeltetése sikerült. Nem akarom a ministeriumnak e tekintetbeni fáradozásait bővebben említeni, azon észrevételt azonban el nem hallgathatom: miszerint tekintve a dolog valódi fekvését, tudillik az austriai hatóságoknak a magyar hadügyministerium iránti ellenszenvét, igen kétkednem kellett, hogy más, vagy rögtönzött eljárással célunkat hamarabb elérhettük volna.

A rendnek támaszát főleg a nemzetőrseregben keresvén, annak összeszerkezése és képezése leginkább foglalkodtatá a hadügyministeriumot, azonban sajnálva jelentenünk kell, hogy egyrésztől elegendő fegyvert nem kaphatván, sem a haladéktalanul kötött szerződések, sem a külföldöni kutatások nyomán fegyvert teremteni eddig nem tudtunk; – másrésztől több helyeken e polgári kötelesség iránt idegenkedés mutatkozván, a nemzeti őrsereg csak lassan szaporodhatott. Egyébiránt a fennálló nemzeti őrsereg rendfenntartó, élet- s vagyonvédő tisztét kellő eréllyel teljesítette, kivéven Pozsony városában, hol a rabló vadsággal károsított izraeliták irányában a polgári őrsereg kötelessége bűnös elmulasztását tanúsította.

Ellenben most jutok működéseink fénypontjára: A három százados eldarabolt-ságból velünk összeforrott Erdély uniójára, mely Erdélyhez hazánkat a vér- és szív-rokonság legforróbb gerjedelmi és századok vágyai kötik és hódítják. Büszkének vallja magát a ministerium, hogy az unio királyi szentesítését haladék nélkül kieszközölhette, hogy mély háláját legkegyelmesebb fejedelmünk iránt kifejezheti, ki minden ellenkező ügyekezetek dacára a halasztás veszélyét bölcsen átlátván, hív magyarjainak legforróbb kívánatát azonnal teljesíteni méltóztatott.

Uraim! Magyarországot most a magunkénak mondhatjuk valahára; mi sok csomót oldánk, de nehéz művünk jutalmát e pillanatban találjuk, hol három rövid hónap lefolyta után a visszaállított rend és szabadság élő tanúit az itten egybegyűlt népképviselőkből tisztelhetjük. Megmutatta e nemzet, hogy míg egész Európa bomladozik, és nem egy trón van dülőfélben, mi magyarok nemcsak nem vagyunk rendbontók, vagy éppen a fejedelem hűtlenei, de mi alkotjuk a trón legbiztosb támaszát, midőn az igazi szabadságnak mi szolgálunk alapul. A ministerium nyíltan elesmeri, hogy eljárásában a magyar nép azon megbecsülhetlen előnye által támogatott,

mellyel bírnak nem egy népcsalád fölött, tudniillik, hogy mi már megszoktuk az alkotmányos formákban mozgást, midőn másoknak ebben még okulniok kell, el kell ismernünk, hogy meg lévén alapítva a magyar felelős kormány, ez Magyarország minden törvényhatóságai által lelkesedéssel pártoltatott, és ezáltal forradalmi veszélyek nélkül érhetünk célt, míg alkotmánytalan népek ily sima úton alig rázhatják magukról le az önkénynek hervasztó bilincseit. A pártviszályok megszűntek, és a magyar őszintén szorítja a magyarnak kezét, – a forradalomból az alkotmányos életre azon elvek megtagadása nélkül mentünk át, melyek mellett életünk zsengejétől fogva küzdöttünk; a szabadságba rendet hoztunk, de e rendért nem áldoztuk fel elveinket, az anyaországot magát bántatlan erőben fenntartottuk; nincs ország Európában, melynek új viszonyai a lefolyt három hónap alatt annyira megszilárdultak volna, mint nálunk, egy gyönyörű reggel tűnt fel oly sokáig eltaposott hazánk felett, és mégis, mintha a magyar égboltozatot egész tisztaságában szemlélni csillagunk nem engedné, nem örülhetünk a reggeli nap jóltevő sugárinak, mert átellenben vastag homály közt fekete felhők tornyosulnak, kék egünket béborítandók.

Uraim! rövidebb voltam eddig, mert a tettek eredménye szerint ítélnék eljárásunk felett, hosszabb szemlét kell tartanuk a horvát mozgalmak fölött, melyeknek eligazításával eddig nem boldogulhattunk.

Az utolsó országgyűlés a loyális és méltányosság alapján mindent tett Horvátország irányában, hogy az ottani kedélyeket megnyugtassa, és a ministerium egyetértésre, testvéri szeretetre hívta fel horvát polgártársait, egyebet nem kívánván, csak hogy a törvényes kapocs, mely őket Magyarországgal egybeköti, magyar legyen; külön küldöttséget rendelt megviendő azon biztosítékokat, melyek még a legtúlszigazottabb szenvedélyeket is a mérsékeltég és nyugalom medrébe téríthetik. Történtek is némű előlépések az alkotmányos horvátok, és az illyr párt közti kibékülésre, de az ármány nem aludt, és az illyr pártnak akkori vezére, a Kollovrat-féle⁸¹ iskola kibérelt tanítványa Gaj,⁸² ki Horvátország békéjét, nyugalomát évek óta büntetlenül zavarta, egybegyűjté maga körül pártját, és nyilván, leplezetlenül egy nagy hatalmas szláv birodalomról beszélvén, a fenséges dynastiánk nevében ellenforradalomra hívá fel Horvátország polgárait. E vakmerő merényletre az alkotmányos horvátok az illyrek fenyegetései folytán elhagyák a helyet, hol a magyar nemzet ellen az ármány nyíltan szövetség, – Gaj vezérlete mellett egy mindenféle egyénekből öszvesze-degetett küldöttség Őfelsége elébe egy petitiót terjesztett, melynek csaknem minden pontja bünnös merénnyel tör a sok százados kapocs széttépésére, Őfelségétől azonban oly választ nyertek, hogy horvát nyelvök, nemzetiségök, és municipalis jogaik épen fognak tartatni, de Őfelsége minden olyan irányt és törekvést, mely a Magyar-országgal ka-

⁸¹ Franz Anton Kolowrat gróf (1778-1861), osztrák államminiszter a magyar nemzeti törekvéseket a Habsburg-birodalom szláv népeivel akarta ellensúlyozni.

⁸² Ljudevit Gaj (1809-1872), horvát író és publicista, a horvát nemzeti mozgalom vezetője.

pocs gyöngítésére célozna, mint fejedelmi esküjével is ellenkezőt, határozottan roszszall.

Ezen törvényes és méltányos válasznak elég ereje lett volna megfékezni a kicsapongókat, ha nemsokára ezután, martius 23-kán, mintegy ama válasz ellentételében, báró Jellačić József horvátországi bánnak ki nem nevezetett volna, ki még mint az első báni ezred ezredese az egész ezredet illyrisálta, és a magyarok ellen írt gúnydalokkal gazdagítá az illyr irodalmat, mely kinevezéssel – ha sejtelmim nem csálnak – a bécsi absolutismus emberei végvonaglásaik között kinyújtván utolsó legmérgesebb fullánkját, a magyar szabadság megdöntésére céloztak.

A ministerium e báni kinevezésben, mely mint említém, alakulása előtt történt, a rend és béke helyreállításának legkisebb biztosítékát sem láthatván, fájdalommal azonban tapasztalta, hogy ezt többé meg nem semmisítheti, és így, nehogy mulasztása által azon kifogásnak adjon alkalmat, mintha személyes antipathiának feláldozta volna az ország nyugalmit, még április első napjaiban Ófenségét, az ország nádorát arra kérte meg, hogy a bánt, mint Magyarország zászlósát Pozsonyba hívná meg, hol a kapcsolt részek kívánatai, és jövőendő igazgatása iránt a ministeriummal bővebben tanácskozhatik. A bán nem jelent meg azon ürügy alatt, hogy addig, míg hivatalába be nem iktattatik, az országgyűlésen helyét nem foglalhatja el, és míg a tartományi gyűlésből bővebb utasítást nem nyerend, a ministeriummal nem tanácskozhatik. Bécsből tehát egyenesen Zágrábba indulván, oda április 18-kán érkezett, és érkezése után első nap, április 19-kén Zágráb megye első alispánjához intézett levele által a turopolyaiakat maga eleibe állította, és a rögtönítélő bíróságot azok ellen hirdette ki, kik akármi módon a király, haza és nemzetiség pártolói ellen lázítani merészelnének.

Ez volt a bánnak első hivatalos föllépése, ki Gaj által környezve, az alkotmányos horvátok, mint állítólag a nemzetiség ellenségei ellen fellépett, és így az illyr párt élére állott. A ministerium ügyének igazságában bízván, és a magyar és horvát országok közti százados testvéri kapocs tekintetéből, a kölcsönös capacitatio útját még egyszer megkísérteni akarván, a bánnak április 25-kén hivatalosan tudtára adta, hogy mivel erős szándoka és törekvése mindenben, mit a törvény, méltányosság és igazság megenged, oda munkálódni, hogy a kölcsönös bizodalom Magyar- és Horvátország között erősödjék, a bán kölcsönös értekezés és tanácskozás végett majus 10-kéig Pesten jelenjen meg. A bán e felszólításnak nem engedett, sőt az arra adott feleletében azt nyilatkoztatta, hogy Magyarország nádorát, mint királyi helytartót el nem ismerheti, nem ismer magyar ministeriumot, nem az arról szóló törvényt, mely előtte érvénytelen; egyúttal a horvát- és tótországokbeli minden törvényhatóságokhoz oly értelmű körlevelet bocsátott széjjel, miszerint a Magyarország és kapcsolt részek közt századok óta fennálló alkotmányszerű viszonyt megváltozottnak nyilvánítván, megparancsolá, hogy kivüle senki mástól sem parancsot elfogadni, sem annak engedelmeskedni, sem senkinek hivatalos jelentést tenni ne merészljenek. Időközben a Pestről Horvátországba küldött, a magyarok testvéri érzelmeit élőszóval is tolmácso-

landó követség tagjait, Brodanovich⁸³ és Pásztory urakat a nemzeti őrsereg által fegyver alatt a városházához kísértette, és több órákig fogva tartatta. Ezen merények után a Fenséges nádor s királyi helytartó úr a ministerium előterjesztésére az említett körrendelet visszavonását majus 11-kén megparancsolta, és báró Hrabovszky Jánost, a péterváradai hadfőparancsnokot⁸⁴ mint királyi biztost küldötte ki avégett, hogy maga mellé veendő polgári egyénekkal egyetemben a közrend és csendre felügyelvén, különösen őrködjék, hogy a néhol már nyilván is mutatkozó tetteges elszakadási törekvés sikeresen meggátoltassék, indítói, elősegítői kinyomoztassanak, és törvény szerint megfenyíttessenek, – egyszersmind látván a ministerium, hogy a reactióval párosult féktelenség nagyobb katonai erő nélkül meg nem zaboláztathatik, a toborzást megindította, és az önkéntesek kiállítása és felfegyverzésétől semmi költséget nem kímélt.

A kiküldött királyi biztos Verőce megyében sikerrel működött, de midőn Zágrába indulni akart, Horvátország határainál a bántól levelet kapott, melyben kijelenti, hogy őtet, miután kiküldetése iránt Őfelségétől semmi rendeletet nem vett, királyi biztosnak el nem ismeri, sőt útjának további folytatását is nem javasolja, azon erőszakosságokról nem felelhetvén, melyek főleg kísérői ellen törhetnek ki. Ezen levél vételével a királyi biztos tapasztalván, hogy számos katonaság nélkül előre nem nyomulhat, visszatért, a bán pedig hatalombitorlását folytatván, a kincstári közjöveldelmeket lefoglalta, az Olaszországba rendelt határőri csapatokat Zágrábban visszatartóztatván, a turopoljai kerület elleni erőszakosságra használta, Horvátország szabatosait fegyverfogásra felhívta, a varasdi hídhöz és Magyarország egyéb határaihoz katona őreket rendelt, – egyszóval mint ellenség a Magyar Koronával szembeszállt, és június 5-kére a kapcsolt részek közgyűlését saját hatalmával összehíni bátorzkodott. Mindezek következtében a ministerium báró Hrabovszky kiküldetésének legkegyelmesebb jóváhagyását Őfelségének saját aláírása mellett kibocsátott rendelet által kieszközölvén, egyszersmind intézkedett, miszerint a kihirdetett tartományi gyűlés Őfelsége által eltiltassék. Ez alkalommal Ő cs. kir. apostoli felsége mind engemet, mind a bánnt Insbruckba avégett legkegyelmesebben meghívni méltóztatott, hogy a polgári háború elhárítása végett a békés kiegyenlítés kölcsönös értekezés útján még egyszer megkísértessék. Én Őfelsége legfelsőbb parancsa szerint Insbruckban azonnal megjelentem, és június 6-kától ugyanazon hó 10-kéig a bánra várakoztam, ki Őfelségének azt jelentette, hogy miután zendülés veszélye nélkül a kihirdetett tartományi gyűlés napja el nem halasztathatik, ő pedig a banalis conferentia végzéséből katona erő nélkül nem távozhatik, most a királyi parancsnak eleget nem tehet, kevés napok múlva azonban udvarlását megteendí. Nem jött június 10-kéig, a tartományi

⁸³ Feltehetően Prodanovics Dániel miniszteri biztos.

⁸⁴ Hrabovszky János báró (1779-1852), altábornagy, horvátországi királyi biztos, júliustól budai főparancsnok.

gyűlésen pedig a Magyar Korona ellen hozott törvénytelen végzésekhez mint elnök hozzájárult, és így mint ellenszegülésében átalkodottan megmaradott hivatalnok ellen Ő cs. kir. apostoli felsége azon manifestumot bocsátotta ki, mely által báró Jellačić József mindennemű polgári és katonai tisztségétől s hivatalaitól mindaddig, míg a törvény útján eljárásáról megfelellhet, felfüggesztetett, báró Hrabovszkynak pedig megparancsoltatott, hogy saját elnöksége alatt a tartományi gyűlést megtartván, az utolsó országgyűlésen hozott törvényeket hajtsa végre.

Míg ezek Insbruckban történtek, Karlovicon a szerb lázadás kitört, melynek előjáróját az óbecsei kicsapongások képezték, és amelyeknek a zágrábi eseményekkel összeköttetését csak az tagadhatja, ki azt meri állítani, hogy Obrenovics Milos,⁸⁵ a volt szerb fejedelem, nem a mostani szerb uralkodó érdekében tartóztatott le Zágrábra. A ministerium készenállott a harcra, és a szerb lázítókkal a magyar hadak vaskezeit érezette, – egyszersmind azonban érezvén azt, hogy a polgári háborút, melynek küszöbén állunk, és pedig oly, még eddig példátlan sajátságú polgári háborút, melyben mindenik párt ugyanazon királynak nevére és akaratjára hivatkozik, semmi nem távolíthatja el oly könnyen, mint Őfelségének hazánkban megjelenése, egy külön felírás által Őfelségét Budára való lejövetelre kérte meg, és ha ez nem sikerülne, fenséges főherceg Jánost⁸⁶ szólította fel, hogy a határőrökneli népszerűségét használva, az illyr-horvátokat a helyszínén Őfelségének akaratjáról és az újabb törvények üdvös voltáról világosítaná fel, egyszersmind a létező viszálykodásoknak méltányos kiegyenlítésére való ké[s]zségét nyilatkoztatta ki. Ezen felírás ugyanazon nap, midőn én Insbruckban a manifestumot kieszközöltem, tudniillik június 10-kén készült el, s június 15-kén érkezett Insbruckba. A külügyminister a felírást azonnal benyújtotta. Őfelsége gyengélkedő állapota miatt kívánságunknak nem engedhetett, de minél előbbi megjelenését megígérni méltóztatott, főherceg János pedig azon nyilatkozással, hogy a helyszínére ugyan nem mehet, de Magyarország és az öszves monarchia érdekében a békés kiegyenlítést kieszközölni kívánja, az említett felszólítást oly értelemben vette, mintha valamely tractatusra lépni kívánnánk, holott közbenjárását egyedül az illyr-horvátok kellő felvilágosítása, és a támadt félreértések elhárítása végett kérte ki a ministerium.

Június 16-kán báró Jellačić József Insbruckban érkezett meg több illyr-horvátok kíséretében; mely nehézségekkel küzdött külügyministerünk, hogy mindent eltávolíthasson, mi az Őfelsége által kibocsátott rendeletekkel némű ellentétben állhatna, jelentései mutatják, de miután főherceg János tartván a polgári háborútól, a közbenjárást azonnal megkezdette, sőt az austriai ministerek is a horvátok mellett felszóltak, azoknak elfogadtatását nem akadályoztathatta, – megnyugtatónkra csak az

⁸⁵ Miloš Obrenović (1780-1860), 1817-től 1839-ig volt Szerbia fejedelme.

⁸⁶ János, Habsburg főherceg (1782-1859), II. Lipót császár fia, 1848-1849-ben német birodalmi kormányzó.

szolgálván, hogy Őfelsége hív magyarjai iránti tántoríthatatlan kegyessége folytán mind báró Jellačićnak, mind a többi illyr-horvátoknak eddigi eljárását szóval is rosszallta, a királyi biztos kiküldetését megerősítette, és őket egyedül azért, hogy a magyarországgali kapocs polgárvér nélkül fenntartathassék, főherceg János közbenjárására utasította. Köszönettel tartozunk külügyministerünk, herceg Eszterháznak,⁸⁷ ki ez alkalommal is őszinte hazafiságát bizonyította be, és érdemeinek ezen nyílt elesmerésében bő elégtételt találhat a koholmányokkal megtöltött horvát újságokban ellene szórt kifakadásokért.

A fellázadt szerb ajkúak iránti történetek közhírré tétetvén, bővebb tudósítás végett csak azt jelenthetem, hogy Őfelsége a karlovici gyülekezet végzéseit kárhóztatva, a kiküldötteket a törvény iránti engedelmisségre utasította, és így a királyi biztosok által kötött egység talán a békét előmozdította, mindenestre Szegedtől lefelé a Tisza mindkét partján hatalmas sereg áll egybegyűlve, hogy ha nem engednek, azonnal sújtsa le a lázítókat az igaz ügy győzhetetlen erejével.

Legújabban főherceg János a ministeriumot azon eszközök kijelölésére szólította, melyek által a fennlévő viszálykodásokat kiegyenlíteni gondolná. Mi Ő cs. kir. fenségének feleltük: hogy tartsanak a kapcsolt országok a ministerium által kijelölt helyen és időben törvényes tartományi gyűlést, rendezzék ott el törvény értelmében az országgyűlési követválasztást, küldjék követeiket az országgyűlésre, adják ott elő kívánataikat, s amennyiben azok a Korona egységével és a törvényes kapocs természetével nem ellenkeznek, a ministerium minden igazságos és méltányos kívánatnak pártolására nyilatkozik, s ha Horvátország az engedelmisségre visszatér, örömet veti a nemzet a feledés fátyolát a múltakra, de pártütőkkel nem alkuszik. Ő cs[ászári] királyi fenségét egyszersmind arra kérvén, hogy a ministerium ebbeli kívánságának teljesítését Horvátországban előmozdítani méltóztatnék. Ugyanez alkalommal az austriai ministerium is oly felszólítást intézett hozzánk, hogy ha a horvát viszonyokat minél elébb ki nem egyenlítjük, felmondja irányunkban a neutralitást, azaz fellép ellenünk az illyr horvátok ótalmára.

Uraim! E közlés nem volt váratlan előttünk, már Insbruckban tapasztaltuk az austriai ministereknek az illyr mozgalmak iránti rokonszenvét, de hogy Urunk királyunknak az elszakadási törekvéseket rosszalló rendeletei után, ők legyenek azok, kik a *pragmatica sanctio* kapcsát szétszakítani akarják, ezt nem hittük lehetségesnek. Hisszük, hogy tévedésöket elesmerik, ha felvilágosító feleletünket elolvasták. A ministerium ez alkalommal nyíltan vallja, hogy a királyi szék egyrésztől az, mely körül egybeseregelve menthetjük meg vérfördőtől a hazát, és felbomlástól az összes monarchiát, a német hatalom másrésztől az, melyhez teljes rokonszenvvel simulván, abban keresi fel a magyar loyális és erélyes szövetségesét. Austria testvéreinkkel bennünket több, mint három százados együttlét, annyi régi, kedves és szomorú emlékek

⁸⁷ Esterházy Pál herceg (1786-1866), a király személye körüli miniszter.

s annyi közös érdek köt össze. A helyzet, melyben a szomszéd tartományokkal eddig állottunk, megváltozott. Hazánkat és az örökös tartományokat eddig tetteleg, törvényeink ellenére, közös kormány, a kormányzások bureaucraticus láncá fűzte egybe, jövőre egyedül érdekeink közössége, és midőn mi azt hisszük, hogy ez hatalmas eszköze lesz a szövetségnek köztünk és Austria között, mint voltak az eddigi kötelek, az austriai ministereket bizonyosokká tesszük, hogy amint mi magyarok ezen szorosabb összetartás biztosítására minden méltányos áldozatokra készek vagyunk, úgy ha ellenben ők eljárásukban érdekeink elleni nézetek által hagyják magukat vezéreltetni, akkor nemcsak elvették a birodalmi ügyek megítélésében a valóságos szempontot, de minket is az austriai politikától eltérő utak követésére szorítanak.

Végére a ministerium nem titkolhatja el azon aggodalmát, hogy miután báró Jellačićsal jelenleg semmi érintkezésbe jönni nem akarunk, és őtet mint bánt addig, míg a ministerium hivatalába való visszahelyezését a Felségnél nem indítványoztatná, el nem esmerendjük; ezen a feltételen a kiegyenlítés kezdete is megtörhet, sőt előbb, mint gondolnánk, a polgári háború kiüthet. A helyes politica a körülmények felfogásában fekszik. Mi nem tűrhetőknek gondoljuk, hogy addig, míg ő a nemzet nyílt ellensége, kezébe legyen letéve teljes hatalom és erő, melyet minden percben az alkotmányos szabadság ellen használhat; az alkotmányos horvátok elvérezhetnek azon elvekről, melyek mellett évek óta rendületlenül küzdöttek, de sírjok fölött, ha a bán is alkotmányos horvátta nem változik, alig fog a szabadság fája felnőni; őket ily állapotban hagynunk nem szabad, elhagyni menthetlen hanyagság, bűn volna; meglehet, hogy a Jellačić ellen kibocsátott manifestumtól most már elállván, polgárvér nélkül csillapodandnak le az illyrek és szerbek; de ezen visszalépés e percben nem volna egyéb, mint a pártütés végképpen szentesítése.

Horvátország életével, sorsával önéletünk, sorsunk van egybekötve, ha a fejedelmi szó, magyar törvény, a királyi helytartó és független magyar kormány iránti kellő engedelmség a Dráván túl hiányzik, alkotmányos szabadságunk fenntartása kétséges marad.

Mi a harcot nem idéztük elő, mi a béke méltányos áldozatait a harc dicsőségénél elébbre becsüljük, mi horvát atyánkfiaiainak minden igazságos kívánatait teljesíteni készek vagyunk, de nyílt ellenséget a bán székén nem szenvedhetünk.

Uraim! A nemzet maga döntse el, mily szellemben és mily vágások közt akar a horvát viszonyokban eljárni; a ministerium nyílt kérdésnek tekinti ez ügyet, eddigi eljárásáról számolt, készülni akar a harcra, mert ez a békének leghatalmasb lépés – vajon a nemzet lelkesülve van-e azon áldozatokra, melyek a pénz és hadügyminis-terek által kívántatni fognak? Ezt a képviselők elhatározása alá bocsátja.

Az öszves ministerium nevében

Eredeti tisztázat. MOL H 2. Miniszterelnöki nem iktatott (vegyes) iratok. (66. doboz.)
Kossuth javításaival közli KLÖM XII. köt. 334-343. p.

39.

Pest, 1848. július 14.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter átirata István nádorhoz

Méltóztatott Fenséged Őfelségének az erdélyi udvari cancellaria működéseinek megszüntetésére vonatkozó kegyes kéziratát oly meghagyással vélem közleni, hogy az abban érintett tárgyra nézve, főképp a jogi kérdéseket illetőleg, véleményemet adjam elő.

E kegyes meghagyás következtében bátor vagyok a fennforgó tárgy iránti nézetemet következőkben előadni:

Az erdélyi országgyűlés által végszentesítés végett felterjesztett egyesülési törvénycikk Őfelsége által már végképp szentesített, s Erdélyországba le is küldetett. Egyéb törvénycikkeknek szentesítésével Fenségedet méltóztatott kegyelmesen megbízni Őfelsége. Az erdélyi törvényhozás működései tehát forma tekintetéből sem teszik szükségessé, hogy az erdélyi udv[ari] cancellaria, mely Fenséged rendelete következtében már tetteleg is megszűnt, bármi kis időre ismét visszaállíttassék, annyival is inkább, mert az erdélyi országgyűlés Őfelségének k[egyes] kir[ályi] rendelete következtében is igen rövid idő alatt be fog rekesztetni.

Ami pedig a törvénykezést illeti, bátor vagyok mindenekelőtt megjegyezni, hogy miután az egyesülés iránti törvénycikk már végképp szentesített, s Erdélyország követeinek nem csekély része a magyar törvényhozásban részt vesz, és így az egyesülés már tetteleg is megtörtént, az erdélyi ud[vari] cancellaria, melyet az Unio iránti törvény világosan s határozottan megszüntetett, semmi magánügyekben bírói hatalmat törvényesen nem gyakorolhatna. De amúgy is a jelen országgyűlés, hol a most már eggyé alakult két ország követei együtt határozandják el a még elhatározandó kérdéseket, rövid időn fog intézkedni, hogy az igazság kiszolgáltatása az erdélyiek ügyeire nézve se akadjon meg, s ezen kis időhaladék bizonyosan nem fog a törvénykezésben több bonyodalmat okozni, mint ami következne, ha a már törvényesen is tetteleg is megszűnt erdélyi cancellaria ismét megkezdené működéseit, s egyes perlekedők az Unio iránti törvényhez, mely kevés napok alatt ki is fog hirdettetni, szoro-

⁸⁸ Széchenyi s. k. láttamozása.

⁸⁹ A kurzivált rész Batthyány s. k. kézírása ill. aláírása.

san ragaszkodva, el nem ismernék az erdélyi cancellariának hatóságát, s ítéleteit érvényteleneknek nyilvánítják, rendeleteit visszautasítják. Említést érdemel még az is, hogy a perek Erdélyben, országgyűlések alatt eddig sem folytak. Az 1842-iki országgyűlés terjesztett ugyan eziránt is törvénycikket fel Ófelségéhez, de az megerősítetlen maradt. A peremptorius terminusok⁹⁰ tehát addig, míg az erdélyi országgyűlés tart, szóba sem jöhetnének, amint pedig az erdélyi országgyűlés megszűnt, kétségen kívül megszűnt Erdélyország is külön ország lenni, külön cancellariájának további fennállása tehát jog tekintetében is lehetetlenség, politikai tekintetben pedig ezt, habár kis időre, még csak megkísérteni is káros volna, mert ily süketlen kísérletből haszon éppen nem következne, ellenben sokakban gyanút s aggodalmat ébresztene aziránt, hogy az egyesülési törvénynek, melyet a két ország egyértőleg elhatározott s Ófelsége szentesített, minden részleteiben végrehajtása és szoros megtartása nem komoly és elhatározott szándék a főbb hatalomnál. Ezek azon nézetek, melyeknél fogva sem törvényesnek, sem törvénykezési tekintetben célszerűnek, sem politikai szempontból tanácsosnak nem tartom, hogy a volt erdélyi udvari cancellária megszüntetett működéseit, bármi kis időre is újra megkezdje.

A vélem kegyesen közölt k. leirat visszacsatolása mellett alázatos tisztelettel maradok Fenségednek

alázatos szolgája

Pesten júl. 14. 1848.

Eredeti fogalmazvány. MOL H 65. 1848:1293.

40.

Budapest, 1848. július 14.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Zala megyéhez

Vászoly helységének több lakosai az idemellékelt folyamodvány szerint az iránt kívánván magokat felvilágosíttatni, vajon a birtokukban lévő szőlők terméséből a hegyvámot és tizedet az úri szolgálatokat eltörlő legújabb törvény következtében kiadni tartoznak-e, önöket felhívom, hogy a folyamodókat értesítettvén azeránt, miszerint a legújabb törvények szerint a papi tized a szőlőkre nézve is megszüntetett ugyan, azon szolgálatok és tartozások mindazonáltal, melyek a szőlőktől a földesurat illetik az egyházi határban is meg nem szüntettek – ehhez képest vizsgáltsák meg, vajon a kérdéses szőlőben a tized papi tized, vagy földesúri járandóság fejében szedetik-e, s ennek folytán a törvény értelmében intézkedvén, a tapasztalandókról ide is jelentést tegyenek, a folyamodókat egyéberánt azokra nézve, miket törvény által elin-

⁹⁰ Elévülési határidők.

téztetni kívánnak, a törvényhozás annak idejében teendő intézkedéseinek bevarására utasítván.

Kelt Budapesten július 14-én 1848.

igazságügyi miniszter
Deák Ferenc

Eredeti tisztázat. ZML. ÁB ir. 1848:1315.

41.

Budapest, 1848. július 15.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter hirdetménye

A királyi ítélőtábla részéről előterjesztett javaslat⁹¹ képest megengedtetvén: miszerint az eddigi szokás szerint törvénytörések alatt megvizsgált, nemesek elleni, úgy fellebbhozott, mint táblai bűn-, továbbá fenyítő és házassági ügyekben is, mint különben is soronkívüliekben, a királyi s illetőleg hétszemélyes tábla által hozandó ítéletek, nem várva be a törvényfolyam elérkezését, azonnal hirdettessenek ki, s fogatba vétessenek, – ugyanez ezennel az igazságügyi miniszter által közhírré tétetik.

Pesti Hirlap 1848. július 21. (113. sz.) 675. p. (Utánközlés a Közlöny nyomán.)

42.

Budapest, 1848. július 18.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Zala megyéhez

Örvényes hegység [sic!] lakosainak idecsatolt folyamodása, melyben magokat aziránt, hogy a szőlőiktől megadott hegyvám mellől a tized jövedőre el fog-e maradni? felvilágosítani kérik, e megye közönségével avégett közöltetik, miszerint folyamodókat értesítse, hogy a papi tized a legközelebbi országgyűlésen alkotott törvények által a szőlőkre nézve is megszüntetvén, a hegyvám, melyet a tihanyi apátságnak, mint volt földesuroknak szolgáltattak, az eddigi törvények által eltörölve nincs, s azért a törvényhozás további rendelkezéséig meg sem szüntethetik.

Kelt Budapesten július 18-án 1848.

Eredeti tisztázat. ZML. ÁB ir. 1848:1372.

⁹¹Deák a kúriához intézett május 25-i rendeletében kért javaslatot, hogy milyen sorrendben vegyenek tárgyalás alá bizonyos pereket. (Lásd a 24. dokumentumot!)

43.

Hely és dátum nélkül

[Pest, 1848. július 18. – augusztus 1. között]

Deák Ferenc igazságügyi miniszter levele Kossuth Lajos pénzügyminiszterhez

A vélem közlött erdélyi tized dolgát átadtam Kemény Dienesnek⁹² felvilágosítás és véleményadás végett. Ő ma reggelre ígerte véleménye beküldését. De azt még nem kaptam meg.

Amennyire én magam ismerem a dolgot, nem tartanék törvénytelennek oly rendeletet, mely a közelébb lefolyt erdélyi országgyűlés egyik, még nem sanctionált törvényének nyomán azt foglalná magában:

1-ör hogy a kincstár semmi tizedet sehol ne szedjen,

2-or az evangelicus papok a Királyföldön szedhetnek még ez évben földbér neve alatt az eddigi dézsmából annyi részt, amennyit eddig szedtek, de csak a maguk vallása felekezetbeli birtokosoktól.

Igy volt ez az említett erdélyi törvényben kimondva, s hiszem, ezen az oláhok is, de talán a szász papok is megnyugodnának, kivált ha megígértetnék, hogy amennyiben dézsma nélkül el nem elhetnek [sic!]⁹³, a közállománytól fognak kapni kárpótlást.

Deák

[Kívül:] Kossuth Lajos pénzügyminiszter úrnak

Eredeti s. k. tisztázat. MOL H 21. Kossuth Lajos miniszteri iratai. No. 167.

44.

Budapest, 1848. július 21.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Zala megyéhez

Akali, Felső- és Alsódörgicsei helységek lakosaik visszavárolag ide mellékelt folyamodványa, melyben 1-ör a tagosztálykor állítólag a hibás osztályzat miatt illetményeiknek 1100 négyszögölével hiányosan történt kihatása által szenvedett károsításukat az uraság részére fennmaradt földekből pótoltatni, 2-or az előbb gyakorlatban volt faizást visszaállíttatni, és 3-or magokat azeránt, vajon az eltörölt papi tizedet és hegyvámot a szőlőből ezentúl is adni kötelesek, felvilágosíttatni kérik. A megye kö-

⁹² Kemény Dénes báró (1803-1849), erdélyi reformpolitikus, 1848. ápr. 26-tól a Belügyminisztérium államtitkára.

⁹³ Értsd: el nem lehetnek.

zönségének avégett küldetik ezennel át, hogy az 1. és 2. pontok alatti panasz mibenlétéről, úgy a volt kir. helytartótanácsnak még 1841. évi október 12-ről 34976. sz. alatt kelt intézvényének miképpeni fogamatba vételéről felvilágosító jelentést terjeszzen fel, a kérelemlevél 3-ik pontjára nézve pedig az esedezőket értesítse, miszerint az 1848. IX. törvény[ikk] általi mindennemű papi tized, és így a szőlőktől járó is végképpen megszüntetett ugyan, más nem úrbéri, és így meg nem szüntetett tartozások teljesítése azonban amiatt, hogy a birtokos papi személy meg nem szüntetett, s így nem úrbéri szőlőktől járó hegyvámot is, míglen a törvény eránta másképp nem rendelkezend, a folyamodók továbbá is kiszolgáltatni kötelesek.

Kelt Budapesten július 21. 1848.

Igazságügyi miniszter
Deák Ferenc

Eredeti tisztázat. ZML ÁB ir. 1848:1363.

45.

Budapest, 1848. július 23.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Veszprém megyéhez

Nyárad helység folyamodása tárgyában folyó évi április 17-én 6. szám alatt kelt rendeletem folytán 962 sz. alatt tett hivatalos jelentésekre mellékleteinek visszarekesztése s a nevezett község egy újabb folyamodásának idecsatolása mellett visszairatik: miként kitetszvéen a felküldött irományokból az, hogy folyamodók kérdéses panaszait már több ízben részenként felterjesztették, de azoknak alaptalansága bebizonyítván, kérelmőktől legfelsőbb helyen is elmozdítottak, kitetszvéen továbbá az, hogy a 3637. számmal jegyzett legújabb folyamodásukban kitett panaszai csak ismétlései azon állított sérelmeiknek, melyek a vizsgálatételre kiküldött választmány folyó évi április 3-án kelt jelentésének ./. alatti csatolmányában foglaltatnak, s melyek a helytartótanácsi levéltárban létező, s az önök által felmutatott okiratok szerint felsőbb helyeken is több ízben nem csak alaptalanoknak nyilvánítottak, hanem folyamodók szünteleni nyugtalankodásaikért megdorgáltatni is rendeltettek, ily körülmények közt folyamodók kérelmőktől újabban is elmozdítottatnak, s eziránt azzal értesítendőök lesznek, hogy magokat az önök által kiküldött bizottmánytól, annak folyó évi április 3-án költ jelentése szerint nyert utasításhoz alkalmazzák.⁹⁴

Kelt Budapesten július 23-án 1848.

igazságügyi miniszter
Deák Ferenc

Eredeti tisztázat. VeML ÁB ir. 1848:1541.

⁹⁴Vö. Hudi József 395. p.

46.

Budapest, 1848. július 28.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Zala megyéhez

Mitsky Endrének⁹⁵ azon folyamodása tárgyában, mely szerint Scheiber Jakab ellen rendelt bűnperben hozott törvényszéki ítéletet megsemmisíttetni kéri, a megye közönségének folyó évi június 18-ról 968 sz. alatt tett jelentése mellett felterjesztett iratokat a folyamodónak kézbesítendő két rendbeli körlevelével együtt, Önöknek azzal küldöm ezennel vissza, miszerint a folyamodónak adják tudtára: hogy miután a felterjesztett bűnvádi perben különben a törvényes formák megtartása mellett, a törvény rendes útján hozott kérdéses ítéletnél fogva az alperesnek nem a perújítás, hanem csupán az ellene fennforgó vád érdemiben védelmére szolgáló próbáinak beigatása engedtetett meg – folyamodó kérelmének a vádbeli eset az 1843/[184]4 6-ik törvénycikk 28. paragrafusában megemlített bűntények⁹⁶ eseteire alkalmazható nem lévén, hely nem adathatik.

Kelt Budapesten július 28-án 1848.

igazságügyi miniszter
Deák Ferenc

Eredeti tisztázat. ZML. ÁB ir. 1848:1438.

47.

Budapest, 1848. július 29-31.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter törvényjavaslata az ostromállapot bevezetéséről

Vésztörvény lázadás esetében⁹⁷

I-ő fejezet

Az ostromállapotról

1. §. Az ország jelen rendkívüli körülményeinek tekintetéből felhatalmaztatik a ministerium, hogy oly vidékeket, sőt egyes városokat vagy helységeket is, hol fegyveres lázadás tört ki, vagy a forrongás oly magas fokra hágott, hogy a fegyveres lázadás kitörését egyébként gátolni nem lehet, ostromállapotba helyeztethessék.

⁹⁵ Mitsky Endre (vagy András) (1805-?), zalaegerszegi ügyvéd.

⁹⁶ Az 1844:6. tc. 28. §-a a váltóhamisítás és az áruvásárlási szerződésszegés büntetéséről rendelkezett.

⁹⁷ A törvényjavaslatot elemzi kötetünkben Mezey Barna tanulmánya.

2. §. Midőn a ministerium valamely helységnek, városnak vagy vidéknek ostrom-állapotba helyezését megrendeli, mindenekelőtt királyi biztost küld oda rendkívüli hatalommal, s az ostromállapotot kihirdeteti.

3. §. A királyi biztos lehet polgári vagy katonai egyén.

4. §. Az ostromállapot kihirdetése szóval is, de írásban vagy nyomtatásban is megtörténik.

5. §. Az ily hirdetésekben határozottan ki kell jelezni a helyet, várost vagy vidéket, melyre az ostromállapot kiterjed; meg kell nevezni a kir. biztost, elő kell adni annak rendkívüli hatalmát, el kell számlálni az eseteket, melyek a kir. biztos által felállítandó rögtönítelő bíróságok alá fognak vonatni, s fel kell szólítani a helységnek, városnak vagy vidéknek lakosait, hogy a kir. biztos rendeleteinek pontosan és haladék nélkül engedelmesek legyenek.

6. §. A kiküldött kir. biztost felhatalmazhatja a ministerium, hogy az ostromállapotba helyezett helységben, városban vagy vidékben minden polgári s katonai legfőbb hatalmat ő gyakoroljon.

7. §. Ily esetben minden közhatóság teljesen s tökéletesen a kir. biztos alá rendel-
tetik.

Ő fog a tisztviselőkkel rendelkezni, egyes tisztviselőket minden okadás nélkül mellőzhet, azok teendőit más egyénekre bízhatja; az oly tisztviselőt, ki pontosan engedelmeskedni vonakodik, vagy megbízásában hanyagul jár el, tüstént elmozdíthatja, s helyette mást nevezhet ki, sőt súlyosabb esetben azonnal el is zárthatja, s bíróság elébe állíthatja.

A bizottmányi üléseket, vagy bármilyen néven nevezendő gyülekezeteket megszoríthatja, sőt azok tartását teljesen fel is függesztheti.

A katonai erővel s nemzetőrséggel szabadon rendelkezik, midőn szükségesnek látja, akár a nemzetőrségnek, akár más fegyveres erőnek felosztatását is megparancsolhatja, sőt lefegyverzését is eszközölheti.

A közlekedést és levelezést megszoríthatja, vagy egészen megszakaszthatja.

Egyes helyeknek vagy egész vidéknek is elzárását megrendelheti.

A sajtó káros működéseit meggátolhatja.

Nemcsak egész községeket, de egyes polgárokat is oly szolgálatok s kötelességek teljesítésére szoríthat, melyekkel azok egyébként kötelesek nem volnának, amennyire az ily szolgálatok azoknak erejét s anyagi vagy szellemi képességét meg nem haladják.

Oly rendőrségi szabályokat állapíthat meg, melyek a szokottaknál szigorúbbak.

Mindenemű fegyvereket, lőszeret s egyéb hadikészülethez tartozó szereket elfoglalhat.

A seregek számára szükséges élelemszereknek és szállítási eszközöknek rögtön előállítására a lakosokat minden sorskülönbség nélkül szoríthatja, de mind ő, mind megbízottjai kötelesek az ekképpen kiállítottakról, mind a községeknek, mind az

egyeseknek nyugtákat kiadni, melyek a közbéke teljes helyreálltával a közállomány által be fognak váltatni.

Rögtönítelő bíróságokat állíthat fel, mégpedig annyit, amennyit a vidék terjedelméhez képest szükségesnek lát.

A kir. biztos fog gondoskodni arról is, hogy mind a polgári bíróságok eljárjanak működéseikben, mind pedig oly rendes büntető és rendőrségi bíróságok legyenek, melyek a rögtönítelő bíróság köréhez nem tartozó bűntények vagy kihágások felett köztörvény szerint bíraskodjanak.

8. §. Mihelyest a közcsend és béke teljesen helyreállott, tartozik a ministerium az ostromállapotot azonnal megszüntetni, s mind a közigazgatást, mind az egyes polgárok törvényes jogait és szabadságát rendes törvényes állapotba haladék nélkül visszaállítani.

9. §. Azon fölhatalmazás, melyet e törvény rendkívüli körülmények tekintetéből a ministeriumnak adott, csak ideiglenes, és az ország gyűlésének legközelebbi összehívásáig tart, s ha akkor ismét meg nem újítatik, teljesen elenyészettnek tekintendő.

II-ik fejezet

Az ostromállapotban rögtönítelő bíróságról

1. §. Az ostromállapotban rögtönítelő bíróság öt tagból fog állani.

2. §. Az elnök lehet akár polgári, akár katonai egyén; a közbírák közül legalább egynek mindég polgárinak s legalább egynek katonainak kell lenni.

3. §. Az egész bíróságot a kir. biztos nevezi ki.

4. §. Gondoskodik egyszersmind a kir. biztos arról is, hogy minden bírósághoz adassék egy közvádoló, ki a közállomány nevében a vádlott ellen lép fel, és legalább egy ügyvéd a vádlottak védelmére.

5. §. A jegyző kötelességét a bíróság egyik tagja teljesítheti, de nevezhet ki a kir. biztos külön jegyzőt is, ki azonban szavazattal nem bír.

6. §. Gondoskodik a kir. biztos oly pótló tagokról is, kikből a rendes tagok valamelyikének akadályoztatása esetében a bíróság kiegészíttethessék.

7. §. Ha a bíróság elnöke volna akadályozva, a bíróság tagjai magok választanak magok közül elnököt.

8. §. Gondoskodni fog a kir. biztos a bíróságnak biztosságáról, valamint szintén a bírósági tagok illendő napibéréről is.

9. §. Ostromállapotban rögtönítelő bíróság elébe tartozik sors- és nemkülönbség nélkül mindaz:

a) Ki a kir. széknek, az ország független önállásának s polgári alkotmányának fel forgatására, vagy területi épségének megcsönkítésére fegyveres kézzel feltámadt.

b) Ki másokat ily föltámadásra szándékosan és egyenesen felhív.

c) Ki az országnak valamely helyét, erősségét vagy táborát szándékosan az ellenségnek elárulja, vagy árulni tettelesen törekszik.

d) Ki a haza ellen szabad akaratból fegyvert visel, vagy szabad akaratból az ellenségnek mint kém szolgál, vagy annak akár írott, akár szóbeli utasításokkal segítségére vágyon.

e) Ki, midőn az ellenségnek hatalma alatt nincsen, szabad akaratból annak számára zsoldosokat szerez, pénzt, fegyvereket, hadi- vagy élelemszereket szolgáltat, vagy szolgáltatni tettelesen törekszik.

f) Ki az ország hadseregét, annak állását, mozdulatait, erejét, haditerveit az ellenségnek elárulja, vagy az ország seregeinek élelemmel, zsolddal, szállással ellátását vagy továbbszállítását tettelesen és szándékosan akadályozza.

g) Ki az ország hadseregét, vagy annak valamely osztályát, sőt szolgálatban eljáró bármely egyénét szándékosan tévutakra vezet.

h) Ki a népet az ellenség győzelmeiről, hadseregének erejéről s irányáról szándékosan koholt hazug hírekkel, szándékosan lázítja.

i) Ki a törvények végrehajtását tettelesen erőszakkal gátolja, vagy másokat ily gátlásra szándékosan szóval, írásban, vagy nyomtatásban lázítja.

k) Ki rendőrileg tiltott népgyűléseket, vagy lázongó összecsoportozásokat gyűjt össze.

l) Ki, midőn ily gyűlések vagy összecsoportozások a felsőbbség által szétoszlásra felszólítatnak, a felszólításnak nem engedelmeskedve, tettelesen ellentáll.

m) Ki az ostromállapot ideje alatt gyilkosságot, rablást vagy gyűjtogatást követett el, habár az ellenséggel semmi összeköttetésben nem volt is.

10. §. Ki az ostromállapotba helyeztetett vidéken vagy helyen követett el oly bűntettet, mely ezen törvény szerint a rögtönítelő bíróság elébe tartozik, s onnan megszökvén, folyvásti üldözés alatt van, s más vidéken fogatik el, az bűntettének helyére kísértethetik, s ott rögtönítelő bíróság elébe állíthatatik.

11. §. Rögtönítelő bíróság alá semmi esetben nem tartoznak azok:

a) Kik koruknak 20-dik évét még el nem érték.

b) Kik elmebeli állapotuk miatt beszámítás alá nem jöhetnek.

c) Oly nőszemélyek, kik terhes állapotban vannak.

12. §. Oly egyének, kik a kir. biztos által megállapított rendőri szabályok ellen vétettek, vagy a biztos rendeleteinek nem engedelmeskednek, amennyiben tettök a fentebbi 9. §-ban körülírt súlyosabb vétségbe nem megy által, rögtönítelő bíróság elébe nem tartoznak ugyan, de a kir. biztosnak hatalma leendő az ily egyéneket is, minden sorskülönbség nélkül, azonnal elfogatni, s a köztörvény szerint eljáró bíróságok által vétségökhöz mért szigorú, s a köztörvényinél mindenestire súlyosabb büntetéssel megfenyítetni.

13. §. A ministeriumnak hatalmában álland az ostromállapotnak kihirdetésekor, sőt az ostromállapot alatt is bármikor, azokra, kik a törvénynek s engedelmességnek

újtára önkénynt visszatérnek, akár általánosan, akár egyes eseteknek, – a büntettek egyes neméinek, vagy egyes személyeknek kivételével – előre bocsánatot hirdetni. Hatalmában állandó egyes személyeknek is föltételesen bocsánatot ígérni.

14. §. A rögtönítélő bíróság eljárására nézve határoztatik:

a) A letartóztatott vádlott lehető legrövidebb idő alatt a bíróság elébe állíttassék. Minden e részbeni halasztásért szigorú feleletre vonandók azok, kik a halasztást okozták.

b) A vádlottnak ha maga védőt nem nevezett, vagy ha az általa jelölt védő, bármilyen okból, 6 óra alatt elő nem állíttathatik, a bíróság tartozik védőt nevezni.

c) A bíróság azonnal teljes számban összeül, s annak minden tagja az eljárás kezdete előtt következő esküt fog letenni:

„Esküszöm az élő Istenre, hogy félretéve minden kedvezést, félelmet, gyűlölséget, bármilyen személyes tekintetet, egyedül a vizsgálatból kifejlő és itt előadandó okok és erősségek nyomán, saját belső meggyőződése szerint, a törvényes formák szigorú megtartásával szabadon és igazán ítélek.” – Ezen esküt, ha ugyanazon bírósági tagok egymás után több egyes esetek felett bíraskodnak, minden új eljárásnál ismételni nem szükséges.

d) Az eljárás megkezdésénél mindenekelőtt e jelen törvény lesz nyilván felolvasandó. Ezután a vádlott az egész bíróság jelenlétében haladék nélkül kihallgattatik, önkénytes vallomása pontosan feljegyeztetik, és előtte felolvastatván, a bíróságnak minden tagja által aláíratik.

e) A vádlottat sem kínzás, sem fenyegetés vagy ígéret által nem szabad vallomásra kényszeríteni.

f) A tanúk, és pedig elsőbbsen a közvádló, azután a vádlotté, mindenkor az összes bíróság előtt, a vádlottal szemben, a közvádlónak és a vádlott védőinek jelenlétében, körülményesen kihallgatandók. Mind a közvádló, mind a vádlott és annak védője, mind a bíróságnak tagjai tehetnek a tanúknak kérdéseket. A tanúknak előadása és a kérdésekre adott minden felelete azonnal feljegyeztetik, s haladék nélkül felolvastatván, a bíróság tagjai által aláíratik.

g) A tanúk kihallgatása után kívánhat a közvádló bővebb vizsgálatot is, mely miatt az eljárást fel lehet függeszteni, de az ily felfüggesztés 12 óránál hosszabb nem lehet.

h) Ha ellenben a vádlott kívánja az eljárás felfüggesztését azért, hogy ellenpróbáit megszerezhesse, a bíróság szótöbbséggel fogja meghatározni azon időt, melyre az eljárás felfüggesztetik, figyelmeztetve különösen arra, hogy az időnek rövidebbé a próbák megszerzését lehetetlenné ne tegye. Ily esetben köteles a bíróság mindent elkövetni, hogy a vádlottnak ártatlanságát netalán bebizonyítható ellenpróbák megszerzettetheszenek.

i) Ha azonban a vádlott a vádbeli tetten éretett, vagy ha az ellene felhozott és általa meg nem gyengített bizonyítványok oly erősek és nyilvánosak, hogy a vádnak

valósága kétségtelen, és személyének ugyanazonossága is bizonyos, a bíróságnak joga leend az eljárás felfüggesztését teljesen megtagadni.

k) Ha az eljárás fel nem függesztetett, vagy a felfüggesztési idő lefolytával ismét elkezdett, és a közvádlnak és vádlottnak tanúi rendesen kihallgattak, a közvádoló röviden előadja ismét a vádat és annak próbáit, ezután pedig a vádlott vagy védője mondják el azt, mit a védelemre szükségesnek látnak, melyek után a bíróság ítéletet hoz.

l) A rögtönítélő bíróság eljárása nyilvános leend, ha csak vagy a vádlott nyíltan és határozottan ellenkezőt nem kíván, vagy a bíróság alapos okoknál fogva nyilvános eljárást károsnak nem látja. Alapos oknak pedig csak az tekintetik, ha a nyilvánosság miatt méltán attól lehet tartani, hogy erőszakos megtámadások zavarják meg az eljárást, vagy attól, ha a tanúk félelem által gátolva lesznek a lélekismeret szerinti tanúságtételben, vagy pedig attól, hogy valamely szövevényesebb összeesküvés elágazásának nyomozása lehetetlenné válik. Minden ily esetben a jegyzőkönyvbe kell iktatni azon okokat, melyek miatt a nyilvánosság elmellőztetett.

m) A vádnak bebizonyítására mulhatatlanul szükséges a vádlottnak a körülményekkel összhangzó elismerése, vagy ennek hiányában legalább két, kifogás nélküli, teljes hitelű tanúnak összhangzó, határozott bizonyítása.

n) A vádlottnak elmarasztalására a bíróság minden tagjainak feltétlen beleegyezése szükséges.

o) Elmarasztalás esetében csak halálos büntetést mondhat ki a bíróság, mely agyonlövés által hajtatik végbe.

p) Ha a vádlott teljesen ártatlannak találtatott, a bíróság által felmentetik, és azonnal szabadon bocsáttatik. Ily felmentő ítéletre egyszerű szótöbbség elegendő.

q) Ha pedig a vádlott teljesen ártatlannak nem találtatott ugyan, de büntette nem olyan, mely a fentebbi 9-dik § szerint a rögtöni bíróság elébe tartozik, vagy a bíróságnak valamely tagja az elmarasztalásban meg nem egyezett, a vádlott azonnal a köztörvény szerint ítélő bíróságnak lesz általadandó.

r) A rögtönítélő bíróság ítéletétől sem fellebbvitelnek, sem kegyelemérti folyamodásnak helye nem leend, hanem a vádlottra kimondott halálos ítélet a vádlottnak azonnal kihirdetetik, s 3 óra múlva a bíróság egyik tagjának jelenlétében végrehajtatik.

s) A végrehajtásnál jelen volt bírói tag, a bíróságnak, mely folyvást együtt van, jelentést tesz a végrehajtásról. Ezen szóbeli jelentés is jegyzőkönyvbe iktattatik, s ekképp a jegyzőkönyv befejeztetvén, a bíróság minden tagja által aláíratik, és a kir. biztosnak, ezáltal pedig az igazságügyi miniszternek megküldetik.

t) A rögtönítélő bíróság eljárásának minden esetre nézve, az eljárás megkezdésétől az ítélet végrehajtásáig számítandó háromszor 24 óra alatt teljesen be kell fejezve lenni; kivételnek ezen szabály alól azon esetek, melyekben a h) alatti szabály

értelmében az eljárás a vádlott kérelmére lőn ideiglenesen felfüggesztve. Ily esetekben a háromszor 24 óra az eljárás ismételi megkezdésétől számítottatik.

u) Ha a bíróság háromszor 24 óra alatt eljárását be nem fejezhette, a vádlott a köztörvény szerint ítélő rendes bíróságnak leszen általadandó.

v) A fentebbi háromszor 24 óra alatt a bíróság tagjai naponkint csak 8 órára szakaszthatják félbe üléseiket, de azon városbul vagy helyiségbül akkor sem távozhatnak.

x) A rögtönítélő bíróság tagjai az ezen törvényben megállapított szabályoknak szoros megtartásáért szigorú felelettel tartoznak.

y) A ministeriumnak hatalma leend, még akkor is, midőn valamely helységben, városban vagy vidéken az ostromállapotot megszüntette, a rablásra, gyújtogatásra és gyilkosságra mindaddig, míg szükségesnek látja, a rögtönítélő bíróságot meghagyni, de egyéb büntettek az ostromállapot megszüntetése után a rendes bíróságok elébe tartoznak.

z) Azon vádlottak, kik az ostromállapot alatt valamely, a rögtönítélő bíróság elébe tartozó büntettért elfogattak, de az ostromállapot megszüntetésének kihirdetésekor még elítélve nincsenek, ha csak oly büntetről nem vádoltatnak, melyre nézve az y) alatti pont szerint a rögtöni bíróság még fönnhagyatott, rögtöni eljárás mellett elítélhetők már nem lesznek, hanem a rendes bíróságoknak fognak átadatni.

Nyomatvány. Országgyűlési iratok 1848/1849. 16. sz. Közli Beér János – Csizmadia Andor 708-713. p.

48.

Budapest, 1848. július 30.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Zala megyéhez

Kiskomárom mezőváros lakosainak visszavárolag idemellékelt folyamodványát, melyben 1-ör a zsellérek számára földet és legelőt adatni, 2-or arról, vajon lehet-e reménységök a rendezési és irtásváltási perben létesült egyesség folytán tőlök elesett, azonban illetményeikhez képest mással pótolta Kápolnai pusztán bírt legelőjük visszanyeréséhez, 3-or végre afelől, kötelesek-e lelkész és oskolamesternek továbbá íkezi munkákat tenni, magukat felvilágosíttatni kérik.

Önöknek avégett küldöm ezennel át, hogy az első és második pontok alatt foglalt kérelmekre nézve, a panasz mibenlétéről, az illetők meghallgatásával vizsgálatot rendelvén, a tapasztalandókról, úgy szinte a volt kir. helytartótanácsnak 1847. évi július 13-ról 14596 sz. alatt kelt intézvényének miképpen í foganatosításáról períratokkal el látandó felvilágosító jelentést terjesszenek fel, a 3. pont alatti kérelemre nézve pedig a folyamodókat arról világosítsák fel, hogy miután az 1848. IX. tc. által csak az úrbé-

ri tartozások szüntettek meg, a lelkésznek és oskolamesternek, míg a törvény eziránt másképp rendelkezend, a szokott munkákat és adózásokat ezentúl is teljesíteni kötelesek.

Kelt Budapesten július 30. 1848.

igazságügyi miniszter
Deák Ferenc

Eredeti tisztázat. ZML ÁB ir. 1848:1490.

49.

Budapest, 1848. augusztus 1.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Zala megyéhez

Kebelökbeli kispécsöli pusztához⁹⁸ tartozó szőlőhegységnek birtokosai idecsatolt folyamodványukban a hegyvám és papi tized iránt fennálló törvényes intézkedéseknek kellő felvilágosításáért esedezvén, s a hegyvámon felül adott természetvények kiszolgáltatásának megszüntetését eszközöltetni kérvén, Önöknek ezennel meghagyom, hogy a folyamodókat értesítettvén arról, miszerint a szőlőktől a papi tized igen, de a földesurat illető tartozások az eddigi törvények által meg nem szüntettettek, ezek tehát, ha a törvényhozás időközben másképp nem intézkedik, teljesítendőök, a folyamodásbeli kérelmet ehhez képest intézzék el és eljárásukról jelentést tegyenek.

Kelt Budapesten augusztus 1-én 1848.

igazságügyi miniszter
Deák Ferenc

Eredeti tisztázat. ZML ÁB ir. 1848:1374.

⁹⁸ Kispécsely pusztája a Balaton-Felvidéken, Nagypécsely falutól délre.

50.

Budapest, 1848. augusztus 2.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Zala megyéhez

Nempthi uradalomhoz⁹⁹ tartozó Alsószenterzsébet, Kerkakutas, Kerkaújfalu, Péntekfa, Németfalu és Csöde helységek lakosainak visszavárolag idemellékelt folyamodványát, melyben azeránt, vajon régi irtásföldről követt tizedet kötelesek-e megadni, magukat felvilágosíttatni kérik, önöknek avégett küldöm ezennel át, hogy figyelmezve arra, miszerint az úrbéri telki állományhoz nem számított irtványokra az úrbéri viszonyokra vonatkozó legújabb törvényeknek rendelete ki nem terjesztethetik, és így az illetén irtványokra nézve a törvény további rendelkezéséig vagy illetőleg az azok iránt fennforogható kérdéseknek a törvényes bíróságok általi elintézéséig az eddigi gyakorlat fenntartandó, a folyamodásbeli tárgyban az illetőknek meghallgatásával intézkedvén, eljárásuk eredményéről jelentést tegyenek.

Kelt Budapesten augusztus 2-ről 1848.

igazságügyi miniszter
Deák Ferenc

Eredeti tisztázat. ZML. ÁB ir. 1848:1594.

51.

Budapest, 1848. augusztus 6.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter rendelete a közvádlók eljárásáról

Azon tárgyaknak kezelésére, melyek a királyi ügyésznek, mint közvádlónak teendőihez tartoznak, a királyi ügyigazgatósági ügyvédek közül általam Kóczán József és Kovács István¹⁰⁰ lévén mint közvádlók kijelelve, miután ezek által a lakhelyükön kívül eső, főképpen távolabb vidékeken, a megkívántató előleges vizsgálatok, s ügyvédi eljárások nem teljesíthetnek az álladalom érdekében, mely a királyi ügyész felperessége alatt közkereset alá veendő bűntényeknek gyors megbosszulását igényli – Önöket arra hívom fel, miként tisztí ügyészi hivataluknak általuk kijelelendő egyik tagját odautasítsák, hogy midőn a nevezett Kóczán József vagy Kovács István közvádlók által meg fog kerestetni, e megkeresést a szabályszerű napidíjért és költségterítés mellett pontosan teljesíteni, illetőleg pedig végrehajtani kötelességének ismerje, s választ egyenesen a megkereső közvádlónak küldje át, felszólítván Önöket egy-

⁹⁹ A herceg Esterházy család lenti uradalmáról van szó.

¹⁰⁰ Kóczán József (1801-1860), és Kovács István pesti ügyvédek voltak.

szersmind aziránt is, hogy engemet az ekképpen általuk kijelelendő tiszti ügyvédeknek nevére s lakhelyéről haladéktalanul tudósítsanak.

Kelt Budapesten augusztus hó 6-án 1848.

igazságügyi miniszter
Deák Ferenc

Nyomtatvány. ZML ÁB ir. 1848:1596. A körrendelet Somogy, Sopron ill. Vas megyéhez intézett példánya: SML KB ir. 1848:1690., GySML Sopron Kgy. ir. 1848:2404., VaML KB ir. 1848:909. Egykorú közlése: Közlöny 1848. augusztus 12. (64. sz.) 311. p.

52.

Budapest, 1848. augusztus 8.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Zala megyéhez

Lázítással és bujtogatással terhelt Németh István, Koltai Gábor s több bűntársaik ellen tartott rögtönítélő bíróságuknak folyó] e[sztendő] július 3-ról az 1131. sz. alatt kelt jelentésük mellett felküldött jegyzőkönyvét,¹⁰¹ nem lévén iránta különben a bíróság eljárását illetőleg semmi észrevételem, Önöknek ezennel visszaküldvén, egyszersmind értesítem, miszerint annak nyomán Korcsmáros János, Németh István, Koltai Gábor, Szirás István, Lakatos József, Varga György, Kováts másképp Dani Ádám, Domján Mihály, Őri Soma, Gergely György és Faller Máté az illető közvádoló kellő meghallgatása után mint a közhatalom ellen nyíltan feltámadók és megyszerte fegyveres kézzel a közálladalom ellen lázítók az 1723. 9. törvénycikk értelmében honárulási perbe fogatni, Novák Péter ellenben, ki csak szóval és eredmény nélkül gyámolította a lázítók beszédét, ezen perből kihagyatni, és ebbeli vétségének megfenyítettése végett a megye törvényszéke elébe állíttatni rendeltettek, és ennek folytán Önöket ezennel odautasítom, hogy a fen[t]nevezett, honárulási vétséggel terhelt egyéneknek minden ingó és ingatlan javaikat azonnal összeíratván, a kir. ügyész részére törvényes zár alá vétessék, Farkas Imre főszolgabírójoktól pedig, s netalán vele volt esküttjétől a f. e. július 23-án Pusztadericsen és Pusztamagyaródon a lázadók által hivatalos eljárása ellen intézett eseményről bizonyítványt vétetvén, mind azt, mind az ezen lázadásra vonatkozó későbbi nyomozási iratokat, a tény bővebb felvilágosítása végett késedelem nélkül ide felterjesszék, egyszersmind pedig az ezúttal csupán Novák Péter fellebb érintett bűnténye iránti törvényszerű eljárás tekintetéből visszaküldöm [a] rögtönítélő bíróság jegyzőkönyvét, amennyiben e használatra szükséges, másolatban

¹⁰¹ Az ügygel kapcsolatban számos további iratot közöl: Ember Győző: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Bp., 1951. 63-68. p.

megtartván, eredetben a kérdéses hűtlenségi per minél előbbi megindíthatása végett hovahamarább szinte visszaküldeni el ne mulasszák. Egyéb-eránt a többször említett hűtlenségi perbe fogandó egyének az álladalmi börtönökben jelenleg alkalmasan el nem helyeztethetvén, további rendeletig az álladalom költségén a megye börtönében lesznek tartandók.¹⁰²

Végre ez alkalommal Önöket arról is tudósítom, hogy előlemlített felírásukat, amennyiben a rögtönítélő bíróság iránti szabályoknak módosítását tárgyalja, belügyminiszter úrnak, mint akinek tárcájához az e tekintetben tartozik, tárgyalás végett áttemtem.

Kelt Budapesten augusztus 8. 1848.

igazságügyi miniszter
Deák Ferenc

Eredeti tisztázat. ZML ÁB ir. 1848:1668. Részleteit közli: Zala megye történelmi olvasókönyve. (Szerk. Molnár András) Zalaegerszeg, 1996. 211. p.

53.

Budapest, 1848. augusztus 8.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Sopron megyébe

Battyok András és annak fia, szinte András legfelsőbb helyre tett folyamodványaikra, melyekben a fáradi közbirtokosok felperessége alatt idősb Battyok András ellen e megye alispánja előtt lefolyt visszahelyeztetési perben hozott ítéletnek végrehajtása alkalmával rajtuk elkövetettekért elégtételt kérnek, e megye közönségének e folyó évi 1589. és 1666. számú jelentései nyomán¹⁰³ a felterjesztett perbeli irományok és a hátrattal ellátott kézbesítendő folyamodványok visszacsatolásával ezennel válaszoltatik, miszerint a folyamodók, miután a végrehajtó szolgabírónak e folyó évi június 5-ről tett tudósítása szerint a rajtuk elkövetekre maguk szolgáltatnak okot, kérel-möktől elmozdítottak.

Egyébiránt méltó figyelmet okoz azon körülmény, miszerint Fejér Ferenc szolgabíró az 1847-ik évi július 8-ik napjáról költ bizonyítványa szerint a kérdéses végrehajtást esküdt bírótársa befolyása nélkül eszközölte, miként továbbá ezen bizonyítványban a folyamodó alperesek ellenzegüléseiről említést sem téve, azt csak később

¹⁰²A gyanúsítottak még az 1849-es császári megszállás idején is ítélet nélkül sínylődtek Zala megye tömlöcében.

¹⁰³Deák 1848. június 26-án már intézett ezügyben egy rövidebb leiratot Sopron megyéhez. GySML Sopron Kgy. ir. 1848:1666.

ben, folyó évi június 5-kéről tett tudósításában egész általánosságban érdekl, s az eljáró szolgabírónak ezen hanyagsága nem helyeseltethetik. Továbbá miután a tárgyat illető iratok e megyei felírás mellett rend nélkül mutattak be, s azok között azon udvari rendelet, melynél fogva a folyamodók e visszahelyeztetési ügyben hozott ítélet megváltoztatása iránti kérelmüktől már legfelsőbb helyen elmozdítottak – nem is foglaltatik –, e megye közönségének meghagyatik, miszerint jövőre teendő jelentésében jegyzői hivatalát a kellő rend és pontosság követésére utasítsa.

Kelt Budapesten aug. 8-kán 1848.

igazságügyi miniszter
Deák Ferenc

Eredeti tisztázat. GySML Sopron Kgy. ir. 1848:2405.

54.

Pest, 1848. augusztus 27.

Deák Ferenc javaslata a Horvátországgal történő megegyezésről

Miután Horvátországnak követei Magyarország jelen országgyűlésén meg nem jelentek, mindazon kérdéseknek s nehézségeknek, melyek Magyarország és Horvátország között fennforognak, békés útoni kiegyenlítésével ezennel a ministerium bízatik meg.

Ezen békés kiegyenlítésnél megegyezhet a ministerium Magyarország részéről a következőkben:

1ör. A hadügyet illetőleg Horvátországban s a horvát határőrvidéken a bán leend mind a rendes katonaságnak, mind a határőrség főparancsnoka, de mint ilyen a magyar hadügyminiszter alatt fog állani. A hadügyministeriumnál azonban mindenkor egy álladalmi titkár leend Horvátország részéről, s egy külön osztál a horvátországi s határőrségi katonai ügyekre nézve; és a hadügyminiszter minden fontosabb katonai ügyben, mely Horvátországot vagy a horvát határőrvidéket illeti, a bán véleményét is meghallgatandja, s rendeleteit a bán által hajtatja végre.

2or. A külügyre vonatkozó kérdések a magyar ministerium által intéztetnek, s a magyar külügyminiszter ellenjegyzése mellett adatnak ki, de fontosabb tárgyak a bánnal is közöltetnek, s a külügyministeriumban is leend Horvátországnak egy álladalmi titkára.

3or. A polgári ügyeket illetőleg:

a) A pénzügy és a kereskedés szintén a magyar ministerium alatt fognak állani, de ezen ministeriumoknál is fog kineveztetni Horvátország részére egy álladalmi titkár és egy külön osztál, s az illető ministerek e tárgyakra nézve is kihallgatandják a bán-

nak véleményét mindazon fontosabb esetekben, melyek Horvátországot vagy a horvát határőrvidéket illetik.

b) Minden egyéb közigazgatási vagy igazságszolgáltatási tárgyakra nézve a magyar ministeriumnál egy külön horvát minister fog kineveztetni, ki mindazon dolgokat, melyek a közigazgatás ezen ágaiban Horvátországot és a horvát őrvideket illetik, elintézi, s az ezekre vonatkozó rendeleteket ellenjegyzi. Ezen ministeri tárca személyzete horvátokból álland. Minden fontosabb esetekben ezen minister is kihallgatandja a bánnak véleményét, s rendeleteit nem egyenesen, hanem a bán útján bocsátja az illető törvényhatóságokhoz vagy ítélszékekhez, s a végrehajtás a bánnak hatásköréhez fog tartozni. Vagy pedig

c) Ha Horvátországot azt inkább ohajtaná, ezen a b) alatt említett horvát ministert Zágrábba lehetne általtetni, s akkor a közigazgatásnak azon ágai, melyek a fentebbiek szerint ezen minister tárcájához tartoznak, a magyar közigazgatástól egészen különválva állanak, s azokba a magyar kormány semmi befolyást nem igénylenez, csak a hadügy, pénzügy és a kereskedés volnának a fentebbiek szerint a magyar ministerium alá tartozók.

d) Mind egyik, mind másik esetben, Horvátországban egy külön legfőbb törvényszék s egy váltó feltörvényszék állittatik fel, s a horvátországi perek ezennel nem a magyarországi, hanem azon horvátországi fel és legfőbb törvényszékekhez fellebeztenek.

e) Zágrábban egyetem is fog állittatni.

4er. A tartományi gyűlés¹⁰⁴ minden évben megtartathatik Őfelségének megegyezésével. Ezen tartományi gyűlés a fentebbi 3-ik §. b) pontjának esetében csak statutarius¹⁰⁵ hatalommal bírand, s a törvényhozó hatalom Magyarország gyűlésén, melyhez az 1848-iki törvény szerint Horvátország is küldend követeket, fog gyakoroltatni, – a c) pont esetében pedig Magyarország gyűlése az ott megjelent horvát képviselőkkel együtt csak a hadügy, pénzügy és kereskedés tárgyában, és azon tárgyakban, melyek külviszonyoknál fogva az egészet együtt és közösen érdeklik, fog törvényeket alkotni; a közigazgatásnak és igazságnak minden azon ágaira nézve, melyek a fentebbi c) pont szerint nem a magyar ministerium alá tartoznak, a tartományi gyűlés bírand törvényhozási hatalommal.

5ör. Az álladalmi tanácsban horvát egyének is alkalmazandók.

6or. Horvátországban a horvát nyelv leend közigazgatási nyelv, úgy mindazonáltal: hogy a magyar kormánynak ők horvát nyelven írnak a magyar fordítás odamelléléklésével, a magyar kormány pedig Horvátországba magyar nyelven ír a horvát fordítás odamelléléklésével. A közös törvényhozás által hozott törvényeknek horvát for-

¹⁰⁴ Horvátország zágrábi tartományi gyűlése, a szábor.

¹⁰⁵ Nem törvényeket, csupán (szabály)rendeleteket alkotó.

dítását is aláírandja Ófelsége Horvátország számára. A tudományok Horvátországban horvát nyelven fognak taníttatni.

7er. A határőrvidékekre nézve következő kedvezések adatnak:

a) Minden háznép azon földnek, melyet bír, szabad és örökös tulajdonosa, a háznép azt bizonyos mértékig eloszthatja, közmegegyezéssel el is adhatja. A közös birtokon kívül minden saját értékkel is bírhat.

b) Minden robot, mely eddig a kincstár részére kiszolgáltatott, ezentul megszűnik.

c) A közös legelők a községek tulajdonai. A kincstári erdőkben, amennyire a szükséges vágások fenntartása nem gátolja, legeltetés, makkoltatás, gyümölcsnek, páfránnak szedése, kaszálása ingyen szabad leend.

d) A kincstári erdőkből épületfa is adatik a határőrvidékieknek minden mások előtt, tűzifa használata pedig ingyen engedtetik.

e) Kereskedést, ipart, mesterséget ki-ki szabadon tanulhat és űzhet.

f) A határőrvidékiek gyermekeiket al- és felsőbb iskolákra szabadon küldhetik.

g) A sóvali kereskedésről adó nem fizettetik.

h) A tengeri sónak ára leszállított és pedig Zengen és Carlopagon a fejérsónak mázsája 3 ft 7 xra,¹⁰⁶ a feketéé 2 ft 7 xra; Buccariban pedig a fejérsóé 3 ft 16 xra, a feketéé 2 ft 18 xra.

Ezekon kívül gondoskodják a kormány, hogy mind a szolgálatban, mind a gazdálkodásban, ipar és kereskedés üzésében a határőrvidékieknek mindazon könnyebbítések s kedvezések megadassanak, melyek a katonai szolgálatot lehetlenné nem tesszik; valamint szintén arról is, hogy a kincstári erdőkből kiirtott térek szegényebb határőrvidékieknek kiosztassanak. Ezek azon főpontok, melyeknek körében a miniszterium a békés kiegyenlítő[te]st eszközölje.¹⁰⁷

Eredeti s. k. fogalmazvány. MOL H 5. Miniszterelnökség. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1848. augusztus 25. Közli Károlyi Árpád 2. köt. 626-628. p.; Molnár András: Deák Ferenc. (Magyar Szabadelvűek) Bp., 1998. 184-186. p.

¹⁰⁶ Xr – a krajcár rövidítése.

¹⁰⁷ Deák javaslatát a minisztertanács 1848. augusztus 27-i ülése ugyan elfogadta, de ennek már nem volt diplomáciai jelentősége.

55.

Pest, 1848. augusztus 27.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter rendelete Vay Miklós báró királyi biztoshoz

Folyó hó 5-kén 5594. sz. alatt kelt levelem s királyi biztos úrnak¹⁰⁸ arra Kolozsvárt aug. 15-kén elbocsátott válasza folytán az erdélyi kir. táblánál, az Erdélyben befogott s még netalán befogandó csendzavarók, lázítók és lázadók elítélésére, külön ítélő osztály felállítását rendelem,¹⁰⁹ mely az említett perek végelítéléséig folytonosan működjék, és perhúzó fogásoknak helyt nem adván, az ügyek siettetésére különös figyelmet fordítson.

Ezen királyi táblai külön osztály elnökévé Veér Farkas belső-szolnoki főispán nevezém, kinek elnöklete és vezetése alatt a királyi táblánál már jelenleg is hivataloskodó: Kabos Dániel és Henter János ítélőmesterek, és Balla Mihály, Balázs József s Csizsér Lajos ülnökökön kívül, mint ideiglenesen s csak a mondott perek elítélésére alkalmazandó bírák, Pócsa Ferenc, felső-fehéri főbíró, Mikó Antal csíkszéki pénztárnok, Angyal György bányabírószáki ülnök, Farkas János kincstári lajstromozói igazgató, Arcz Sámuel számvevőszáki tanácsos általam ezennel kijelöltetnek.

Eredeti fogalmazvány. MOL H 65. 1848:2116.

56.

Pest, 1848. augusztus 27.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter rendelete az erdélyi királyi táblához

Az Erdélyben befogott és még netalán befogandó csendzavarók, lázítók és lázad[ók]¹¹⁰ elítélése ezen kir[ályi] táblá[nál], mely a hűtlenségi esetek első [bírószá]gi elítélésének ekkorig is törvényes [gyako]rlatában volt, hogy mégis a többi [foly]amat-ban levő perek emiatt fel ne [aka]djanak, ezennel rendelem, amint következik.

Az erdélyi királyi táblánál ideiglenesen, az említett perek végelítéléséig s további rendelkezésig külön osztály állíttatik fel, mely a lázítók s lázadók pereiben kizárólag s szakadatlanul ítél, s e perekben az eljárás siettetésére s a perhúzó fogások elmellőzésére különös tekintettel lesz.

Ezen osztály elnökévé Veér Farkas belső-szolnoki főispán, ülnökeivé pedig már jelenleg is hivataloskodó Kabos Dániel és Henter János ítélőmestereken, s Balla Mihály, Balázs József és Csizsér Lajos ülnökökön kívül, ideiglenes s csak a mondott

¹⁰⁸ Vay Miklós báró (1802-1894), 1848. jún. 19-től volt Erdély királyi biztos.

¹⁰⁹ Lásd a következő, 56. dokumentumot.

¹¹⁰ A fogalmazvány a szögletes zárójellel jelölt helyeken tintafoltos ill. szakadt.

perek elítélésére alkalmazandó bírakká: Pócsa Ferenc felső-fehéri főbíró, Mikó Antal csíkszéki pénztárnok, Angyal György bányabírószáki ülnök, Farkas János kincstári lajstromozói igazgató és Arcz Sámuel számvevőszéki tanácsos általam ezennel kijelöltetnek.

Eredeti fogalmazvány. MOL H 65. 1848:2116.

57.

Budapest, 1848. augusztus 28.

Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Somogy megyéhez

Kebelükbeli Főnyed és Tikos helységek lakosainak ide mellékelt folyamodványát, melyben a legelő elkülönözési úrbéri per folytán tetemesen megszorított legelőjük haszonvehetlensége ellen panaszokdván, ezen sérelmet orvosoltatni kérik, Önöknek avégett küldöm ezennel át, hogy az esedezőket arról értesítse miszerint az 1848. évi X. tc. 1. paragrafus tartalma szerint az elítélt és végrehajtással is bevezetett úrbéri perek felbonthatlanok lévén, és a kérelemlevélben érintett pereknél ugyanazon eset forogván fenn, kérelmüknek a fennálló törvények értelmében hely nem adathatik, amennyiben mindazonáltal kérelmükkel az országgyűléshez kívánnak folyamodni, szükséges, hogy azt oda intézzék.

Kelt Budapesten augusztus 28-án. 1848.

igazságügyi miniszter
Deák Ferenc

Eredeti tisztázat. SML KB ir. 1848:1853.

58.

Bécs, 1848. szeptember 5.

*Batthyány Lajos miniszterelnök és Deák Ferenc igazságügyi miniszter jelentése
a magyar kormányhoz*

Kedden, augusztus 29-én érkezünk Bécsbe, s még az napon Ófelsége elébe bocsátattunk.

Előadtuk Őfelségének a horvát dolgoknak s a szerbek lázadásának újabb állapotját, s kértük Őfelségét, kegyeskednék az ./ és ././ alatt idemellékelt javaslat¹¹¹ szerint mind a horvátokhoz, mind a Magyarországon táborozó katonasághoz parancsot bocsátani.

Őfelsége előadásunkra s kérelmünkre azt válaszolta, hogy beszéljünk gróf Latourral¹¹² is.

Ámbár e két tárgy nem Austriávali viszonyainkat illeti, s így annak elintézése egy austriai ministeriumtól semmi részben nem függhet, elmentünk mégis Őfelsége parancsa szerint gróf Latourhoz, nem mint miniszterhez, hanem mint azon személyhez, kihez minket Őfelsége értekezés végett utasított. Elbeszéltek ott dolgaink állását, s közöltük vele a kért parancsok javaslatát.

Gróf Latour más napon a ./././ alatt idezárt levél¹¹³ mellett küldötte vissza a vele közölt javaslatokat.

Mi tehát másnap elmentünk Ferenc Károlyhoz¹¹⁴ menénk [sic!], a javaslatot néki átadtuk, s ő ígérte, hogy azoknak elhatározását elősegítendő.

Napok múltak ezután, mi újra megjelentünk Őfelségénél, s könyörögtünk a véghatározatért; elmondottuk, hogy minden óra súlyosítja a veszélyt, s minden halasztás sok ember életébe kerül. Még két ízben voltunk Ferenc Károly főhercegnél is, panaszkodva a késedelem miatt, s kérve, hogy minket is, kik Őfelségének felelős miniszterei vagyunk, hallgassanak meg; de sürgetéseink sikertelenek valának. Sem Őfelsége, sem Ferenc Károly főherceg, sem más bár ezen Magyarországra nézve oly fontos ügyben nem értekezett velünk. Mi semmi tanácsba meg nem hívtunk, hanem egy hét múlva a máj napon kaptuk ezen 4./ alatt idezárt levelét Őfelségének,¹¹⁵ mely hírnünk, tudtunk, befolyásunk s megkérdésünk nélkül iratott.

Ugyan aug. 29-én előadtunk Őfelségének egy harmadik kérelmet is az ország gyűlésének zárideje iránt s a leküldendő királyi leiratnak 5./ alatt idezárt javaslatát,¹¹⁶ kérve, hogy Őfelsége kegyes ígéretéhez képest az ország gyűlését személyesen zárja be. – Ennek is hasonló sorsa lőn, mint a két előbbinek; eziránt sem levénk e mai napig még csak meg is kérdezve, s választ ez óráig nem nyerhettünk.

Ittlétünk alatt küldetett fel a katonaillesítési és pénzügyi törvényjavaslat. Ezeket is azonnal bemutattuk Őfelségének, személyesen könyörögve a minél előbbi királyi helybehagyást. De még eddig e törvények iránt sem levénk meghallgatva; minden-

¹¹¹ A mellékletek hiányoznak. Szövegüket – Károlyi Árpád jegyzete szerint – az aug. 27-i minisztertanács ülésén olvasták fel.

¹¹² Theodor Latour gróf (1780-1848), császári tábornagy, 1848 áprilisától osztrák hadügyminiszter.

¹¹³ A melléklet hiányzik.

¹¹⁴ Ferenc Károly, Habsburg főherceg (1802-1878), I. Ferenc császár fia.

¹¹⁵ Az uralkodó szept. 5-i kézírata a miniszterelnökhöz.

¹¹⁶ A melléklet hiányzik.

képp mellőzve valánk, s gyakran ismételt sürgetés után sem kaptunk éppen semmi választ.

Fiumenak követei feljövének, s mi is megkaptuk a Fiume elfoglaltatásáról küldött tudósítást. A fiumei követek személyesen valának Ófelségénél, a ministerium részéről pedig egy előterjesztés nyújtott be Ófelségéhez, kegyeskednék megparancsolni, hogy a Fiumet elfoglalt katonai erő onnan azonnal eltávozzon, s a magyar tenger-mellék előbbi törvényes állapotába állíttassék vissza. Eziránt sem nyertünk még választ, sőt nem is kérdeztünk.

Hasonló történt az általunk szintén felterjesztett eszéki dologra nézve is.

Azon ezeredeseknek, kiket a ministerium tábornokoknak ohajt kineveztetni, szintén megtörtént részünkről az előterjesztés, de még eddig minden siker nélkül.

Gr. Batthyány a horvátországi nem kedvező válasszal visszamegy; Deák Bécsben marad sürgetni a hátralévő tárgyakat, különösen a felterjesztett törvényjavaslatok elfogadását, melyeket válasz nélkül hagyni lehetetlen.

S. k. eredeti, Deák kézírásával. MOL H 2. Kossuth Polizei Akten No. 95. Közli Károlyi Árpád 2. köt. 9-11. p. Deák kéziratáról fotórészleteket közöl: Rózsa György – Spira György: Negyvennyolc a kortársak szemével. Bp., 1973. 194. p.

59.

Budapest, 1848. szeptember 11. előtt

Deák Ferenc igazságügyi miniszter törvényjavaslata az úrbéri viszonyok maradványainak felszámolásáról

TÖRVÉNYCIKKELY

az 1848-dik évi IX. tc. folytán szükséges intézkedésekről¹¹⁷

A szőlőbeli adózások megválthatásáról

1. §. Mindazon tartozások, szolgálatok és fizetések, melyek eddig a szőlőhegyektől vagy szőlőskertektől hegyvám, úri déz[s]ma, vagy bármi más nevezet alatt a szőlőbirtokosok által a föld tulajdonosának fizetendőek valának, jövendőre megválthatók lesznek; ugyanazért:

2. §. Azon választmányok, melyek az ipar és kereskedelmi minister rendeletének folytán országszerte a kárpótlás alá tartozó úrbéri adózások megbecsülésében fognak eljárni, kötelesek lesznek egyúttal a szőlőbeli adózásokat is, a felek meghallgatásával, 7 évi jövedelem középszáma szerint, minden egyes szőlőbirtokosra nézve külön

¹¹⁷Deák törvénytervezetét kötetünkben Fónagy Zoltán tanulmánya elemzi.

becslés alá venni; a becslési sommának megfelelő húszszoros mennyiséget, mint kárpótlási tőkét, megállapítani, s arról a feleknek hiteles bizonyítványt kiadni.

3. §. Ha ezen megállapítással akár a földnek ura, akár a szőlőbirtokos megelégedve nem volna, folyamodhatik a becslés ellen azon kerületi bírósághoz, mely az igazságügyi minister rendelete folytán az úrbéri tartozások kárpótlási kérdéseinek elítélésére leszen felállítva, és ezen bíróság, a felek meghallgatásával, rövid úton, ítélet által állapítja meg a megváltási summát, melyre nézve többé sem föllebbvitelnek, sem keresetújításnak helye nem leend.

4. §. Ha mind a földnek ura, mind a szőlőbirtokos megnyugodtak a 2. § értelmében történt első becslés, vagy a megváltási summa a 3. § értelmében ítélet által lőn megállapítva, szabadságában álland a szőlőbirtokosnak a megállapított váltásági summát akár egészen, akár részletekben lefizetni, s ekképpen szőlőbirtokát minden adózástól teljesen felszabadítani.

5. §. Míg a szőlőbirtokos a megváltási summát le nem teszi, köteles az eddigi adózásokat vagy tovább is természetben megadni, vagy azok helyett a megváltási tőkéből évenként 5 % kamatot fizetni, csakhogy aki egyszer a természetbeni adózás helyett a kamatfizetést választotta, annak a természetbeni adózásra visszamenni nem szabad.

6. §. Aki a megváltási summát egyszerre lefizetni nem akarja, fizetheti azt 20 esztendőre felosztva, részletekben is, s a természetbeni adózás helyett mindig csak azon summától fizeti az 5 % kamatot, melyet a megváltási summából még le nem fizetett. Oly szőlőbirtokos, ki kezdetben bármi oknál fogva megmaradott még a természetbeni adózás mellett, bármikor áttérhet a kamatfizetésre és megváltásra anélkül, hogy a tartozásoknak újabb becslése s a megváltási summának újabb megállapítása kívánatnék.

7. §. Ha a földnek ura a megváltási summát fölvenni vonakodnék, a szőlőbirtokos azon summát a vidékbeli szolgabírónak, vagy városi törvényhatóságoknál a város bírójának kezénél teszi le, ki erről a földnek urát azonnal hivatalosan tudósítja, és a pénz felvételére felszólítja, és ha ez a pénzt két hónap alatt fel nem veszi, az letétményképpen a közpénztárnak adatik által, mely a letett pénzből évenként 5 %[-ot] fog a gondviselésért levonni.

8. §. Jelen törvény kihirdetése után a földnek ura a szőlőbirtokost többé ki nem becsültheti, sem a szőlőbeli adózásokat bármi szín alatt fellebb nem emelheti.

9. §. Oly szerződések, melyek mellett valaki akár szőlőjét, akár a szőlőhegyben vagy a szőlőskertekben létező, be nem ültetett földjét adta másnak ideiglenesen haszonbérbe, jövőre is szoroson megtartandók, s az ily haszonbérre a jelen törvénynek megváltást engedő rendelete ki nem terjed.

10. §. Azon szőlők, melyeket a volt úrbéresek az úrbéri telekhez tartozott földjeikbe, kaszálóikba, vagy már elkülönzött úrbéri legelőjökbe ültettek, valamint azon szőlők is, melyek az úrbér behozatalakor az úrbéri táblákba az akkori szőlőbirtoko-

sok név szerinti elszámolásával bevezették, az 1848:IX-dik tc. rendelete szerint már úgyis mint úrbérik minden adózástól mentek, s közállományi kárpótlás alá tartozók lévén, e jelen törvény rendelete alá nem vonhatók.

A zsellérekről

11. §. A házas zsellérek majorsági zselléreknek csak akkor tekintetnek, ha a földesúr világosan be tudja bizonyítani, hogy azokat akár szóbeli egyesség, akár írott szerződés mellett vagy saját majorsági birtokára, vagy a határnak oly részére telepítette, mely még sem egyeseknek, sem a jobbágyközségnek elkülönözve birtokában nem volt.

12. §. Ily majorsági zsellérektől sem lehet ugyan házhelyeiket elvenni, hacsak ez a szerződésben világosan kikötve nincsen, de tartoznak a szerződésben kikötött, vagy eddig gyakorlatban volt tartozásaikat pontosan kiszolgálni mindaddig, míg magokat meg nem váltják. A megváltási summa ott, hol a tartozások akár szerződés, akár gyakorlat szerint változatlanok, ezen tartozások becsléséhez arányoztatik; ott pedig, hol a tartozások időnként változtak, a jelen törvény kihirdetése előtt közelebb lefolyt 7 évi jövedelem középszáma vetetik alapul, s mind egyik, mind másik esetben a becslési s megváltási eljárás ugyanaz leend, mely a fentebbi 2., 3., 4., 5., 6., és 7-ik §§-ban a szőlőkre nézve megállapított.

13. §. Azon házas zsellérek, kikre nézve a földesúr azt, ami a 11. §-ban kívántatik, bebizonyítani nem tudja, habár az úrbéri tabellába vezetve nem volnának is, úrbériknek tekintendők, s mint ilyenek, semmi úri szolgálattal többé nem tartoznak, hanem a volt földesúr az 1848:IX. tc. értelmében országos becslés után a közállománytól nyerendi kárpótlását.

14. §. A házatlan zsellérek minden úri tartozásai teljesen megszűnnek, s ezekért a földesúr semmi kármentesítést nem követelhet. Magában értetik azonban, hogy oly szolgálatok vagy fizetések, melyeket a házatlan zsellér lakbér fejében a ház tulajdonosának, vagy oly haszonvételért, mely őtet egyébként nem illetné, haszonbér fejében a bérbeadónak fizet vagy szolgál, ezen megszüntető rendelkezés alá nem vonathatnak.

Az irtványokról, maradványföldekről, puszta telkekről és egyéb,
az úrbéri tabellákba nem foglalt földekről

15. §. Azon irtványok, melyek még 1816-ik esztendő előtt kerültek a volt jobbágyok birtokába, úrbéri természetűeknek tekintendők.

16. §. Hasonló természetűek azon irtványok is, melyek valamely úrbéri per folytán, ítélet által a volt jobbágyoknak könnyebben élhetés tekintetéből, bármi feltételek alatt kiadatni rendeltettek, habár ez oly irtványokra nézve történt volna is, melyek 1816-ik évnél későbbiek.

17. §. A fentebbi 15. és 16. §§-ban említett irtványoktól e jelen törvény kihirdetése után azonnal minden, bármi néven nevezendő úri tartozás megszűnik, s a kárpótlás az 1848:IX. tc. értelmében a közállományt terheli; ugyanezért minden efféle irtványok az ott meghatározott országos kárpótlási becslés alá veendőek.

18. §. Azon irtványokra nézve, melyek 1816-dik évnél későbbiek:

a) Ha külön, ideiglenes szerződések mellett jutottak a volt jobbágyok birtokába, a szerződések szorosán megtartandók; következve, ha a szerződésben a visszavehetőség kizárva nincs, a tulajdonos által vissza is vehetőek.

b) Ha pedig azokat a jobbágyokat minden szerződés nélkül irtogatták, vagy örökös szerződés mellett vették által, visszaválthatásnak helye nem leendő, hanem az irtványok birtokosának joga lesz az eddigi tartozások tőkáját lefizetni, s ekképpen az irtványt szabaddá tenni. Az eljárás módja erre nézve az leendő, mely a fentebbi 2., 3., 4., 5., 6. és 7-ik §§-ban a szőlőbeli tartozások váltságára nézve megállapított.

19. §. Az irtványokhoz hasonló természetűeknek tekintendők, s a jelen törvény szabályai alá tartozók az oly földterületek is, melyek gyepekből, homokból, nádasokból vagy posványokból jutottak a jobbágyok birtokába.

20. §. Azon irtványok, melyek iránt a földesúrnak visszaváltási pere folyamatban vagyon, minden tekintetben e jelen törvény fentebbi §§-inak rendelete alá tartoznak. A már valósággal visszaváltott, s ekképpen a volt földesúrnak tetteleg birtokába jutott irtványokra ellenben e törvény rendelete ki nem terjed.

21. §. Azon maradványföldek, melyek jelenleg is a volt jobbágyok kezén vannak, azoktól el nem vehetőek, úrbérieknek tekintetvén, minden adózástól mentek, és az 1848:IX. tc. értelmében közállományi kárpótlás alá tartozók.

22. §. Oly maradványföldek, melyek valamely végbement úrbéri rendbeszedés alkalmával maradtak fel, s melyekre nézve a rendbeszedési perben hozott ítélet azt rendel, hogy új úrbéri tartozmányokká fordíttassanak a közállomány részére, amennyire lehet, olyanoknak lesznek eladandók, kik semmi telki állományt vagy egynegyed telki állománnyal felérő egyéb földbirtokot nem bírnak. A bejött pénzből mindenekelőtt kifizettetik a volt földesúrnak annyi, amennyit úrbéri kárpótlásképpen kapott volna, ha azon maradványföldekből úrbéri telkeket alkotott volna; a felmaradt pénz pedig az ország közpénztárába adatik be. Ily eladások mindenkor a vidékbeli szolgabíró felügyelése és felelőssége alatt történnek.

23. §. A pusztai úrbéri telkek (deserta) minden úri tartozások terhe nélkül jelen birtokosaik kezénél maradnak. Oly pusztai telkek azonban, melyeknek benépesítése bírói ítélet által már kimondatott, de az ítélet a földesúr hibájából vagy mulasztásából

nem foganosított, a maradványföldek eladásáról szóló 22. § rendelete szerint a közállomány részére fognak eladatni.

24. §. Azon jobbágyföldekre és rétekre nézve, melyek sem az úrbéri táblákba bevezetve nem voltak, sem irtványokhoz vagy hason természetű foglalásokhoz nem sorolhatók, de kisebb vagy nagyobb mértékű úri tartozások mellett voltak eddig a jobbágyok birtokában, ezennel rendeltetik: hogy oly esetben, midőn a tulajdonos be tudja bizonyítani, hogy az ily földeket vagy réteket saját földeiből s réteiből, vagy a határnak oly részéből, mely sem egyeseknek, sem az egész jobbágyközségnek elkülönözve birtokában még nem volt, szóbeli egység, vagy írott szerződés mellett adta ki úri tartozások alá, a kikötött tartozások úrbériknek nem tekinthetők, s az 1848:IX. tc. rendelete alá nem esnek; hanem ha az egység vagy szerződés ideiglenes volt, az minden részben szorosán megtartandó lesz; ugyanazért a szerződési évek kitöltével, a kiadott földek, minden beruházások megfizetése mellett, visszavehetőek. De még ez esetben sem lehet a volt jobbágytól elvenni azon belső telket, melyre az a földesúrnak engedelmével vagy elnézésével lakházát építette, hanem az ily telek zsellérteleknek tekintetvén, a zsellérekről szóló törvény 12. §-ának rendelete alá esik. Ha pedig az egység vagy szerződés örökös volt, a kikötött úri tartozások a földesúrnak teljes kárpótlásával megválthatók, mely megváltásra nézve azon szabályok lesznek megtartandók, mik a 2., 3., 4., 5., 6. és 7. §§-ban a szólbéli adózásokra nézve megállapítottak.

25. §. Midőn ellenben az eddigi tulajdonos be nem tudja bizonyítani, hogy az ily földeket vagy réteket majorsági birtokából, vagy a határnak oly részéből, mely sem egyeseknek, sem az egész jobbágyközségnek elkülönözve birtokában még nem volt, szóbeli egység vagy írott szerződés mellett adta haszonbér vagy úri tartozások alá a volt jobbágyoknak, azok úrbériknek tekintendők, és az 1848:IX. tc. szerint e törvény kihirdetésétől kezdve minden úri tartozásoktól mentek, s az említett IX-ik tc. értelmében közállományi kárpótlás alá tartozók lesznek.

A dohánykertészségekről

26. §. Azon dohánykertészségi községekre nézve, melyek magánbirtokosoknak majorsági birtokára telepítették, s élelmöket a határ tulajdonosától több vagy kevesebb évekre haszonbérbe vett földekből keresik, igyekezzék a ministerium kiküldendő biztosok által eszközteni, hogy egyrészt a községek lakosi, másrészt pedig a földnek tulajdonosa között az eddig bérben bírt földek iránt barátságos úton biztos és állandó örökös alkuk köttessenek.

27. §. Ahol pedig ilyen alkuk nem eszközölthetnek, ott azon esetben, ha a földnek tulajdonosa már telepítéskor a lakosoknak nemcsak belső telkeket, de külső földeket vagy réteket is adott haszonbérbe, habár a haszonbéri szerződések időnkint

változók voltak is, követelhetik a lakosok, hogy belső telkeikben örökre megmarad-
hassanak, s ezenfelül a jelenleg kezeiknél levő külső földekből s rétekből legalább
annyi, amennyi telepítéskor kiadatott, birtokukban hagyassék; ezen belső telkekért s
külső földekért és rétekekért a jelenleg fennálló szerződések szerinti arányban a bér
készpénzre számítva állandósíttassék, sőt ezen állandósított bér 5 % tőkéjének lefize-
tésével azon belső telkeket, földeket vagy réteket magok részére ki is sajátíthassák.
Mind az említett földeknek vagy rétekek mennyiségét, mind az évi bért s ennek
megfelelő kisajátítási summát a fentebbi 25-ik § értelmében kiküldött biztosságok
fogják a felek által előadott bizonyítások nyomán, rövid úton, föllebbvitel nélkül
megállapítani.

28. §. A fentebbi 27. § rendelete alá esnek azon esetek is, melyekben telepítéskor
csak ígértetett a belső teleken felül bizonyos mennyiségű külső földeknek vagy ré-
tekeknek, bár ideiglenes szerződések melletti folytonos bérbeadása, és ezen ígélet csak
később valósíttatott.

29. §. Ha ellenben a lakosoknak telepítéskor a belső telken kívül külső földek
vagy rétek nem adattak, és nem is ígértettek, a lakosok ideiglenes szerződés mellet
jelenleg haszonbérben bírt külső földekre vagy rétekre nézve a szerződésen túl
semmi igényt nem formálhatnak, de megtarthatják ez esetben is belső telkeiket, –
követelhetik, hogy azoknak évenkénti bére készpénzre számítva állandósíttassék, sőt
követelhetik azt is, hogy a határ tulajdonosa nekik mint zselléreknek, pénzre számí-
tott és állandósított bér mellett elkülönített legelőt hasíttasson ki. Mind a belső telke-
ket, mind a kihalított legelőt a megállapított évi bér 5 % tőkéjének lefizetésével kisa-
játítani s örök tulajdonukká tenni joguk leend az ily községek lakosainak.

30. §. A fentebbi 29. §-ban említett legelőnek mennyiségét, úgyszintén a belső te-
lekért kihalított legelőért járó évi bért, s az ennek megfelelő kisajátítási summát ha-
sonlóul a kiküldött biztosságok fogják a felek meghallgatásával, rövid úton, föllebb-
vitel nélkül meghatározni.

31. §. A fentebbi 29. és 30. §§-ban említett kisajátítási summákat a lakosok akár
egyszerre, akár 20 esztendőre felosztott részletekben fizethetik le, magában értetvén,
hogy a még le nem fizetett summának 5 % kamatját kötelesek lesznek a tulajdonos-
nak évenként pontosan megfizetni.

32. §. Ha ellenben az ily községek lakosai a bérben bírt földek iránti alkunak nem
sikerülése esetében inkább más telepítvényt keresnének: házaikat, belső telkeiket
azon joggal, mellyel azokat e törvény erejénél fogva is bírhatnák, szabadon eladhat-
ják, s a pénzügyi miniszternek gondja leend, hogy az ily költözni s másutt telepedni
akarók, amennyire lehet, közállományi javakban kedvező és állandó feltételek mellett
települhessenek.

33. §. Ha valamely városi vagy falusi község a korcsmáltatási jogot közösen akarja gyakorolni, joga leend mindazoktól, kiknek eddig a határban korcsmáltatási joguk volt, azt elbecsültetni, és így a jogot kárpótlás mellett az egész község egyetemének megszerezhetni.

34. §. A község alatt értetik mindaz, ki a helységben akár belső, akár külső tartozmányokat bír, habár ott nem laknék is; következve azon volt földesúr is, ki a helységben vagy annak határában valamely ingatlan birtokot bír, a közösséghez számítottatik.

35. §. Midőn a község birtokosainak szám szerinti többsége a fentebbi 33. § értelmében a korcsmáltatási jogot közössé akarja tenni, ha ezt barátság útján eszközölni nem képes, az illető törvényhatósághoz folyamodik, mely a kibecslésnek s illetőleg kölcsönös kisajátításnak eszközésére és a célbavett közösségből származó terhek és hasznok aránykulcsának kidolgozására küldöttséget nevez ki, három részrehajlatlan tagból állót.

36. §. Ezen küldöttség a felek kihallgatásával megbecsüli:

a) azon tiszta jövedelmet, melyet a korcsmáltatás eddig a földesúrnak hozott,

b) azon tiszta jövedelmet, melyet a volt jobbágyközség eddig az úrbéri vagy szerződés szerinti korcsmáltatásból húzott.

37. §. Ezen becslések az előmutatott szerződések vagy egyéb bizonyítások nyomán – levonva mindig a fenntartási, kezelési s egyéb netalán szükséges költségeket – hét évi középszámítással történnek.

38. §. A becslés által ekképp kiszámított tiszta jövedelem, húszszorosan véve, teendő a kisajátítási summát, a küldöttség tehát azt mind a földesúrra, mind a volt jobbágyosság összességére nézve külön megállapítja.

39. §. Kiszámítja továbbá a küldöttség, mily arányban áll a volt földesúrnak határbeli ingatlan birtoka a volt jobbágyok határbeli ingatlan birtokához.

40. §. Ezen számításba a határnak minden használható részei felvételnek; a minőségre nézve különbség nem tételnek. A víz- vagy posványterületek azonban ide nem értetnek.

41. §. A határnak oly részei, melyek iránt akár a volt földesúr a mostani birtokosok ellen, akár a volt jobbágyok a volt földesúr ellen követelést formálnak, azon félnek birtokához számítottatnak, amely fél azokat valósággal bírja; oly részek pedig, melyeket a volt földesúr és a volt jobbágyok közösen bírnak, hacsak a felek magok között az arányra nézve meg nem egyeznek, a számításból egészen kihagyandók.

42. §. A fentebbi 40. és 41. §§ nyomán megállapított arány szerint veti ki azután a küldöttség azt, hogy egyrészt a volt földesúrnak járó kisajátítási summából mennyit fizetnek a volt jobbágyok, s mennyit tartozik ő maga viselni, – másrészt, a volt

jobbágyoknak járó kisajátítási summából mennyit fizet ezeknek a földesúr, s mennyit viselnek ők magok.

43. §. Így kiegyenlítettven a kölcsönös kisajátítás, a korcsmáltatási jog közössé válik, s annak közös jövedelmei azontúl birtokaránylag fogják illetni az egész községnek birtokosait; magában értetvén, hogy a községet itt is a fentebbi 34. § értelmében kell venni.

44. §. Az ekképpen közössé vált korcsmáltatási jogot a község (árverés útján) haszonbérbe tartozik adni, ha csak a község közmegegyezéssel másképp nem rendelkezik annak használatáról. A házankinti korcsmáltatást azonban közmegegyezéssel sem lehet a köztörvényhatóság engedelmével elhatározni.

45. §. Amely városnak vagy helységnek községe a fentebbi §§-ban körülírt kisajátítás által az egész korcsmáltatási jogot magáévá tenni nem akarja, azt sem a földesúr, sem a község tagjainak kisebb száma arra nem kényszeríthetik; hanem ily helyeken – a korcsmáltatásra nézve – mindenben az eddigi törvényes gyakorlat marad fenn.

46. §. Ha valamely község azon summát, mely kisajátításképpen minden leszámítások után a volt földesúrnak még járandó, egyszerre lefizetni nem tudná, azt 20 esztendőre felosztva, részletekben is teheti, csakhogy a fizetetlen summának 5 % kamatját mindenkor pontosan fizesse.

47. §. A fentebbi §-ban említett tartozásnak biztosságára a közös korcsmá szolgáljon jelzalogul, és a község rendelkezhetik úgy is, hogy annak jövedelmei szolgálnak részben vagy egészben a kamatoknak és tőkéknek törlesztésére.

48. §. A községnek szabad akaratától függ az ezen cikkelyben körülírt kisajátítást oly csárdákra vagy sátor alatti bormérésekre is kiterjeszteni, melyek a városon vagy helységen kívül, a határnak bármely részében vannak, – de ha a község az ily csárdákban korcsmáltatást kisajátítani nem akarja, azokat eddigi birtokosaik tovább is fenntarthatják.

49. §. Hol a korcsmához szántóföldek, rétek vagy egyéb haszonvételek voltak eddig kötve, azokat a felek szintén kisajátítás alá vehetik, de ha egyik vagy másik fél abban meg nem egyezne, akkor az ily földek, rétek s egyéb haszonvételek jövedelme az általános becslési summából kihagyatik, és az eddigi tulajdonosnak birtokában hagyatnak.

50. §. Ami a korcsmáltatás gyakorlatára szolgáló épületeket illeti, ha a tulajdonos azokat a kisajátítási becslésből ki akarja hagyatni, s más célokra fordítani, azt szabadon teheti.

51. §. A mézárszéki jog, ser, pálinka és egyéb szeszes italok kimérése, kávéházaknak, nyilvános vendéglőknek és vendégfogadóknak nyitása, mind a közössé tételre, mind pedig a kisajátítás utáni közös használat módjára nézve, e jelen törvény fentebbi §§-inak rendelete alá esik.

52. §. A fentebbi 35. §-ban kijelölt megyei küldöttség, mely a korcsmáltatásnak, és egyéb, az 51. §-ban elsorolt haszonvételeknek kibecsülésében, kisajátításában, és a

közös használat aránykulcsának megállapításában jár el, tartozik eljárásáról, mely rövid és szóbeli leend, rendes jegyzőkönyvet vezetni.

53. §. Az eljárásnak költségeit, ideértve a határnak netalán szükséges felmérését is, a felek birtokaránylag viselik. A küldöttség határozatával meg nem elégedő fél, ügyét folyamodvány mellett a megyei törvényszékhez viheti, melytől csak azon esetben engedtetik fellebbvitel a kir. táblához, mint e tárgyban legfőbb ítélőszékhez, ha az a küldöttség határozatát valamely részben megváltoztatta. Perújításnak s egyéb perorvoslatoknak helye nem lesz.

54. §. Serfőzést, pálinkának vagy egyéb szeszes italoknak készítését, egyszóval: mindennemű iparágat, gyártást, kereskedést, boltnyitást, ki-ki szabadon és minden úri adózás nélkül űzhet és gyakorolhat a maga saját birtokán, de csak azon törvények és rendőrségi szabályok korláti között, melyek e részben a hon minden lakosaira nézve fennállanak.

55. §. A vízimalmok eddigi birtokosaiknak sértetlen sajátjai maradnak, ezentúl pedig ki-ki a maga birtokán szabadon állíthat fel vízimalmot, amennyiben annak felállítása az 1840:X. tc. rendeletének megfelel. Azon vízimalmoktól, melyek a Dunán, Tiszán, Dráván, Murán és egyéb nevezetes folyóvizeken hajókra építettek, vagy ezután építettek, a malom tulajdonosai, ha azokat a vízre dülő saját birtokaikhoz kötötték, jövendőre a földesúrnak semmi díjt vagy bért nem fizetnek. Szélmalmokat és szárazmalmokat a maga birtokán ki-ki szabadon állíthat.

56. §. Azon vízimalmok, melyeket valamely jobbágy a maga úrbéri földjén, vagy a jobbágyságnak úrbérileg már elkülönözött legelőjén a földesúrnak engedelmével olyképpen épített, hogy ezen engedelemért a földesúri jog elismerése fejében valamely díjt fizetett, jövendőre minden fizetéstől mentek lesznek.

57. §. A községek tagosítás vagy legelőfelosztás alkalmával gondoskodni tartoznak, hogy a folyók mentében a hajós malmok elszállítására és kikötésére alkalmas földtér a közjó tekintetéből fennhagyassék, melyért mindegyik malomtól bizonyos – 2 pft-ot meg nem haladható – évi díj a község számára megvétethetik.

58. §. A vadászatot és madarászatot ki-ki a maga birtokán szabadon gyakorolhatja; közös birtokban a vadászat és madarászat joga is közös leend.

59. §. A halászat az összes községnek joga leend, ha a község azokat, kiket e jog kizárólag illetett, az ezen törvényben a korcsmáltatásra nézve körülírt módon kisajátította. Az ekképpen közössé vált halászat jövedelmében a községnek minden tagja birtokaránylag osztozik, a birtokarány pedig a fentebbi 39., 40. és 41. § szerint leszen kiszámítandó.

60. §. Oly kisebb tavak, melyek valakinek elkülönözött saját birtokában bennfeküsznek, s általa eddig is kizárólag használtattak, az eddigi birtokosnak beleegyezése nélkül kisajátítás által sem válhatnak közösekké.

61. §. Országos vagy héti vásárookra szabadalom jövendőre csak egész községeknek adathatik. Azon vásári szabadalmakat pedig, melyeket eddig magánosok bírnak,

a községek mindenütt magok részére kisajátíthatják. A kisajátítás azon szabályok szerint történik, melyek a fentebbiekben a korcsmáltatási jog kisajátítására nézve megállapítottak.

A tartozások behajtásáról

62. §. Mindazon tartozásokra nézve, mely az ezen törvénycikkben körülírt bármennemű megváltás folytán akár tőke, akár kamat fejében fizetendő, valamint azokra nézve is, melyek, mint meg nem váltottak, természetben kiszolgáltatandók, az 1836: XX. tc. körülírt szóbeli perútnak leendő helye, és pedig nem tekintve a summának nagyságára.

A legelőnek és erdőnek elkülönözéséről

63. §. Oly helyeken, hol még a volt jobbágyok és volt földesúr között a legelő elkülönözve nincs, az elkülönözés az 1836:VI. tc. 3. §-sa szerint leszen eszközözendő; addig pedig, míg az elkülönözés megtörténik, az eddigi gyakorlat fog megtartatni. De a legeltetés azon szántóföldeken s réteken, melyeket a volt jobbágyok a volt földesúrtól különválva bírnak, e törvény kihirdetésétől fogva közös többé nem leendő, s egyik fél a másik félét nem legeltetheti.

64. §. Az erdőbeli közös haszonvételekre nézve rendeltetik: hogy ahol a volt jobbágyokat a volt földesúrnak erdejében a faizás jogosan illette, ott az eddigi törvényszerű gyakorlat tovább is megtartandó; de joga leendő bármelyik félnek arra, hogy úrbéri per útján vagy az ezután kiszolgáltatandó famennyiséget meghatároztassa, vagy az ennek megfelelő erdőt kihalásíttathassa.

65. §. Az erdő kihalásításának kulcsául azon famennyiségnek becsértéke szolgálandó, melyet a volt jobbágyok eddigelé tulajdon házi szükségükre jogosan használtak, s ennek pótlásául annyi erdőterület fog kihalásíttatni, mennyinek erdőszeti szabályok szerint számítandó évenkénti haszonvétele az említett famennyiség becsértékének megfelel. Az így elkülönözött erdőben mind a makk, mind a gubacs azt fogja illetni, kinek azon erdő rész az elkülönözés által birtokába jutott; magában értetvén, hogy a kihalásítandó erdő haszonvételeinek meghatározásában a makk és gubacsjövedelem is számításba vetetik.

66. §. Az 1836:VII. tc. 8. §-ában említett úrbéri ölfavágás és összehordás kötelessége mind az elkülönözött, mind a még közösen bírt erdőkre nézve teljesen megszűnik, de a földesúr ezért is, mint elvesztett úrbéri jövedelemért, közállományi kárpótlást nyerend.

A nádlásról

67. §. Az 1836:VI. tc. 5. §-ában körülírt nádlás az ott megállapított szabályok szerint tovább is fennmarad. De ha valamelyik fél a használat mennyiségét jövőre állandóul meg akarja határozatni, azt az eddigi gyakorlat alapján akár kéve, akár holdszámra úrbéri per útján eszközölheti. Az említett törvényben megállapított 40 kéve nádadózás mindenestre már megszűntnek tekintendő, de a földesúrnak ezen vesztesége is közállományi kárpótlás alá tartozik.

A telek kibecsülésének eltörléséről

68. §. A hármaskönyv I. része 40. címének azon rendelete, miszerint a földesúr osztály esetében jobbágyának telkét, vagy legalább a telek valamely részét elbecsülte, jövőre minden kivétel nélkül teljesen megszüntetik.

A községek előjáróinak választásáról

69. §. A községek előjáróinak választására nézve mindazon befolyást, mely eddig törvény szerint a földesurat illette, ezentúl az illető vidékbeli szolgabíró fogja gyakorolni; ha azonban a megyei köztörvényhatóság azt látná, hogy a szolgabíró e részbeni kötelességét egész vidékének minden helyeiseiben rövid idő alatt teljesíteni képes nem lenne, s az előjárók választásának emiatti halasztásából rendtelenségek származhatnának, joga leend a bizottmányi ülésből evégre más egyéneket is kiküldeni, s azokat a szolgabíró említett kötelességének teljesítésével megbízni.

Azon haszonbéri szerződésekről, melyek mellett valaki másnak oly jószágát vette ki haszonbérbe, mihez úrbéri jövedelmek is tartoztak

70. §. Azon haszonbéri szerződésekre nézve, melyek mellett valaki másnak oly jószágát vette haszonbérbe, mihez jobbágyok által kiszolgálendő, s az 1848:IX. tc. által már megszüntetett úrbéri jövedelmek is tartoztak, ezennel határozatlik: hogy ha a felek az ezen jövedelemcsorbulásból származott kérdéseket magok között kiegyenlíteni nem tudnák, mindenik fél válasszon maga részéről egy-egy bírót, e kettő egy harmadikat elnökül, és az ekképp választott bíróság határozzon a felek kihallgatásával a fennforgó kérdések felett.

71. §. Ha valamelyik fél a másik által bírói megintéssel felszólítva 15 nap alatt bírót nem választana, vagy ha a megválasztott bírák elnököt nem választanának: köte-

les leend a köztörvényhatóság bármelyik félnek folyamodására ezen hiányt a legközelebbi bizottmányi ülésből végzés által pótolni.

72. §. A választott bíróság mindenekelőtt megbecsüli a felek kihallgatásával azon veszteséget, mely az úrbéri tartozások megszüntetéséből eredett. Ezen becslésnél minden gyalognapszám különbség nélkül 10 p[engő] k[rajcá]rral, az igás napszám pedig 20 p[engő] k[rajcá]rral leszen számítandó; a készpénzbeli úrbéri fizetések szám szerinti mennyiségben vétetnek fel, – azon jövedelmek pedig, melyeket a haszonbér-lő termékekben húzott a jobbágyoktól, a közelebb lefolyt 7 év közepszámítása szerint lesznek mind a mennyiségre, mind a folyó árra nézve megállapítandók. Mind-ezekből lehúzatnak azon évi költségek, mik földesúri hatóságnál fogva terhelnék a haszonbér-lőt, ha az úri hatóság törvény által megszüntetve nem volna.

73. §. Megállapítatván ekképp az úrbéri tiszta veszteség, a bíróság tanúk, becsűsök és egyéb segédeszközök használásával azt is kinyomozza, hogy a haszonbér alatti majorsági javakért, s egyéb, ahhoz tartozó haszonvételekért mennyit lehetett volna tiszta haszonbér fejében biztosan kapni azon időben, midőn a kérdéses haszonbér kezdődött, ha azon javakhoz semmi úrbéri jövedelem nem tartozott volna.

74. §. A fentebbi 72. és 73. §§ szerint kiszámított két rendbeli összeg együttvéve, a haszonbéri javak összes javadalma gyanánt lesz tekintendő, s amely arányban áll az úrbéri tartozások megszüntetéséből eredett veszteség ezen említett összes jövedelemhez, azon arányban fogja a bíróság a szerződésben kikötött évi haszonbért is alább szállítani, vagyis annyi percent lesz a szerződési haszonbérből évenként levonandó, ahány perccenttel csorbult a fentebbi módon kiszámított összes jövedelem az úrbéri tartozások megszüntetése által.

75. §. Ha ezen kiszámítással és meghatározással a haszonbér-lő meg nem elégszik, szabadságában álland a haszonbér-ről azonnal lemondani, s ily esetben beruházásának, előlegezéseinek, vagy biztosítékuk letett pénzének visszafizetése után a haszonbéri javakat köteles haladék nélkül visszaereszteni. Minden ezekre nézve támadható kérdéseket ugyanazon választott bíróság fogja elítélni.

76. §. A választott bíróság eljárása mindennemű kérdésekre nézve sommás és szóbeli leend, de tartozik a bíróság eljárásáról rendes jegyzőkönyvet vezetni, s ítéletét a feleknek írásban is kiadni, a meg nem elégedő fél birtokon belől fellebbezheti keresetét a megye törvényszékére, honnan azonban csak azon esetre fellebbeztethetik a kereset a kir. táblára, ha és amennyiben e törvényszéknek ítélete az első bíróságnak ítéletét helyben nem hagyta; de még ezen fellebbezés is csak birtokon kívül engedtetik meg. További fellebbezésnek, vagy bármi egyéb perorvoslatnak hely nem adatik.

77. §. A becsléseknek és a bíróság eljárásának költségeit a felek közösen viselik.

Nyomatvány. Országgyűlési iratok 1848/1849. 44. sz. Közli Beér János – Csizmadia Andor 622-632. p.

Pest, 1849. február 24.

Deák Ferenc levele Batthyány Lajosné, Zichy Antónia grófnőböz

Pest, 24/II. 1849.

Kedves Grófnő!¹¹⁸

L[ajos] ügyei valóban hosszan elhúzódnak, azonban ezt a huzavonát nem tudom rossz jelnek látni. Még mindig a legjobbat remélem, mert aligha lehetséges, hogy valami fontos a terhére róható lenne. Tehát, csak türelem és bizalom Istenben, aki a vételeket megvédi.

Az Ön tulajdona, kedves Grófnő, nem zárható. Ez nem is valószínű, s jogilag lehetetlen. Az Ön testvére,¹¹⁹ remélem, rövidesen mindent elrendez az Ön lakásával kapcsolatban, s akkor már nem lesz olyan akadály, amely elutazása útjában állhatna, s ha valakit megbízna azzal, hogy az Ön Ikervárott található vagyonának esetleg tévesen megkísérelt elkobzásával kapcsolatban ellenvetést tegyen, ez az ellenvetés bizonyára respektáltatnék.

Tehát jöjjön, amint csak lehet. Ön az egyetlen, aki L[ajost] fogságában meglátogathatja, s vigaszt és felderülést szerez neki, ha Önt és gyermekeit, ha csak néha is, láthatja. Ön is, kedves grófnő, az aggodalom nehéz terhét sokkal könnyebben viseli el az ő közelében, mint ha tőle teljesen elszakítva, ezer hamis hír által tartatna aggodalomban.¹²⁰ Tehát jöjjön Ön, s az Isten áldja és vigasztalja Önt. Az Ön

legodaadóbb
Deákja

[Kívül:] Batthyány grófné, született Zichy Antónia grófnőnek Ikervárott

Gépelte másolat az eredeti tisztázatról. Eredetije német. Hermann Róbert fordítása. MOL P 626. Széchenyi-gyűjtemény. Bártfai Szabó László gyűjteménye. Dátum szerint. Közli: Deák Ferencnek egy német levele. In: Neue Pester Journal, 1903. okt. 17.

¹¹⁸Zichy Antónia grófnő (1816-1888), 1834-től Batthyány Lajos gróf felesége.

¹¹⁹Valószínűleg Zichy János grófról (1820-?), Batthyány Lajos sógoráról van szó.

¹²⁰Deák levelének tartalmi kivonatát ismertette Ferenczi Zoltán: Deák élete. Bp., 1904. 2. köt. 218. p. Vö. Körmöczy Katalin: „... a mi megmarad, fordítsa jó célokra”. Deák Ferenc hagyatéka. Bp., 1992. 79. p.

61.

Kehida, 1850. január 28.

Deák Ferenc levele Bogyay Lajoshoz, Zala megye cs. kir. megyefőnökéhez

Nagyságos megyei főnök úr!¹²¹

A főhadiparancsnokság még szeptember hónapban adott ki rendeletet, hogy minden képviselő, kik 1848-ik évi october 3-án túl résztvettek az országgyűlési tanácskozásokban, három holnap alatt magukat az illető kerületi katonai kormánynál jelentsek. Ennek következtében én november elején Pécsre mentem, s ott magamat a kerületi katonai kormánynál jelentettem, s annak felszólítására nyilatkozatomat írásban be is adtam.

Miről tisztelt megyei főnök urat ezennel hivatalos felszólítása folytán értesíteni van szerencsém.

Tisztelettel maradván

Nagyságos megyei főnök úrnak

alázatos szolgája

Deák Ferenc

Kehidán január 28-án 1849 [sic!]¹²²

S. k. eredeti. ZML Zala megye cs. kir. főnökének iratai. 1850. VIII. C. 633. Közli Molnár András 1988. 17. p.

62.

Kehida, 1850. március 13.

Deák Ferenc levele Bogyay Lajoshoz, Zala megye cs. kir. megyefőnökéhez

Nagyságos megyei főnök úr!

Báró Haynau tábornagy¹²³ s magyarországi hadi főparancsnok őexcellenciája múlt évi szeptember hónap 1-ő napján adott ki rendeletet, mely szerint minden képviselőnek, ki az 1848-ik évi october harmadika után is résztvett az országgyűlési tanácskozásokban, meghagyatott, hogy a rendelet kiadása napjától három holnap alatt az illető kerületi katonai főparancsnokság előtt megjelenjen, s nyilatkozatot adjon. Ezen főbb rendeletnek következtében én és Tolnay Károly¹²⁴ úr november hónap 7-én Pécsre mentünk, minthogy akkor Zala megye a pécsi katonai kerülethez tartozott.

¹²¹ Bogyay Lajos (1803-1875), konzervatív megyei tisztviselő, 1848 őszétől Zala cs. kir. megyefőnöke.

¹²² Az 1849-es évszám nyilvánvaló tollhiba.

¹²³ Julius Haynau báró (1786-1853), tábornagy.

¹²⁴ Tolnay Károly (1813-1897), a keszthelyi választókerület országgyűlési képviselője.

Pécsett november 8-án megjelentünk báró Vernhard tábornok úrnál,¹²⁵ s előadtuk néki megjelenésünk okát; ki nekünk azt mondotta, hogy Pécsett a haditörvényszék megszűnt ugyan, de egy auditor¹²⁶ a Császár nevét viselő könnyűlovasságtól (Kaiser Chevaux-legers) meg van bízva, hogy a beadandó nyilatkozatokat átvegye, s Pestre elküldje. Mi tehát a tábornok úr rendelete folytán azon auditor urat felkerestük, s az ő utasítása nyomán nyilatkozatunkat nékie által is adtuk, sőt megkérdeztük, hogy most már távozhatunk-e Pécsről, haza mehetünk-e, vagy Pestre kell lemennünk, s ő azt felelte, hogy fog még szólani Vernhard tábornok úrral, s annak rendeletét tudtunkra adandja. Ugyanazon napon este 7 órakor értesített is maga auditor úr személyesen, hogy most már hazautazhatunk, nyilatkozatunk annak útján le fog küldetni, s mi eszerint november 9-én Pécsset elhagytuk.

Nem tartom lehetőnek, hogy nyilatkozatom eltévedett volna, s addig, míg eziránt positiv parancsolatot nem kapok, azért nem merek újabb nyilatkozatot adni, mert ez úgy tekintethetnék, mintha én kételkedném Vernhard tábornok úrnak, s az írt auditornak szavában, vagy szolgálatbeli pontosságában, s azt hinném, hogy éppen az én nyilatkozatom tévedett el, ez pedig megbántás volna az írt urakra. De ha eziránt nagyságod útján positiv rendeletet fogok kapni, s így a lehető subsumtio¹²⁷ ellen fedve leszek, nem késem az eziránt adandó főbb parancsot azonnal teljesíteni. Legyen szíves nagyságod ezen válaszomról tisztelt főispán urat¹²⁸ mielőbb értesíteni, s néki megírni, hogy nyilatkozatomnak újabb beadásától positiv rendelet nélkül csak a fentebbi tekintet tartóztatott.¹²⁹

Tisztelettel maradván Nagyságodnak

alázatos szolgája
Deák Ferenc

Kehidán, mart[ius] 13-án 1850.

S. k. eredeti. ZML Zala megye cs. kir. főnökének iratai. 1850. VIII. C. 1102. Közli „A tekintetes megye közönségének alázatos szolgája ...”. Dokumentumok Deák Ferenc életéből. (Írta és szerkesztette Kiss Gábor, Molnár András) Zalaegerszeg, 1988. 35-36. p. Vö. Molnár András 1988. 18. p.

¹²⁵ Stefan Wilhelm Wernhardt báró, vezérőrnagy, a pécsi katonai kerület parancsnoka.

¹²⁶ Hadbíró (kihallgató) százados.

¹²⁷ Neheztelés, kifogás.

¹²⁸ Döry Gábor (1803-1871), a székesfehérvári kerület cs. kir. főispánja ill. főbiztosa.

¹²⁹ A zalai megyefőnöki iratok között nincs nyoma annak, hogy Deáktól újabb igazoló nyilatkozatot kértek volna, így valószínűleg elfogadták a válaszat.

TARTALOMJEGYZÉK

MOLNÁR ANDRÁS: DEÁK FERENC A FORRADALOM ELŐTT	5
FÓNAGY ZOLTÁN: DEÁK FERENC ÉS A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS	21
Deák és a jobbágyfelszabadító áprilisi törvények	22
A jobbágyfelszabadítás nyitott kérdései	25
Az „igazságot keresők” Deáknál.....	28
Kísérlet a feudális maradványok felszámolására.....	34
A törvényjavaslat az országgyűlés előtt.....	41
Az úrbéri törvényjavaslatok utóélete	50
URBÁN ALADÁR: DEÁK FERENC A BATTYÁNY-KORMÁNYBAN	53
Deák a kabinetben.....	53
Deák az országgyűlésen.....	67
DOBSZAY TAMÁS: DEÁK FERENC ÉS AZ IGAZSÁGÜGYI MINISZTERI- UM SZERVEZÉSE	93
1. Deák Pozsonyban: a miniszteri megbízatás	93
2. A kormány szintű szervezés.....	97
2. 1. Az ügyek átvétele	97
2. 2. Az összminisztérium szervező munkája.....	98
3. A szervezőmunka Deák minisztériumában.....	99
3. 1. A hatáskör megállapítása.....	99
3. 2. A szervezet kialakítása.....	102
3. 3. A személyi kérdések.....	111
3. 4. A minisztérium elhelyezése	119
4. Az osztályok tevékenysége és ügyvitele	119
4. 1. Az elnöki osztály és Deák tevékenysége	120
4. 2. A többi osztály munkája	121
4. 3. Az ügyvitel.....	122
5. Eredmények és kudarcok	126
BALOGH ELEMÉR: DEÁK FERENC ÉS AZ ANYAGI BÜNTETŐJOG KO- DIFIKÁCIÓJA	129
1. A büntetőjog „küldetése”.....	130
2. A büntető anyagi jog dogmatikája	134
a) Általános rész.....	135
b) Különös rész.....	138
3. A magyar büntetőjogi fejlődés állapota 1848-ban.....	141
4. A Deák vezette Igazságügyi Minisztérium kapcsolata a büntetőjoggal	147
a) Halálraítéltek kérvényei	149
b) Vegyes folyamodványok.....	152

MEZEY BARNA: DEÁK FERENC ÉS A BÜNTETŐ ELJÁRÁSJOG RE-	
FORMJA 1848-BAN	159
1. A keretek.....	159
1. Deák Ferenc minisztersége.....	159
2. Az országos helyzet.....	161
3. A szakmai elem.....	162
4. A minisztérium	163
2. Az előzmények.....	166
1. A reformkor.....	166
2. A '43-as javaslat	166
3. Perjogi reformgondolatok.....	167
4. Börtönügyi szempontok.....	170
3. A tények.....	173
1. A sajtóesküdszéki rendelet	174
2. A véstörvény-javaslat	176
4. Börtönügy	179
5. Kodifikáció.....	183
HERMANN RÓBERT: DEÁK FERENC TEVÉKENYSÉGE 1848 OKTÓBE-	
RÉTŐL A SZABADSÁGHARC VÉGÉIG	185
A hallgatag Deák.....	186
Kossuth és Deák – avagy kié legyen a gyepplő?	191
A békekövetség.....	196
Deák 1849 első hónapjaiban.....	209
Visszatérni vagy távolmaradni?.....	213
A szabadságharc után.....	217
Rövidítések jegyzéke	221
MOLNÁR ANDRÁS: DEÁK FERENC IGAZSÁGÜGYI MINISZTERI IRA-	
TAIBÓL.....	223
Rövidítések jegyzéke	227
1. Pest, 1848. április 23. Deák Ferenc igazságügyi miniszter előterjesztése	
István nádorhoz	229
2. Pest, 1848. április 23. Deák Ferenc levele Bezerédj Istvánhoz	230
3. Pest, 1848. április 29. Deák Ferenc igazságügyi miniszter sajtóesküdszéki	
rendelete.....	231
4. Buda, 1848. május 1. Deák Ferenc igazságügyi miniszteri körrendelete.....	243
5. Pest, 1848. május 2. Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideig-	
lenes hadügyminiszter rendelete az Országos Nemzetőrségi Haditanács-	
hoz.....	243

6. Pest, 1848. május 3. Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter rendelete a budai főhadparancsnoksághoz.....	244
7. Pest, 1848. május 4. Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter utasítása Ottinger Ferenc vezérőrnagyhoz	244
8. Pest, 1848. május 4. Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter átirata Széchenyi István közlekedési miniszterhez	245
9. Pest, 1848. május 5. Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter utasítása Ottinger Ferenc vezérőrnagyhoz	245
10. Pest, 1848. május 5. Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter rendelete Szeged város tanácsához.....	246
11. Pest, 1848. május 5. Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter leirata Gömör megye alispánjához.....	246
12. Buda, 1848. május 5. Deák Ferenc igazságügyi miniszter rendelete minisztériumának hatásköréről és eljárási rendjéről	247
13. Pest, 1848. május 6. Deák Ferenc igazságügyi miniszter körlevele a váltótörvényszékekhez.....	249
14. Pest, 1848. május 6. Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter átirata Latour osztrák hadügyminiszterhez.....	250
15. Pest, 1848. május 6. Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter rendelete Ottinger Ferenc vezérőrnagyhoz.....	250
16. Pest, 1848. május 7. Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter utasítása Csillagh Lajos zalai első alispánhoz	251
17. Pest, 1848. május 7. Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter rendelete Heves megye alispánjához	251
18. Pest, 1848. május 9. Deák Ferenc, a miniszterelnököt helyettesítő ideiglenes hadügyminiszter rendelete Heves megye alispánjához	252
19. Pest, 1848. május 9. A miniszterelnököt helyettesítő Deák Ferenc rendelete az ideiglenes hadügyminisztériumhoz.....	253
20. Pest, 1848. május 19. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Vas megye első alispánjához	253
21. Pest, 1848. május 20. Deák Ferenc igazságügyi miniszter utasítása Pest városhoz.....	254
22. Budapest, 1848. május 24. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Zala megyéhez.....	254
23. Pest, 1848. május 24. Deák Ferenc igazságügyi miniszter átirata Kossuth Lajos pénzügyminiszterhez	255

24. Pest, 1848. május 25. Deák Ferenc igazságügyi miniszter rendelete a királyi kúriához	256
25. Pest, 1848. május 25. Deák Ferenc igazságügyi miniszter büntönügyi rendelete Pest városhoz.....	258
26. Budapest, 1848. június 4. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Somogy megyéhez.....	260
27. Budapest, 1848. június 5. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Somogy megyéhez.....	260
28. Budapest, 1848. június 6. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Somogy megyéhez.....	261
29. Pest, 1848. június 10. Deák Ferenc igazságügyi miniszter átirata Kossuth Lajos pénzügyminiszterhez	261
30. Buda, 1848. június 14. Deák Ferenc igazságügyi miniszter rendelete a királyi kúriához	263
31. Budapest, 1848. június 17. Deák Ferenc igazságügyi miniszter és Kossuth Lajos pénzügyminiszter rendelete a bányatörvényszékekről	263
32. Budapest, 1848. június 22. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Sopron megyéhez	266
33. Budapest, 1848. június 24. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Zala megyéhez.....	267
34. Budapest, 1848. június 25. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Veszprém megyéhez.....	268
35. Budapest, 1848. június 27. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Veszprém megyéhez.....	268
36. Budapest, 1848. június 28. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Veszprém megyéhez.....	269
37. Budapest, 1848. június 28. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Vas megyéhez.....	269
38. [Budapest, 1848. július 1. körül] A miniszterelnök Deák Ferenc által fogalmazott beszámolója a kormány munkájáról és az ország helyzetéről a népképviselői országgyűlés számára	270
39. Pest, 1848. július 14. Deák Ferenc igazságügyi miniszter átirata István nádorhoz	279
40. Budapest, 1848. július 14. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Zala megyéhez.....	280

41. Budapest, 1848. július 15. Deák Ferenc igazságügyi miniszter hirdet- ménye.....	281
42. Budapest, 1848. július 18. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Zala megyéhez.....	281
43. Hely és dátum nélkül [Pest, 1848. július 18. – augusztus 1. között] Deák Ferenc igazságügyi miniszter levele Kossuth Lajos pénzügyminiszterhez	282
44. Budapest, 1848. július 21. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Zala megyéhez.....	282
45. Budapest, 1848. július 23. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Veszprém megyéhez.....	283
46. Budapest, 1848. július 28. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Zala megyéhez.....	284
47. Budapest, 1848. július 29-31. Deák Ferenc igazságügyi miniszter törvény- javaslata az ostromállapot bevezetéséről.....	284
48. Budapest, 1848. július 30. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Zala megyéhez.....	290
49. Budapest, 1848. augusztus 1. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Zala megyéhez.....	291
50. Budapest, 1848. augusztus 2. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Zala megyéhez.....	292
51. Budapest, 1848. augusztus 6. Deák Ferenc igazságügyi miniszter rende- lete a közvádlok eljárásáról.....	292
52. Budapest, 1848. augusztus 8. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Zala megyéhez.....	293
53. Budapest, 1848. augusztus 8. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Sopron megyéhez	294
54. Pest, 1848. augusztus 27. Deák Ferenc javaslata a Horvátországgal tör- ténő megegyezésről	295
55. Pest, 1848. augusztus 27. Deák Ferenc igazságügyi miniszter rendelete Vay Miklós báró királyi biztoshoz.....	298
56. Pest, 1848. augusztus 27. Deák Ferenc igazságügyi miniszter rendelete az erdélyi királyi táblához.....	298
57. Budapest, 1848. augusztus 28. Deák Ferenc igazságügyi miniszter leirata Somogy megyéhez	299
58. Bécs, 1848. szeptember 5. Batthyány Lajos miniszterelnök és Deák Fe- renc igazságügyi miniszter jelentése a magyar kormányhoz	299

59. Budapest, 1848. szeptember 11. előtt. Deák Ferenc igazságügyi miniszter törvényjavaslata az úrbéri viszonyok maradványainak felszámolásáról.....	301
60. Pest, 1849. február 24. Deák Ferenc levele Batthyány Lajosné, Zichy Antónia grófnőhöz	313
61. Kehida, 1850. január 28. Deák Ferenc levele Bogyay Lajoshoz, Zala megye cs. kir. megyefőnökéhez	314
62. Kehida, 1850. március 13. Deák Ferenc levele Bogyay Lajoshoz, Zala megye cs. kir. megyefőnökéhez	314
TARTALOMJEGYZÉK.....	317

A Zalai Gyűjtemény sorozatban eddig megjelent:

1. Blázy Árpád: A gyógyszerészet megjelenése és fejlődése Zala megyében 1711-1848. 1974.*
2. Tanulmányok (régészeti, történelmi, néprajzi). 1974.*
3. Lagzi István: Lengyel menekültek Zala megyében a második világháború idején. 1975.*
4. Béli József: Az 1945-ös földreform Zala megyében. 1976.
5. Tanulmányok Deák Ferencről. 1976.*
6. Régészeti tanulmányok. 1977.*
7. Szentmihályi Imre: Hetés és a Lendvavidék néprajzi sajátosságai. 1977.
8. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1978.
9. Kotnyek István: Alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig. 1978.
10. Vajda József: Hallottad-e hírét Zalaegerszegnek? 333 zalai népdal. 1979.
11. Vaska Miklós: Paraszti gazdálkodás Nován a két világháború között. 1979.
12. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1979.
13. Horváth Károly: Egy hernyei parasztember népdalkincse. 1981.
14. Horváth László: A magyarszerdahelyi kelta és római temető. 1980.
15. Varga János: Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete. 1980.
16. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1980-1981.
17. Petánovics Katalin: Liber contractuum. A keszthelyi Festetics-uradalom szerződése. 1981.
18. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1982-1983.
19. Müller Róbert: A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késő vaskortól a török kor végéig I-II. 1982.
20. Kerecsényi Edit: A muramenti horvátok története és anyagi kultúrája. 1984.
21. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1984-1985.
22. Gaál Antal: Zala megye közigazgatási beosztása és a tanácsok tisztségviselői 1950-85. 1986.*
23. Bencze Géza: Zala megye leírása a reformkorban. 1986.
24. Zala megye földrajzi nevei. II. A keszthelyi járás. 1986.
25. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1986.
26. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1987.
27. A dél-dunántúli aprófalvak és szórványok település- és társadalomtörténete.
28. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1988.
29. Bilkei Irén-Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555-1711. I.
30. Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790-1849. 1990.
31. Művelődéstörténeti tanulmányok. 1990.
32. Kovács Imre: A türjei premontrai prépostság története. 1991.
33. A szabadságharc zalai honvédei 1848-49. 1992.
34. Gazdaságtörténeti tanulmányok. 1993.
35. Zalai történeti tanulmányok. 1994.
- 36/I. Hadtörténelmi tanulmányok. 1995.
- 36/II. Hermann Róbert: Perczel Mór első honmentő hadjárata. 1995.
37. Dokumentumok Zala megye történetéből 1944-1947. 1995.
38. Balogh Elemér: Göcseji szólások és közmondások. 1995.
39. Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1996.
40. '56 Zalában. A forradalom eseményeinek Zala megyei dokumentumai 1956-1958.
41. Iskola és társadalom. 1997.
42. Zalai történeti tanulmányok. 1997.

Beszerezhető: Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, Széchenyi tér 3. (Pf. 110.)

* Elfogyott

Ára: 1368,- Ft

A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere, Deák Ferenc tiszteletére rendezett tudományos emlékülést 1998. április 29-én Zala Megye Történelmi Emlékbizottsága, valamint a Magyar Jogászegylet Zala Megyei Szervezete támogatásával a Zala Megyei Levéltár. Az egykori zalaegerszegi vármegyháza – ma Zala Megyei Bíróság – dísztermében elhangzott előadások részletesen elemezték Deák Ferenc 1848-1849-es tevékenységét. Kötetünk az előadások bővített és jegyzetekkel ellátott változatát tartalmazza. Az egyes rész tanulmányok érintik Deáknak a forradalom előtt játszott, valamint a Batthyány-kormányban és a népképviselői országgyűlésen betöltött szerepét, feltárják az igazságügyi miniszter hivatalszervező és törvényelőkészítő munkáját, ismertetik legfontosabb rendeleteit és döntéseit, továbbá áttekintik a volt miniszter lemondása utáni, 1849 őszéig terjedő tevékenységét is. A tanulmányok kiegészítéseként első ízben közlünk válogatást Deák Ferenc igazságügyi miniszteri irataiból.